

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ФАРГОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ФАЛСАФА” кафедраси

**“МИЛЛИЙ ҒОЯ: АСОСИЙ ТУШУНЧА
ВА ТАМОЙИЛЛАР”
фанидан**

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Тузувчи: И. Асатуллоев

Фарғона-2018

1-МАВЗУ. МИЛЛИЙ ҒОЯ: АСОСИЙ ТУШУНЧА ВА ТАМОЙИЛЛАР ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа

1. “Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар” фанининг предмети: ғоя – инсоният тараққиётининг ҳаракатлантирувчи омили, ҳаётий мақсадлар ифодаси.

2. Мафкура тушунчасининг мазмунни, мафкуранинг функциялари ва шакллари.

3. Миллий ғоя тушунчаси, унинг тузилиши ва намоён бўлиш хусусиятлари.

4. Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар таъсирида ғояларнинг дифференциаллашуви.

Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2000 йил 8 июнда «Фидокор» газетаси мухбири саволларига берган жавобларида мафкура дунёсида бўшлиққа йўл қўйиб бўлмаслиги, ҳозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлаётганлигини таъкидлаб ўтган эди. «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласи мазмунини халққа, ёшлар тарбияси жараёнига олиб кириш бугунги куннинг долзарб масаласи қилиб қўйилди. Бу аввало **3 жиҳатни ўз ичига қамраб олади:**

1) Миллий дастурнинг асосий мақсади баркамол шахсни шакллантириш. Аслида бу Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг ҳам устувор жиҳатидир.

2) Миллий дастур мақсад ва вазифаларининг амалга оширилиши ҳуқуқий давлат қуриш, тафаккур ва мунозара маданиятини ривожлантириш, шахс ички дунёсини бойитишдан иборатdir.

3) Миллий истиқлол ғоясини ижтимоий онг сифатида шакллантиришни давр тақозо этмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Жамиятни баҳт-саодатга, буюк ва ёруғ келажакка бошлаб борувчи ягона куч - маънавиятдир» - деган эдилар. Ақл-заковатли, юксак маънавиятли кишилар туфайли жамият янгиланиб, кучайиб, тараққий топиб боради. Ёшлар онгидаги ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, уларни миллий истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш ва Ватанимиз равнақига хизмат қиласидан баркамол авлодни вояга етказиш бугунги куннинг энг долзарб вазифасидир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Ўқув дастурлари, дарсликлар ва ўқув қўлланмаларни қайта кўриб чиқиши ва янгиларини яратиш бўйича республика мувофиқлаштириш комиссияси» кенгайтирилган мажлисининг 2000 йил 30 сентябрдаги «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар фанини узлуксиз таълим тизимиға жорий этиш ҳақида»ги Қарорига кўра 2000-2001 ўқув йилининг 2-чорагидан

эътиборан умумий ўрта таълим муассасаларининг ўқув режасидаги 7-9-синфлар учун «Маънавият асослари» ўрнига «Миллий ғоя ва маънавият асослари» ўқув фани жорий этилди. 2000 йил 9 октябрда Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари бу масалани яна бир бор кўриб чиқиб уни ҳаётга жорий қилиш учун зарурый ишларни белгилаб олдилар.

2001 йил 18 январда Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг **«Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар»** фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимига жорий этиш тўғрисида»ги Фармойиши қабул қилинди¹. Шунингдек, **2006 йил 25 августда** Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг **«Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»**² қарори қабул қилинди.

Фанни ўрганиш зарурияти. Инсоният тарихий тараққиётининг цивилизациялашган даври бирон-бир жамиятнинг эзгу ғоялар ва мафкурасиз ривожлана олмаслигини тасдиқлаб келмоқда. Ўзбекистон ўз миллий

мустақиллигини қўлга киритгач Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии Ислом Каримов ташаббуси билан ўзбек халқи ўз олдига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш каби мақсадларни қўйди. Ана шу мақсадни амалга ошириш, юртимизда демократик тамойилларга асосланган жамиятни барпо этиш эҳтиёжи туғилди. Бунинг учун бизга ёт ва бегона ғоя тажовузига қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол, комил инсонларни вояга етказиш, бу йўлда ғоявий, мафкуравий бўшлиқ бўлишига йўл қўймаслик, мамлакатимизнинг юксак тараққиётини таъминлаш учун миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришни тақозо этди.

Мустақилликнинг илк йилиданоқ мустабид «коммунистик ғоя»дан воз кечилди. Ўзбекистон халқи ўз миллий ғояси негизларига таянган ҳолда ривожланиш йўлини танлади. Бунинг ўзига хос сабаблари мавжуд бўлиб, уларни қуидагича изоҳлаш мумкин:

1. Мустақиллик туфайли мамлакатимиз халқи ўзига хос йўлни танлаш хуқуқига эга бўлди. Бу халқимизнинг маънавий мероси, қадриятларини қайта тиклаш имкониятини берди.

2. «Мустабид» тоталитар тузум «коммунистик ғоя»си ўзбек халқини маънавий мероси, урф-одатлари, қадриятлари, маънавиятидан бегоналаштириш сиёсатини олиб борди. Эндиликда ана шу асоратлардан халос бўлиш эҳтиёжи пайдо бўлди.

3. Ҳар қандай давлат, жамият, халқ мақсадсиз яшай олмайди. У ривожланиш учун маънавий асосларни белгилаб олиши зарур. Бу мақсад

¹ Ўзбекистон еспубликаси Президентининг 2001 йил 18 январда қабул қилинган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва гтЕ may, vao day coi со con nho nay ngor lam <http://nhatquanglan.xlphp.net/>

республика таълим тизими жорий этиш тўғрисида»ги Фармойиши. «Маърифат» газетаси. 2001 йил 20 январь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августда қабул қилинган «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги қарори. «Халқ сЎзи» газетаси, 2006 йил 26 август.

халқнинг миллий-маънавий ғояларида акс этган бўлиб, миллий истиқлол ғояни ўрганиш заруриятга айланди.

4. Жамият тараққиётида турли хил ғоялар ҳукмронлик қилиб келган бўлиб, ғоявий мақсадлар туфайли ҳар хил салбий оқибатларни юзага келтирган. Ана шу ғоя билан ғоянинг, мақсад билан мақсаднинг, фикр билан фикрнинг фарқини билиш учун миллий истиқлол ғоясини ўрганиш лозим.

5. Шахс, инсон, ижтимоий гурӯҳ, қатлам, халқ, миллат, давлат мақсади, орзу интилиши, қарашлари бир-биридан фарқ қилганидек, унинг қандай мақсад ва ғоя эканлигига қараб баҳо берилади.

6. Айрим ғоялар маълум бир миллат, халқнинг мақсад, интилишларини ҳисобга олмасдан ўз ғояларини «сингдиришга» уринади, бундай ёт ёки ёвуз ғоялардан огоҳ бўлиш учун миллий истиқлол ғоясини ўрганмоқ керак.

7. Бугунги кунда дунёда мафкуравий кураш, инсон онги ва қалби учун кураш кетар экан, айрим ёт ғоялар ўзига ром қилиб ўз шахсий манфаат йўлида фойдаланишга ҳаракат қилаётганликлари боисдан ҳам миллий истиқлол ғоясини ўрганиш заруриятга айланди. «Келажаги буюк давлат»ни барпо этиш миллий истиқлол ғоясини сингдириш орқали амалга оширилади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов бу борада: «Олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга етиш, эски мафкуравий асоратлардан батамом халос бўлиш, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, бегона ва ёт ғояларнинг ҳуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурати халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос янги мафкурани шакллантиришни тақозо этмоқда» (Каримов И.А. Асарлар. Т.9. 220-бет) деган эди.

Миллий ғоянинг мазмуни қўйидагилардан иборат:

1. Тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш, ўзликни англаш мезони.

2. Халқ мақсадларини ифода этиб, жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғоявий вазифани бажаради.

3. Миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч эътиборининг манбаидир.

4. Ўзбекистонда яшовчи барча халқ, миллат, элат, ижтимоий қатлам вакилларига бирдай тааллуқлидир.

5. Миллат аҳолиси онги ва қалбida «Ўзбекистон - ягона Ватан» деган тушунчани шакллантиришга хизмат қиласи.

6. Турли миллат, қатлам, унинг вакиллари, сиёсий партия ва ижтимоий гурӯҳлар мафкурасидан устун турадиган юксак феномен - ижтимоий ҳодиса мазмунига эгадир.

7. Бирон-бир дунёқарашни мутлоқлаштирумаслик ёки бирон-бир куч, партия ёки гурӯҳ қўлида сиёсий қуролга айланмаслик.

8. Ҳар қандай илғор ғояни сингдириш ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиш.

9. Субъективизм, валюторизм каби иллатлардан холи ва жамиятимизнинг холис фикрига таянувчи объектив мафкура бўлиш.

10. Сўз билан ишни, назария билан ҳаётни бирлаштира олиш³.

11. Давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодалайдиган гоя, манфаат, муддаоларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларидан ижодий фойдаланиш.

Миллий истиқлол гояси ана шу қайд этилган сифатларга жавоб берган тақдирдагина кутилаётган мақсадларга эришиш мумкин. Аммо, миллий истиқлол гояси ўз-ўзидан инсон онгига, тафаккурига сингиб, ишонч ва эътиқодига айланиб қолмайди. Бунга ҳар бир инсон ўз ҳаёти давомида эришиб боради.

Миллий гоянингмазмун-моҳиятини тушунчалари, шаклланиш қонуниятлари, намоён бўлиш хусусиятлари, уни ҳалқимиз қалбига сингдириш йўллари ва усуллари ушбу фанинг моҳиятини белгилайди. Унинг тушунча ва категориялари бир бутун, яхлит тизим шаклида намоён бўлади. Миллий гоянингфан сифатида эътироф этилиши унинг ўзига хос предмети, обьекти, мақсад ва вазифалари мавжудлигини англаради.

Биринчидан, бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар қатори “Миллий гоя» фанининг ҳам муайян билимлар тизими, ўзига хос мавзулари, тушунчалари, қонун ва категориялари мавжуд.

Иккинчидан, унинг бошқа фанлар қатори ўз предмети, обьекти, мақсад ва вазифалари бор.

Миллий гоянингпредмети – *Миллий гоянингшаклланиши, кенг жамоатчиликнинг ишончи ва эътиқодига айланishi, унинг маданий негизларини ижтимоий ҳаёт, меҳнат фаолиятида намоён бўлиши шартшароитлари, омиллари, қонуниятларининг илмий-назарий асосларини ўрганадиган фанлар.*

Миллий истиқлол гояси – мустақилликни қўлга киритиш, уни мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятида ўзига хос нуфузга эга бўлиши учун имкон яратадиган ҳалқни, миллатни жипслаштириб турадиган мақсадлар, манфаатлар мажмуидир. Миллий истиқлол гояси фанинг предметини фақат «гоя ва мафкура» тушунчаларидан иборат деб ўйламаслик керак. Бу фанинг предметини ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, унинг маъно-мазмунидаги ўзига хос хусусиятлари, таъсир этиш қонуниятлари, маълум бир маконда даврда намоён бўлиш хусусиятлари, уни кўп миллатли давлатимиз фуқароларининг онги ва қалбига сингдириш йўллари ҳамда услубларини аниқлаш ҳам ташкил этади.

Бу жараён, **биринчидан**, миллий гоянинг фан талаблари асосида, билим ва тажриба тизими орқали кишиларнинг онги ва тафаккури, дунёқараши, мақсад ва интилишлари миллий-маънавий меросга муносабатнинг жамият ҳаётида намоён бўлиш хусусиятлари билан боғлиқ. **Иккинчидан**, миллий

³ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол гояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 8-11-бетлар.

истиқлол ғояси фаолиятида ҳамда ўзаро муносабатларида ишонч ва эътиқодга айланиши.

Миллий ғоянингобъекти сифатида Ўзбекистоннинг ўзига хос табиий, ижтимоий-иктисодий, сиёсий миллий-маданий ривожланиш хусусиятларини, қадриятларини эътироф этиш мумкин. Шунингдек, ҳалқнинг маданияти, миллий-маданий меросини, одамларнинг ижтимоий муносабатларини қатор топтириш билан боғлиқ мақсадларини жамият ҳаётида намоён бўлишини таҳлил этиш ҳам мухимdir. Шунингдек, **фанинг обьекти** - Ўзбекистон танлаган тараққиёт йўли ва ижтимоий ривожланишнинг миллий-маънавий негизлари, умумбашарий тамойилларини ташкил этади.

Илмий адабиётларда ғоя, мафкура, идея ва идеология тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология қўпроқ Farb давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. **Идея** ибораси юонон тилидаги **Idea** сўзидан олинган, идеология учун ўзак бўлиб ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади.

Идеология (Idea - ғоя, тушунча, logos - таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

- ғояларнинг моҳият-мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа бўлиб ҳисобланади.
- муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга этиш усууллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Агар жамият тараққиётига «**Инсоният тарихи - ғоялар тарихидир**» деган тамойил асосида назар солинса, XX асрда бу жihatдан давлатларнинг З хил йўлдан борган шакли ривожланиши маълум бўлади:

1) Муайян ғоя ва мафкура мутлоқлаштирилган (идеологизациялашган) давлатлардир. Бунда бирон бир синф, партия ёки қатламга оид мафкура мутлақ ҳукмонлик даражасига кўтарилади, бошқа мафкура ва қарашларга йўл қўйилмайди. Ўзгача қарашдаги кишилар йўқ қилинади, уларга хос ғоя ва мафкуралар таъкиқланади. Собиқ иттифоқ, баъзи социалистик лагерь мамлакатлари ва фашизм ҳукмон бўлган давлатлар бунга мисол бўлади.

2) Юқоридаги ҳолнинг ҳалқлар ва давлатлар бошига ниҳоятда катта кулфатлар келтиргани, фашизм ва коммунизмнинг моҳиятан бир хил, аммо бир-бирига қарама-қарши мамлакатлар ҳаётини бутунлай қамраб олгани, охир-оқибатда 1-2-жаҳон урушларни келтириб чиқаргани Farbdagi кўпгина мамлакатларни бошқача йўлдан боришга мажбур қилди. Бу йўл сиёsat ўз йилига - ғоя ўз йўлига, **мафкура ўз йўлига - давлат ўз йўлига деган қараш (деидеологизация) асосида шаклланди. Аммо XX асрнинг 60-йиллари охирида келиб бу йўл ҳам тўғри эмаслиги, ғоя ва мафкурасиз миллат, давлат ва жамият ҳаёти ҳалокатли бўлиши мумкинлиги, жамиятда умумий бир ғоявий тамойиллар лозимлиги аниқ бўлиб қолди.**

3) Демократия, фикрлар ранг-баранглиги, виждон эркинлиги, инсон ҳуқуқлари устувор бўлган жамиятда қандай қилиб умумий мафкуравий тамойиллар бўлишига эришиш мумкин? деган саволлар пайдо бўлди. Ана шу саволларга жавоб тариқасида **иљор демократик давлатларда ғоявий**

тарақиёнинг замонавий йўли - реидеологизация тамойиллари асосида ҳаёт кечиришга ўтилди. Бунда бирон-бир мафкура ҳукмон ва давлат мафкураси даражасига кўтарилимайди. Балки давлат бу соҳада ҳам асосий ислоҳотчи сифатида иш юритади. У жамиятдаги тинчлик, барқарорлик, муштарак мақсадларга эришиш учун бошқа соҳалар каби ғоявий-мафкуравий соҳада ҳам тарақиётнинг ҳамма учун бирдек аҳамиятга эга бўлган умумий тамойилларига бутун жамият миқёсида амал қилишини кафолатлади. Бунда давлат мафкурачи эмас, балки жамиятдаги фикрлар хилма-хиллиги, қарашлар ранг-баранглиги учун ҳуқуқий-сиёсий кафолатлар, ғоявий асослар ва мафкуравий имконият доимо мавжуд бўлишини таъминлайди. (Маърифат, 2001 йил 18 июль).

Жаҳоннинг демократик мамлакатлари тажрибасида мафкуравий тарбиянинг бой имкониятлари, турли намуналари тўпланган. XX аср 60-70 йиллари Фарбий Европа ва АҚШда **мафкурасизлашувга**, яъни ижтимоий ҳаётни мафкурадан ҳоли (*деидеологизация*) этишга уриндилар. Лекин бу йўл ўзини оқламади. Чунки тарбиядаги мафкуравий бўшлиқ ўз асоратларини кўрсата бошлади... Натижада «мафкуравий янгиланиш», «қайта мафкуравийлашув» (*реидеологизация*)га кучли зарурат туғилди ва мафкурасизлик хатосини тузатишга киришилди. Шу тариқа, Фарбий Европа ва АҚШнинг позитивистик педагогикаси ижтимоий қадриятларга эътиборни, мафкуравий тарбияни ўз ичига олувчи «мактабда ўқувчиларни сиёсий индоктринациялашни амалга ошириш» концепциясини ишлаб чиқиб, уни ҳаётга татбиқ қила бошлади.

Ўзбекистон давлати собиқ СССР даврида **идеологизация** (мафкуралаштириш) йўлидан 1991 йилгача келди. Сўнгра **деологизациялаштирилди**. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 1998 йил «Тафаккур» журнали бош муҳаррири билан сұхбатидан «Жамият мафкураси ҳалқни - ҳалқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин», 2000 йил «Миллий истиқлол мафкураси - ҳалқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир» («Фидокор» газетаси муҳбири билан савол-жавоблари) сұхбатидан сўнг **Ўзбекистон реидеологизация** (2000) йўлини танлади.

Америка мактабларида мафкуравий иммунитетни шаклантириш - ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилувчи восита сифатида қаралади. Шу сабабли АҚШнинг «Миллат» («The Nation») журнали «Агар ижтимоий фан ўқитувчиси мактаб синфидан ўзининг либерал қарашларини билдирадиган жой сифатида фойдалана бошлар экан, у тез орада ишсизга айланади», - дея огоҳлантиради.

Демак, мафкуралар маъно-моҳиятига кўра бунёдкор ғоялар ва мафкуралар 1) фалсафий, 2) дунёвий, 3) диний таълимотлар асосида яратилади. Турли ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий ғоялар билан бирга диний оқимлар, фалсафий мактаблар ва илм-фан ютуқларига таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади.

“Миллий ғоя”нинг предметини қуйидаги 1-чизма асосида изоҳлаш ҳам мумкин.

2. Миллий ғоянинг асосий тушунчалари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Миллий ғоянингасосий тушунчалари. Миллий ғоя муайян тушунчаларга асосланади. Улар турли хил бўлиб, жамиятда шаклланган ва мавжуд бўлган фикрлар хилма-хиллиги билан кишиларнинг ўзаро ижтимоий муносабатлари асосида амалий хатти-ҳаракати орқали намоён бўлади. Миллий ғоянинг асосий тушунчалари нисбийлик хусусиятига эга бўлиб, уни ўрганишда қўйидаги тушунчаларни ҳисобга олиш зарур:

1. Турли жамиятлар, халқаро ҳаёт, миллий-маданий қадриятлар, мақсадлар билан боғлиқ турли хил маъно-мазмунга эга бўлган умумий тушунчалар: «ғоя», «мафкура», «ғоянинг турли хил кўринишлари», «бунёдкорлик ғоялари» ва «ёвуз, тажоввузкор ғоялар», «Миллий ғоялар» ҳамда умумбашарий ғоялар» ва х.к.

2. Жамиятнинг сиёсий ҳаёти, турли хил жамоат бирлашмалари фаолияти билан боғлиқ мақсад ва интилишларни ифода этадиган турли-хил сиёсий мафкуралар кўринишлардаги тушунчалар.

3. Ўзбекистон халқининг ҳаёти билан боғлиқ бўлган, уни ўзида акс эттирадиган ва унга хизмат қиласидиган “Миллий ғоя”, «Миллий ғоянинг маънавий негизлари», «миллий ривожланиш ғояси», «миллий истиқлол мафкураси», «Миллий ғоянингасосий ғоялари», «Миллий ғоянинг бош ғояси», «Миллий ғоянинг умумбашарий тамойиллари» ва бошқа тушунчалар мавжуд.

Миллий истиқлол ғояси билан боғлиқ тушунчаларнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у, асосан, Ўзбекистон халқи ижтимоий, ҳаёт соҳалари ривожи билан, унинг миллий-маданий мероси, урф-одатлари, қадриятлари, тили, маданияти, тарихи, фалсафаси, диний руҳияти билан узвий боғлиқ. Миллий ғоя миллийликни, миллий ривожланиш хусусиятларини эътироф этади ва унга ҳурмат билан қарайди.

Миллий истиқлол ғояси «синфийлик», «партиявиийлик», «инқилобийлик» тамойилларига асосланмайди. У «коммунистик ғоя»дан тубдан фарқ қиласиди.

Фоя тушунчаси: Фоя – инсон тафаккури маҳсули бўлиб, муайян мақсадни амалга ошириш учун нарса ва ҳодисалар тўғрисида илгари сурилган изчил фикрлар шакли.

Фоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга қучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган қучли, теран фикр. Инсон онгининг маҳсули сифатида ғоялар тушунча ва фикрлар ёрдамида ифода этилади.

Фоя – бу ёки бу ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни ё қўллаб-қувватлайди, ҳимоя қиласиди ёки рад этиб унга қарши курашишга даъват қиласиди.

Фоя - инсон тафаккури маҳсули, миллий ғоя эса миллат тафаккурининг маҳсулидир. Фоя - объектив воқелик ҳодисаларининг инсон

тафаккурида акс этишидир. Фоялар дунёни ўрганишга ва амалий ўзгарувига хизмат қиласи.

Ҳар қандай тушунча, фикр ва қараш ҳам миллий ғоя бўла олмайди. Чунки **шахсий фикр** - ўзига хос бир қарашдир, **ижтимоий фикр** эса - воқеликка нисбатан ўзгариш ёки ҳаракатни тақозо этадиган фаол муносабатни ифодалайди. Фоя ана шу муносабатни ҳаракатга, жараёнга, зарурат туғилганда эса, бутун бир давр тарихига айлантиради.

Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгида пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади. Масалан, ўрта асрларда жаҳолат ва инквизиция шахснинг орзу-интилишлари, эркинлиги ва ташаббускорлиги йўлида тўсиқ бўлиб турган пайтда поляк олими Николо Коперник Ернинг Куёш атрофида айланисига доир **гелиоцентризм** назариясини олға сурди. Бу ғоя ҳам, аввало, бир жасоратли шахс қалбидаги интилишлар ифодаси сифатида пайдо бўлган, кейинчалик эса бутун дунёда эътироф этилиб, илмий тафаккурнинг таркибий қисмiga айланган.

Фоя - мафкура - ижтимоий онг формаларидан бири бўлиб, у ҳар қандай жамиятнинг устқурмасида ўз ифодасини топади. Фоя - мафкура фалсафий тушунча бўлиб, маълум мақсадга қаратилган инсон ақл-заковатини ифода этувчи ғоялар ва қарашлар йифиндисидир. Аммо, ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Фоя инсон онгида пайдо бўлсада инсон ва жамият руҳиятига сингиб боради. У одамнинг ички дунёсига кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, етакловчи кучга айланади.

Мафкура муайян ижтимоий гурух, ижтимоий қатлам, миллат, давлат, халқ ва жамиятнинг эҳтиёжлари, мақсад-муаммолари, манфаатлари, орзу интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган ғоялар тизимиdir.

Инсон ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам ғоялар муҳим ўрин тутади. Шу маънода, **инсоният тарихи - ғоялар тарихидир.**

Хўш, **ғоя нима**, нега унга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берилади? Маълумки, ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян бир тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қиласи. Бинобарин, улар ҳаётдаги маълум бир мафкурага таянади.

Умуман, **ғоя** - бу тадқиқот мақсадини, унинг йўналиши ва моҳиятини ифодалайдиган илмий билиш шаклидир. Фоя ўз табиатига кўра бирор фикрдир, у тадқиқотчи миясида унинг амалий ва назарий фаолияти асосида пайдо бўлиб, борлиқнинг тўғри ёки хато инъикосидир.

Илмий билишда ғоя муҳим роль ўйнайди. Ғоялар табиатига кўра: а) илмий ғоялар; б) бадиий ғояларга бўлинади. Ғоялар характерига кўра: а) борлиқнинг тўғри, реал инъикосидан иборат ғоялар, б) борлиқнинг хато ёки фантастик инъикосидан иборат ғоялар. Шунингдек, ғоялар: а) прогрессив ва б) реакцион ғояларга ҳам бўлинади. Прогрессив ғоялар илмий билишни ривожлантиришга хизмат қиласа, реакцион ғоялар унга тўсқинлик қиласи.

Хўш, мафкура нима, у қандай ғоялар асосида шаклланади ва қай тарзда жамиятни ҳаракатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг, юксалишига сабаб бўлса, айримлари бутун-бутун халқларни инқироз ва таназзулга дучор этади? “Миллий ғоя» бўйича мазкур маъруза матнлари айнан шу ва шу каби масалалар талқинига бағишлиланган.

Маълумки, инсон ўзининг ақл-заковати, иймон-эътиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа барча тирик жонзотлардан фарқ қиласди.

Инсон - онгли мавжудот. Онгни шартли равишда икки катта қисмга бўлиш мумкин: биринчиси, инсоннинг руҳий олами: иккинчиси - фикрий олам, яъни тафаккур оламидир. Руҳий олам (бу соҳани руҳшунослик илми - психология тадқиқ этади) ўз таркибига сезгилар, идрок, тасаввур, кечинма, ҳис-ҳаяжон, диққат, хотира ва бошқаларни қамраб олади. Тафаккурнинг мантиқий шаклларига тушунча, ҳукм ва хулоса киради (буларни логика, яъни мантиқ фани ўрганади).

Фалсафанинг олтин қоидаларидан бири - тил ва **тафаккур** бирлигидир. Тилнинг энг бирламчи маҳсули сўз бўлгани каби, тафаккурнинг дастлабки шакли - тушунчадир. Тушунчалар бир ёки бир неча сўзлар билан ифодаланади; аммо ҳар қандай сўз ҳам тушунча бўла олмайди. Сўзлар воситасида англатилган фикр гап деб аталишини биз бошланғич синфларданоқ билганмиз.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Бинобарин, ғоялар ҳам инсон тафаккурининг маҳсулидир. Лекин тафаккур яратган ҳар қандай фикр ёки қараш, мулоҳаза ёки нуқтаи назар ғоя бўла олмайди. Фақат энг кучли, таъсирчан, залворли фикрларгина ғоя бўла олиши мумкин.

Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шундаки, булар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади.

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назария, таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур эгалари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Сократ ва Платон, Конфуций ва Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир.

Ғоя моҳиятнан ижтимоий ҳарактерга эга. Муайян ғоялар одатда алоҳида олинган шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатлам-ларига тарқалади, турли элатлар ва миллатлар орасида ёйилади. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган янги авлод жамиятда мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва тарғиб этади.

Ҳар бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интихоси бўлади. Ғоялар ҳам ўз «умри»га эга. Улар ҳам маълум маконда ва замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян ҳисса қўшиши, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олиши,

ўз умрини яшаб, жозиба кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланиши ҳам мумкин. Фояга таъриф бериш учун унинг моҳиятини намоён этадиган асосий хусусиятларини санаб ўтиш лозим бўлади. Фоянинг энг муҳим хусусияти - инсонни ва жамиятни мақсад сари етаклайдиган, уларни ҳаракатга келтирадиган, сафарбар этадиган куч эканидадир.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, **ғоя** деб, инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий ҳарактерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга келтирадиган, уларни мақсад-муддао сари етаклайдиган улуғвор фикрга айтилади.

Фояларнинг турлари. Тафаккурнинг маҳсули сифатида ғоя теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари - илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёsat ва ҳукуқ - муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривож-лантиради. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир онг соҳасининг ўз ғоялари мавжуд бўлади.

Мазмуни-моҳиятига кўра намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларнинг асосий турлари қўйидагилардан иборат:

- ижтимоий-сиёсий ғоялар;
- сиёсий ғоялар;
- илмий ғоялар;
- бунёдкор ғоялар;
- бузғунчи ғоялар;
- диний ғоялар;
- фалсафий ғоялар;
- бадиий ғоялар;
- миллий ғоялар;
- умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Ижтимоий-сиёсий ғоялар ҳар бир ҳалқ ва умуман башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас ғоялар ҳалқларга куч-қувват ва илҳом бағишилаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган.

Илмий ғоялар - фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиласидиган илмий фикрлардир. **Илмий ғоялар** - илм-фан соҳасида бирон бир сенсацион янгиликни илгари суриш орқали уни ҳаётга татбиқ этиш йўлидаги уринишлар.

Фояларнинг «ҳаёти» уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши ва ниҳоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашиниши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади.

Қадимги юонон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси, деб «атом» тушунчасини киритган эдилар.

Птолемей-Аристотелдан тортиб, ўрта аср Улугбек астрономиясигача дунёning маркази Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илфор илмий ғояларига асосланган эди.

Илм-фан тараққиёти атомнинг бўлинишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди.

Дунёга А.Эйнштейн, Н.Бор, Ф.Резерфорд, М.С.Кюри ва бошқаларнинг номларини машҳур қилган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асосига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантириди. Космик ракеталар, компьютер ва уяли телефонлар, телевидение ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади.

Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиздир. Бу жараёнда амалиёт тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

Бузғунчилик ғоялари эса халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ўрта асрлардаги салиб юришлари, диний фанатизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бўлган ғайриинсоний ғоялар шулар жумласидандир.

Ёвуз ғоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли: **ақидапарастликдир**. Бундай мафкуралар муайян даврларда Фарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган. Бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда.

Ақидапарастлик, қандай шаклда бўлмасин, ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек хатарлидир.

Ўрта асрларда Фарбдаги ақидапарастлик мафкураси бўлган инквизиция черковнинг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиб, ҳур фикр ривожига, жамият тараққиётига тўсиқ бўлди. Галилей ва Коперник каби юзлаб буюк ақлзakovat соҳиблари ана шундай ақидапарастлик таъқибиға учраганлар, Жордано Бруно илмий қарашлари учун жаҳолат қурбони бўлган.

Шарқда эса Имом Бухорий, Ибн Сино сингари буюк алломалар ҳам турли тазийкларга дучор бўлганлар. Мансур Халлож, Насими, Бобораҳим Машраб сингари ҳур фикрли зотлар эса қатл этилган.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиятда илфор ғоялар туғилаверади. Бузғунчилик ғояларининг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, яъни доимо хушёр ва огоҳ бўлиб яшамоқ ҳаётнинг асосий зарурати бўлиб қолаверади.

Демак, фалсафада илмий билишнинг асосий шаклларига:

- илмий ғоя;
- муаммо;
- гипотеза;
- назария;
- илмий олдиндан кўришлар ташкил қиласиди;

Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ақидаларга айтилади. **Диний ғоя ва мафқуралар** - инсоният тафаккурининг оддийликдан мураккабликка қараб интилишида дунёни, дунё ичра ўзликни англашга қаратилган диний (яъни иймон-эътиқодга асосланган) қарашлар тизими.

Ибтидой динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисаларнинг илохий қувватга эгалиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин.

Илохий зотлар ҳақидаги фикрга таянадиган **политеизм** динлари вақти келиб **монотеистик** - яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган.

Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса жаҳон динлари - христианлик ва исломда ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

Фалсафий ғоялар ҳар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилик жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг баҳт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва илоҳиётчилари турфа хил ғоялар яратганлар. (Сиз булар билан фалсафа тарихини ўрганиш пайтида батафсил танишгансиз). Аммо фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фалсафий фикри ривожига бекиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Форобийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва рух муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунасидир.

Бадиий ғоялар - адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиласидиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинади, бадиий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Абадий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиб ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради.

Бадиий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишида, одамларни ҳаракат ва жунбушга келтиришда бадиий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти бекиёсдир. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам булар муҳим восита бўлиб хизмат қиласиди.

Миллий ғоя халқнинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақсадлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган ғоядир.

Миллий ғоя – у ёки бу миллат, халқ, элатнинг миллий анъаналарини, турмуш тарзини ва танлаб олган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий тизимни ва умуман миллий манфаатларни ҳимоя қиласиган, қўллаб-кувватлайдиган, уларни мустаҳкамлаш учун кўмаклашадиган қарашлар мажмуидан иборат. Ўз тарихи ва тараққиётининг туб бурилиш даврларида ҳар қандай миллат ва халқ келажагини белгилайди, унга етишнинг ўзига мос йўлларини танлайди. Ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқтисодий, сиёсий йўналишлар билан барча ғоявий тамойилларини ҳам белгилаб олади. Бунда бутун миллат учун умумий бўлган ғоялар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан назарий жиҳатдан асослаб берилган «Ватан равнақи», «Юрт тинчлиги», «Халқ фаровонлиги», «Комил инсон», «Ижтимоий ҳамкорлик», «Миллатлараро ҳамжиҳатлик», «Диний бағрикенг-лик» каби ғоялар ана шундай умуммиллий ғоялар қаторига киради.

“Миллий ғоя”нинг методлари:

Барча ижтимоий-гуманитар ва аниқ фанлар учун умумий бўлган фалсафий методлар: бу фан учун ҳам асосий метод ҳисобланади. Булар:

1. Диалектик метод.
2. Қиёслаш ва таққослаш методи (эски метод)
3. Назарий метод (фикрлаш, абстрактлашдан конкретлик сари ўтиш)
4. Ахлоқий метод.
5. Изоҳлаш методи.
6. Сиёсий прогнозлаш методи (ижтимоий тўқнашувлар олдини олиш).
7. Ахборотлаш методи ёки интеграциялаш методи ҳам дейилади, яъни умумлаштириш методи: фан ютуқларидан фойдаланиш.
8. Эксперимент методи.
9. Кузатиш методи.
10. Эмпирик социологик методлар (сўров, анкета, математик модель).
11. Статистик умумлаштириш методи.
12. Умуммантиқий метод (анализ, синтез, абстрактлаш, умумийлик ва х.к.).

“Миллий ғоя”нинг методологик асоси:

1. Фалсафий таҳлил.
2. Назарий таҳлил.
3. Ижтимоий борлиқни ўрганади.

Бундан ташқари курснинг назарий ва методологик асослари Ўзбекистон Конституцияси, давлат мустақиллиги бўйича Олий Кенгаш, Олий Мажлис қонунлари, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва ҳужжатлари, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг асарлари, маъруза ва нутқлари, Миллий истиқтол ғоясига доир фармон ва кўрсатмалари, қарорлари ҳисобланади.

4. Миллий ғояни ўрганишнинг асосий қонуниятлари

Миллий гоя фани қонуниятлари жамият ижтимоий-сиёсий жараёнлари, иқтисодий ва сиёсий маданият, ички ва халқаро тизимлар, унинг механизмлари, воситалари ҳамда амалиётни ўрганишда муайян қонуниятларга таянади ҳамда амал қиласди.

Миллий истиқлол гояси қонуниятлари давлат ҳокимияти ва жамият сиёсий ҳаётида ўзига хос қонунларнинг ҳаракат қилиши учун шароит яратиш, уларнинг ҳар бири доирасида ва ўзаро алоқаларида уйғун ҳаракат қилиш жараёнини вужудга келтира билиш, ўз навбатида ундан кўзланган мақсад йўлида фойдалана олиш миллий истиқлолда муҳим ўрин тутади.

Миллий гоянинг қонуниятлари 2 турга бўлинади. Булар 1) умумий ва 2) ўзига хос қонуниятлардир.

1. Умумий қонуниятлар турли халқлар, мамлакатлар, жамиятлар ҳаётида амал қиласидан умумий асосга эга бўлган ички зарурий боғланишлар бўлиб, у жамият ва мафкуралар (ғоялар)нинг бир-бирлари билан узвий боғлиқлиги қонунидир. Жамият мафкурасиз яшай олмайди. Демак, **биринчидан**, мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса, одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. **Иккинчидан**, қаердаки, гоявий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона ғоя асосида бўлган мафкуралар таъсири учун шароит вужудга келади. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан қўплаб мисоллар келтириш мумкин (Каримов И.А. Асаллар. Т.7. 84-85-бетлар). У жамият олдидаги мақсадлар, уни амалга ошириш воситаларидир. Демак, Миллий ғоянинг қонунлари қуидагилардан иборат:

1) Турли халқлар, турли жамиятлар мавжуд. Уларнинг мақсадлари ҳам, ривожланиш йўллари ҳам турли хил. Яъни ривожланишнинг, ижтимоий тараққиётнинг хилма-хиллиги қонун орқали намоён бўлади.

2) Дунёнинг мафкуравий манзараси турли хил мақсадлар, турли хил манфаатлар, қарашлар билан боғлиқ ҳолда намоён бўлган ва бўлиб қолмоқда. Бу эзгу ғоялар билан бирга ёвуз ғояларнинг ҳам яшовчанлигини, «дунёда мафкура соҳасида курашнинг» давом этиб келаётганлигининг асосида ётган ўзига хос жиҳатидир.

3) Глобаллашув жараёнининг миллий ғояга таъсир этиши ҳам ўзига хос умумий қонуниятдир. Бу жараён турли мамлакатлар, халқлар ҳаётида уларнинг бир-бирига боғлиқлигини, ўзаро таъсирини оширади, маънавий, гоявий ҳаётида акс этмасдан қолмайди.

2. Ўзига хос қонуниятлар ўзбек халқининг ҳаёти, турмуш тарзи, тарихи, маданияти, миллий-маданий мероси ва қадриятларини акс эттиради. Бу қонуният Миллий ғоянинг мазмуни, мақсади ва хусусияти нуқтаи назаридан қараганда алоҳида, устувор аҳамиятга эга. Чунки бу қонуниятни ҳисобга олиш ўзбек халқининг, миллатнинг келажаги билан ўзлигини сақлаб қолиш ҳамда ўз негизида ривожланишини, дунёда ўзига хос ўринга эга бўлишни эътироф этиш билан боғлиқ. Тарихий жиҳатдан ёндашганда, бу соҳада «турли ғоялар», «мафкуралар» ана шу муҳим қонуниятларга зид бўлган ҳолатларни ҳам кузатишини қўрсатади. Ўзбек халқини тилидан,

маданиятидан, тарихидан ажратиб қўйишга бўлган уринишлар бунга мисолдир. Чунки ёт ва бегона ғоялар халқнинг турмуш тарзи, миллий-маданий қадриятларидан ажратиб қўйиш орқали уни заифлаштиришга ва ўз иродасига бўйсундиришга ҳаракат қилган.

Демак, Миллий ғоянинг қонуниятлари ҳар бир халқ учун миллий ўзига хослигини замон ютуқлари билан боғланишнинг нафақат кафолати, балки ривожланиш стратегияси ҳамдир.

Миллий ғоянинг негизлари ва асосий тамойиллари. Миллий ғоянинг амал қилиш тамойилларининг ўзига хос тарзда намоён бўлиш жамиятнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг ғоявий жиҳатларини белгилаш билан боғлиқ. Бу принциплар бир-бири билан диалектик боғлиқликда мавжуд бўлади. Улар ўз навбатида миллий ва умумисоний қадриятлар уйғунлиги талабларига мос келади.

1) Миллий ғоянинг умумисоний қадрият тамойиллари. Инсонпарварлик, инсон қадр-қиммати шаъни ва ор-номуси, ҳақ-хуқуклари ҳамда манфаатларининг устуворлиги принципига таянади. Унда инсоннинг ҳаёти олий қадриятдир. Бу тамойил ўткинчи характерга эга бўлмай, балки Ўзбекистоннинг демократик ривожланиш истиқболини ўзида мужассам этади. Бунда миллий ғоянинг инсонпарварлик ва демократик тамойиллари инсон ҳамда жамият манфаатлари уйғунлигини белгилаб берувчи таянч нуқта ва жисплаштирувчи омил вазифасини ўтайди. Демак, миллий ғоя икки муҳим, бир-бири билан боғлиқ бўлган негизга таянади. Бу бир томондан, Ўзбекистон халқининг тарихи, турмуш тарзи, урф-одат, анъаналари, маданияти билан боғлиқ миллий-маданий мерос бўлиб, бу унинг асоси, бош негизи, таянчи ҳисобланади. Иккинчиси, дунё халқлари эътироф этиб, фақат эзгуликка, бунёдкорлик ишларига, ўзаро тотувлик ва ҳамжиҳатликка хизмат қилиб келаётган умумисоний тамойиллардир. Шу маънода миллий истиқтол ғояси умумбашарий қадриятларни эътироф этади.

2) Миллий қадриятларга содиқлик - миллий ғоянинг таянч негизларидан биридир. Бу тамойил Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий қадриятларини асраб-авайлаш, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Ўтмишдан қолган буюк маданий бойликларимиз, мумтоз қадриятларни хурмат қилиш, уларни ижодий жиҳатдан ўрганиш - бу принципнинг асосий жиҳатидир.

Бу юқоридаги ҳар иккала Миллий ғоянинг асосий тамойиллари бир-бирини бойитади, айни пайтда ўзаро муштаракликда ривожланади.

Миллий ғоя фанининг ўзига хос ривожланиш қонуниятларини қуидагича акс эттириш мумкин: шахс, жамоа, миллат, жамият, давлат ғоявий миллий-мафкуравий қадриятларини юксалтириш. Булар ғоявий мафкуравий, миллий онг, ижтимоий жараёнлар билан боғлиқ қонуниятлардир. Лекин улар умумий алоқадорликда уйғун ривожланади ва жамиятда акс этади. Инсон шахсини ғоявий-мафкуравий жиҳатдан шакллантиришга қаратилган қонуниятлардан ташқари биз юқорида баён этган миллий ва умумисоний қадриятлар, қонуниятлар ҳам мавжуд.

Албатта, мазкур қонуниятлар ўзига хос, хусусий ва умумий жиҳатларга эга бўлиб, баъзи соҳаларда уларни чукур ўрганиш, таҳлил қилиш лозим. Уларни ўрганиш жараёнида миллий истиқол ғояси ва мафкурасининг умумий тамойиллари моҳияти ва мазмунидан келиб чиқмоқ керак. Шу боисдан ҳам мустақил тараққиёт йўлидан боришнинг турли конкрет шароитлардаги ўзига хос хусусиятлари, йўналишлари ва умумий қонуниятлари ўртасидаги боғланишларни теран ўрганмоқ ва уларни тадқик этиш фойдадан ҳоли эмас.

5. Миллий истиқол ғоясини ўрганишнинг Ўзбекистонда эркин, демократик ва фуқаролик жамиятини барпо этишдаги аҳамияти

Фоянинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти жуда муҳим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, унинг соҳибига айланади. Юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Ғояси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Ҳар бир ҳалқнинг тарихи шу ҳалқдан етишиб чиқкан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидоий инсонлар тарихи асосида битилади. Ҳалқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спитамен ва Муқанна, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур ва Бобур Мирзо каби мард фарзандлари - буюк ғоя соҳиблариdir.

Минг йиллар ўтса ҳам, буюк аждодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги ҳалқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак ғоялар - Ватан озодлиги, эл-юрт баҳт-саодати, илму урфон ривожи йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий 60 йилдан зиёд умрини ер остида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши жанг қилганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Жордано Бруно жисму жонини эгаллаган буюк ғоя туфайли гулхан алангасида ҳам ўз эътиқодидан қайтмаган, Насамийни товонидан сўйсалар ҳам, ишқи илоҳий деб жон берган.

Жаҳон тарихидан, жумладан ҳалқимизнинг ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак эканига қўплаб мисоллар топилади.

Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгига пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади.

Инсониятга «Ўзини англамоқ буюк саодат» эканлигини англатган Суқрот ҳам, «ҳалқни яққалам қилдим», дея қониқиши ҳиссини туйган Навоий ҳам, Ҳиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини баҳшида айлаган Махатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуғ инсонлардир.

Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларни тўла юзага чиқаришда бекиёс омил бўлади.

Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафкураси «Миллий давлатчилик тизими» (кокутай), «Фуқаролик бурчи», «Япон руҳи», «тадбиркорлик», «умуммиллийлик», «фидойилик», «ватанпарварлик», «патернализм», «жамоага садоқат», «модернизация» каби ғоя ва тушунчалар ушбу мамлакатнинг бугунги кунда эришган юксак натижаларга пойдевор бўлди.

Мафкуравий мустақилликка эришиш ҳам тараққиётнинг муҳим омилларидан бири. Мустақиллик мафкураси, миллий уйғониш миллатнинг ўз тарихи ва тақдирини чуқур тушуниши, миллий онги ўсиши, миллий қадр-қимматини асраши, миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси кучайиши билан боғлиқdir. Юксак миллий онг бўлмаган жойда тўлақонли миллий мустақиллик ҳам, миллий мафкура ҳам бўлмайди.

Мустақиллик учун кураш турли шаклларда бўлиши мумкин:

1. Кўплаб мамлакатлар ва халқларнинг ўз озодлиги учун халқаро империализм ва
коммунизм ҳукмронлигига қарши биргаликда кураши.

2. Ҳар бир мамлакат, миллат ўзининг мустақиллиги учун кураши.

Умуман, миллий мустақилликнинг жамият тараққиёти тезлашишига кўрсатадиган ижобий таъсири қуидагилардир:

1. Мустақиллик туфайли ҳар бир мамлакат ва миллат ўз иқтисодий имкониятларидан, ишлаб чиқарувчи кучларидан уларнинг ижтимоий, иқтисодий ва экологик оқибатларини тўла хисобга олган ҳолда, оқилона фойдалана олади.

2. Фан-техника тараққиёти борасидаги ютуқлар айрим давлатларнинг монополияси бўлиб, барча мамлакатларда уларнинг кенг қўлланишига имкон яратилади.

3. Барча мустақил мамлакатлар ўртасида тенглик, тенг ҳуқуқлилик ва ҳамкорликка асосланган янги иқтисодий, сиёсий муносабатлар ўрнатилиши мумкин бўлади.

4. Жаҳоннинг табиий ресурсларидан бутун инсоният ва келажак авлодлар манфаатларини кўзлаб, оқилона фойдаланиш йўлига ўтиш мумкин бўлади.

5. Миллий ва ирқий муносабатлардаги барча адолатсизликларга, тенгсизликларга чек қўйилиб, ҳар бир халқ маънавияти, миллий хусусиятлари, қадриятларини эркин ривожлантира олишига шароит яратилади, миллий, умуминсоний қадриятлар биргаликда ривожланишига имконият юзага келади.

6. Жаҳондаги халқлар, мамлакатларнинг иқтисодий ва маънавий тараққиётини мувофиқлаштирувчи халқаро ташкилотлар фаолиятини ҳар томонлама ривожлантиришга шароит туғилади.

Олий Мажлиснинг 9-сессиясида (2002 йил 29 август) Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Ўзбекистонда демократик

ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари» ҳақида маъruzасида демократик ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг қуидаги устувор вазифаларини белгилаб берди:

1. Тенгсиз олий неъмат - мустақилликни бундан бўён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўлиб қолаверади.
2. Иккинчи устувор йўналиш. Бу - мамлакатимизда хавфсизлик, барқарорликни, давлатимизнинг худудий яхлитлигини, сарҳадларимиз дахлсизлигини, фуқароларимизнинг тинчлиги ва осоталигини таъминлашдан иборат.
3. Бозор ислоҳотларини янада чуқурлаштириш, кучли бозор инфратузилмасини яратиш, барқарор ва ўзаро мутаносиб, мустаҳкам иқтисодиётнинг муҳим шарти бўлган эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этишдан иборат.
4. Жамиятимизни янада ривожлантириш ва сифат жиҳатдан янгилаш борасидаги тўртинчи энг муҳим устувор йўналиш - бу инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкорликни, жамиятда ўtkазилаётган ислоҳотларнинг очиқлигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилишдир. «Тўртинчи ҳокимият» масласи айтилди.
5. Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг энг муҳим шарти бўлиб, бу жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтиришдан иборат. «Кучли давлатдан кучли жамият сари» тамойилини амалга ошириш. Конун устуворлиги...
6. Суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилиш бўйича бошланган ишларни изчил давом эттириш. Қаерда суд мустақил бўлмас экан, шу ерда қонун талаблари ва адолат бузилиши муқаррар.
7. Ислоҳотларимизнинг бош йўналиши ва самарадорлигининг пировард натижасини белгилаб берадиган инсон омили ва мезонидир. Бунда демографик ва бошқа миллий, диний хусусиятларимиз ҳисобга олиниши керак. Маънавият, ахлок-одоб, маърифат каби қадриятлар...

Ўзбекистоннинг чинакам мустақиллигига эришишдан иборат ўз йўли республикани ривожлантиришнинг миллий истиқлол ғоясига асосланган қуидаги асосий ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади.

1. Аввало, у ахолининг миллий-тариҳий турмуш ва тафаккур тарзидан, ҳалқ анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади.

2. Республикадаги ўзига хос демографик вазият - ғоят муҳим хусусиятлардан биридир. **Аҳоли таркибида 60 фоиздан кўпроғини болалар, ўсмирлар, 25 ёшгача бўлган йигит-қизлар ташкил қиласи**.

3. Республиканинг яна бир хусусияти - аҳоли миллий таркибининг ўзига хослигидир. Этник таркибда туб аҳоли устун мавқеини эгаллайди.

Кейинги ўн йиллар мобайнида маълум қадриятларга эга бўлган кишиларнинг майян ижтимоий онги шаклланди: а) ижтимоий тенглик кафолатланди; б) маъмурий-буйруқбозлика асосланган мулкчилик

муносабатлари бегоналаштирилганлиги билан характерланади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчиллик палатаси ва Сенатининг қўшма йигилишида таъкидлаганидек, «бошқариладиган иқтисод», «бошқариладиган демократия» деб аталмиш моделлар бизга мутлақо тўғри келмайди⁴.

Адабиётлар

1.Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

2.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

3.Каримов И.А. Ўзбекистон Ислом цивилизацияси ривожига қўшган хиссаси. Халқаро илмий-амалий конференциядаги сўзи. «Халқ сўзи», 2007 йил 15 август.

4.Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 3-30-бетлар.

2-МАВЗУ. МИЛЛИЙ ҒОЯ: АСОСИЙ ТУШУНЧА ВА ТАМОЙИЛЛАР ФАНИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ, ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. МИЛЛИЙ ҒОЯ, ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ.

Режа

1.Инсоният тарихида ғоя ва мафкуралар намоён бўлишининг асосий босқичлари ва ўзгарувчан характеристики.

2.Ғарб мамлакатларида илк ғоявий қарашлар ва уларнинг такомил босқичлари.

3.Шарқ ва Марказий осиёда ғояларнинг намоён бўлиши, уларнинг гуманистик моҳияти.

4.XV-XVII асрлардаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар ва XVIII-XIX асрлардаги янги замон ғояларининг шаклланиши.

5.Ижтимоий тараққиёт ва тарихий жараёнларнинг миллий ғоялар шаклланиши ҳамда амал қилишига таъсири.

6.Миллий ғоя ва мафкуруни ривожлантиришнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий, ҳуқуқий омиллари.

⁴ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократиялаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоқ этишдир. -Т.: «Ўзбекистон», 2005. 34-бет.

7. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти жараёнида янги ғояларнинг такомиллашув жараёни.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов жамият мафкурасига шундай таъриф берган: «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараси ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равshan белгилаб беришга хизмат қиласиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўпrik бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан» (Асарлар, Т.7. 89-бет).

«Фоя» ва «мафкура» тушунчалари бир-бирига яқин бўлсада, уларни айнанлаштирмаслик керак. Сабаби:

Биринчидан, мафкура ғояга нисбатан мазмунан кенгроқ тушунчадир.

Иккинчидан, ҳар қандай мафкурада ижтимоий воқеликни сақлаб қолиш ёки ўзгартиришга қаратилганлик, яъни мақсадлар ботиний эмас, балки зоҳирий таркибда мавжуд бўлишини, мафкуранинг ўзагини ташкил этади.

Учинчидан, ҳар қандай ижтимоий ғоя фақат маълум бир мафкуравий қарашлар доирасидагина ўзининг уюштирувчилик, йўналтирувчилик салоҳиятини, жозибадорлик кучини намоён қила олиши мумкин.

Мафкуранинг назарий манбалари:

1. Мафкуранинг фалсафий илдизлари.
2. Мафкуранинг дунёвий илдизлари.
3. Мафкуранинг диний илдизлари ҳақида сўз юритиш мумкин.

Ижтимоий тараққиёт - ғоя ва мафкуралар тарихи сифатида.

Инсоният тарихига халқлар ва давлатлар, миллатлар ва жамиятларни юксалишга етаклаган ёки уларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этган турли хил ғоялар таъсир ўтказиб келган. Чунки инсоният тараққиёти ёки таназзулига ғоя ва мафкура бевосита таъсир этади. Мафкуравий жараёнлар ижтимоий шароитлар билан бевосита алоқадорликда бўлади.

Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирова ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда бекиёс омил бўлади.

Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафкураси «миллий давлатчилик тизими» (кокутай) «фуқаролик бурчи», «япон руҳи», «тадбиркорлик», «умуммиллийлик», «фидойилик», «ватанпарварлик», «патернализм», «жамоага садоқат», «модернизация» каби ғоя ва тушунчаларга асосланиб, мамлакат эришган юксак натижаларда пойdevor бўлди.

Тарихда даврлар алмашинуви билан мафкуралар ҳам ўзгариб борган. Фоявий заифлик ва мафкуравий бекарорлик эса миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг кудратига путур етказади, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Фоявий заифлик ва мафкуравий бекарорликнинг тарихда аччик сабоқлари қолган. Масалан, Македониялик Александр ва араб босқини, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим хукмдорларнинг халқни

бирлаштириб курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлди.

Мафкура ва ғоялар тарихий тараққиётда етакчи мавқелардан бирини эгаллади. Инсониятнинг кўп минг йиллик ўтмиши буни яққол тасдиqlайди. Ер юзида дастлабки одамзод пайдо бўлиб, унинг уруғ, жамоа ёки халқ сифатида шаклланиши рўй берган дастлабки даврлардаёқ уларни бирлаштириб турадиган умумий ғоя ва мафкурага эҳтиёж туғилди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек: «Чунки, мафкура - жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради»⁵.

Жамият тарихини ўрганиш шуни қўрсатадики, илк моддий ва маънавий маданият масканларининг кўпчилиги дастлаб Шарқда шаклланган ва бу инсониятнинг кейинги тараққиёти учун замин бўлиб хизмат қилган. Хусусан, қадимги Миср, Вавилон, Турон, Эрон, Ҳиндистон ва Хитойда вужудга келган цивилизациялар тарихда муҳим ўрин тутади. Қадимги Шарқ замини халқлари дунёда биринчилардан бўлиб ерга ишлов бердилар, табиатдан танлаб олиш йўли билан маданий ўсимликларнинг кўплаб навларини етиштирдилар. Улар мураккаб сугориш иншоотлари ва мосламаларини яратдилар, тарихга маълум бўлган биринчи сув тегирмонлари ва обжувозларни қурдилар, дастлабки уй ҳайвонларини кўлга ўргатдилар, ипак курти боқиб, ундан табиий ипак олишни кашф этдилар. Ниҳоятда мураккаб меъморчилик санъатига асос солдилар, табиат кучлари қаршисида қанчалик сабр-тоқатли, иродали, ўткир фикрли, жисмонан бақувват ва руҳан енгилмас бўлишни жаҳонга намоён этдилар. Шу аснода хилма-хил ғояларни яратдилар, уларни амалга оширидилар.

Мафкуравий жараёнлар тарихий ва ижтимоий шарт-шароит билан узвий алоқадор бўлиб, даврлар алмашуви билан янгилик томон ўзгаради.

Маълумки, миллий ғоя ва мафкуранинг тарихий шакллари ва кўринишлари халқимизнинг кўп минг йиллик ўтмиши даврида ривожланиб келди. Қадимги Хоразм, Суғдиёна ва Бақтрияда илк бор шаклланган, аждодларимиз томонидан бундан 2700 йил олдин яратилган дастлабки ёзма манба - «Авесто» китобида ҳам эзгулик ғоялари илгари сурилган. (2001 йили ЮНЕСКО ҳамкорлигига 2700 йиллиги кенг нишонланди). Яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги азалий кураш акс эттирилган. Зардўштийликнинг эзгулик ва инсонпарварлик ҳақидаги қарашлари минтақамизга ислом дини кириб келгунга қадар асосий ғоялар эди⁶. Шунингдек, туркий халқлар ўртасидаги Кўк тангрисига (осмон ва қуёшга) сифиниш (шаманизм) ва буддизм (буддавийлик) ҳам диний эътиқод сифатида зардуштийлик билан ёнма-ён яшаб келди.

Зардуштийлик минтақада илк бор шаклланган дастлабки давлат бирлашмалари: Хоразм, Суғдиёна ва Бақтрияда давлат дини даражасига кўтарилиди ва расмий мафкура вазифасини ҳам бажарди. Кушон даврига

⁵ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт - пировард мақсадимиз. Т.8. -Т.: «Ўзбекистон», 2000. 490-бет.

⁶ Тохир Карим. Муқаддас «Авесто» изидан. -Т.: «Чўлпон», 2000. 176-бет.

келиб зардустийлик билан бир қаторда, буддавийлик ҳам давлат дини вазифасини ўтайдошлади.

Аммо, Туроннинг вақти-вақти билан босқинчилар ҳужумига учраб туриши жамиятдаги барқарорликни издан чиқарар эди. Милоддан аввалги VI-IV асрларда Аҳмоний шоҳлари, 329-327 йилларда Александр Македонскийнинг босқинчилик юришлари минтақада мавжуд бўлган мустақил давлатчиликка маълум муддатга чек қўйилишига сабаб бўлди. Халқимиз ўз мустақиллигини қайта тиклаш учун душманга қарши йиллар давомида кураш олиб борди. Мустақиллик ғоялари, ўз миллий давлатчилигини тиклаш учун кураш халқимизнинг ўша пайтдаги орзу-умидлари, таъбир жоиз бўлса, унинг ғоя ва мафкурасини ташкил қилди. Уларга асосланган халқимиз Кушон подшолиги ва Буюк Турк Хоқонлиги каби улкан салтанатларга асос солдилар.

Бироқ, тарихий жараён ўзгариши билан минтақада мустақил давлатчиликка яна вақтинча чек қўйишга тўғри келди. VII асрнинг охири - VIII асрнинг бошларида араб босқинчилари Туронни босиб олдилар. Бунда истило ва истибоддага қарши кураш ғоялари ягона мақсад йўлида, масалан, Турон заминни араб истилочиларидан озод қилиш учун жангларда бирлаштирувчи ғоя бўлди. Муқанна қўзголони ва унинг озодлик учун кураш ғоялари истиқлолчиларига қарши курашда мафкура вазифасини бажарди.

Мовароуннахрда ислом динининг тарқалиши халқнинг ягона маслакка бирлаштиришдек тарихий вазифани бажарди. IX-XII асрларда сомонийлар, қорахонийлар, ғазнавийлар, салжуқийлар, хоразмшоҳлар сулолари томонидан минтақада асос солинган давлатлар нафақат ўзбек халқи, балки жаҳон халқлари тарихида ҳам чуқур из қолдирди. Мухаммад Хоразмий, Абу Наср Форобий, Аҳмад Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний каби алломаларнинг ўлмас асарлари жаҳон фанини бойитди. Мутасаввуфлар: Хожа Юсуф Фамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдулхолик Фиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро; муҳаддислар: Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг таълимотида акс этган **комил инсон ғоялари**, адолат ҳақидаги қарашлар жамиятнинг соғлом маънавий-ахлоқий руҳини сақлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу ғоялар Ватан ва халқ манфаати йўлида фидойилик ва инсонпарварликни улуғлади. Улар миллий-маънавий қадрияtlар сифатида халқимиз маданияти, адабиёти ва санъатида, жумладан, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Ҳос Ҳожиб, Аҳмад Юғнакий, Лутфий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Жалолиддин Румий, Мирзо Абдулқодир Бедиллар ижодида чуқур ўрин эгаллади.

Бу ғоялар ўзбек давлатчилигининг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Низом-ул-мулкнинг «Сиёсатнома» китобларида давлат идораси ва ахли фуқарога муносабатда адолат, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош ғоя сифатида илгари сурилди. Бу ғоялар Темурийлар давлати ғоявий тамойилларининг устувор йўналиши эди.

XVII-XIX асрларда умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий ва сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, жамият ҳаётида

маънавий-ахлоқий қадриятларни мустаҳкамлаш ва илм-маърифатни ривожлантиришга етарлича эътибор берилмагани ўзбек давлатчилигининг таназзулга юз тутишига, мустақилликнинг қўлдан берилишига, Туркистонда мустамлакачилик тузуми ўрнатилиб, пировардида миллий давлатчиликтининг яна бир бор тугатилишига олиб келди. Шунга қарамасдан, чукур тарихий илдизларга эга бўлган миллий ғоялар тамомила йўқ бўлиб кетмади. Аксинча, мустамлакачилик шароитида улар миллий давлатчиликтин тиклаш, миллат тараққиёти ва истиқболи учун кураш байроғи сифатида яна илгари сурилди.

Бу интилишлар XIX асрда **маърифатпарварлик ғоялари** билан чиқкан Аҳмад Донишнинг илғор қарашларида, XX аср бошида юзага келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпарвар намоёндалари - Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Мунаввар Кори, Абдулла Авлоний ижоди ва фаолиятида яна ҳам кучайди. Жадидлар Туркистондаги халқларни бирлаштириш ва бутун ўлканинг миллий мустақиллиги учун кураш ғоясини илгари сурдилар. Туркистонда босқинчи қизил армия ва совет тузумига қарши кўтарилиган истиқлолчилик ҳаракатининг мафкурачилари ҳам айнан жадидлар бўлдилар. Бироқ, мустабид совет тузуми бу ғояларга қарши ғайриинсоний мафкурани илгари суриб, халқ манфаатларини инкор этди. Бу утопик, ҳаёлий ғоялар реал ҳаёт талабларига жавоб бермас, халқнинг анъанавий турмуш тарзига, жамият тараққиёти қонунларига мутлақо зид эди. Улар миллий истиқлолни тан олмас, миллий қадриятларни топтар, диний эътиқодга қарши кураш асосига қурилган эди. Лекин, мустабид ҳукумат уларни халқقا тан олдириш учун жон-жаҳд билан курашди. Бу сиёсат аёвсиз курашлар, таъқиб, тазийқ ва зўравонликлардан иборат эди. Ўша йиллардаги машъум қатағонлар бу курашнинг фожеали намоён бўлиши эди.

Бу тузум ўлкамизда зўрлик билан ўрнатилгач, халқимиз унинг сиёсати ва мафкурасига қарши кураш олиб борди. Бу кураш шафқатсизлик билан бостирилгач эса, яширин тарзда давом этди. Ва ниҳоят, **1937 йилдаги оммавий қатағон** бу тузум ва унинг мафкурасига, ғояларига қарши чиқкан, умуммиллий манфаатларни ҳимоя қилган ҳар қандай «ўзгача фикрлайдиган» кишини «халқ душмани» деб эълон қилди. Улар баъзи миллий ғояларни илгари суриб, халқимиз манфаатларини ҳимоя қилганликлари учун уларни йўқ қилиб юборди.

Шундан кейингина, зўравонлик билан ўрнатилган бу ғоялар жамиятнинг якка-ю ягона ва ҳукмрон мафкурасига айланди. Бутун оммавий ахборот воситалари - радио, матбуот, телевидение, маданият, санъат, адабиёт, ижтимоий фанлар шу мафкурани тарғиб қилиш ва сингдиришга хизмат қилди, давлат ташкилотлари унинг ҳукмронлигини куч ва зўрлик билан таъминлаб турдилар. Лекин бу ғоялар барибир халқ қалбидан чукур жой ололмади, жамиятнинг ўз мафкурасига айланмади, халқимизнинг миллий ғоя ва асрий қадриятларини йўқ қила олмади. Халқимиз ҳаётида чукур илдиз отган, унинг азалий орзуси бўлган миллий ғоялар XX аср 80-йиллар охирида давлатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан изчил ва жасорат билан яна кун тартибига қўйилди ва Ватанимиз озодлиги ҳамда мустақилликни қўлга киритишда муҳим омил бўлди. Улар мамлакатимизда мислсиз ўзгаришларни

амалга ошириш, халқимиз ҳаёти ва тараққиётини белгилаб олишда умуминсоний қадриятлар устуворлигига асосланган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш каби олий мақсадларимиз ифодаси бўлиб келмоқда.

Мафкуранинг **1) фалсафий илдизлари** ҳақида фикр юритганда, унинг барча илмларнинг отаси бўлган фалсафа фани хулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунга уйғониш даври ва ўрта асрларда миллий давлатчилигини тиклай бошлаган Европа халқларининг ҳар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси парчалангандан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалар асосида шаклланди. Шу боис ўша даврдаги итальян, инглиз, француз фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазинасига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Жамият ва цивилизациялар ривожига улкан таъсир кўрсатган назариялар, таълимотлар ва мафкуралар мавжуд. Зардушт, Сократ, Платон, Конфуций, Алишер Навоий, Махатма Ганди ва бошқаларнинг бунёдкор ғоялари тарихда ўчмас из қолдирган. Соҳибқирон Амир Темурнинг бунёдкорлик ғоялари ва фаолияти Шарқ маданиятининг гуркираб ривожланишига буюк ҳисса қўшди.

Кант, Гегель, Ницше каби мутафаккирлар номи билан шухрат топган немис фалсафаси хусусида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия империясидан ажralиб, мустақиллик йўлини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган.

Мафкуранинг **2) дунёвий илдизлари** маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатdir. Асрлар мобайнида инсоният босқичма-босқич дунёвийлик сари интилиб келди. Умумэтироф этилган тамойиллар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Инсоннинг ҳақ-хуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждан эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Бундай жамият мафкураси «Дунёвийлик - дахрийлик эмас» деган тушунча асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор этмайди.

Мафкуранинг **3) диний илдизлари** деганда у инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани ва шу боис унинг ғоявий илдизлари диний таълимотларга бориб тақалиши тушунилади. Яъни қўпгина мафкураларда «Забур», «Таврот», «Инжил», «Қуръон» каби илоҳий китоблар зикр этилган эзгу ғоялар муайян даражада ўз ифодасини топганини кўрамиз.

Хитой халқининг тараққиёт йўлини асослаб берган Конфуций ва Лао Цзининг таълимотлари ҳам диний қарашларга асосланган эди. Бу

таълимотлар асрлар мобайнида мамлакатнинг миллий мафкураси бўлиб келган.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотрудий ва Абу Райхон Беруний, Имом Фаззолий ва Ибн Сино, Имом Термизий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари яшаб фаолият кўрсатган даврлар ёрқин мисол бўла олади.

2. Инсон ва жамият ҳаётида ғоялар, фикрлар хилма-хиллиги.

Инсон ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам ғоялар муҳим ўрин тутади. Шу маънода, **инсоният тарихи - ғоялар тарихидир**.

Хўш, ғоя нима, нега унга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берилади? Маълумки, ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян бир тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қиласиди.

Фоя ва мафкураларни мутлақлаштиришнинг салбий оқибатлари. Тарихдан маълум бўлган реал мустабид тузумларни қиёсий таҳлил этиш улар амал қилган мафкураларнинг қуидаги умумий хусусиятларини ҳамда бу ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ қатор салбий оқибатларни аниқлаш имконини беради.

Аввало, мустабидчилик мафкуралари ўз давлатларида ижтимоий ва шахсий хаётнинг барча соҳаларини тўлиқ қамраб олишга, ягона дунёқараш тизими хукмронлигини ўрнатишга интиладилар. Бу мафкуралар буюк ва ёрқин ўтмишни инкор этадилар. Улар жамиятни инқилобий йўл билан ёппасига қайта тузиш зарур ва уни амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайдилар, ўзларигача бўлган қадриятларнинг барчасини ёхуд кўпчилигини бекор қилиб, уларни фақат ўз тамойиллари билан алмаштирмоқчи бўладилар. Масалан, биринчи қарашда, узок ўтмишга қайтишга чақиравчи ислом фундаментализми гўёки бундан мустаснодек туюлади. Бироқ, аслида бунда ҳам ўша андоза сақланиб қолади. Яъни **Ислом фундаментализми** тарих ғилдирагини ўрта аср жаҳолати даврига қайтариш ниқоби остида, «ижтимоий казарма» типидаги бир хиллаштирилган мустабид «келажак»нинг ўзига хос андозасини таклиф этадики, унда инсон фуқаролик хуқуқларидан тўлиқ маҳрум қилинади, ҳақиқатда диний террорга дучор этилади. Биз юқорида бундай ғоянинг қандай аянчли оқибатга олиб келишини Ўрта аср Европасидаги инквизиция мисолида кўриб ўтдик.

Ахборот монополияси ҳам сиёсий ва иқтисодий ҳокимиятни мутлақлаштириш билан чамбарчас боғлиқдир: «мустабид тузум»да барча ахборот воситалари, жамиятда муомалада бўлиб турган ахборотнинг мазмуни ҳам аппаратнинг қаттиқ назоратига олинади. Зўравонлик ишлатмасдан туриб бутун монополиялар тизимини сақлаш ва мустаҳкамлаш мумкин бўлмайди. Шунинг учун ҳам давлат терроризми, террорни ички

сиёсатни амалга ошириш воситаси сифатида қўллаш «мустабидчилик тузумлари» учун хосдир. Туркистонда ҳам инқилобдан кейинги дастлабки йилларда ҳукуматнинг сиёсий террор натижасида бутун-бутун ижтимоий гурухлар ва қатламлар йўқ қилинди. Шу жумладан, мустабид тузумнинг гайриинсоний хатти-ҳаракатлари туфайли қарийб 2,5 миллион киши ёки аҳолининг деярли ярми маҳв этилган эди. Ўзбекистонда фақат 1937-1953 йиллар мобайнида (бундан уруш йиллари мустасно) иттифоқ мустабид машинаси қарийб 100 минг кишини қатағон қилди, улардан 13 минг киши отиб ташланди.

Мустабид давлатларнинг ўзига хос бошқа характерли хусусияти жамиятнинг ҳарбийлаштирилиши, «ҳарбий лагер» ёки «қамал қилинган қалъа»дан иборат ғоявий-психологик вазиятни вужудга келтиришдан иборатdir. Бунда мамлакат ичиде ҳарбий фанатизм вазияти авж олдирилибгина қолмасдан, шу билан бирга, агрессив ташқи сиёсат ҳам амалга оширилади. Бу сиёсат ҳарбий-ҳудудий ва мафкуравий босқинчилик қилишга, ўзининг мустабидчилик тартибларини кенг миқёсда қарор топтиришга қаратилади.

Лекин тарихий ҳақиқат шундан иборатки, мустабидчилик мафкураларининг турли андозлари ва уларнинг лойиҳалари асосида яратилган демократияга қарши тузумларнинг пировард натижада ҳалокатга учраши муқаррардир. Буни собиқ социалистик мамлакатлар, совет давлати, гитлерчилар Германияси ва фашистлар Италияси, Кампучиядаги Пол Пот режими каби мутлақ ҳақиқатни даъво қилувчи мафкураларнинг тарихан истиқболсиз бўлгани ҳам яққол намойиш этди.

3. Ғоя ва мафкураларнинг инсон ва жамият ҳаётига таъсири.

Фоянинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти жуда муҳим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, унинг соҳибига айланади. Юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Фояси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Ҳар бир ҳалқнинг тарихи шу ҳалқдан етишиб чиққан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидоий инсонлар тарихи асосида битилади. Ҳалқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спитамен ва Муқанна, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур ва Бобур Мирзо каби мард фарзандлари - буюк ғоя соҳиблариdir.

Минг йиллар ўтса ҳам, улуғ аждодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги ҳалқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак ғоялар - Ватан озодлиги, эл-юрт баҳт-саодати, илму урфон ривожи йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини ҳақ ишқида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши жанг қилганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Жордано Бруно жисму жонини эгаллаган буюк ғоя туфайли гулхан алансасида ҳам ўз эътиқодидан

қайтмаган, Насимиини товонидан сўйсалар ҳам, ишқи илоҳий деб жон берган. Жаҳон тарихидан, жумладан халқимизнинг ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат қўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак эканига қўплаб мисоллар топилади.

Мафкуравий плюрализм (лот. Pluralis - хилма-хиллик, ранг-баранглик) - ижтимоий-сиёсий ҳаётда турли қатлам, гурухлар манфаатларини ифода этувчи ғоявий ранг-барангликни, қарашлар ва фикрлар хилма-хиллигини ифодалайди. Инсон ва жамият ҳаётида ғоялар ва мафкуралар хилма-хиллигининг намоён бўлиши ижтимоий-маънавий эҳтиёж ифодасидир.

Юнон файласуфлари Аристотель иккита инсон айнан бир хилда фикрламайди, уларнинг олам ҳақидаги тушунчалари, фикрлари хилма-хилдир деганда ҳақ эди. Дарҳақиқат, дунёдаги халқлар, миллатлар, мамлакатлар ва давлатлар ҳам бир-биридан фарқ қиласди. Уларнинг диний эътиқоди, миллий маданияти, демакки менталитети, мақсадлари ва тараққиёт йўллари ҳам ранг-барангдир. Ана шу дунёдаги ҳар бир давлат, халқ ва миллат, жамиятнинг мақсад ва манфаатларини ўзига хос ғояси ва мафкураси мавжуд.

Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгига пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади. Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётiga улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва терак тафаккур соҳиблари мислсиз заҳмат чекканини қўрамиз. Суқрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдифидир.

Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир», деган сўзларида ҳам ана шу боқий ғояларнинг маъно-мазмуни ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга отабоболаридан меросдир.

Шарқда, жамият ривожи ва бунёдкорлик ғоялари хусусида Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Алишер Навоий қарашлари ўзига хос ўрин тутади. Улар асарларида олижаноб жамият, адолатли тузум ҳақидаги ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилиб, ўз даври учун изчил таълимот яратди. У ҳар томонлама етук, барча аҳолини баҳт-саодатга, илм-маърифатга олиб борувчи идеал жамоа ҳақидаги ғояларни олға сурди.

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётiga ижобий таъсирини мустақил Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлик, минтақавий тинчлик, миллатлараро тутувлик борасида олиб бораётган сиёсати барқарорлик ҳукм суришига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идеологияси даражасига қўтарилиган. Замонлар ўтиши билан уларнинг айримлари ўз мавқеини йўқотган, лекин миллат маънавиятининг таркибий қисми сифатида сақланиб қолган. Халқ улардан қувват олган, маънавий озиқланган, улар орқали ўз қадриятларини сақлаган.

Инсоният тарихида ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондириш истаги талончилик ва босқинчилик, буюк давлатчилик ва тажовузкор миллатчилик, фашизм ва экстремизм каби мафкураларни юзага келтирган. Бундай ғоялар халқлар бошига кўп кулфат ва мусибатлар солган.

Ўз тарихини асосан XIX асрдан бошлаган ана шундай мафкуралардан бири - синфий антогонизм ғояларини мутлақ-лаштирган ва ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ коммунистик тузум мафкураси эди. **Синфий кураш** ғояси асосига қурилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из қолдирган бу мафкура жамиятни бир-бирига қарама-қарши тарафларга ажратиб юборди. Синфий кураш чизиги нафақат ижтимоий гуруҳ ва қатламлар орқали, ҳатто оилалар ва инсонлар руҳияти орқали ҳам ўтди. Оқибатда гражданлар урушига назарий пойdevор қўйилди. Инсон табиатига, унинг моҳияти ва руҳиятига зид бўлган биродаркушлик ҳолати вужудга келди. Ўғил отага, ука акага, дўст ўз биродарига қўл қўтариши ёқлаб чиқилди, рағбатлантирилди. Булар мардлик ва синфий онглилик намунаси деб талқин этилди. Натижада миллий қадриятлар топталди, миллионлаб кишилар ҳалок бўлди, бутун бошли халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди.

Зўрлик асосига қурилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёning олтидан бир қисмини эгаллаган улкан салтанат ва социалистик лагерь ҳудудида етмиш йил ҳукм сурди. Охир-оқибат ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди.

Бироқ, ғоявий кураш тобора янги-янги қиёфага кирмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов ҳаққоний равишда таъкидлаганидек: «Кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар, фожеалар, қатағонларни бошдан кечирган, асrimiz поёнига етаётган инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда».

4. Бунёдкор ғоялар ва мафкураларнинг жамият ҳаётидаги ижобий таъсири.

Фоя ва мафкуранинг тарихий шаклларини, мазмун-моҳиятини азал-азалдан эзгулик ва ёзузлик, бунёдкорлик ва вайронкорлик ўртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади, яъни босқинчилик, бошқалар ҳисобидан бойиш, тажовузкорлик, ақидапарастлик мафкураларига қарама-қарши

ўлароқ, озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари узлуксиз майдонга чиқиб, халқларнинг музaffer байроғига айланган. Бунёдкорлик ғоялари инсонни улуғлайди, унинг руҳига қанот бағишилади.

Бунёдкор гоя деб, инсонни улуғлайдиган, унинг куч-гайрати ва салоҳиятини ошириб, халқи, Ватани, бутун инсоният учун фойдали ишлар қилишга сафарбар этадиган, ўзида меҳнат, тараққиёт, дўстлик, тинчлик, адолат, ҳалоллик каби эзгу мақсадларни мужассам этадиган гояга айтилади.

Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир» деган сўзларида ҳам ана шу боқий ғояларнинг маъно-мазмуни ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга отабоболаридан меросдир.

Инсоният тарихида одамлар онги ва шуурига адолат, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак ғоялар уруғини сепган зот, пайғамбар Зардўшт яратган «Авесто» китобида қуйидаги сатрлар мавжуд: «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишлар билан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишни алқайман. Ўзимни бори эзгу фикрга, эзгу сўзлар (айтиш)га, эзгу ишлар амалига бахшида қиласман, барча ёмон фикрлардан, ёмон сўзу ёмон ишлардан юз ўгираман». Бу юксак ғоялар бундан 2700 йил муқаддам яшаб ўтган ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафкураси эди.

Қадимги Дуне бунёдкор ғоялари:

1. Қадимги Шарқ бунёдкор ғоялари ва таълимотлари (Хиндистон, Хитой, Марказий Осиё):

Асосий турлари, харктерли хусусиятлари:

- 1) Буддизм, брахманлик.
- 2) Зардуштийлик (Зардўшт).
- 3) Конфуций, даосизм (Лао-цзи) Мо-цзи.

2. Қадимги Юнон ва Рум бунёдкор ғоялари ва таълимотлари:

- 1) Гомер, Гесиод, Демокрит (эр.авв. VI-V аср).
- 2) Афлотун (эр.авв. 427-347 й.).
- 3) Арасту (эр.авв. 344-322 й.).
- 4) Сенека (эр.авв. 465 й.). Неоплатонизм (Плотин, Порфирий, Прокл) (эр.авв. IV-III аср).

Инсоният доимо яхшиликни ёқлаб, ёмонликка қарши қурашади, яратувчанлик ва бунёдкорлик унга хос бўлган буюк фазилатлардир. Шарқ халқларининг буюк ижодкорлиги, бунёдкорлиги ва қадриятлари турли даврлар таъсирида ғарбга, хусусан, антик Юнон-Рим маданиятига ҳам кучли таъсир кўрсатди. Ана шундай таъсир остида Юнон-Рим маданияти, илмфани, фалсафий тафаккур дунёси шу қадар юксалдики, ўша даврда яратилган шоҳ асаллар ва уларнинг муаллифлари мероси ҳануз башариятнинг эзгу

ишларига хизмат қилиб келмоқда. Шу маънода, комил ишонч билан айтиш мумкинки, инсониятнинг ҳақиқий умумбашарий маданияти ғарб цивилизацияси ва Шарқ маънавиятининг қўшилиши асосида яратилган.

Ҳаётнинг, борлиқнинг моҳиятини англаш тўғрисидаги **буддизм** динининг асосчиси Сиддхартха Гаутама қарашлари муҳим ўрин тутади. Ҳар қандай инсоний туйғу, ҳиссиёт, эҳтирос ва истак азоб-уқубатларни чуқурлаштиради. Ҳаёт мазмунан туғилиш, севиш, ўлим, азобдан иборат. «Борлик гирдоби»дан чиқиб олиш учун ғафлатдан уйғониш, дунё моҳиятини англаш, ҳаётга чанқоқликдан, кўнгилхушликларга, лаззатларга, ҳокимиятга, бойликка интилишлардан воз кечиш лозим. Фақат шундагина «нажот топиш йўли»га кириш мумкин. Инсон бешта ахлоқий талабга амал қилиши лозим: ҳар бир киши ёмонлик қилишдан, ёлғон гапиришдан, ўғирлик қилишдан, хистуйғуларга ортиқча берилишдан, ичкиликдан ўзини тийиши керак.

С.Гаутама қуидаги 8 та онгли харакатни илгари суради:

1. Эътиқод тўғри шаклланган бўлиши.
2. Мақсад сари қатъий харакат қилиши.
3. Тўғри тафаккур ва нутқ бўлиши.
4. Тўғри феъл-автор бўлиши.
5. Тўғри турмуш тарзи бўлиши.
6. Куч-гайратнинг тўғри мақсадга қаратилган бўлиши.
7. Фикр, мақсаднинг тўғри йўналтирилган бўлиши.
8. Диққат-эътиборни тўғри орзу-ният қилишга қаратиш кераклиги таъкидланади⁷.

Суқрот (Сократ, мил. ав. 470-399 йй.) эса баҳс орқали, яъни муайян масалаларни ўртага қўйиш ва уларга жавоб топиш йўли билан ҳақиқатни аниқлаш мумкин, деб билган. У эзгулик - билим ва донишмандликдир, яхшилик моҳиятини тўғри англаган инсонгина яхшилик қиласди, деб тушунтиради. Суқрот адолатга хилоф бўлган давлат бошқарувининг ҳамма шаклларини танқид қиласди, фақатгина адолатли, демократик давлат бошқарувини ёқлаб чиқади.

Хинд халқининг буюк фарзанди **Махатма Ганди** (1869–1948) ўз маънавияти, ғоялари ва илғор қарашлари билан XX асрнинг буюк шахсларидан бирига айланган. У мустамлакачиларга қарши курашнинг тимсоли эди. У ҳиндлар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилди. Ганди дин билан сиёsatни бир-бирига боғлашга ҳаракат қиласди. Унга халқ «Махатма» - «Буюк қалб» деб ном бергани ҳам шундан бўлса, ажаб эмас. Р.Тагор фикрига кўра: «Ганди муваффақиятнинг сири унинг жўшқин маънавий кучида ва беҳад даражада ўз манфаатларидан воз кечишидадир. У ўзининг олиҳимматлилиги билан ноёбdir. Ганди ҳаётининг ўзи фидойилик тимсолидир».

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига ижобий таъсирини мустақил Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлик, минтақавий тинчлик, миллатлараро

⁷ Жўраев У., Сайджонов Й. Дунё динлари тарихи. -Т.: «Шарқ», 1998. 77-бет.

тотувлик борасида олиб бораётган сиёсати барқарорлик хукм суришига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Бундай жараён бугунги дунёда амалиёт фалсафаси деб тан олинган **прагматизм** (юонон. субъектив-идеалистик фалсафий таълимот, воқеликни тажриба «онг оқими» деб талқин этади), ҳаёт фалсафаси бўлган **экзистенциализм** (лат. мавжудлик фалсафаси, эркинликка эришиш маъносида) каби дунёвий ва диний ғоялардан озиқланган таълимотлар мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Илмий кашфиётлар мафкура ривожига катта таъсир ўтказади. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш (юонон. ирсий жиҳатдан бир хил организм), инсоннинг ген-насл ҳаритасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда.

Айни вактда юксак илмий-техникавий тараққиёт, глобаллашув жараёнлари, бир томондан, инсон ақл-идроқининг имкониятларига, келажакка ишончни орттираётган бўлса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагасаки, Чернобиль фожиалари, оммавий қирғин қуроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Ғоя ва мафкура гуманизм ва тараққиёт тамоилларини, ҳалқ тақдиридаги юксалиш заруратини ўзида акс эттирмаса, аксинча, бу интилишларни рад етса, моҳиятига қўра уларга зид бўлса, у жамият таназзулига сабаб бўлади.

Ана шундай мафкуралардан бири - ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ **коммунистик тузум мафкурасидир**. Дунёнинг 6 дан 1 қисмини эгаллаган улкан салтанат ва социалистик лагерь худудида хукм сурган бу мафкура ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзи бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов ва макр билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон мавқени эгаллаб олиши ҳам мумкин. Масалан, XX аср 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат итальян ва немис ҳалқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан биридир. Бугунги кунда бутун дунёдаги тараққийпарвар ва гуманистик кучлар бундай фожиали ва нохуш ҳолатлар тақрорланмаслиги учун ҳамжиҳатлик билан кураш олиб бормоқда.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, инсониятнинг азал-азалдан ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиб келиши - тарихнинг ўзгармас қонуниятидир.

5. Вайронкор ғоя ва мафкураларнинг жамият ҳаётига салбий таъсири.

Бузғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тариҳдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларнинг зидди бўлган зулм ва зўравонлик, қабоҳат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Лекин улар одамзотнинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишларини асло тўхтата олмайди.

«Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-ийқит инстинктлари, яъни хатти-харакатларини кўзгатиб юбориш осонроқ» (И.А.Каримов).

Демак, **вайронкор ғоя деб, турли таъсирчан воситалардан фойдаланиб, одамларни соҳта ва пуч мақсадларга эргаштирувчи, уларнинг куч-қудратини бузғунчилик ва жиноятга йўналтирадиган, инсоният учун фақат кулфат келтирадиган гояга айтилади.**

Шу билан бирга вайронкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини, мақсад-муддаоларини билиш ниҳоятда муҳим. Бу фуқаролар, айниқса ёшлар учун бузғунчи ғоялар хавфини англаш, ўзларида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш учун зарур билимларни эгаллашига ёрдам беради.

Вайронкор ғоялар одамзот бошига кўпдан кўп фожиалар келтирган. Ўрта асрларда Фарбда амалга оширилган салиб юришлари Шарқдаги муқаддас ерларни христиан бўлмаган халқлардан тозалаш баҳонасида қанчадан-қанча урушлар сабаб бўлган. Вайронкор мафкуралар, вайронкор хатти-харакатлар асосида гайриинсоний ғоялар ётади. Улар инсонга, инсоният эришган ютуқларга нафрат билан қарашни, бузғунчиликни рағбатлантиради. Вайронкор мафкураларнинг кўринишлари:

1. Диний фанатизм - диний мутаассиблик бўлиб, ҳаётда фақат муайян қоидаларни устун деб биладиган, худо ҳақидаги ҳақиқатни ўзиники қилиб олишга интиладиган, тараққиётни, турли фикрлиликни тан олмайдиган, ҳар қандай янгиликни куфрга йўядиган заарли оқим. Бугунги кунда бизнинг минтақамиизда 1) ваҳҳобийчилик, 2) «Ҳизбут-тахрир», «Акромийлар» каби ақидапарастлик оқимлари ўз ғояларини ёйишга харакат қилмоқда.

Ақида - арабча эътиқод қилиш маъносини билдиради. **Ақидапарастлик** - ёвуз ғоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли. Ақидапарастликнинг тескариси ҳурфиксрилийкдир. **Ҳурфиксрилийк** - эркин фикрлаш асосида ҳақиқатни англаш дегани. Ақидапарастлик ўрта асрларда Фарбда инквизиция шаклида намоён бўлган. Ақидапарастлик бугунги кунда Афғонистон, Шимолий Кавказ ва бошқа минтақаларда ваҳҳобийлик асосида кураш олиб бораётган оқимлар мисол бўла олади.

2. Фашизм - (лотинча «фашио», италянча «фашизмо» - боғлам, тўда маъносидаги сўзлардан олинган) национал, яъни миллатчи социалистлар таълимоти, фашизм деганда, конституциявий - демократик тузумга зид бўлган ижтимоий ва давлат тузилмаси ҳам тушунилади. Германияда миллий социалистик партия тузган А.Гитлер эса фашизмнинг «маънавий отаси»га айланди. Фашизм 1939-1945 йилларда II жаҳон уруши оловини ёқди. 50 млн.дан ортиқ кишининг қирилиб кетишига сабаб бўлди. Ўзбекистон

жангчиларидан 263005 киши ҳалок бўлди, 132670 киши дом-дараксиз кетди, 604552 киши ногирон бўлди.

Фашистик давлат тузилмалари XX аср 70-йилларига келиб Европа мамлакатларида хукм сурган фашистик тартиблар барбод бўлди. Чунончи, Салазар ҳукмронлиги даврида Португалияда, Франко ҳукмронлиги даврида Испанияда, Муссолина ҳукмронлиги даврида Италияда, Гитлер ҳукмронлиги даврида Германияда⁸ ва Грецияда фашистик тартиблар тутатилди. Шунингдек, фашизм деганда, ўн йиллар мобайнида Европада фаолият олиб борган ўнг экстремистик ҳаракатнинг мафкураси, назарияси ва амалиёти тушунилади. Бугунги кунда баъзи мамлакатларда (Австрия, Германия ва бошқ.) Фашистик унсурларнинг муайян даражада фаоллашуви кузатилмоқда. Янги фашизм ғояси инсоният учун заарарли эканлигини ҳар бир инсон англамоғи лозим.

3. Большевизм - XX асрда Россияда фаолият олиб борган экстремистик йўналишдаги сиёсий кучнинг мафкураси, назарияси ва амалиётини ифодалайди...

Большевизм ва фашизм мафкуралари ўртасида кўплаб ўхшаш жиҳатлар мавжуд. Айни пайтда жиддий тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Асосий фарқлардан бири, бу миллат омилиниң турлича баҳоланишидир. Большевизм мафкураси коммунистик таълимот, ҳалқларнинг миллий-этник ўзига хосликларини йўқотиш, «пролетар байналмиалиги» шиори билан майдонга чиқсан бўлса, фашизм бор ҳукмрон миллатнинг «ирқий-этник софлиги»ни мутлақлаштиришни тарғиб-ташвиқ этади. У ирқчиликнинг ҳомийси ҳисобланади.

4. «Расизм» сўзи «раса» (ирқ) атамасидан келиб чиқсан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада «инсоният насли»ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, «оқ», «қора» ва «сариқ» ирққа ажратиш учун қўллана бошлади.

Ирқчилик - одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларга мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот⁹. Ирқчилик таълимоти «оқ танли»ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса «оқ»ларга қараганда номукаммал яратилганлиги ва ҳамиша тараққиётнинг қуиي поғоналарида туришини «асослаб» беради. Унинг асосий ғояси ўзининг «илоҳий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «қуий» ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват этишга қаратилган эди. Ирқчилик миллий мансублиги ва терисининг рангига кўра ажralиб турувчи кишиларга тазийк ўтказиш, уларни ҳақоратлаш, уриш ва ўлдириш каби ҳаракат-ходисаларда яққол намоён бўлди. Ижтимоий ҳукмронлик шакларидан бирининг мафкураси бўлар экан, у буюк давлатчилик, ашаддий шовинизм, «танланган» ҳалқларнинг миллий афзаллиги ғоялари билан чамбарчас боғланиб кетади.

⁸ Тохир Карим. Миллий тафakkur тараққиётидан. Т.: «Чўлпон», 2003. 129-бет.

⁹ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслек. -Т.: Академия, 2005. 65-бет.

5. Ирқчилик - кўп қиёфали. Масалан, ўзини олий ирқ ҳисоблаган инглиқ, испан, француз босқинчилари ўрта асрлар ва айникса, XVIII-XIX асрларда Америка, Австрия, Африка ва Осиёда ерли халқларни кўплаб қириб ташладилар. Жанубий Африка Республикаси томонидан XX асрда узоқ йиллар мобайнида ўтказиб келинган ирқий айирмачилик сиёсати - шафқатсиз ирқий таҳқирлаш ва камситишда ўз ифодасини топди. 1865 йилда АҚШда тузилган «Ку-клукс-клан» террористик ташкилоти ҳам ўзининг ошкора ирқчилик йўналишидаги фаолияти билан ажралиб туради. Негларнинг фуқаролик ҳукуқларига қарши кураш ва уларни мамлакатдан чиқариб юбориш унинг асосий ғояси ҳисобланади.

6. Терроризм (лат. Terror - қўрқув, даҳшат) - маълум ёвуз мақсад йўлида куч ишлатиб, одатларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Терроризм бугунги кунда ҳам инсониятга катта таҳдид солмоқда. Жамиятга доимий қўрқув, фитна-ғаламислик муҳитини вужудга келтириш, зўравонлик йўли билан жамият барқарорлигини бузиш, гуноҳсиз кишилар, жумладан, болаларнинг ҳалок бўлишига олиб келадиган сиёсий мақсаддаги ўлдириш ва портлашлар бу мудҳиш ғоянинг асл моҳиятини ташкил этади.

Сиёсий терроризм XIX асрдаёқ вужудга келган эди. Лекин у XX юз ийлликда кенг қулоч ёзди. Фарбий Германиядаги «қизил армия» ёки «Паодермайн хор» ва Италиядаги «Қизил бригадалар» гурӯхлари, Испаниядаги басклар ташкилоти, Ольстердаги «Инқилобий-халоскорлик армияси», Перудаги «Порлок ҳаёт» каби бирлашмалар замонавий сиёсий террористларнинг биринчи авлоди эди. Кейинги йилларда дунёнинг ўнлаб мамлакатларида, жумладан, бизнинг ёш давлатимиз чегарасига яқин давлатлар ҳудудларида ҳам терроризм ўчоқлари пайдо бўлди. Улар мустақил Ўзбекистонга қарши куч ишлатишга уриниб кўрдилар. Чунончи, 1999 йилда Тошкентда, Янгибодда, 2000 йилда Сариосиё ва Узун туманларига, Бурчимуллага бостириб кириб, мамлакатимиз тинчлигини бузишга уриндилар. 2004 йил 28 март - 1 апрел кунлари Тошкент шаҳри, Бухоронинг Ромитан тумани ва Тошкент вилоятларида, 2005 йил 12-13 майда Андижон шаҳрида такроран террорчилик ҳаракатлари содир этилди. Ёвуз кучлар ҳаракати бостирилди.

Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии Ислом Каримов «Независимая газета» (Москва)нинг муҳбирига (2005 йил 14 январ) берган интервьюсида: «Халқаро терроризм» тушунчаси 2001 йилнинг 11 сентябридан айникса урф, бўлди...»¹⁰ деган эди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 4 сессиясида (2000 йил 14-15 декабр) «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» қонун қабул қилинди. Демак, бузғунчилик ғояларининг кўриниш, турлари қўйидагилардан иборат:

- 1) салибчиларнинг ғоялари (ўрта асрлардаги);
- 2) диний фанатизм;

¹⁰ Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар деб қисоблашар эди. -Т.: «Ўзбекистон», 2005. 29-бет.

- 3) атеизм;
- 4) фашизм;
- 5) большевизм;
- 6) ақидапарастлик;
- 7) космополитизм (жаҳонга ҳукмрон бўлишлик);
- 8) нигилизм (ижтимоий тараққиётни инкор этиш);

Ана шу ғоя ва мафкураларнинг цивилизация тарихидаги намоён бўлиш шакллари қуидагилардан иборат:

- 1) буюк давлатчилик, шовинизми;
- 2) тажовузкор миллатчилик;
- 3) ирқчилик;
- 4) террорчилик;
- 5) шовинизм;
- 6) диний ақидапарастлик;
- 7) диний экстремизм.

Ёвуз гоя ва мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли **ақидапарастликдир**. Бундай мафкуралар муайян даврларда Фарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган. Бу ижтимоий иллат XXI асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда.

Ақидапарастлик қандай шаклда бўлмасин ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек хавф-хатарлидир.

Ўрта асрларда Фарбдаги ақидапарастлик мафкураси бўлган инквизиция черковнинг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиб, ҳур фикр ривожига, жамият тараққиётига тўсиқ бўлди. Галилей ва Копперник каби юзлаб буюк ақлзаковат соҳиблари ана шундай ақидапарастлик таъқидига учраганлар. **Жордоно Бруно** илмий қарашлари учун жаҳолат қурбони бўлган.

Шарқда эса Имом Бухорий, Ибн Сино сингари буюк алломалар ҳам турли тазиикларга дучор бўлганлар. Мансур Ҳаллож, Насимий, Бобораҳим Машраб сингари ҳур фикрли зотлар эса қатл этилган.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиядда илғор ғоялар туғилаверади. Бузғунчи ғояларнинг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо ҳурёш ва огоҳ бўлиб яшамоқ ҳаётнинг асосий заруратига айланмоқда.

Бузғунчи ғояларга мисол. **Абулқосим Фирдавсий** (тах. 940-941 йили Хурсонда, Эрон ва Афғонистоннинг шимоли, Туркманистаннинг жанубий қисмлари, Тус шаҳри яқинида Тоборон қишлоғида туғилган). Унинг буюк асари «Шоҳнома» 4 минг йиллик воқеаларни ўз ичига олган. Ёш Абулқосимнинг оиласи: у Тоборон қишлоғида камбағаллашиб қолган дехқон оиласида дунёга келган. «Сен камбағал бўлсангда, - деган эди Фирдавсийнинг отаси, - қадим авлод-аждодларинг буюк кишилар эдилар. Агар ўтмишда ерларимизни ўзга юртлик босқинлар эгаллаб олмаганларида

бизларни авлодларимиз ками-кўстсиз яшарди, ҳаётимиз янада фаровон бўларди».

Фирдавсийнинг «Шохнома» асари, ривоятларда айтилишича ўша давр хукмдори Султон Маҳмуд Фазнавий уни етарли даражада баҳоламайди. Асарда олижанобликни, севги ва биродарликни қўйлаган сатрлар Маҳмуд Фазнавийнинг талончилик сиёсатига қарши фош қилувчи кучга эга бўлган. Шунинг учун ҳам Маҳмуд у асарни қалам билан эмас, алам билан кутиб олди».

Шунинг учун бўлса керак, Фирдавсийга Султон Маҳмуд гўё ваъда қилинган 120 дона олтин танга ўрнига 120 дона кумуш тангалар берган эмиш. Улуғ шоир ўз умрининг 30-35 йилини сарфлаб ёзган шоҳ асарининг бунчалик паст баҳоланишидан қаттиқ изтироф чекади. Султон Маҳмудга жавобан у берган кумуш тангаларни унча бўлиб, бир бўлагини ҳаммомчига, бир бўлагини шарбат сотувчига, яна бир бўлагини тангаларни олиб келган кишиларга топширган. Яна бир ривоятда айтилишича, Фирдавсий Маҳмуд ҳақида ўткир ҳажв ёзади ва унда Султон Маҳмудни ўтакетган хасисликда, пасткашлиқда айблаб, шоҳ бўлишига нолойиқ деб кўрсатади. Бундан хабардор бўлган Султон Маҳмуд Фирдавсийни ушлаб фил оёғи остига ташлаш ҳақида фармон берган. Шоҳнинг бундай фармонидан сўнг Фирдавсий бошқа ўлкаларга кетиб, юртидан олисда, узоқ йиллар қийинчиликда, камбағалликда, она юртнинг соғинчидаги яшайди. Дарбадарликда яшаган Фирдавсий ёши 80 дан ортиб қолганда Бағдодда «Юсуф ва Зулайҳо» достонини ёзади. Анча қариб қолган Фирдавсий умрининг охирида ўз Ватани Тусга қайтади ва шу ерда вафот этади. Манбаларда ёзилишича, унинг жасадини мутаассиб (динга қаттиқ берилган) кишилар мусулмонлар қабиристонидан давф этишга жой бермаганлар. Шундан кейин Фирдавсийнинг жасади отасидан қолган боғнинг бир чеккасига кўмилган.

Фирдавсийнинг «Шохнома» асарида 50 та подшолик даври тасвирланган. Аслида бу асар Султон Маҳмуд Фазнавий буюртмаси билан ёзилган эди. (Бошланғич таълим. 2001. №2. 30-31-бетлар).

Дунёвий ва диний ғоялар муштараклиги тамойиллари:

1. Дунёвийлик.
2. Ақидапарастлик мафкураси.

Мутлоқ ҳақиқатни даъво қилувчи ғоя ва мафкуралар:

1. Коммунистик мафкура.
2. Фашистик мафкура.
3. Ақидапарастлик мафкураси.

6. «Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш» тамойиллари

Инсоният ҳаётида ғояга қарши - ғоя, жаҳолатга қарши - маърифат тамойили. Ислом Каримов 1998 йили «Тафаккур» журнали бош мұхаррири берган саволларига жавобда, тарихчи олимлар билан бўлган учрашувда бу масалага диққат билан эътибор бериб, «ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин» деган шиор ўртага ташланди. Бу масала ғоя ва мафкура тушунчасида ҳам муҳим ўринда туради.

Ёт ғояга қарши биз ўз олижсаноб ғоямиздан мактабларимизда, академик лицейлар ва қасб-хунар колледжларида, олий ўқув юртларида, жамиятимизнинг барча қатламларида бизга мутлақо бегона бўлган заҳарли интилишларга, ҳуруж ва ҳаракатларга қарши чиқишимиз лозим. Бунда энг муҳим масалалардан бири одамлар ўз фикрини айтишга, эркин фикрлашга ўрганиши керак. Яъни **фикрга қарши фикр** бўлиши зарур. Шу боис ёшларимизни мактаб ва олий ўқув юртларида эркин фикрлашга, баҳслашишга ўргатишимиз керак.

Учинчи масала - **жаҳолатга қарши маърифат**. Бу ўринда асримиз бошида ҳалқни маърифат ва миллий уйғонишга чорлаган жадидчилик ҳаракати намояндалари ҳаётини, ижодини, интилишларини ўрганиш, уларнинг бугунги кундаги моҳияти ва аҳамияти ҳақида ҳам гапиришимиз зарур. Уларнинг мероси бугунги кунда қандай ўқитилмоқда? Умуман айтганда, маърифий озуқа қандай бўлиши керак? Болаларимиз ўқиётган китобларда маърифат зиёси борми. Биз истаётган миллий ғуур, миллий мафкура, миллий ғоя уларда етарли даражада акс этганми? (Каримов И.А. Асарлар. Т.8., 468-469-бетлар).

Мазкур тамойилга кўра ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашга интилиш хисси инсон қалбидаги эътиқод, одам онгидаги дунёқарашиб ўз-ўзини ҳимоя қила олиш қобилиятидан далолат беради. Бундай кураш усули, айниқса бугунги кунда, инсоният тараққиёт борасида жуда илгарилаб кетган XXI асрда ғоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки энг кучли қирғин қуроллари ишлаб чиқилган, сайёрамизни бир неча марта йўқ қилиб юборишга қодир бўлган ядрорий бомбалар заҳираси тўпланиб қолган пайтда ўзаро зўравонлик ва жаҳолатга йўл қўйиб бўлмайди.

Шу боисдан ҳам мафкуравий **иммунитетни шакллантириши** хусусиятлари огоҳлик, фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан кураша олиш кўнималариридир. Ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур». (Каримов И.А. Т.8. 494-бет). Ушбу вазифани миллий истиқлол ғояси бажаради. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз «**Миллатни асраш керак**» деган ғояни илгари сурди.

Миллатни асраш - ўзлигимизни, одоб-ахлоқимизни, меросимиз, қадриятларимиз ва миллий руҳимизни заарали ғоялар ва мафкуралар

таъсиридан авайлаб-асраш, уларга қарши фуқароларимиз ва ёшларимиз қалбидан мафкуравий иммунитетни шакллантириш деган маънони англатади¹¹. Мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш учун соғлом, инсонпарвар ғоя ва мафкура билан куроллантириш керак. Миллий гоянингасосий вазифаси эса халқимида миллий эътиқод ва дунёқарааш асосларини шакллантиришдан иборат.

Маърифат воситасида курашиш деб, бирон бир хавфнинг моҳиятини чуқур англаб, унга қарши билим билан онгли равишда курашишга айтилади.

Жамият аҳлининг мустаҳкам ва равshan мафкураси, унинг мақсад-муддаоси бўлиши керак. Модомики, мақсад, ғоя ҳакида мулоҳаза юритар эканмиз, олдин баён этганимиздек, «Мақсад дегани - халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғуур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад халқни - халқ, миллатни - миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин». (Каримов И.А. Асарлар. Т.7. 89-бет).

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов «Тафаккур» журнали Бош муҳаррирининг саволларига жавоблари **«Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин» асарида жамият мафкурасига қўйидагича таъриф беради. «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўринини аник-равshan белгилаб беришга хизмат қиласиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос қўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан»¹².**

Виждон эркинлиги бизда Ўзбекистон Конституциясининг 31-моддаси ва 1998 йилги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун билан кафолатланиб келинмоқда. Бундай жамият мафкураси «Дунёвийлик - даҳрийлик эмас» деган тушунча асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор қилмайди. Биз юқорида мафкуранинг дунёвий ва диний илдизлари ҳакида фикр юритганимизда бу масалага тўхталган эдик. Ҳақиқатан дунёвий ва диний ғоялар бир-бири билан муштарақликда ривожланади. Улар инсоният тараққиётига катта таъсир кўрсатиб келган.

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига бевосита катта таъсир кўрсатган. Ҳозирги даврда миллий мафкуранинг таркибий қисми ҳисобланган **давлатчилик ғоясининг** асосий тамойиллари Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган. Улар қўйидагилардан иборат:

¹¹ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиклол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 78-бет.

¹² Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. -Т.: «Ўзбекистон», 1999. 89-бет.

1. Втанпарварликка асосланган мустақил тафаккур¹³.
2. Шарқона демократияга асосланган сиёсий тизим.
3. Қонун устуворлигига асосланган ҳуқуқий давлат.
4. Эркинликка асосланган фуқаролик жамияти.
5. Буюк келажакка юз тутган озод ва обод ватан.

Шу тамойиллар жамиятимиз ҳаётига татбиқ қилиниши, уларни рўёбга чиқариш мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги даврдаги муҳим вазифалари бўлиб қолмокда.

Бунёдкор ғояларнинг юзага келишида ижтимоий барқарорлик муҳим аҳамиятга эга. Шу боисдан ҳам Ислом Каримов ўзининг **«Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида Олтинчи устувор йўналиш**¹⁴ - жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз даҳлсизлигини, мамлакатимиз худудий яхлитлигини таъминлашдан иборат қилиб кўрсатган.

6. Бироқ, ғоявий кураш тобора янги-янги қиёфага кирмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз Ислом Каримов ҳаққоний равища таъкидлаганидек: «Кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар, фожеалар, қатағонларни бошдан кечирган, асримиз поёнига етаётган, инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мағкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам қўра шиддатли тус олмоқда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда».

Адабиётлар

1. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришdir. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2009 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2010 йил 30 январ.

2. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси тўғрисида тўғрисида Ахборот. 2010 йил 28 январь.

3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

4. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

¹³ «Мулоқот» журнали. 2000. №6. 7-бет.

¹⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т.: «Ўзбекистон», 1999. 19-бет.

5. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 31-79-бетлар.

6. Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. -Т.: Ўзбекистон, 2004, 136 б.

З-МАВЗУ. ҒОЯВИЙ ТАҲДИДЛАРНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ. МАФКУРАВИЙ ТАЖАВУЗ ВА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ.

РЕЖА

1.XXI асрда мафкуравий муносабатлар кескинлашувининг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий сабаблари.

2.Терроризмнинг шакллари: минтақавий ва халқаро терроризмнинг ғоявий-мафкуравий асослари.

3.Жаҳон молиявий инқирозининг мафкуравий жараёнларга таъсири.

4.Мафкуравий тажавуз ва унга қарши миллий хавфсизликни таъминлаш зарурати.

5.Мафкуравий таҳдиднинг ошкора ва ёпиқ ҳарактери.

Бузғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан қўплаб мисоллар келтириш мумкин. Инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларнинг зидди бўлган зулм ва зўравонлик, қабоҳат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Лекин улар одамзотнинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишларини асло тўхтата олмайди.

Демак, *вайронкор ғоя деб, турли таъсирчан воситалардан фойдаланиб, одамларни соҳта ва пуч мақсадларга эргаштирувчи, уларнинг куч-қудратини бузғунчилик ва жиноятга йўналтирадиган, инсоният учун фақат кулфат келтирадиган ғояга айтилади.*

Шу билан бирга вайронкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини, мақсад-муддаоларини билиш ниҳоятда муҳим. Бу фуқаролар, айниқса ёшлар учун бузғунчи ғоялар хавфини англаш, ўзларида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш учун зарур билимларни эгаллашига ёрдам беради.

XX аср сўнгига рўй берган улкан ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, икки кутбли дунёнинг барҳам топиши натижасида нисбий мувозанатнинг бузилиши жаҳоннинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

XX асрда дунёда ғоявий қарама-қаршиликлар кескин ва мураккаб ту солган давр бўлди. XX аср сўнгига икки кутбли дунёнинг барҳам топиши, нисбий мувозанатнинг бузилиши натижасида жаҳондаги мафкуравий манзаралар тубдан ўзгарди. Юрбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «**XX аср охирида дунёда жўғрофий-сиёсий аҳамияти ва кўлами жиҳатидан ноёб ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришлар бетакрор. Улар нафақат мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда вужудга**

келган қарашлар ва уларнинг механизмларини чуқур ўйлаб кўришни, балки кўп жиҳатдан қайта баҳолашни ҳам талаб қиласди. «Совуқ уруш» даврида халқаро муносабатларга асос бўлган қўп қоидалар, тамойиллар ва ғояларни тубдан қайта кўриб чиқиш талаб қилинмоқда. Бутун дунё яхлит ва бир-бирига боғлиқ тизим бўлиб бормоқда, унда ўзи - ўзидан қаноатланишга ва маҳдудликка ўрин йўқ. Бу ҳол ҳозирги халқаро муносабатларни шакллантирганда, халқаро тузилмалар билан ўзаро алоқаларда ва уларнинг фаолиятида иштирок этганда мутлақо янгича ёндашувларни ишлаб чиқишни зарур қилиб қўймоқда»¹

Жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар:

1. Сиёсий (буюк давлатчилик шовинизми).
2. Диний (диний экстремистик ва ақидапарастлик, панисломизм).
3. Бадиий (Гарб турмуш тарзини тарғиб қилувчи, Америкача турмуш тарзини тарғиб қилувчи, зўравонлик, ёвузлик ва бошқа ахлоқсизликларни тарғиб қилувчи).

XX аср охири ва XXI аср бошларига келиб коммунистик ва социа-листик партия таъсиридаги социализм лагери парчаланди. Дунё мамлакатлари ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларга бўлинди. Ана шу ривожланган баъзи мамлакатлар ўз миллий мустақиллигини қўлга киритган, ривожла-наётган мамлакатларни, жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринмоқдалар. Булар қуидаги ҳолатларда кўринади:

Дунёни бўлиб олишга уринаётган мафкураларнинг шакллари:

1. Буюк давлатчилик мафкураси.
2. Диний экстремистик мафкуралар.
3. Пансоветизм мафкураси.
4. Панисломизм мафкураси.
5. Гарб турмуш тарзини ифодалаган мафкуралар.
6. Америкача турмуш тарзини ифодалаган мафкуралар.
7. Турли диний сектоларнинг ғояларни ифодаловчи мафкуралар.

1. Буюк давлатчилик шовинизми - (*Шовинизм* - фран. буржуа миллатчилигининг ўта реакцион формаси). Шовинизм сиёсати бошқа миллат ва халқларга нафрат ва душманликни авж олдиришга қаратилган. Шовинизм гўё тўлақонли бўлмаган бошқа миллатлар ва ирқлар устидан хукмонлик қилишга даъват этилган бир миллатнинг алоҳидалигини («мумтозлигини») тарғиб этади.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жўғрофий - сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ хукмонлигини ўрнатиш учун курашда намоён бўлади.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараккиёт йўлида. Т.: 6. - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 240-241 - бетлар.

Давлат етакчи мавқе (давлат)га эга бўлган, ўз миллатини «олий» миллат деб эълон қилган миллат ҳукмрон эксплуататор синфларининг идеологияси ва сиёсати бўлган буюк давлатчилик шовинизм, шовинизм ва миллатчиликнинг бир туридир.

Буюк давлатчилик шовинизми бошқа миллатлар ва мамлакатлар билан ўзаро маданиятли ҳамкорлик қилишга тайёр эмасликдан келиб чиқади. Унинг ифодачилари ҳарбий империялардир. Бу империяларнинг иқтисодиёти босиб олинган ҳудудларни эксплуатация қиласи ва хатто уларнинг ҳаётий манбалари ҳисобига яшар эди. Айни чоғда бўйсундирилган ҳалқларга уларга маданий жиҳатдан ва умуман миллий жиҳатдан норасолиги ҳақидаги ҳалокатли ғоя сингдирилар эди.

Буюк давлатчилик шовинизми ва агресив миллатчилик бир-бирини тўлдиради, булар ўз давлати манфаатини илгари суриб, миллий қадриятларни тайёрлашда, миллий маданиятлар ва маънавий қадриятларни оёқ ости қилишда, авторитар тузум ўрнатишда, бошқа мамлакат ҳалқларини итоатгўй қилиб сақлаб туришда, ҳозир эса собиқ Иттифоқни тиклаш учун қилаётган ҳаракатида, ўз таъсир доирасини бошқа мустақил давлатларда сақлаб қолиш учун интилишда, миллатлар ўртасида ўзаро ишончсизлик туғдиришда, ҳалқаро-хуқуқий меъёрларни инкор этишда, ташқи иқтисодий алоқаларни тўсишда, янги мустамлакачиликни зўрлаб қабул қилдириш ҳаракатида яққол намоён бўлмоқда.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...» асарида шовинизмга «Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жўғрофий-сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашида намоён бўлади» деб таъриф берган (Каримов И.А. Асарлар. Т. 6. 65-бет). Бундай давлатларга кўпроқ иқтисодий жиҳатдан заиф, ички бекарор давлатлар нишон бўлади.

Ўзбекистонни, аввало Россия империяси, кейин совет империяси юритган буюк давлатчилик шовинизми жафоларни тортган ҳозирги пайтда, XXI аср бошларига келиб бу давр турлича талқин этилмоқда. Бу талқинларнинг 2 таси ҳақида «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...» асарида фикр юритилган:

1) «Биринчи андозанинг» муаллифлари, - дейилади асарда, - эҳтимол самимий тарзда, минтақа Россия империяси таркибидаги Туркистон мухторияти сифатида ривожланиб, ўз метрополиясидан зарур рағбатларни олиб турар эди. Чунки подшо Россияси маҳаллий анъаналар ва асосларни йўқ қилмаган ва бузмаган ҳолда ўлканинг буржуача тадрижий ривожланишини рағбатлантирган эди, деб ҳисоблайдилар». Ушбу гуруҳ муаллифлари минтақада ўтказилган большевикча тажриба, шу жумладан, миллий давлат чегараланиши, иқтисодиётнинг ҳаддан ташқари ихтисослаштирилишини кескин танқид қиласидар ва буларни Марказий Осиё минтақасидаги ҳозирги зиддиятларнинг асосий сабаблари, деб ҳисоблайдилар. Шу билан бирга улар коммунистик тузумдан кейинги янги Россия Марказий Осиё минтақасида

барқарорлаштирувчи ролни ўйнаш учун жуда мос келади, деган ғояни илгари сурадилар.

2) Бошқа фикрга кўра, минтақадаги муаммоларни ўлканинг мустамлака ўтмиши келтириб чиқарган. Бу фикр тарафдорлари ўлкани ўз тарихий ва миллий негизларига қайтаришни таклиф қиласди. Бунга мусулмон давлатларга эргашган, улар билан яқинроқ интеграцияга киришган тақдирдагина эришиш мумкин, деб ҳисоблайдилар.

Иккала нуқтаи назарда илмийликка нисбатан сиёсат ва эҳтирослар устунлиги яққол кўриниб турибди. Бу нуқтаи назарлар айни буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликнинг хуружлари туфайли келиб чиқкан.

Мустақилликка эришиб, бугунги кунда ривожланаётган Марказий Осиё республикаларини асабийлик билан, алам билан қарши олмоқдалар. Бунга Россия матбуотида чиқаётган таҳлиллий материаллар яққол мисол бўла олади. 1997 йил 26 марта «Новая независимая газета» сонида босилган «МДХ: тарихининг ибтидосими ёки интиҳоси» бош мақоласида «собиқ Совет республикалари учун мустақил давлатга айланиш имкониятини беришдан иборат Россиянинг хатоси», бу «хато»ни тўғрилаш ҳақидаги империячилик даъволари билан чиқкан эди.

Мақолада гўё Россияга «Жануб таҳди» деб аталган таҳдид вужудга келди, Россия шаклланиб бораётган Марказий Осиё ҳамдўстлик блокини парчалаб юбориши зарур, деган агрессив таклифлар илгари сурилади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2005 йил 14 январда «Независимая газета» (Москва) мухбирининг саволларига жавоби «Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди» деб номланиб, мазкур интервьюда бундай холатларга ўз вақтида жавоб бериб, Украинадаги «Зарғалдоқ инқилоби», «Грузия ва Украинада сўнгги пайтларда содир бўлган воқеаларни», Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий жараёнларидаги ўзгаришлар билан чуқур таҳлил қилиб берди.¹

Ҳозирги кунда буюк давлатчилик ғоялари мазмунан ўша-ўша бўлсада, унга эндиликда ўта замонавий шакл берилмоқда. Мустақилликнинг дастлабки йилларида булар рус миллатининг мумтозлигини тиклаш, Россия теварагида кучли жўғрофий - сиёсий майдон яратиш, «Ягона ва аҳил халқлар оиласи»ни тиклаш, янги мустақил давлатларнинг қайси бири билан ҳамкорлик қилиш, қайсиларини ажратиб қўйиш ва бошқа соҳаларда кўринмоқда.

Мустақил Ўзбекистон учун бугунги кунда буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик туғдираётган таҳдидларнинг реал хавфи қуидагилардан иборат:

1)Халқаро, давлатлараро ва элатлараро қарама-қаршиликни келти-риб чиқариш.

¹ Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. - Т.: «Ўзбекистон», 2005. - 64 б.

2)Халқаро-хуқуқий ва ички давлат суверенитетимизни рўёбга чиқаришга қаршилик кўрсатиш.

3)Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларини чегаралашга, улар-ни тенг хуқуқли бўлмаган шароитга солиб қўйишга уриниши.

4)Мамлакатимиз аҳолисига электрон, радио-ахборот воситалари орқали мафкуравий йўл билан тазийқ ўтказиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилиш.

5)Миллатлар ўртасидаги ўзаро ишончсизликни келтириб чиқариш, миллатлараро муносабатларни кескинлаштириш.

6)Янги мустамлакачилик ва янги империячилик ёндашувларини зўрлаб қабул қилдириш, ҳамма соҳалардаги ўзаро манфаатли ва тенг хуқуқли ҳамкорликни секинлаштириш хавфи.

2. Панисломизм - XIX аср охирида Ўрта Шарқдаги мусулмон мамлакатларида вужудга келган диний - сиёсий оқим. Асосчиси - Жамол аддин ал-Ағоний. Панисломизм тарафдорлари мусулмонларниң «бирлиги» ва уларни халифа раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлатига бирлаштириш зарурлиги ғоясини илгари сурган. Айни вақтда панисломизм тарафдорлари диний ислоҳотчилик позициясида туриб, ислом динини давр талабларига мувофиқ ислоҳ қилишга интилганлар.

XX аср бошларида Туркия султонлари бу назариядан фойдаланиб, мусулмон халқларини ўз қўл остида бирлаштиришга уринган. Бу оқим Ваҳҳобийлар, «Ҳизбут-тахрир» каби диний оқимларда бугунги кунда Ўзбекистонда халифалик давлатини тиклаш учун уриниш бўлди.

«Панисломизм» ғоясида ҳозирги кунда турли христиан конфессиялари ҳам тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бормоқдалар.

XX аср бошларида қўйидаги оқимлар ҳам мавжуд бўлган.

3. Пантуркизм - большевизмнинг ашаддий душмани эди. Й жаҳон уруши арафасида «Ёш турклар партияси», Россияга қарши уруш очишида ягона ташвиқот-тарғибот қуроли вазифасини ўтади, жадидчилик ҳаракатини авж олдиришда бош ролни ўйнади. Пантуркизм оқими, унинг сиёсати Татаристон ва Бошқиристон ўлкаларига 1912 йиларда кириб келди. Большевизм XX аср 20-30 йилларда уларни «миллатчилик»да айблаб, «Шўрга қарши» сифатида бош лидерларини қириб ташлади.

Пантуркистлар - оқ ва қизил империя истибододига, адолатсизлик ва тенгсизликка қарши курашган, озодлик ва мустақиллик йўлида жон фидо қилганлар сифатида тарихда қолишиди. Улар қонхўрлик, хунрезлик ва зулмга қарши адолат учун курашувчи халқпарварлар эди.¹

1) Россияда большевиклар томонидан «муштумзўр - помешник» ҳисобланган Кондратьев гурӯҳи «Саноат партияси» юзага келган.

2) Татаристонда панисломизм ва пантуркизм оқимлари сифатида «Султон Алиевчилик» қарор топган эди.

3) Қиримда «Ибраҳимовчилик».

4) Озарбайжонда «Миллий партия».

¹ Узоков Ѝ. Пантуркизм - большевизмнинг ашаддий душмани. «Халқ таълими». 1998, №3, 57-62- бетлар.

5) Ўзбекистонда «Мунаварқоричилик» - «Миллий истиқлол» маҳфий партияси фаолият кўрсатган.

4. Пансоветизм. Буюк давлатчилик шовинизми бугунги кунда пансоветизм билан ўзига хос тарзда қўшилиб кетган. Пансоветизм тушунчаси узоқ вақт давомида бир иттифоқ доирасида яшаш натижасида ижтимоий-маданий ҳаётда юзага келган муайян яқинлик, ўхшашлик, умумийлик, иқтисодий алоқадорлик ва боғлиқликни мутлақлаштиришга асосланган.

Аммо, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз ўринли таъкидлаганидек, бундай қарашлар ортида ҳам содда кишиларнинг бошкўзини айлантириб, ўз умрини яшаб бўлган ғояларини ҳаётимизга қайтадан тиқиширишга, шу йўл билан яна эски тузумни тиклашга, бир сўз билан айтганда, миллий ўзлигимизни йўқотишга қаратилган интилиш ётганлигини ёддан чиқармаслик зарур.

5.Халифаликни тиклаши.

6.Ислом модернизми.

7.Ислом традиционализми.

8.Ислом фундаментализми.

Бу оқимлар диний ва дунёвий ҳокимиятни ўзида мужассамлаштирган халифа раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлатига бирлаштиришни кўзлаган, соғлом мантиққа мутлақо зид даъводан иборат. XX аср 80-йилларида «Мусулмон биродарлари» ташкилотининг фракцияларга бўлинниб кетиши натижасида қуидаги диний ташкилот ва партиялар ҳам юзага келган:

- 1) «Ислом озодлик партияси»
- 2) «Социал ислоҳотлар жамияти»
- 3) «Ат - Такfir вал - Хижра»
- 4) «Жунуд Аллоҳ»
- 5) «Жиҳод»
- 6) «Ҳизбуллоҳ» каби.

Бундан бошқа яна қуидаги диний оқимлар ҳам мавжуд:

- 7) Ваҳҳобийлик (XVIII асрда пайдо бўлган).
- 8) Аҳмадия (IX асрда Покистонда).
- 9) Ҳизб-ат-тахрир (1953 йилда Истроилда - тушунтириш, ҳаракат, тўнтариш).
- 10) Таблиғчилар - етказиш маъно. XX аср Ҳиндистонда, исломга чорлаш.
- 11) Ақромийлар - 1997-1999 йилларда Фарғонада ва 2005 йил 12-13 майда Андижон оқим сардорига бўйсуниш (Ақром Йўлдошев бошчилигидаги).
- 12) Нурчилар - Туркияда, ҳокимият учун курашга чорлаш.
- 13) Тавба-экстремистик руҳдаги ҳаракат. Бокуда ва Ўзбекистонга (1991 йил).
- 14) Ислом уйғониши партияси - 1989-1991 йилларда Тожикистанда.

15)Ислом лашкарлари - 1990-1992 йилларда Наманганда «Отавалихон» масжидида.

16)Адолат - 1990-1992 йилларда Наманганда пайдо бўлди.

1991 йил 14 июнда Ўзбекистон Олий Кенгашининг 12-чақириқ 5-сессиясида «**Виждан эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида**»ги қонуни қабул қилинган эди. «Виждан эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳрири **1998 йил 1 майда** Олий Мажлиснинг II-сессиясида қабул қилинди.

Умуман, Ислом экстремизми, фундаментализми томонидан Ўзбекистон хавфсизлигига солинаётган таҳдидлар қуидагилардан иборат:

1)Диндор мусулмонларнинг ислоҳотчи давлатга ишончини йўқотиш, демократик жамиятни обрўсизлантириш, барқарорликни ва миллий тотувликни бузишга уринмоқда.

2)Асоссиз даъватлар орқали ёшларни мутелик, эрксизлик ҳолига тушириб қўйиш, ақлига ва тақдирига ҳукмрон бўлиш.

3) Қарама-қаршиликни келтириб чиқариб мамлакатни парчалаб ташлаш.

4) Дин учун курашувчи жангориларнинг янги авлодини вужудга келтириш.

5) Мусулмон ва номусулмон мамлакатлар орасида Ўзбекистон обрўсини тўкиш, обрўсизлантириш.

6) Ислом ва бошқа цивилизациялар ўртасида зиддиятларни келтириб чиқариш.

7) Омма онгига сохта тасаввурларни қарор топтириш.

«Бу радикал гурӯхларнинг барчасини бирлаштириб турадиган умумий бир хусусият бор. Улар, моҳият эътиборига кўра, биз учун мутлақо ёт бўлган бир мақсадни - диний давлат, мусулмон халифалигини ўрнатишни тарғиб қилмоқда»¹⁵.

XX асрнинг охирги ўн иили жаҳон харитасини ўзгартириб юборди, сабиқ иттифоқ барҳам топди, мустақил давлатлар шакланди. Ўтган ўн иил Ўзбекистон учун ҳам қуттуз келди - мамлакатимиз Ислом Каримов раҳбарлигига мустақилликка эришиди. Миллий давлатчилик анъаналарини тиклади. Янги Конституция қабул қилинди, жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ўзгаришлар содир бўлди, мамлакатимиз ўзига хос ва мос ривожланиши йўли - тараққиётнинг ўзбек моделини амалга оширишга кишиди.

Шу билан бирга ўтиш даври - фақат ютуқ ва муваффақият эмас, балки ҳаётнинг барча соҳаларида тоталитаризмдан қолган салбий оқибатларга барҳам бериш, фуқаролар онгини ўзгартириш, иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳада туб бурилишлар қилиш билан боғлиқ йиллари бўлди.

Тарихдан маълумки, умрини ўтаб бўлган ғоя, ақида ёки мафкура тараққиёт нуқтаи назаридан инкор этилиши натижасида ғоявий бўшлиқ вужудга келиб, турли мафкуравий таҳдидлар кучайиши мумкин. Шу

¹⁵ Каримов И.А. Ўзбек халқи ёч качон, ёч кимга қарам бўлмайди. -Т.: Ўзбекистон, 2005. 53-бет.

маънода, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг қуидаги фикрлари катта аҳамиятга эга: «Мен кўхна бир ҳақиқатни яна эслатмоқчиман: табиатда бўшлиқ бўлмаганидек, инсоннинг онгу тафаккурида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришганидан кейинги тараққиёти бу фикрни нақадар тўғри эканини яққол кўрсатади».

Фоявий, мафкуравий таҳдид кучайган жойда аҳоли кенг қатламлари, хусусан, ёшларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган уринишлар кучайиб бориши мумкинлиги чуқур англаб олинди. Ҳолбуки, бугунги кунда айникса, дунёning турли мамлакатларида жойлашган, катта молиявий ва мафкуравий таъсир кучига эга бўлган баъзи ғоявий марказлар истиқлолнинг дастлабки йилларида вазиятдан фойдаланиб, ўз ёвуз ниятларини амалга ошириш йўлида кечаю кундуз ҳаракат қиласидар. Бу масалалар Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии-мизнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида атрофлича таҳлил қилинган.

Ўзбекистонга хуруж қилаётган мафкуравий таҳдидлар ва уларнинг турлари:

1. Диний экстремизм ва фундаментализм.
2. Буюк давлатчилик ва агресив миллатчилик.
3. Наркобизнес.
4. Халқаро терроризм.
5. Ахлоқсизликни тарғиб қилувчи оммавий ахборот тизимлари.

Тарихий қонуният: бир ижтимоий тузумдан иккинчисига ўтиш даврида ғоявий-мафкуравий соҳада ҳам муайян муаммоларни ҳал этиш зарурияти юзага келади.

Буни чизма шаклида қуидагича изоҳлаш мумкин.

Мамлакатимиздаги барқарорлик ва мустақилликни мустаҳкамлашга ҳалақит берувчиларнинг нияти истиқлол йўлидан бораётган Ўзбекистондаги ғоявий бўшлиқни ўз ғоялари билан тўлдириб, мамлакатимиз худудидаги беқиёс бойликларга эгалик қилиш, халқимизни ўз сиёсати, ўз ҳукмронлигига бўйсундиришни, энг ёмони, мана шу муҳим геополитик майдонни ўз таъсир доирасига олишдан иборатdir.

Мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимизда эски мафкура асоратларига, қуруқ сафсатабозликка, халқимиз манфаатларига зид бўлган собиқ сиёсий ва мафкуравий тузилмаларга барҳам берилди. Ижтимоий адолат, хавфсизлик, ижтимоий муҳофаза, миллати, дини ва эътиқодидан қатъий назар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини, қонуннинг устуворлигини таъминлашга қаратилган зарур чоратадбирлар кўрилди. Жамиятдаги соғлом ижтимоий-сиёсий муҳитни бузадиган, одамлар фикрини чалғитадиган ноxуш ҳолатларга барҳам берилди. Мамлакат ва халқ манфаатлари йўлида бирлашиш, ҳамжиҳат

бўлиш, барча имкониятлардан эҳтиросларга берилмай, ақл-идрок билан фойдаланиш йўли тутилди.

Аслида «**фундаментализм**» ва «**экстремизм**» ғояларининг Марказий Осиёга кириб келишидан кўзланган мақсад - диннинг қадриятларини қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита сифатида фойдаланиш орқали минтақада бекарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, охир - оқибат эса ҳокимиятни қўлга киритишдир. Бу уринишларда тузатиб бўлмас фожиаларга олиб келиши мумкин бўлган, тарих сахифасида қолиб кетган халифаликни тиклаш ғоясига ҳам зўр берилиши билан боғлик. Бугун диний экстремизм ва фундаментализм оқимлари томонидан Марказий Осиёда олиб борилаётган қўпорувчилик ва террористик харакатлар ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда.

Ўзларини ислом динининг «ҳимоячилари» деб кўрсатишга уринаётган террористларнинг асл нияти чинакам исломий қадриятларни тиклаш эмас, балки ҳокимиятни қўлга киритиш, Марказий Осиёдаги мамлакатларни ўzlари танлаган йўлдан қайтариш ва бутун минтақада ўз ҳукмронлигини ўрнатишдир.

Умуман, XXI аср бошидаги мафкуравий курашларни **тарғиботлар кураши даври**, деб тавсифлаш мумкин. Бизга таҳдид солаётган мафкуралар «мафтункор», «коммабоп» бўлиб кўринсада, пухта, илмий технологик асосга қурилганлиги сир эмас. Чунки уларнинг тарғиботи олдинги ва ҳозирги замонавий мафкуравий кураш усулларига эга. Фақат ғоя, мақсад шакли ўзгарган. Масалан, ана шундай ғоялардан бири **«Халифалик давлатини тузии»** ғоясидир. «Халифа» сўзининг луғавий маъноси - «ўринбосар», терминологик маъноси «мусулмон жамоаси ва мусулмон давлатининг диний ҳамда дунёвий бошлиғи» деб талқин этилади. Халифалик давлати мутлақ монархия типидаги давлат бўлиб, давлатни халифа бошқаради. Халифалик давлатининг бошқарув тизими ислом-шариат қонунлари билан белгиланади. **«Ҳизбут-тахрир»** даъво қилган халифалик давлати эса «Ислом Низоми» номли китобида баён қилинган қонунларга асосан бошқарилади. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)дан ривоят қилинган ушбу Ҳадиси шарифда аниқ айтилган: «Халифалик мендан сўнг, умматим ичida 30 йилdir, ундан кейин подшоҳлик бўлади». Ҳозирда **«Ҳизбут-тахрир»** тарафдорлари минглаб бегуноҳ кишиларнинг ноҳақ қони тўкилса-да, халифалик барпо этилишини мажбурий, деб даъват этмоқдалар.

«Ҳизбут-тахрир» - суннийлик доирасидаги диний-сиёсий партия бўлиб, 1952 йилда Қуддус шахрида ташкил этилган. Бу партия фаластинлик Тақийиддин Набохоний (1909-1978) томонидан, «Ал-Ихвон ал муслиман» раҳбари Сайд Кутб билан келиша олмай қолганларидан кейин ташкил этилган. «Ҳизбут-тахрир» (Озодлик) партияси ғоясига кўра мусулмон давлатларида мавжуд бўлган тузумни ўзgartириб, «халифалик» давлатини тузишлик ва бу мақсадни амалга оширишлик учун «Ислом дини» никоби

остида «Озодлик» партиясига асос солиниб, бу «Ҳизбут-тахрир» партиясининг идоравий тўпламлари ва бошқа қонунлари ишлаб чиқилган¹⁶...

Ёшлар маънавиятига ёт таҳдидлар ва унга қарши миллий ғоявий тарбия воситалари.

1. Ёшлар маънавиятига таҳдидлар ва миллий ғоя. Мустақилликнинг дастлабки ва энг олий неъмати ўзлигимизни англаб етиш бўлди. Ўзлигини англаб етган тафаккурнинг биринчи белгиси миллий ғоя, миллий мафкурадан баҳраманд бўлишdir. Мамлакатимиздаги тинчлик ва барқарорлик миллий мафкура доирасида учраши мумкин бўлган ички ихтилофларнинг олдини олди ва уни кенг миқёсда ёшлар қалбига кириб боришига имкон яратди. Ёшлар онги ва тафаккурида ўзгариш кучаяр экан, улар ўз ҳаёти ва истиқболини миллат ҳамда мамлакат истиқболи билан боғлиқ эканлигини чукур ҳис қила бошлаганини англатади. «Дунёда ёшлар онги ва қалбини эгаллашга» уринишлар сақланиб қолмоқда. Айниқса, ёшлар тафаккури, дунёқарашини шакллантириш масалаларига бефарқ бўлмаслик керак. Демак, мафкуравий таҳдиднинг сақланиб қолиши ёшларни ҳам ўйлашга ундейди.

Ғоявий таҳдид юзаки қараганда бирдан ва бевосита кўзга ташлан-маслиги мумкин. Чунки ғоя инсон онги, тафаккурида шаклланади. Шунга биноан, онгни, тафаккурни таҳликага соловчи ҳар қандай таҳдидларнинг олдини олиш, уларга йўл қўймаслик зарур.

Дунёвий фуқаролик жамиятида ҳар ким ўз ишини қилиши, шуғулланиши, шунингдек, «дин диннинг ишини, давлат давлатнинг ишини қилиши керак. Давлат диний масалаларга аралашмаганидек, дин ҳам давлат ишларига, сиёсий жараёнларга аралашмаслиги керак. Агар ёшларимиз орасида ўз мамлакатида диний қадриятларнинг ривожи, маънавий юксалишнинг жамолини кўришга хайриҳоҳлар бўлар экан, улар, биринчи навбатда, замон фарзанди, миллий ғоя ва миллий мафкура эгаси бўлган билимдон ва маърифатли инсон бўлмоғи лозим. Улар азалий ва абадий маънавий қадриятларимиздан узилмаган ҳолда замонавий тафаккур даражасидаги билим ва идрокка эга бўлишлари керак».

Миллий ғоя, миллий тафаккур ва миллий мафкура йўлида ёшлар қанчалик бирлашса, жипслашса жаҳон халқлари кўз ўнгидага кучимиз, мавқеимиз ва ўрнимиз шунчалик баланд кўтарилади. Биз бошқа давлатларга суюниб, бошқа давлатларни паноҳ тутиб, уларнинг этагидан ушлаб юрадиган давлат, халқ эмасмиз, мустақил сиёсат, мустақил тафаккур ва мустақил ҳаракатларгина доимо бошқаларда хурмат ва эътибор уйғотган. Мутелик, тобелик меваси ҳар қандай шароитда миллатнинг ривожланишига йўл бермайди.

¹⁶ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 106-113-бет.

Ёшларда миллий ғуур, миллий ор-номус ва миллий ифтихор фазилатларини шакллантириш.

1) Миллий ғуур ва миллий ор-номус. *Миллий ғуур* - шахс, ижтимоий гурухнинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклланадиган аждодлари қолдирган моддий, маънавий меросдан, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги қадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодаловчи тушунча.

Бу туйғу қўйидаги шаклларда намоён бўлади: миллатнинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ қараб турмаслик; ўз элига, миллатига жонкуяр бўлиш; ўз миллатининг моддий, маънавий меросини асраб-авайлаш; халқ одатлари, анъаналари, қадриятларини ҳурмат қилиш, уларни бойитиш ва такомиллаштириш; ўз миллатига меҳр-муҳаббатини амалий фаолиятда намоён қилиш. Мустақиллик кишилар миллий ғууруни ошириб, уни халқ, Ватан, аждодлар хотираси олдидаги масъулиятини ҳис қилишдек, мазмун билан бойитмоқда.

Муайян даврдаги миллий ғоя, миллий мафкура, яъни жамиятнинг асосий мақсадини идеаллар, демократик тамойиллар билан уйғунлаштириш масаласи ҳам жуда муҳимдир. Бу жараён миллатни ўз қобигида ўралашиб қолиш хавфидан озод этади, унга жаҳон миқёсида тафаккур юритиш имкониятини беради. Инсоният учинчи минг йиллик цивилизациясида шундай тараққиёт йўлини қўлга киритди.

Мустақилликкача бўлган тушунча, тасаввур ҳамда кечинмаларимиздан бугунги руҳимиз, маънавиятимиз нақадар катта фарқ қилиши ҳаммага аён. Буни ҳар ким ўзига ўзи берадиган «Кеча ким эдигу, бугун ким бўлдик?» деган жавобдан, англаб олса бўлади.

Ёшлар маънавиятини ошириш масалаларининг бирламчи ёки иккиламчи вазифалари йўқ. Уларнинг барчаси бир йўла ҳамда доимий диққат-эътибор марказида турмоғи керак. Шунинг учун таълим-тарбия, билим ва дунёқарашга катта аҳамият берилмоқда.

Биз бугун фуқароларнинг эркинлиги ва мустақил тафаккурига асосланган жамият қураётган эканмиз, ёшларимизга жамиятда мутлақ эркинлик бўлмаслигини, мустақил фикрлаш масъулиятсизлик ва бурчни унутиш эмаслигини тушунтириб боришимиз зарур.

Фуқаро эркинлиги ва янги ижтимоий тузум томонидан кафолатланса-да, фуқароларнинг жамият манфаатларига мос келмайдиган мутлақо эркин хатти-ҳаракатларнинг кафолати эмас. «Мен мутлақо эркин фуқароман, мустақил тафаккури инсонма, билганимни қиласман» қабилида яшаш тарзини ўзгартириш инсоннинг ижтимоий ва миллий моҳиятига эга ақидадир.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиининг 2004 йил 25 майдаги «Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ва 21 июнь куни Оқсанойда ушбу Фармонда белгиланган вазифаларни ҳал этиш йўлларига бағишлиланган мажлисда

таъкидланганидек, «Ёшлар ўртасида диний экстремизм, ақидапаастлик, гиёхвандлик каби иллатларнинг олдини олишда, фарзандларимизни бундай бало-қазолардан асраш учун курашда, доимо сезгир ва огоҳ бўлиб яшашда ҳокимликлар, вазирлик ва идоралар, хусусан, Олий ва ўрта маҳсус, Халқ таълими вазирликлари, Дин ишлари бўйича қўмита, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Оила» маркази, кенг жамоатчилик, барчамиз масъулмиз»¹.

Шунинг учун ёшлар тарбияси ва бу тарбия заминида уларнинг маънавиятини ҳаракатга келтирувчи мустақиллик ғоялари, миллий қадриятларни араб-авайлаш ва ривожлантириш туйғуси, Ватан истиқболи йўлида ҳалол ва пок меҳнат қилиш сингари миллий мафкуранинг ўзак томирларини сингдириш ётади.

Бугун ёшлар мустақиллик туфайли «ор», «андиша», «номус», «виждон», «инсоф», «ғуурур», каби тушунчаларнинг ҳақиқий маъносини англаб етмоқдалар.

Ор. Ор - бу номуносиб ёки эп кўрилмаган ишдан, нарсадан ҳижолат тортиш, уялиш, уят ва номус қилиш туйғусидир. Бундан ташқари, ўз ўрнида ҳазар қилиш ёки бўлмаса, обрў-эътибор, фаҳрланиш маъноларини ҳам билдириши мумкин¹⁷.

Андиша. Андиша - бу оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза, эҳтиёткорлик ҳиссидир. Андишали одам деганда, оқибатини ўйлаб иш қиласиган, юз-хотирни биладиган, ор-номусли, шарм-ҳаёли, иболи инсонни тушунамиз. Одатда андишали одам бетгачопарлик қилмайди, фаросат билан иш тутади.

Номус. Номус - бу иффат, бокиралик маъноларидан ташқари кишининг ўз мавқенини саклаш, улуғлаш ва ардоқлаш, ҳижолат тортиш туйғуларини, оила ва аждодлар шаънига доғ туширмаслик маъносини ҳам ифодалайди. Одатда, номусли одам маънавий қадриятни моддий бойликка алишишни ўзига эп кўрмайди. Қонун тақиқлай олмаган нарсаларни гоҳо номус тақиқлай олади, деган нақл ҳам бор ҳалқимизда.

Виждон. Виждон - бу кишининг кундалик фаолияти, қилмиши, феълатори учун оила, жамоат, жамият ва Ватан, миллат олдида маънавий масъулият ҳис этишидир.

Виждон туғма ҳислат деювчилар ҳам бор. Виждон - кишиларнинг яшаб турган шароитига, олган таълим-тарбиясига боғлиқ, деб ҳисобловчилар ҳам мавжуд. Виждон кўп ёки оз билимлиликка, бой ёки камбағал бўлишиликка, оддийлик ёки машҳурлик билангина боғлиқ эмас.

Инсоф. Инсоф - бу адолат ва виждон амри билан иш тутиш туйғуси ва қобилияти, ишда, кишиларга муносабатда ҳалоллик, тўғрилик, баробарлик, тенглик, софдиллик ва ҳақиқатгўйликдир. Ўзгани ўз ўрнига ва шунингдек, ўз ўрнига ўзгани хаёлан қўйиб кўриш ҳам инсофга киради. Тўқ очни, бой

¹ Хотин - қизлар қўмиталари аёллар манфаатини ҳақиқий ифодачиси ва қимоячисига айланиши керак. «Халқ сЎзи», 2004 йил 23 июнь.

¹⁷ Ибрагимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –27–29-бетларидан фойдаланилди.

камбағални, баҳтли баҳтсизни, толеи баланд толеи забунни, омадли омадсизни, соғлом беморни ўз ўрнига қўйиб қўролса, ва аксинча, ҳам худди шундай бўлса, инсофлилар сафи кенгайиб боради.

Инсоф тушунчаси Шарқ фалсафасида шундай талқин этилади. **Инсоф** - бу кишининг ижтимоий ахлоқ меъёри нуқтаи назаридан ўз ҳулқ-одобини тартибга солиши ва ахлоқий баҳолашидир. Инсоф виждонли одамнинг ёки маълум жамоатнинг жамиятга ёки бошқа кишиларга нисбатан ўз ҳулқ-автори учун маънавий жавобгарлик ҳиссидир. Агар киши бирор ишни тўғри бажарса, унда ички қониқиши пайдо бўлади, виждон пок бўлади, атайин нотўғри бажарса, инсофдан чиқсан бўлади. Инсоф кишини бирор ишни қилишга ундаса ёки қилишдан тортса, бунда у қалб амри тарзида бўлади.

Хуллас, инсоф кишининг жамият олдида, теварак-атрофидаги кишилар олдида ўз хатти-ҳаракати билан маънавий масъулиятини ҳис этишининг ифодасидир.

Фурур. Она тилимиз асрлар бўйи ҳалқимиз томонидан заргарона сайқал берилиб, шундай мукаммал қилиб яратилганки, у орқали ҳар қандай маъно ва тушунчаларни, уларнинг энг нозик ва ҳарир жиҳатларигача аниқ ва тиник ифодалаш мумкин. Яъни неча минг йиллар давомида ҳалқимиз онги тўлишиб бораверган, унда ҳосил бўлган тушунчаларни ўз туб сўзларимиз билан ҳам, ўрнида жаҳон тилларига оид сўзлар билан ҳам, янги-янги сўзлар яратиш воситаси билан ҳам ифодаланган.

Шу тариқа тил бисоти бойиб келган. Тилимиздаги ғурур, фахр ва ифтихор сўзларини олиб кўрайлик. Булар бир-бирига яқин маъноларни англатса-да, айни бир пайтда, бир-биридан муаяйн даражада фарқланувчи тушунчаларни ҳам билдиради.

Шахс ғурури - бу фахрdir. Ҳар бир шахс ўзининг ютуқларидан мамнуният ҳиссини туяди. Ота-она қобил фарзандларидан, устоз истеъоддли шогирдидан, ёзувчи яхши асаридан, боғбон сўлим боғидан, миллат ўз мероси, истеъоддли фарзандлари билан фахрланади ва ҳоказо.

Инсон ўз кучига ишонган ва бу билан фахрлана олган тақдиридагина бирор нарсага эриша олади. Ўз қадр-қимматини англаш ақлли одамни янада камтарин, янада саботли қиласи. Киши учун ўз қобилиятидан ортиқ даражада ғуурланиши ҳам, ўз-ўзини ерга уриши ҳам ярамайди. Ўз-ўзлигича қола билган одамнинг ғурури бус-бутундир.

Ўзига ортиқча бино қўймоқ, гердаймоқ, кеккаймоқ, димоғдорлик - булар такаббурлика киради.

2) Ёшлар руҳиятида миллий ғурур ва миллий ифтихор фазилатларининг зарурлиги. Миллий ғурур - бу миллий ифтихордир. Миллий ифтихор миллат ўзини яхлит ижтимоий бирлик эканлигини онги равишда ҳис қилишидир. Бу шундай бир кучли руҳий ҳолатки, у туфайли тарихий бирлик, қон-қариндошлиқ, тил, маданият, маънавият, иқтисодий ҳаёт ва келажак бирлиги миллат вакилларининг қалбидан чуқур ўрин олади.

Миллий бирдамлик туйғуси миллий онгнинг негизидир. Миллий бирдамлик етук ва мукаммал маънавий фазилат сифатида, миллий онги ривожланган миллатларда тўлароқ намоён бўлади. Маҳаллийчилик ва

гурухбозликлар миллий бирдамлик ҳиссиётининг кучсизланишига олиб келади. Миллий ифтихор миллат маънавий камолотининг барча жиҳатларини, мероси ва бугунги қадриятларни ўз ичига олади.

Миллий истиқлол натижасида эришилган ва эришилаётган иқтисодий ва маънавий ютуқлар кўпайгани сари Ўзбекистон билан фахрланиш ҳисси кучайиб бораверади. Миллий ифтихор мамлакатимизнинг барча фуқаролари учун бирдек тегишли ва унинг юксала бориши учун барча фуқаролар баробар масъулдирлар.

Хулоса қилиб айтганда, имонли одам рисоладаги фуқародир. Бу Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, Парламентимиз томонидан қабул қилинган фуқароликка доир қонун-қоидаларга ҳам мос келади. Биз келажагимиз тақдирини ана шундай фидойи инсонлар, ўз эҳтиёжларини тафаккур тарозусида, имон кўзгусида идрок этадиган, нафс балосидан фориғ ёшлар қўлига топширишимиз лозим. Бу ёшлар ҳар қанча ғуурланса, фахрланса арзийдиган тарихи ва қадриятлари бор ҳалқга, миллатга, Ватанига хизмат қилишни ўзларининг бурчи деб қарашлари, шундай эътиқодга эга бўлишлари зарур. Шунинг учун ёшларимизда миллий ғуурни тарбиялаш ишларини ҳар куни ва мунтазам олиб бориш улар маънавияти юксалишининг гаровидир. Ёшларимизнинг ҳар бири миллий ғуур ва миллий ифтихор туйғуларини ўзлари ҳам шакллантира оладилар.

Миллий ғуур, авваламбор, ҳар бир миллат вакилининг ўз ҳалқи тарихини, маънавий, ахлоқий қадриятлари, истиқболини билиши ва қадрлаши, шу билан биргаликда, бошқа ҳалқлар ва миллатларнинг ҳам миллий қадр-қимматини, удумлари, тарихи, адабиёти, санъати ва маданиятиниadolатli равишда ҳимоя қилиш, чуқур ҳис этиш ва ўрганиш, ҳурмат қилиш билан боғлиқ фахрланиш туйғуси бўлган миллатнинг инсоний фазилатидир.

Миллий ғуур ёшларни ўз кучи, қобилияти ва истеъодини миллий ва умуминсоний манфаатлар йўлида сафарбар қилишга чақиради. Ўзбек ҳалқининг юксак миллий қадр-қиммати, ор-номуси ва шон-шарафи унинг ўта меҳрибонлиги ва соф вижданлигига асосланганандир.

Миллий ифтихор, энг аввало, ўзлигини англаш, миллий равнақни таъминлаш йўлидаги ҳатти-ҳаракат, ўз миллати истиқболи олдида масъулликнинг бекиёс намунасидир. Миллий ўтмишини яхши билган, уни қадрлай оладиган ва айни пайтда, уни янгича шароитлар ва ҳолатларда бойитиб борадиган комил инсондир.

Акс ҳолда, миллий ифтихор ҳисси шунчаки мақтанчоқлик воситасига айланиб қолиши мумкин. Дунёда 200 дан ортиқ миллатлар бўлса, ҳар бир миллат ўзига хос феъл-авторига эгадир. Шунинг учун ҳам турли минтақада яшаётган ҳалқлар турлича яшаш тарзига, бир-бирига ўхшамаган урфодатларга эга бўлишади.

Жумладан, ўзбеклар диёнат, ор-номус, шарм-ҳаёни ижтимоий ҳаёт-нинг ҳамма жабхаларида муҳим фазилат деб қабул қилишган. Шундай хислатларга эгаларки, баъзан бу факат «ўзбекона фазилат» деб юритилади.

Миллий ифтихор туйгусининг яна бир жиҳати шундаки, у ёшларнинг, энг аввало, қайсиdir миллатга мансублиги, унинг кенг имкониятларидан қувона олиш фазилатигина эмас, балки яшаб турган заминга, фуқаролигига дахлдор бўлган мамлакатга муносабат белгиси ҳамдир. Миллий ифтихори кучли бўлган ёшлар ўз мамлакати билан фаҳрлана олади ва унинг тақдирига бефарқ қарай олмайди. Демак, бундай халқ ўз истиқболини чуқурроқ англайди ва унга сидқидилдан хизмат қиласди.

Миллий ғуур, миллий ўз-ўзини англаш мазмун ва моҳият жиҳатидан ўзаро алоқадорликда бўлиб, бир-бирини бойитади, тўлдиради, бири иккинчисиз мавжуд бўлмайди.

«Биз шарқ фарзанди эканлигимиздан, ўзимизнинг урф-одатларимиздан фаҳрланамиз. Миллий қадриятларимизни асрар ва ҳеч қачон унутмаслик ҳақида ота-боболаримиздан тарбия олганмиз. Энди эса буни болаларимизга ҳам ўргатаяпмиз»¹.

Ўтмишини билмаган ва эъзозламаган халқнинг келажаги йўқ. Ўтмиш бизлар учун ҳам, бошқа халқлар учун ҳам аллақачон қайтмас бўлиб кетган, кўз ўнгимиздан олислашган, тарих мулкига айланган даврдангина иборат эмас, балки аҳамияти ҳеч қачон йўқолмайдиган таг замин, ўқ илдизимиздир. Ўтмиш бизнинг таянч нуқтамиз эканига шубҳа йўқ.

Шу билан бирга, сиёсий глобаллашув ҳамда фан, маданият, таълим ва ахлоқ соҳасидаги жараёнларни ифодаловчи ижтимоий-маданий глобаллашув ҳам содир бўлаётганини ёдан чиқармаслик зарур. Глобаллашув жараённинг яна бир ўзига хос жиҳати унинг мафкуравий таъсир ўтказиш кўламини ҳаддан зиёд кенгайтириб, бекиёс даражада тезлатиб юборганида ҳам кўринади. **“Мана шундай вазиятда,-деб ёзади И.Каримов,- одам ўз мустақил фикрига, замонлар синовидан ўтган ҳаётий-миллий қадриятларга, соғлом негизда шаклланган дунёқарааш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли маънавий таҳдидларга, уларнинг гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги таъсирига бардош бериши амримаҳол”.**

Мафкуравий глобаллашув ахборот воситаларининг ривожи ва бу соҳада содир бўлаётган инқилоб билан боғлиқ. Мутахассислар фикрича, инсоният бугунги қунда янги ахборот инқилобини бошдан кечирмоқда ва у кишилик жамияти тарихидаги биринчи инқилоб эмас. Нутқнинг шаклланиши ахборот узатиш имкониятларини кенгайтирган бўлса, ёзувнинг пайдо бўлиши уни узок вақт давомида сақлаш ва ахборотни унинг яратувчисидан ажратган ҳолда улкан масофаларга етказиш, ҳатто замонлараро олиб ўтишга йўл очди. Газета ва журналларни нашр этишнинг йўлга қўйилиши ёзма ахборотни узатишдаги тезкорлик ва қамровлиликни янада кенгайтирди. Радио ва телевидение эса ахборотни овоз ва тасвир орқали узатишни таъминлаб, уни янги сифатий босқичга кўтарди.

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи қеч қачон қеч кимга карам бўлмайди. – Т.: Ўзбекистон, 2005, 153- бет.

Хозирги ахборот инқилоби олдинги даврларда пайдо бўлган ахборот узатиш усулларининг кўпгина томонларини ўзида синтез қилган замонавий компьютер технологияларига асосланган Интернет каби ҳодисаларнинг пайдо бўлиши билан боғлик.

Ахборотни кенг жамоатчиликка етказиб берувчи матбуот, радио, телевидение каби ҳодисаларни ўзида бирлаштирувчи оммавий ахборот воситалари (ОАВ) жамият ҳаётига улкан таъсир ўтказиш кувватига эга. Қандай катта кучга эга эканини уларга нисбатан «тўртинчи ҳокимият» атамаси қўлланилишида ҳам кўриш мумкин.

ОАВнинг таъсир кучи бериладиган материалларнинг тезкорлиги, кўтарилаётган масалаларнинг долзарблиги ҳамда таҳлилийлик даражаси ва мавжуд муаммоларнинг самарали ечимларини таклиф этишига кўп даражада боғлик. И.Каримов таъкидлаганларидек, **“Бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шу қадар тифиз, шу қадар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво қараб бўлмайди. Ана шундай кайфиятга берилган халқ ёки миллат тараққиётдан юз йиллар орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас”**.

ОАВнинг таъсир кучи унинг материаллари муайян аудиторияга мўлжаллангани билан ҳам белгиланади. Масалан, ички аудиторияга мўлжалланган материалларни ёши, жинси, ижтимоий мақоми (касб-кори), миллий, диний мансублик каби белгиларга кўра фарқлаш мумкин.

ОАВ ижтимоий ҳаётдаги муайян воқеа, ҳодиса ёки муаммо юзасидан ахборотни етказиб бериш орқали, унинг жамият учун аҳамияти, кенг аҳоли қатламлари учун долзарблигини таъкидлайди. Ахборот оқими ҳажман кенг, мазмунан ранг-баранг, узатилишга кўра тезкор бўлган бугунги кунда бу жараён янада чуқурлашиб бормоқда.

ОАВ муайян хабарни узатиш ёки бирор бир ғоянинг моҳиятини очиб бериш орқали унинг ўзлаштирилишига, кишилар онгидаги барқарор тасаввурлар, образлар, қадриятларнинг шаклланишига ҳам кўмаклашади. Содда қилиб айтганда, у ижтимоий фикрга доимий ва изчил таъсир ўтказиш, уни шакллантира олиш имкониятига эгадир.

ОАВ ва коммуникация технологиялари ривожи ҳозирги даврдаги ғоявий курашга ўзига хослик бағишлиамоқда. Бу жумладан, маълумотлар оқими манфаатдорлик нуқтаи назаридан етказилишида ёки атайлаб қарама-қарши характердаги маълумотларни пойма-пой бериш орқали охир-оқибатда одамларнинг идрокини сусайиштиришга интилишида яққол намоён бўлади. Бу ўзига хослик жамият аъзоларидан тизимли равишда ахборотнинг муайян қатламини яшириш, уларни муҳокама объектига айлантирмасликка интилишда ҳам яққол кўринади.

Ўтган асрнинг 40-йилларида “Рейтер” агентлигини бошқарган Кристофер Чанселлор “Янгиликни тарғиботдан фарқлаш зарур. Тарғибот

бошқа нарса, янгилик эса мутлақо бошқа нарса. Инглизча ёки америкача янгиликлар бўлмайди, у халқаро товардир”, - деб ёзган эди. Бугун мутлақо бошқача сифатий ҳолат юзага келди.

Ҳар куни дунёда миллионлаб воқеалар содир бўлади. Аммо кишилар диққатига ОАВ муайян ижтимоий-сиёсий кучлар манфаатидан келиб чиқиб эътибор қаратган масалаларгина ҳавола этилади. Бу уларнинг ҳодисаларни ёритишнинг устувор йўналишларини белгилаб беришини, муайян маълумотларни олиш, талқин қилиш, баҳолаш ва тарқатиш орқали фуқароларда тегишли фикр ва хулосалар шаклланишига хизмат қилишини кўрсатади. Бу ОАВ нинг ижтимоий фикрни керак бўлган шаклга йўналтира олиши, у билан манипуляция қила олишидан далолат беради. Мазкур жараёнда сохта, тўқиб чиқарилган ахборотни ҳақиқат сифатида тақдим этиш, воқеликни бирёклама тақдим этиш ёки бузиб кўрсатиш, реалликни адекват қабул қилишга ёрдам берадиган муҳим, керак элементларни яширишга алоҳида эътибор берилишини таъкидлаш зарур.

И.Каримов таъкидлаганларидек, “**ҳозирги пайтда ҳаётимизни электрон ахборот воситалари, хусусан, телевидение ва радиосиз умуман тасаввур этиб бўлмайди. Бугунги қунда улар бир вақтнинг ўзида ҳам ахборот майдони, ҳам ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий минбар, шу билан бирга, инсонга маданий, бадиий-эстетик озиқ берадиган ва ҳордиқ чиқарадиган макон вазифасини бажармоқда**”. Бундай имкониятлар телевидениенинг аниқ мақсадларга қаратилган ғоявий тарғиботни амалга оширишнинг муҳим бўғинига айланишига олиб келди.

ОАВ муайян ахборотни етказиш, у ёки бу масалага диққатни қаратиш орқали фуқароларни унинг атрофида бирлашишларига хизмат қиласи, турли ижтимоий групҳа вакилларига ўз фикрларини ифода этиш, фикрдошларни топиш, ягона мақсад ва эътиқод йўлида яқдиллик билан ҳаракат қилишга замин яратади.

Афсуски, замонавий воқелик ОАВнинг бу функцияси фақат ижобий моҳиятга эмаслигини кўрсатмоқда. ОАВ ғараз мақсадларга хизмат қилганда бу яққол кўринади. Шу нуқтаи назардан қараганда, немис олимларининг “Муҳим ахборотга эга бўлиш ҳокимиятга эга бўлиш; муҳим ахборотни номуҳимидан ажратса билиш янада кўпроқ ҳокимиятга эга бўлиш; муҳим ахборотни ўзига маъқул бўлган руҳда тарқата олиш имкониятига эга бўлиш ёки у ҳақида кўпчиликка ҳеч нарса маълум бўлмаслигига эришиш икки карра ҳокимиятга эга бўлишни англатади”, -деган фикрлари диққатга сазовордир.

Маълумотларга кўра, 30 минутдан кейин ахборотнинг 60 фойзи, кун охирига келиб 40 фойзи, ҳафта охирига келиб бор йўғи 10 фойзи эсда қолади. Шундан келиб чиқиб, ижтимоий фикрга таъсир ўтказишга қаратилган, турли ғоявий мазмун билан суғорилган ахборотларни вақти-вақти билан такрорлаб туришга ҳам алоҳида эътибор берилаётганини таъкидлаш зарур.

ОАВ бу сўз, образлар, мусиқа ва шу каби шаклларда ахборотларнинг тезлиқда узатилиши ва оммавий тарқатилишини таъминлашга хизмат қиласи.

Бундай воситаларга оммавийлик, даврийлик, тингловчи ёки ўқувчилар аудиториясининг кенглиги каби хусусиятлар хосдир. Шу нұқтаи назардан қараганда, ҳозирғи даврда ОАВ имконияти ва қамровининг кескин даражада ўсганини қайд этиш лозим.

ОАВнинг қамров даражаси, бошқача айтганда, маҳаллий, умуммиллий, минтақавий ёки халқаро (глобал) миқёсда фаолият кўрсатиши ҳам унинг таъсир доирасини кўрсатувчи омиллардан бири ҳисобланади.

1980 йилда тузилган CNN (The Cable News Network) компанияси бугунги кунда 24 соат давомида ахборот узатиш билан шуғулланади. Ҳозирда CNN таркибида янгилик тарқатиш билан шуғулланадиган 14 кабел ва спутник каналлари, 2 та радиостанция, 6 та интернет сайти ва хорижий мамлакатлардаги 37 та бюро фаолият кўрсатмоқда. CNN янгиликлари 38 та космик йўлдош сигналлари ёрдамида узатилади, уни 212 мамлакат ва худуддаги 1,5 миллиард одам бир вақтнинг ўзида кўриш имконига эга. 1991 йилнинг январида айнан CNN ёрдамида Форс кўрфазида олиб борилган ҳарбий ҳаракатлар тўғридан-тўғри телеэфирга олиб берилди. 2001 йилнинг 11 сентябридаги террорчилик амалиёти ҳақидаги телесюжетлар ҳам шу компания ҳаракати туфайли бутун дунёга воқеа содир этилган жойдан тўғридан-тўғри узатиб турилди.

Би-би-си эшиттиришлар корпорациясига (British Broadcasting Corporation, BBC) эса 20 дан ортиқ телеканал ва 14 та радиоканал, бир қатор сайтлар ва 40 яқин журналлар тегишлидир. BBC 40 дан ортиқ тилларда эшиттиришлар олиб боради.

Рейтер ахборот агентлигига дунёнинг 91 мамлакатида 14 000 ходим, шу жумладан, 2300 журналист, фотомухбир ва видеооператорлар ишлайди. Рейтер агентлиги дунёнинг турли мамлакатларида 197 та бюросига эга. Агентлик хабарлари билан ҳар куни 1 миллиард одам танишади.

Ушбу мисоллар ҳам бугунги кунда ОАВ қамров доирасининг нақадар кенглигини муайян даражада тасаввур қилиш имконини беради.

Ахборот инқиlobининг ҳосиласини жуда катта ахборотни қайта ишлаш, хоҳлаган мамлакат кутубхонасида сақланаётган китоблардан фойдаланиш имкониятининг мавжудлигига ҳам кўриш мумкин. Радио, телевидение, интернет энг сўнгги илмий янгиликларни қисқа вақтда бутун дунёга маълум қилиш, илм-фан, маданият, адабиёт ва санъат ютуқларидан ҳар бир одам фойдалана олишига замин яратмоқда.

Глобал миқёсдаги ижтимоий ва маданий-маънавий майдон шаклланаётгани маданиятлараро ва цивилизациялараро алоқаларнинг мустаҳкамланишига йўл очмоқда.

Юқоридаги мулоҳазалар бугунги кунда турли шакл ва мазмундаги ахборотлар инсон ва жамият ҳаёти, тараққиёти ва камолотининг зарурий шартига, ОАВ эса уни тарқатишнинг муҳим бўғинига айланганини кўрсатади. Хусусан, радио, телевидение, газета ва журналларсиз ҳар қандай

маълумотли киши ҳам мураккаб ижтимоий-сиёсий ва маданий жараёнларда тўғри йўл топа олиши қийин. ОАВ эса, кишиларга ўзининг индивидуал тажрибаси доирасидан чиқишга ва кенг қамровли жараёнлар моҳиятини ҳис қилишга ёрдам беради.

ОАВ одамлар онги ва ҳиссиётларига, тафаккур тарзига, хулқ атворларига таъсир кўрсатишда катта имкониятларга эга. ОАВнинг бугунги кундаги ривожи ғоявий таъсир ўтказишнинг миқёси ва кўламининг кескин даражада ўсишига олиб келди.

ОАВ орқали амалга ошириладиган ва катта маблағ талаб қилмайдиган ғоявий таъсир ва тазиқнинг ўзига хослиги шундаки у ўкувчи, тингловчи ёки томошабинга сездирилмасдан амалга оширилади ва бевосита қурбонларни келтириб чиқармайди. Ахборот душманни йўқ қилмаган, катта харажатни талаб қилмаган ҳолда юқори самара беради. Бунда ғоявий таъсир йўналтирилган мамлакатлар аҳолисининг хоҳиш-истаклари, менталитети, мавжуд муаммолари жиддий ўрганилган ҳолда асосий диққат кишилар онги ва дунёқарашига таъсир кўрсатишга, шаклланган қадриятларни ўзгартиришга, уларнинг регуляторлик ролини камайтиришга ёки бутунлай йўққа чиқаришга қаратилади. Бундай таъсир ўтказишда даврий нашрлар тадрижийлик, радио ва телевидение фрагментли узатиш усулларидан усталик билан фойдаланишмоқда.

Интернет бугунги ахборот маконининг муҳим бўғинига айланди. Ҳозирда интернетдан нафақат компьютер тармоғи, балки космик алоқа йўлдошлари, радиосигнал, кабел телевидениеси, телефон, уяли алоқа орқали ҳам фойдаланиш мумкин. Интернет кишилар ҳаётининг ажralmas қисмига айланиб бормоқда. Бугунги кунда 1 миллиард 250 миллион киши у ёки бу даражада ундан фойдаланиши ҳам мазкур фикрларнинг тўғрилигини тасдиқлайди.

Ана шундай вазиятда И.А.Каримов таъкидлаганлариdek, шуни унутмаслик керакки, “**буғунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин заарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин**”.

Мамлакатимиз Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг бундай огоҳлантиришлари жиддий асосга эга эканини интернет келтириб чиқараётган бир қатор салбий жиҳатларда ҳам яққол кўринади. Унда ўз-ўзини ўлдиришнинг осон йўлларини тарғиб қилувчи 9 мингдан, эротик мазмунга эга 4 мингдан зиёд сайтларнинг мавжудлиги ҳам бунинг исботи бўла олади. Мутахассислар ўтказган маҳсус тадқиқотлар мавжуд сайтларнинг тахминан 12 фоизи порнографик характерга эгалигини кўрсатади. Мавжуд маҳсус дастурлар интернет тармоғидаги порнографиянинг факат 90 фоизинигина фильтрлайди, яъни комьютердан фойдаланувчининг ихтиёридан ташқарида экранда пайдо бўлиши йўлига

тўсиқ қўя олади. Демак, қанчалик ҳаракат қилинмасин порнографик мазмунга эга сайтлар интернетдан фойдаланувчиларнинг хоҳиш-истагидан қатъи назар, уларнинг диққатини торта олади. Жумладан, тадқиқотларда 42 фоиз болалар ва ўсмирлар онлайн порнография таъсирига тушиши қайд қилинади.

Шунингдек, мутахассислар маълумотларига кўра, интернет орқали тарқатиладиган комьютер ўйинларининг 49 фоизи сезиларли даражада зўравонлик ва ёвузлик кўринишига эга, 41 фоиз жангари (турли отишмалар ва портлашларга асосланган) ўйинларда эса ўйин қаҳрамони ўз мақсадига етишиш учун шундай зўравонлик ва ёвузлик содир этади. 17 фоиз ўйинларда ана шу зўравонлик ва ёвузликнинг ўзи бош мақсад ҳисобланади.

Интернет ривожи, у бераётган имкониятлар ўзига хос қарамликни ҳам келтириб чиқармоқда. Маълумотларга кўра, дунё бўйича интернетдан фойдаланувчиларнинг таҳминан 10 фоизи унга мустаҳкам боғланиб қолган.

Манфаатдор ижтимоий-сиёсий қучлар интернетдан ғараз мақсадларда ҳам усталик билан фойдаланилаётганини таъкидлаш зарур. Мазкур масалага тўхталиб Юртбошимиз “**ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш, керак бўлса, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа халқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари, турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик**, уларни қўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамни ташвишга солмай қўймайди”, -деб ёзади.

Бу инсон ҳаёти ва ёшлар тарбиясига катта хавф солаётган ва бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш ҳаётий-амалий аҳамиятга эгалигини кўрсатади. Аммо Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз таъкидлаганлариdek, **бизнинг миллий руҳимиз ва табиатимизга ёт ва бегона бўлган ана шундай ҳодисаларни фақат танқид ва инкор қилиш ёки уларни тақиқлашнинг ўзи етарли эмас. Бундай хатарлардан ҳаётизни асрар, маънавий бўшлиққа йўл қўймаслик учун авваламбор эзгу инсоний ғоялар билан халқимизнинг онгу тафаккурини ва савиясини юксалтириш, жаҳон майдонида юз берәётган кескин ақл-заковат ва истеъдод мусобақасида беллашувга қодир бўлишимиз шарт.**

ОАВнинг мафкуравий жараёнлар ривожига ўзига хос ва қучли таъсир ўтказаётганини қуидаги мисолда ҳам кўриш мумкин. Маълумки, бугунги кунда интернет оммавий ахборот ва коммуникация тизимининг энг тез ривожланиб бораётган бўғини ҳисобланади. Унинг ғоявий кураш ва тарғиботнинг асосий майдонига айланганини экстремистик, шу жумладан, диний экстремистик қарашларни тарғиб қилишдаги ўрни мисолида ҳам кўриш мумкин.

Диний экстремистлар ва террорчиларнинг интернетдаги сайтларида ташкилотнинг мақсади, тарихи ҳамда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий мазмундаги маълумотларга кенг ўрин берилади. Жумладан, террорчилар куч

ишлатиш йўлига ўтишга гўёки мажбур бўлганларини асослашга, террор ва қўпорувчилик ҳаракатларини маънавий ва ахлоқий жиҳатдан оқлашга интилишади, Бунда ўзларини “озодлик қурашчилари”, “партизанлар”, “қаршилик кўрсатувчилар” деб атаган ҳолда тинчлик тарафдори қилиб кўрсатишга ва улар билан қурашда ҳукумат тинч йўл билан ҳаракат қилиш лозимлигини асослашга интилиш кенг тарқалган. Улар ўз сайтларида ҳукумат тарафидан қўлланилаётган усулларнинг “ваҳшийлигини” ёритишга ҳам алоҳида эътибор берадилар.

Тезкор ахборотлар, янгиликларнинг бир вақтнинг ўзида бир неча тилда ва террорчилар учун фойдали бўлган йўналишда бериб борилиши, уларнинг фаолиятни оқловчи, “қаҳрамонлигини” куйловчи қўшиқлар, клиплар борилиши бундай сайтларнинг мафкуравий ҳамда эмоционал таъсир кувватини оширишга хизмат қиласди.

Бундай сайтлар, бир томондан, террорчилик ташкилотининг фаол аъзоларига, иккинчи томондан, террорчиларнинг асл мақсад муддаоларини билмайдиган, уларни “қурашчилар”, “оппозиция” ва шу каби ижобий мақом ҳамда сифатда қабул қилишга ўрганган одамларга мўлжалланган бўлади. Улардан жамиятда тегишли ижтимоий фикрни шакллантириш ва қарма-қарши (душман) томонга психологоик таъсир кўрсатиш, қўрқув, ваҳима тарқатиш орқали ички иккиланишни келтириб чиқаришдек мақсадлар кўзланади.

Юртбошимиз таъкидлаганлариdek “тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чукур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равиша олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин”.

Ана шундай шароитда ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун виртуал оламда ҳам фаол ҳаракатлар олиб бориш зарур. Шундан келиб чиқиб, қўпгина мамлакатлар ахборот соҳасида устуворликни таъминлашни стратегик мақсадларга эришиш, миллий хавфсизлик ва барқарор тараққиётни таъминлашнинг асосий йўлларидан бири сифатида эътироф этмоқдалар.

Глобаллашув шароитида оммавий ахборот воситаларининг ўрни ҳақида гап кетар экан, масаланинг яна бир муҳим жиҳатига эътибор қаратиш лозим. И. Каримов таъкидлаганлариdek, “**Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмокда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни қўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда, биз юртимизда очик ва эркин демократик**

жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйғанмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз”.

“Кимки ахборотга эга бўлса, у, дунёга эгалик қиласди”, - деган фикр бугунги кунда барча томонидан эътироф этилган. Шундай экан, бугунги кунда ҳар бир фуқаромизда ахборот олами имкониятларидан оқилона фойдаланиш малакасини шакллантириш ҳаётий-амалий аҳамиятга эга.

Ана шундай ёндашувдан келиб чиқиб, мамлакатимизда мустақиллик йилларида замонавий техник ускуналарга, кенг ва чукур фикрловчи кадрларга эга бўлган, янгича мазмун-моҳият касб этадиган оммавий ахборот воситалари фаолияти учун ҳамма шароитлар яратилди.

1991 йилда республикамизда бор-йўғи 1 та телерадиокомпания мавжуд эди. Маълумотларга кўра, ҳозирда мамлакатимизда 70 дан зиёд телерадио студия, 29 та кабель телевидениеси фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон матбуотининг 40 фоиздан ортиғи нодавлат нашрлариридир. Жами 612 та газетадан 11 таси, 165 журналдан 2 таси хусусий секторга тегишилдидир.

Оммавий ахборот воситалари ва маънавий-ғоявий таҳдидлар ҳақида гап кетар экан, энг аввало ғараз мақсадларда амалга оширилаётган ташқи ғоявий таъсиrlар, мамлакатимиз ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришларга холис ёндашув байроғи остида берилаётган бир ёқлама ахборотлар ва баҳоларнинг олдини олиш, уларга қарши объектив маълумотларни кишиларга тезкор, тизимли ва тадрижий етказиб бериш масаласи долзарб бўлиб турганини алоҳида қайд этиш зарур. Шундай вазиятда ҳар хил шаклу шамойилда чиқаётган бундай уринишларга қарши ҳалқимиз ҳаётида содир бўлаётган ижобий ўзгаришлар ҳақида ҳикоя қилувчи чукур таҳлилий маълумотларни мунтазам бериб бориш, фуқароларимизнинг ижтимоий фаоллигини кучайтириш, турли ижтимоий тоифа ва гуруҳларнинг қизиқиши ва интилишлари, ҳаётий манфаатларини ёритиш, фикрга қарши фикр, ғояга қарши гоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳар қачонгидан ҳам ҳаётий-амалий аҳамият касб этади.

Шу билан бирга, оммавий ахборот воситалари олдида Ўзбекистондаги вазият, турли соҳаларда эришилган ютуқлар бўйича объектив ахборотларни жаҳон жамоатчилигига вақтида етказиб бериш ҳамда мамлакатдаги реал воқеликнинг ундан ташқарида ҳам тўғри ва ўринли қабул қилишларига эришишдек муҳим вазифа борлигини ҳам таъкидлаш зарур. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз сўзлари билан айтганда, **инсоннинг қалби ва тафаккурига бевосита таъсир ўтказадиган бу соҳадаги фаолиятимизни ҳалқимизнинг маънавий эҳтиёжлари, замон талаблари асосида янада кучайтишишимиз, янги босқичга қўтаришишимиз зарур.**

Аҳолининг холис ва ҳаққоний ахборотга эга бўлишини таъминлаш, юртдошларимизнинг маданий савияси, билим ва дунёқарашини ошириш, қадимиий анъаналаримиз, тарихий меросимизни асрраб-авайлаш ва

ривожлантириш, шу билан бирга, фуқароларимиз онгида демократик қадриятлар, гражданлик позициясини шакллантириш, ёш авлодни ватанпарварлик ва умуминсоний қадриятларга хурмат руҳида тарбиялашни оммавий ахборот воситалари олдида турган яна бир муҳим вазифа сифатида қайд этиш мумкин.

Инсон кундалик хаётида турли нарсалардан фойдаланади. Инсон уларни истеъмол қиласар экан ҳар гал муайян тартиб-қоидалар, содда қилиб айтганда, маданиятга риоя қиласади. Айтайлик, кийим-бош кийиш ёки озиқ-овқат истеъмол қилишнинг ўзига хос маданияти бор. Бугунги кунда ахборот ҳам истеъмол қилинадиган товарга айланган экан, ҳар бир инсон ёки алоҳида олинган жамият ўзида уни истеъмол қилиш маданиятини тарбиялаши лозим.

Хўш, ахборот истеъмоли маданияти деганда нимани тушуниш керак? Ахборот истеъмоли маданияти, энг умумий маънода, ахборот оқимидан инсон манфаатлари, камолоти ҳамда жамият тараққиётiga хизмат қилувчи маълумотларни қабул қилиш, саралаш, тушуниш ва талқин этиш хизмат қиладиган билимлар, қобилият ва малака тизимини англатади.

Инсон ўзида бундай маданиятни тарбиялаши учун нима қилиши зарур? Бунинг учун у ёки бу ахборотни эшитар экан, ҳар бир инсон ҳеч бўлмаганда “Бу ахборотни ким узатаяпти?”, “Нима учун узатаяпти?” ва “Қандай мақсадда узатаяпти?” деган саволларни ўз-ўзига бериши, унга асосли жавоб топишга ҳаракат қилиши керак бўлади. Ана шундагина турли ғоялар таъсирига тушиб қолиш, тақдим этилаётган маълумотларга кўр-кўrona эргашишнинг олди олинади. Шаклланган ахборот истеъмоли маданияти миллий манфаатларимиз ва қадриятларимизга зид бўлган хабар, маълумотларга нисбатан ўзига хос қалқон ролини ўтайди, шахс дунёқарashi ва хулқидаги событликни таъминлашга хизмат қиласади.

Оммавий ахборот воситалари ва гоявий таъсир кўрсатиши механизmlари (OAB). ОАВ - энг асосий, қудратли ва таъсирчан мафкура воситасидир. Оммавий ахборот воситалари - ахборотни кенг жамоатчиликка етказиб берувчи матбуот, радио, телевидение каби воситаларга нисбатан ишлатувчи тушунча. Оммавий ахборот воситаларининг жамият ҳаёти, фуқаролар фаолиятига таъсири ниҳоятда кучлилигидан уларга нисбатан «**тўртинчи ҳокимият**» атамаси ҳам қўлланади.

Оммавий ахборот воситалари омманинг ўзига хос тарбиячиси, муҳим тадбирларнинг ташкилотчиси, долзарб муаммоларни ҳал қилишнинг таъсирчан қурули бўлиб хизмат қиласади. Айнан оммавий ахборот воситалари орқали миллий қадриятларимиз ва умуминсоний қадриятлар, миллий ғоя ва демократик тамойиллар тарғиб-ташвиқ қилинади. Оммавий ахборот воситалари доимо демократия ва сўз эркинлигининг ўзига хос ўлчови, кўрсаткичи бўлиб келган. Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситалари демократик тараққиётни рағбатлантиради ва мустаҳкамлайди.

ОАВларнинг таъсир кучи унда бериладиган материалларнинг характерига боғлиқ бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, берилаётган

материалларнинг тезкорлигига, таҳлилийлик даражасига алоҳида эътибор берилади.

Оммавий ахборот воситаларида материаллар айни пайтда қандай аудиторияга мўлжаллангани билан ҳам ажralиб туради ҳамда истеъмолчининг ёши, жинси, билим даражаси, дунёқараши, миллий диний мансублиги каби омилларини ҳисобга олган ҳолда тузилади.

Қ.Назаровнинг фикрича, тарқалганлик доираси, қамров даражасига қараб маҳаллий, умуммиллий, минтақавий оммавий ахборот воситаларини фарқлаш лозим бўлади. Айни пайтда бугунги кунда глобал миқёсда фаолият кўрсатаётган ва таъсир доираси катта бўлган телеканаллар ва ахборот агентниклари борлигини ҳам таъкидлаш зарур¹⁸.

Ижтимоий ҳаётга таъсири ҳақида гап кетганда, оммавий ахборот воситалари кучи жамият ҳаётидаги долзарб масалаларни кўтариб чиқишида, унинг самарали ечимларини топишга уринишида, мавжуд муаммоларга жамият аъзолари дикқатини жалб қилишида, давлат органлари фаолиятини назорат қилиб боришида кўринади. Шу маънода у халқни ҳокимият билан боғловчи восита, механизм сифатида чиқади.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида замонавий техник ускуналар, кенг ва чуқур фикрловчи кадрларга эга бўлган, янгича мазмун-моҳият касб этадиган оммавий ахборот воситалари фаолияти учун ҳамма шароитлар яратилди. Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларининг хуқуқий пойдевори барпо этилди. Ўзбекистон Конституциясида оммавий ахборот воситаларининг эркинлиги, қонунга мувофиқ иш юритиши, цензурага йўл қўймаслиги (67-модда) белгилаб қўйилди. Бугунги кунда мамлакатимизда хусусий оммавий ахборот воситалари фаолият юрита бошлади. Дунёning турли мамлакат-ларидан мустақил равишда ахборотлар олиш имконияти юзага келди. ОАВ фаолиятини тартибга солувчи бир қатор қонунлар қабул қилинди.

1996 йил 26 августда Олий Мажлис томонидан «Ноширлик фаолияти тўғрисида», «Муаллифлик хуқуки ва турдош хуқуклар тўғрисида» қонунлар қабул қилинди. 1997 йил 24 апрелда «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида», 1997 йил 26 декабрда «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» қонунлар қабул қилинди. Бу қонунлар Ўзбекистон Республикаси оммавий ахборот воситаларининг демократик жамиятга хос хуқуқий асосларини белгилаб берди. Бугунги кунда мамлакатимизда 490 та газета ва 138 та журнал рўйхатга олинган. 1996 йил май ойида Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий-сиёсий жамғармаси ҳам ташкил қилинди.

1996 йилнинг май ойидан бошлаб республикамида АҚШда жойлашган жаҳондаги йирик компьютер тизими «Интернет» билан алоқа ўрнатиб, ундан энг муҳим янгиликларни қабул қилиб олишнинг йўлга қўйилгани Ўзбекистон ахборот воситалари тарихида улкан янгилик бўлди. «Интернет»нинг 50

¹⁸ Назаров Қ., Очилдиев А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. – Т.: Янги аср авлоди, 2002, 125 – 126- бетлар.

миллион абоненти бўлиб, жаҳондаги энг йирик ахборот марказлари унга аъзо бўлишган. У бутун дунё бўйича турли соҳалардаги янгиликлар қабул қилиб олади ҳамда ана шу янгиликларни ўз абонентларига тез ва аниқ етказиб беради... 1996 йил 7 майда «Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиётида телевидение ва радионинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» фармон қабул қилинди.

Унда Ўзбекистон Давлат телевидение ва радиоэшиттириш Кўмитаси Ўзтелерадиокомпанияга айлантирилди. Умуман, ОАВ мустақилликни мустах-камлаш, халққа тезкор ва объектив характердаги ахборотларни етказиб бериш минбарига айланди.

Оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантириш, миллий истиқлол мафкурасини халқимиз, аввало ёш авлод онгига сингдиришда алоҳида ўрин тутади. Улар Маънавий-маърифий ислоҳотлар жараёни, бу борадаги муаммоларни, жамият ҳаётининг турли қирраларини тезкорлик билан акс эттирадиган энг самарали воситадир. «*Тўртинчи ҳокимиёт*» хисобланган ОАВлари турли хил фикрлар, ранг-баранг қараш ва ёндашувларга кенг йўл очиб бериши, ҳаётимизда юз бераётган янгиланиш ва ўзгаришларга одамларнинг онгли муносабатини уйғотиши, холислик ва ҳаққоният тамойилларига таяниб фаолият юритиши лозим.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2002 йил 29 августда Олий Мажлис 9-сессиясидаги «Ўзбекистонда демократик ўзгаришлари янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари» маъruzасида белгилаб берилган 7 та устувор йўналишлардан бири, *тўртинчи йўналишида* бевосита инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказилаётган ислоҳотлар-нинг очиқлигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қофозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилиш зарурлигини белгилаб берди.

Бунда ахборот соҳасини жадал ривожлантириш, оммавий ахборот воситалари - матбуот, радио - телевидение фаолиятини эркинлаштириш фуқаролик жамияти асосларини барпо этиш жараёнининг узвий таркибий қисмига айланиши зарурлиги айтиб ўтилди. Бунда Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз томонидан «Оммавий ахборот воситалари соҳасида иқтисодий муносабатларнинг асослари тўғрисида», «Телерадио фаолияти тўғрисида»ги қонунларни қабул қилиш зарурияти ҳақида ҳам фикр юритди.¹

Оммавий ахборот воситалари жамиятда юз бераётган воқеа-ходисаларни ҳаққоний ёритиш талаб этилади. Негаки, бордию берилаётган хабарлар, айниқса хорижий мамлакат хусусий телерадиокомпаниялари томонидан узатилаётган нохолис кўрсатув ва эшиттиришлар фуқаролар сиёсий онгига бошқача таъсир этиши мумкин. Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов 2005 йил 12-13 май кунлари Андижон шаҳрида рўй берган воқеалар муносабати билан 14

¹ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараккиёт ва маърифий дуне билан қамкорлик йўли. – Т.: 11-Т. Ўзбекистон, 2003, 23-27- бетлар.

май куни Оқсарой қароргоҳида, 17 май куни Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида мамлакатимиз ва чет эл журналистлари ҳамда дипломатик корпус вакиллари учун ўтказилган матбуот анжуманларидағи баёнотлар ва мухбирларнинг саволларига жавоблари ҳар қандай инсонни бефарқ қолдирмайди¹⁹. Шунингдек, давлатимиз раҳбари 2005 йил 25 май куни Хитой Халқ Республикаси давлат ташрифи билан жўнаб кетиш олдидан Тошкент аэропортида оммавий ахборот воситалари учун берган интервьюси Андижондаги бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларга объектив баҳо берди. Албатта буни талаба-ёшлар сиёсий онгига етказиш бугунги куннинг талабидир.

Ҳаётийлик - бугунги кунда оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига қўйилаётган асосий талаб. Берилаётган ахборотларнинг асосан ютуқларни кўрсатиш, мақтолардан иборат бўлиши тарғиботга қанчалик фойдали ёки заарли эканини чамалаб қўриш лозим. Ҳаёт бор экан, муаммолар, камчиликлар, нуқсонлар бўлавериши табиий. Бу - исбот талаб қилмайдиган аксиома. Шундай экан, муаммоларнинг мавжудлигига фожеа сифатида эмас, одатдаги нарса деб қарашга ўрганиш керак. Уларнинг борлигини кўриб, ўзини кўрмаганликка олиш билан фақат зарар келтириши мумкин. Демак, муаммоларни ўз вақтида тан олиш, уларни ҳал қилишга киришиш лозим²⁰.

Тарғиботнинг негизида фақатгина ғояга ишонч эмас, ғояни тарғиб қилаётган инсонга ишонч ҳам ётади. Шу боис, мақташ тарғиботнинг ягона ва ҳатто энг тўғри усули ҳам эмас. Демак, мафкуравий ҳаётни фақат мақташ, уни бенуқсон тасвиrlаш орқали тарғиб қилиш мумкин эмас.

Масалан, бир вақtlар АҚШ фуқароларида демократик тамойиллар-нинг бир оз қадрсизланиши кузатилган эди. Мутахассислар томнидан бу муаммонинг турли ечимлари таклиф қилинди, лекин тарғиботнинг бир оз ноанъанавий усули танлаб олинди: демократия камчиликлари ошкора айтилди, унинг баъзан «ишиламаётгани» очиқ танқид қилинди ва унга муқобиллар сифатида коммунизм ва монархия тарғиб этилди. Тарғиботнинг бу усули кутилган самарани берди: одамлар «ёмон бўлса ҳам, демократиядан қўймасин» деган фикрга келдилар ва демократиянинг ашаддий ҳимоячиларига айландилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий «тўртинчи ҳокимият»га айлантириш муаммоси ўта долзарб бўлиб турмоқда. Уларни мустақил ижтимоий кучга, сиёсий тизимнинг тўлақонли бўғинига ва жамоатчилик фикрини шакллантирувчи таъсирchan воситага айлантириш вазифаси шуни талаб этмоқда. Оммавий ахборот воситаларининг эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун мустаҳкам хуқуқий асос яратилган, журналистларни тайёрлаш масаласига давлат даражасида эътибор берилмоқда, журналист-кадрларни ўзимизда тайёрлаш билан қаноатланмай, бу соҳа мутахассисларининг хорижда таълим олишларидан маблағ аялмаётir.

¹⁹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ёч қачон, ёч кимга қарам бўлмайди. – Т.: Ўзбекистон, 2005 – 160 б.

²⁰ Эргашев И. ва бошқалар. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. – Т.: Академия, 2005, 305 – 310 – бетлар.

Етук демократик давлатларда ОАВлар жамиятнинг «кўзлари», «қулоқлари» вазифасини бажарадилар. Огоҳлантирувчи тизим сифатида улар жамиятдаги иллатлардан хабар берувчи, муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, уларнинг турли ечимларини таклиф қилувчи қудратли кучга айланган.

Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг *плюрализм тамойили* асосига қурилиши демократиянинг тараққиётига хизмат қилади.

Оммавий ахборот воситалари орқали миллий истиқлол гоясини сингдиришнинг яна бир муҳим жиҳати мавжуд. Бу жиҳат - ахборот террорига, мафкуравий таҳдидларга муносиб жавоб бериш, маънавий-мафкуравий жиҳатдан халқимизни тобе этишга интилишларнинг пайини кесиш ва Ўзбекистон фуқароларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш билан боғлиқ. Оммавий ахборот воситаларининг таъсир кучини кўрсатадиган шундай бир гап бор: «Ҳар қандай пуч ғоя, уйдирма ҳафтасига уч мартадан тўрт йил давомида тақрорланса - «ҳақиқат» тайёр бўлади, одамлар унга чиппа-чин ишонадилар».

Охиригина пайтларда информацион хуружларнинг тез-тез уюштирилаётгани аслида урушга муносабатнинг ўзгарганлигидан, қуролнинг янги тури кашф қилинганидан дарак беради. Бу қурол - ахборотдир. Бундай қурол ёрдамида олиб бориладиган информацион урушларда инсоннинг онги ва қалби нишонга олинади.

Аслида, ахборот мақсадга эришишнинг энг арzon воситаси ҳам саналади. Ҳақиқатан ҳам, информацион хуружлар уюштириш учун у қадар кўп меҳнат, у қадар кўп ҳаракат, у қадар кўп харажат талаб этилмайди. Гарчи бундай мафкуравий экспансия отишмалар ва қон тўкишларни келтириб чиқармасада, миллий ўзликни англашни заифлаштириш эвазига таназзулга олиб келади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз таъбири билан айтганда, бундай информацион қўпо-рувчиликдан мақсад - мамлакатимиз аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазиик ўtkазиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур тугдирishiга интилишдан иборат. «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласидаги баъзи фикрлар ҳам бугунги хуружларнинг мақсадини ойдинлаштиради.

Йирик сиёсатчилардан бири Буюк Британия собиқ Бош вазири Маргарет Тетчер: «Оммавий ахборот воситалари - террорчилар учун кислород вазифасини ўтайди», деган. Бу гапнинг мағзини чаққан одам «оммавий ахборот воситалари террорчилар учун ҳаводек зарур экан», деган хulosага келади.

Демак, уларнинг мақсадлари - ўлдириш эмас, жамоатчиликка кучли таъсир қилишdir. Таассуфки, баъзи оммавий ахборот воситалари ўзлари билмаган ҳолда терроризмнинг бузғунчилик, кўпорувчилик таъсирини янада оширишга «хизмат» қилиб қўядилар. Уларнинг террор оқибатлари ҳақидаги ваҳимали ахборотлари инсонлардаги қўрқувни, даҳшатни, ҳимоясизлик ҳиссини янада кучайтириб юборади. Бу каби ахборотларга қарши *аксилтаргигботни* уюштириш зарурати туғилади.

Аксилтаргигбот «ғояга қарши ғоя билан курашиш» тамойилига мос равища олиб борилиши керак. Бунда давлатимиз сиёсатига қарши кучларнинг ғоявий ҳужумларини қайтариш талаб этилади. Хусусан:

- 1) хорижий журналистларнинг ҳукумат сиёсатини бузиб талқин қилув-чи чиқишиларига;
- 2) диний ақидапарастларнинг танлаган йўлимизга қарши мафкуравий қўпорувчилик ҳаракатларига;
- 3) ривожланган давлатларнинг ўз мафкураси ҳукмронлигини ўрнатиш йўлидаги уринишларига;
- 4) ахборот хилма-хиллиги шароитидаги информацион тажовузларга;
- 5) одамлар онгидаги сақланиб қолган коммунистик мафкурунинг асоратларига қарши фаол курашиш зарур.

Аксилтаргигботни ташкил этишда тезкорлик, қатъиятлилик, ҳужумкорлик, муросасизлик талаб қилинади. Бу борада тайёрланган материаллар далиллар билан исботланган, ҳаққоний, оммабоп ва барча учун тушунарли бўлиши шарт.

Аксилтаргигбот салбий таъсирнинг олдини оловчи ва фош этувчи шаклларда амалга оширилади. Олдини оловчи йўналиш асосан тарбиявий ҳарактерга эга бўлади. Бунда:

- 1) фуқароларнинг позицияларини шакллантиришда ғоявий рақиблар-дан ўзиб кетиш;
- 2) инсонларни бегона ғояларнинг нотўғрилигини фош этишга ва уларнинг далилларини рад этишга ўргатиш;
- 3) пинҳона қўринишдаги мафкуравий тазиикларга нисбатан хушёрликни ошириш;
- 4) ёт мафкуравий таъсирларга қарши иммунитетни шакллантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтаргигботнинг фош этувчи йўналишида:

- 1) ғоявий душманлар томонидан эълон қилинган фикрлар ва баҳо-ларни рад этиш;
- 2) «мафкуравий уруш» олиб бораётган тараф ташвиқотининг моҳия-тини очиб бериш;
- 3) мафкуравий тазиик қўрсатувчи гурӯҳ етакчиларини обрўсизлантириш;
- 4) рақибларнинг руҳини сусайтириш орқали уларнинг ҳаракатларини кучсизлантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтаргигботнинг ҳар иккала қўриниши ўзаро боғлиқлиқда олиб борилади. Инсоннинг онги ва қалби учун шиддатли қураш кетаётган ҳозирги пайтда аксилтаргигбот билан маҳсус шуғулланиш зарурлиги, шакшубҳасиздир. Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Конунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида бу масалага алоҳида этибор берган эди. «Халқимиз оммавий ахборот воситаларидан мамлакатимиз ва хорижда содир бўлаётган воқеалар тўғрисида холис ва тезкор ахборотлар олишни, шу билан биринчи

навбатда, ҳокимият органлари ва бошқарув тузулмалари фаолияти ҳақидаги танқидий фикрларни, ислоҳотлар ва янгиланишлар йўлидаги илгари боришимизга тўсиқ бўлиб турган нуқсонлар, ҳаётдаги долзарб муаммолар хусусида ошкора, профессионал таҳлилий материалларни кутади»²¹.

Мафкуравий тарбия самарали ташкил этиши имкониятлари. Бугунги воқелик миллий истиқлол ғояси тарғиботи масаласига алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда. Чунки «Эндиликда ядро майдонларида эмас, - деган эди И.А.Каримов, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қиласди». Ҳозирги вақтда қудратли давлатлар ва муайян сиёсий марказлар ўз мақсадларига эришиш учун аввало забт этмоқчи, ўз таъсир доирасига олмоқчи бўлган мамлакатларнинг аҳолиси онгини ўзига қарам қилишга интилаётганлигини ҳам унутмаслик керак. Шу боисдан мафкура дунёсида бўшлиқка йўл қўйиб бўлмаслигини, шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш колган мафкура майдонида бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт ғоялар ўрин эгаллашга уриниши шубҳасиз. Негаки ҳозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ножӯя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлмоқда.

Шу боисдан ҳам ***мафкуравий тарбиянинг мақсади*** ҳақида 1999 йил июнь ойида «Хушёрликка даъват» мавзуидаги Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги мухбиридининг саволларига жавобларида, Юртбошимиз И.А.Каримов: «Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз - жамиятимиз аъзоларини, аввалимбор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбida миллий ғоя, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир»¹, деган эди.

Ҳар қандай янги ғоя сингари мафкура ҳам омманинг онгига чукур сингса, ҳаётда чукур илдиз отса, амалиётда ўзини тўла оқласагина реал воқеликка, катта ижтимоий кучга айланади.

Миллий мафкурамизни ҳаётга тез ва кенг ёйиш учун, даставвал унинг моҳиятини чукур ўрганиш, мақсадлари, асосий йўналишлари, ўзига хос хусусиятларини билиб, ўзлаштириб олиш, ҳалқ ўртасида кенг тарғиб-ташвиқ этиш, турли восита ва шакллардан фойдаланиш талаб этилади.

Энди ижтимоий соҳа олимлари, мутахассислар, илгор фикрли зиёли-лар бу борадаги изланишларни чукурлаштириб, умумлашган назарий хулосаларни ишлаб чиқишилари, қисқача айтганда, мафкурамизнинг асосий мақсадларини ҳалққа *содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда ифодалаб* беришлари лозим².

Бизнинг миллий хусусиятларимиз умуминсоний қадриятлар билан боғланиб кетган. Асрлар давомида ҳалқимиз умумбашарий, умуминсоний

²¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоқ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005. 52-бет.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. -Т.: «Ўзбекистон», 2000, 24, 491-492-бетлар.

² Ўша жойда 27-28-бетлар

қадриятлар такомилига улкан ҳисса қўшган. Турли миллат вакиллариға ҳурмат, улар билан баҳамжиҳат яшаш, диний бағрикенглик, дунёвий билимларга интилиш, ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш каби хусусиятлар ҳам халқимизда азалдан мужассам²². Шу билан бирга, миллий табиатимизга хос бўлган меҳр-оқибат, муруват, андиша, орномус, шарму ҳаё, ибо-иффат каби бетакрор фазилатлар ва халқимизни кўп жиҳатдан ажратиб турадиган бағрикенглик, меҳмондўстлик, оққўнгиллик хусусиятлари ҳақида ҳам узоқ гапириш мумкин.

Мана шу юқоридаги ҳолатларни назарда тутиш, мамлакатимиздаги мафкуравий жараёнларга ҳам шу нұқтаи назардан ёндашиш, миллий истиқлол ғояси ва миллий мафкурамизни тарғиб қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш зарурлигини кўрсатади. Миллий истиқлол ғоясини ёш авлод онгига сингдириш муайян услублар асосида олиб борилгандагина яхши натижа бериши мумкин.

Бу технологик услуг тадбирларнинг *кетма-кетлиги, миқёси ва меъёри, давомийлиги ва тамойиллари* сингари жиҳатларини қамраб олади. Бу масаланинг муҳимлиги яна шунда кўринадики, тарғиботда меъёрнинг бузилиши, милий мафкура тўғрисида ҳадеб ва ноўрин гапиравериш тескари самара бериши мумкин. Тарғибот технологияси миллий ғоя ва миллий мафкура мазмун-моҳиятига мос бўлган тақдирдагина кутилган натижага эришиш мумкин.

Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегиясини, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаоларини, миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка ҳар томонлама тушунтириш долзарб вазифалардан биридир.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган тури *воизларнинг фаолияти* билан боғлиқ. Тарғиботнинг бу шакли самарадорлигини ошириш алоҳида эътибор талаб қиласи. Чунки *биринчи*, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўплаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан қарши бошлаб келинган инсонда эса ҳали ваъзни эшитмаёқ, ички қаршилик пайдо бўлади. Демак, ҳали тарғибот бошланмасиданоқ у тескари самара бериши эҳтимоли кучаяди. *Иккинчидан*, бундай норози аудиторияни ўзи томонига оғдириш, унга таъсир кўрсатиш, уни илҳомлантириш воиздан жуда катта маҳорат талаб этади.

Миллий ғоя тарғиботининг *таъсирчанлигини оширишдаги энг асосий шартлардан бири - зимдан тарғибот қилишидир*. Инсон унга таъсир ўтказилаётганини сезмаслиги лозим. Аслида, тарғибот давомида мафкура сўзининг ишлатилиши ҳам шарт эмас. Умуман, тарғибот-ташвиқот ишларида масаланинг қуидаги жиҳатларига эътибор қаратиш лозим:

- 1) олдимизга қўйилган мақсадларга эришишдан ҳар биримиз шахсан манфаатдор эканлигимизга кишиларни ишонтириш;

²² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. 8- том. Т.: «Ўзбекистон», 2000, 24, 503 – бет.

2) келажагимизни кўз олдимизга келтириш имконини берадиган, эртанги кунимиз қандай бўлишини кўрсатадиган материаллар тайёрлаш;

3) долзарб қадриятларни сингдириш мақсадида жамоатчилик фикрига шу қадриятларни жозибали қилиб етказиш;

4) оммавий ахборот воситаларидан маориф тарқатиш тизимидан инсонларни ақлий жихатдан бойитиш қуроли сифатида моҳирона фойдаланиш;

5) инсонларнинг эркин фикрлашини рағбатлантириш, уларни ўз фикрларини ҳимоя қилишга ўргатиш орқали мустақил фикрловчи инсонни тарбиялаш;

6) тараққиётимиз йўлида ғов бўлаётган иллатларни фош этиш ва танқид қилиш йўли билан уларни самарали «даволаш»;

7) оммавий ахборот воситаларидан ҳақиқат кўзгуси сифатида фойдаланиш орқали инсонларнинг уларга ишончини кучайтириш;

8) яқин ўтмишимизда содир бўлган ёрқин воеаларга бағишиланган хроникал фильмларни яратиш йўли билан яхши ва ёмон кунларимизни бот-бот эслатиб туриш;

9) инсонларда чуқур таассурот қолдириш мақсадида бадиий образлар орқали миллий мафкуруни сингдириш.

Мафкуранинг тарғиботига айнан шундай ёндашиш кўпроқ самара беради. Шундагина инсонларнинг салоҳияти, меҳнати, вақти, мулки ва маблағларини танланган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса мафкуравий сиёсатнинг натижасини моддий нарсаларда - юқори сифатли маҳсулотларда, бадавлат турмушимизда, бунёдкорлик ишларида, эркин ва фаровон ҳаётда, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

Мафкуравий тарбия шилари самарадорлигини баҳолаши мезонлари. Мафкуралар курашининг жаҳоншумул жараёнини ўрганиш, унинг мониторинги, бу курашнинг умумбашарий ва минтақавий муаммоларини аниқлашга асосий эътиборни қаратиш зарур.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чиқариш учун Миллий дастурнинг мониторинги ва бажарилишини экспертиза қилиш асосида унинг айrim қоидалари ва тадбирларига тузатишлар киритилиши кўзда тутилган.

Мафкуравий мониторинг: - Мониторинг - инглизча сўз бўлиб текшириб туриш, назорат маъносини билдиради. Демак, **мафкуравий мониторинг** - бу инсоннинг ғоявий, мафкуравий, хусусан миллий мафкуравий фаолияти орқали жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий, яъни ғоявий ҳолатини кузатиш, баҳолаш ва олдиндан айтиб бериш - прогнозлашдир.

Миллий истиқлол ғоя ва миллий мафкура миллий ва умуминсоний ғояларнинг яхлит тизими сифатида халқимизни ғоявий жихатдан муштарак мақсад йўлида бирлаштирувчи куч бўлиб қўйидаги вазифаларни амалга оширишга хизмат қиласди. Демак, мафкуравий мониторинг туфайли:

1) Ўзлигимизни англаш, миллий, диний, маънавий қадриятларимизни жойига қўйиб, уларни янги сифат босқичига кўтариб, таъсирчанлигини оширади.

2) Миллий мақсадларимизни ҳозирги замон умумбашарий талаблар билан уйғунлаштиради.

3) Ислом дини иймон, эътиқод, ахлоқ ва маърифат ақидаси эканлигидан келиб чиқиб, «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда» тамойилига сафарбар этади.

4) Миллий ғоя ва эътиқодимиз душманларига қарши мағкуравий курашиш, фуқарода Ватан туйғуси - «Мен Ўзбекистонликман» деган ифтихор тушунчасини шакллантиради.

5) Жисмоний соғлом, замонавий тафаккурга эга бўлган авлодни тарбиялади.

6) Миллий қадриятларимизни, урф-одат, анъаналаримиз моҳиятини ошириб, миллатлараро тотувлик, ҳамжиҳатлик ва сиёсий-ғоявий барқарорликни таъминлайди.

Мағкуравий мониторинг асосида Миллий ғоянингшакл-ланишини назорат, кузатиш натижасида миллий мағкурамиз қуидаги омил-ларга боғлиқлиги маълум бўлади:

1. Аҳоли муносабатларининг тифизлиги ва динамикасига, яъни аҳоли зич жойлашган жойларда бунга катта эътибор зарурлиги аён бўлмоқда.

2. Одатларнинг шаклланишининг муддати ва бартараф этиш воситаларига боғлиқ бўлиши кузатилмоқда. Масалан, ваҳҳобийлик ёки ҳизбут-тахрир-ликка мойил одамлар тўпланган жойлардагиларнинг одат, кўникмаларини билиш зарур бўлади.

3. Янги одатларнинг одамлар ҳаёт шароитлари ва турмуш даражасига мослигига боғлиқлиги сезилмоқда.

4. Янги ғояларнинг одамлар табиати ва руҳиятига мослигига боғлиқ бўлаёт-ганлиги билинади.

Умуман, мағкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш мезонлари кўпинча миллий истиқлол ғоя ва миллий мағкуранинг тарбиявий тамойилларига боғлиқ бўлади. Бу тамойилларга қуидаги жараёнларни киритиш мумкин:

1) Тушунтиришда ва баён этишда оддийлик ва лўндалик мавзуни янада ойдинлаштиради.

2) Талаб ва таклифни доимий назорат остига олиш.

3) Онгга таъсир этишнинг янги технологияларини ишлаб чиқиш.

4) Зиёлилар мавқенини ошириш.

5) Турли билимларга эга бўлган иштиёқни кўллаб-қувватлаш.

6) Оммавий ахборот воситаларида халқ руҳиятига яқинлаштирилган янги мағкуравий материалларни кўпайтириш, доимий «акс таъсир» тамойилига амал қилиш. («Таълим ва тарбия» журнали. 2000. № 1-2, 40-бет).

Адабиётлар

1. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришdir. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2009 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъruzаси. Халқ сўзи, 2010 йил 30 январ.

2.Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси тўғрисида тўғрисида Ахборот. 2010 йил 28 январь.

3.Мамлакатни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш - давр талаби. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2008 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дустарнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.

4.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

1. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

5.Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Т., «Ўзбекистон», 2007.

6.Каримов И.А. Ўзбекистон Ислом цивилизацияси ривожига қўшган хиссаси. Халқаро илмий-амалий конференциядаги сўзи. «Халқ сўзи», 2007 йил 15 август.

7.Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 3-30-бетлар.

З-МАВЗУ:МИЛЛИЙ ҒОЯ, ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ. РЕЖА

1. Ижтимоий тараққиёт: ғоя ва мафкуралар тарихи.
2. Жамият ривожи ва бунёдкор ҳамда вайронкор ғоя-мафкуралар
- 3.Глобаллашув жараёнлари ва бугунги дунёning мафкуравий манзараси
- 4.Мафкуравий иммунитетни шакллантириш-хавфсизлик ва барқарорлик омили.

Ижтимоий тараққиёт: ғоя ва мафкуралар тарихи. Инсоният тарихида ғоя ва мафкуралар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Улар инсоннинг ўзи каби азалийдир. Кўпминг йиллик ҳаёти давомида одамзот хилма-хил ғояларни вужудга келтирган. Улар инсоннинг оғир жисмоний меҳнатини бир неча баробар енгиллаштирувчи иш қуроллари, ускуналар, ин-шоотлар яратишига илҳомлантирган. Бунёдкор ғоялар билан қуролланган кишилар фаровон ҳаёт, эркин жамият қуриш учун қураш олиб борганлиги тарихдан маълум. Бундай жараён ижобий ғояларнинг туғилишига, улар эса ўз навбатида элатлар, халқлар, миллатлар манфаатларини ифодаловчи ҳаёт тарзининг шаклланиши учун асос бўлган. Шунингдек, миллий давлатларнинг юзага келишида бу ғоялар етакчи ва йўналтирувчи аҳамият касб этган. Буни

биз ўзбек давлатчилиги ғояларининг шаклланиши ва такомили мисолида ҳам кўзатишимиз мумкин.

Мамлакатимизда қадимги Хоразм, Суғдиёна, Бақтрия, Кушон ҳамда кейинчалик темурийлар давлатига асос солини-шида бу ғоялар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Аксинча, умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, ўзбек халқининг таназзулига, мустақилликни қўлдан бериб, халқимиз бошига мустамлакачилик азоби солинишига олиб келди.

Умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланган ғояларнинг ривожланиб бориши инсонда жуда катта умид-орзулар туғдиради. Чунки умуминсоният манфаатлари учун хизмат қилувчи бундай ғояларнинг рўёбга чиқиши жа-ҳон миқёсида тинчлик ва тараққиёт, инсон эркинлиги, мил-лий ва диний тотувликнинг тантана қилишига, охироқибатда инсоннинг баҳт-саодатга эришувига олиб келади. Бу эса инсониятнинг асрий орзусидир. Лекин, минг афсуски, тарихда доимо ҳам шундай бўлавермаган.

Ўрта асрдаги салиб юришлари, диний фанатизм, фашизм ва болғшевизм асос бўлган гайриинсоний бўзғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтирган. Ана шундай бўзғ-унчилик мафкуралари ҳозирги кунда ҳам инсониятнинг тинчлиги, осойишталигига раҳна солиб, одамлар бошига турли балолар ёғдирмоқда. Афғонистонда йигирма йилдан ортиқ давом этаётган биродаркушлик уруши, Югославияда мустаҳкам тинчлик ўрнатишга ҳалигача эришилмаётганлиги ана шун-дай гайриинсоний ғоялар таъсири натижасидир.

Йигирманчи аср охирида жаҳон ижтимоий-сиёсий тараққиётида юз берган туб ўзгаришлар - икки қутбли дунёнинг барҳам топиши, нисбий мувозанатни бўзиб, жаҳоннинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

Коммунистик мафкура ғояларидан халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган халқлар ўз миллий давлатларини тикладилар.

Энди ўсиб келаётган миллий ғояларга қарши улуғ давлатчилик шовинизми, тажаввузкор миллатчилик, неофашизм, ирқчилик мафкуралари бетиним хужум қилмоқда. Аслида, бу мафкураларнинг баъзилари бир вақтлар халқларни алдаб-авраб, уларга жаннат ваъда қилиб, ҳокимиятга эришгач, дунёни дўзахга айлантириб, жаҳон урушини ёққани инсоният хоти-расидан ҳеч қачои ўчмайди.

Аммо етарли билим, малака, ҳаётин тажрибага эга бўлмаган, ўз тарихи, аждодларининг кимлигидан бехабар, соддадил, ишонувчан ёшлар уларининг тўзоғига илиниши мумкин. Бу-нинг олдини олиш учун уларга қарши ёшларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш лозим.

Ана шу вазифаларпи самарали бажариш учун ғоя ва маф-қуралар тарихини яхши билиш зурур. Бу эса жаҳонда мавжуд бўлган ёки тугилаётган ғоя ва мафкураларнинг мазмун-моҳи-ятини англаш, уларнинг мақсад-мудқоларини тўғри идрок этиш учун ёрдам беради.

Ер юзида дастлабки одамзод пайдо бўлиб, унинг уруғ, жамоа ёки халқ сифатида шаклланиши рўй берган дастлабки даврлардаёқ уларни

бирлаштириб турадиган умумий ғоя ва мафкурага эҳтиёж туғилди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек «мафкура - жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларининг интилишларини ўзида мужассамлаштиради».

Маълумки, миллий ғоя ва мафкуранинг тарихий шакллари ва кўринишлари халқимизиинг кўп-мингйиллик ўтмиши даврида ривожланиб келди. Қадимги Хоразм, Суғдиёна ва Бақт-риядга илк бор шаклланган, аждодларимиз томонидан бундан 2700 йил олдин яратилган дастлабки ёзма манба - «Авесто» китобида ҳам эзгулик ғоялари илгари сурилган. Яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги азалий қураш акс эттирилган. Зардуштийликнинг эзгулик ва инсонпарварлик ҳақидаги қарашлари минтақамизга ислом дини кириб келгунга қадар асосий ғоялар эди. Шунингдек, туркий халқлар ўртасидаги Кўк тангрисига (осмон ва қуёшга) сифиниш (шаманизм) ва буддизм (буддавийлик) ҳам диний эътиқод сифатида зардуштийлик билан ёнма-ён яшаб келди.

Зардуштийлик минтақада илк бор шаклланган дастлабки давлат бирлашмалари: Хоразм, Суғдиёна ва Бақтрияда давлат дини даражасига кўтарилиб ва расмий мафкура вазифасини ҳам бажарди. Кушон давлати даврига келиб зардуштийлик билан бир қаторда, буддавийлик ҳам давлат дини вазифасини ўтай бошлади.

Аммо, Туроннинг вақти-вақти билан босқинчилар ҳужумига учраб туриши жамиятдаги барқарорликни издан чиқарар эди. Милоддан аввалги У1-У асрларда аҳмоний шоҳлари, 329-327 йилларда Александр Македонскийнинг босқинчилик юришлари минтақада мавжуд бўлган мустақил давлатчиликка маълум муддатга чек қўйилишига сабаб бўлди. Халқимиз ўз мустақиллигини қайта тиклаш учун душманга қарши йиллар давомида қураш олиб борди. Мустақиллик ғоялари, ўз миллий дав-латчилигини тиклаш учун қураш халқимизнинг ўша пайтдаги орзу-умидлари, унинг ғоя ва мафкурасини ташкил қиласиди. Уларга асосланган халқимиз Кушон подшолиги ва Буюк Турк Хоқонлиги каби улкан сал-танатларга асос солдилар.

Бироқ, тарихий жараён ўзгариши билан минтақада мустақил давлатчиликка яна вақтинча чек қўйишга тўғри келди. VII асрнинг охири - VIII асрнинг бошларида араб босқинчилари Туронни босиб олдилар. Бунда истило ва истибоддага қарши қураш ғоялари ягона мақсад йўлида, масалан, Туронзаминни араб истилочиларидан озод қилиш учун жангларда бирлаштирувчи ғоя бўлди. Муқанна қўзголони ва унинг озодлик учун қураш ғоялари истилочиларига қарши қурашда мафкура вазифасини бажарди.

Мовароуннахрда (ҳозирга Ўзбекистон ҳудудида) ислом динининг тарқалиши халқнинг ягона маслакка бирлаштиришдек тарихий вазифани бажарди. IX-XII асрларда сомонийлар, қораҳонийлар, ғазнавийлар, салжуқийлар, хоразмшоҳлар сулолари томонидан минтақада асос солинган давлатлар нафақат ўзбек халқи, балки жаҳон халклари тарихида ҳам чуқур из қолдирди. Муҳаммад Хоразмий, Абу Наср Форобий, Аҳмад Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний каби алломаларнинг ўлмас асарлари жаҳон фанини бойитди. **Мутасаввуфлар:** Хожа Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад

Яссавий, Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Накшбанд, Нажмиддин Кубро; **муҳаддислар**: Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг таълимотида акс этган комил инсон ғоялари,adolat ҳақидаги қарашлар жамиятнинг соғлом маънавий-ахлоқий руҳини сақлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу ғоялар Ватан ва халқ манфаати йўлида фидойилик ва инсонпарварликни улуғлади. Улар миллий-маънавий қадриятлар сифатида халқимиз маданияти, адабиёти ва санъатида, жумладан, Маҳмуд Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Юғнакий, Лутфий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Жалолиддин Румий, Мирзо Абдулқодир Бедиллар ижодида чуқур ўрин эгаллади.

Бу ғоялар ўзбек давлатчилигининг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Низомулмулкнинг «Сиёсанома» китобларида давлат идораси ва аҳли фуқарога муносабатдаadolat, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош ғоя сифатида илгари сурилди. Бу ғоялар Темурийлар давлати ғоявий тамойилларининг устувор ўйналиши эди.

ХУП-Х1Х асрларда умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий ва сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, жамият ҳаётида маънавий-ахлоқий қадриятларни мустаҳкамлаш ва илм-маърифатни ривожлантиришга етарлича эътибор берилмагани ўзбек давлатчилигининг таназзулга юз тутишига, мустақилликнинг қўлдан берилишига, Туркистонда му-стамлакачилик тузуми ўрнатилиб, пировардида миллий давлатчиликтининг яна бир бор тугатилишига олиб келди. Шунга қарамасдан, чуқур тарихий илдизларга эга бўлган миллий ғоялар тамомила йўқ бўлиб кетмади. Аксинча, мустамлакачилик шароитида улар миллий давлатчиликтин тиклаш, миллат тараққиёти ва истиқболи учун кураш байроғи сифатида яна илгари сурила бошлади.

Бу интилишлар XIX асрда маърифатпарварлик ғоялари би-лан чиқкан Аҳмад Донишнинг илғор қарашларида, XX аср бошида юзага келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпар-вар намояндлари - Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Мунаввар Кори, Абдулла Авлоний ижоди ва фаолиятида яна ҳам кучайди. Жадидлар Туркистондаги халқларни бирлаштириш ва бутун ўлка-нинг миллий мустақиллиги учун қураш ғоясини илгари сурдилар. Туркистонда босқинчи қизил армия ва совет тузумига қарши кўтарилиган истиқлолчилик ҳаракатининг мафкурачилари ҳам айнан жадидлар бўлдилар. Бироқ, мустабид совет тузуми бу ғояларга қарши ғайриинсоний мафкурани илгари суриб, халқ манфаатларини инкор этди.

Зўравонлик билан ўрнатилган бу ғоялар жамиятнинг якка-ю ягона ва ҳукмрон мафкурасига айланди. Бутун оммавий ахборот воситалари, радио, матбуот, телевидение, маданият, санъат, адабиёт, ижтимоий фанлар шу мафкурани тарғиб қилиш ва сингдиришга хизмат қилди, давлат ташкилотлари унинг ҳукмронлигини куч ва зўрлик билан таъминлаб турдилар. Лекин бу ғоялар барibir халқ қалбидан чуқур жой ололмади, жамиятнинг ўз мафкурасига айланмади, халқимизнинг миллий ғоя ва асрий қадриятларини йўқ қила олмади. Халқимиз ҳаётида чуқур илдиз отган, унинг

азалий орзуси бўлган миллий ғоялар 80-йиллар охирида воқеликка айланди. Улар мамлакатимизда мислсиз ўзгаришларни амалга ошириш, халқимиз ҳаёти ва тараққиётини белгилаб олишда умуминсоний қадриятлар устуворлигига асос-ланган озод ва обод Ватан ва фаровон ҳаёт қуриш каби олий мақсадларимиз ифодаси бўлиб келмоқда.

Жамият ривожи ва бунёдкор ҳамда вайронкор ғоя-мафқуралар. Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажralиб туради. Улар инсоният қивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда.

Инсоният тарихида одамлар онги ва шуурига адолат, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак ғоялар уруғини сепган зот, пайғамбар Зардушт яратган «Авесто» китобида қуйидаги сатрлар мавжуд: «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишни алқайман. Ўзимни бори эзгу фикрга, эзгу сўзлар (айтиш) га, эзгу ишлар амалига бахшида қиласман, барча ёмон фикрлардан, ёмон сўзу ёмон ишлардан юз ўгираман». Бу юксак ғоялар бундан 2700 йил муқаддам яшаб ўтган ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафкураси эди.

Инсоният доимо яхшиликни ёқлаб, ёмонликка қарши қурашади, яратувчанлик ва бунёдкорлик унга хос бўлган буюк фазилатлардир. Шарқ халқларининг буюк ижодкорлигига, бунёдкорлига ва қадриятлари турли даврлар таъсирида Ғарбга, хусусай, антик Юнон-Рим маданиятига ҳам кучли таъсир кўрсатди.

Масалан, А.Македонскийининг устози, ўзининг бу жаҳонгир шогирди Осиёни маҳв этгач, унга юборилган «Авесто» китобини чукур ўрганган қадимги юнон файласуфи ва қомусий олими Арасту (Аристотель, мил. ав. 384-322.) ўз ғоявий қарашларида устози Афлотун (Платон мил. ав. 427-348.) ғояларини бойитди ва унга муҳим ўзгартишлар киритди. У жамиятда бўлиб ўтаётган барча воқеликлар табиатга хос деб билади. Бу билан жамиятни тубдан ўзгартириш ғояларига қарши чиқади ва жамият ривожи табиий жараёнлар тарзида кечиши керак, деб ҳисоблади.

Афлотун эса ғоялар умумий тушунчалар сифатида одам акдига боғлиқ эмас, балки у илоҳий тушунчалар деб изоҳлаган эди. Унинг асосий ғояси - эзгулик ёки ягоналик эди. Бунда олий ғоя қўпинча худога тенглаштирилади. Бу файла-суфнинг устози бўлган Суқрот (мил. ав. 470-399.) эса баҳс орқали, яъни муайян масалааарни ўртага қўйиш ва уларга жавоб топиш йўли билан ҳақиқатни аниқлаш мумкин, деб билган. У эзгулик— билим ва донишмандликдир, яхшилик моҳиятини тўғри англаган инсонпина яхшилик қиласди, деб тушуниради.

Шарқда, яъни Туронзаминда эса жамият ривожи ва бунёдкорлик ғоялари хусусида Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Алишер Навоий қарашлари ўзига хос ўрин тутади. «Ал-муаллим ас-Соний» («Иккинчи муаллим»), Шарқ Аристотели деб ном олган Абу Наср Форобий (873-990.) ўзининг «Фозил одамлар шахри», «Фуқаролик сиёсати», «Бахт-саодатга эришув ҳақида» каби

асарларида олижаноб жамият, адолатли тузум ҳақидаги ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилиб, ўз даври учун изчил таълимот яратди. У ҳар томонлама етук, барча аҳолини баҳт-саодатга, илм-маърифатга олиб борувчи идеал жамоа ҳақидаги ғояларни олға сурди.

Ўша даврнинг буюк мутаффакирлари Абу Райхон Беруний ва Абу Али ибн Синонинг бу борадаги қарашлари ҳам ўзига хосдир. Улар ҳар бир нарсани кўзатиш ва тажриба асосида ўрганишга, кейин хулоса чиқаришга интилганлар, барча бунёдкорлик инсоннинг меҳнатига боғлиқдигини таъкидлаган-лар. Буюк ўзбек шоири, мутафаккири ва давлат арбоби Алишер Навоий эса ўз асарлари билан жамият тараққиётининг замонасига хос фазилатларини ёритишга ҳаракат қилган. У шеърлари ва достоиларида разолатга, бекарорликка, урушу жан-жалларга, маърифатсизликка қарши қураш ғояларини улуғлайди. Инсоиларни меҳнатга, яратувчанликка, адолатга чақиради. Унинг бу орзулари «Фарҳод ва Ширин», «Садди Искандарий» каби достонларида ўз ифодасини топган. Шоирнинг бевосита ўзи ҳам қатор бунедкорлик ишларига бош-қош бўлган.

Хитой ва ҳинд мутафаккирларининг жамият ривожи ҳақида-ги қарашлари ва бунёдкорлик ғоялари ҳам Осиёning «шарқона» маънавиятида ўзига хос ўрин тутади. Жумладан, буюк Хитой мутафаккири Конфуций (мил. ав. 551-479) ғоялари ҳанўзгача Хитой халқи мафкурасида етакчилик қилиб келмоқда. Бу ғоянинг асоси жамиятни ҳар қандай ижтимоий ларзалардан асрар қолиш ва инсонлар манфаатини юқори қўйишга қаратилган. Алломанинг мақсади халқни мавжуд тартиб-қоида-арни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш бўлган. Бу ғояга кўра, инсонлар жамиятиинг табиий тараққиётига қарши чиқмаслик, яъни инқилобий йўлни танламаслиги керак. Конфуций инсоният ҳақида фикр юритар экан, одамлар ижтимоий келиб чиқиши ёки жамиятдаги мавқеи орқали эмас, балки ода-мийлик, адолатпарварлик, ҳақгўйлик, самимият, фарзандлик иззат-ҳурмати каби юксак маънавий фазилатларга эришиш туфайли камолатга етишуви мумкин деб, ҳисоблайди. Бундай «шарқона демоқратия»нинг тамойилларини ўзида акс эттирган ғоялар бутун-бутун давлатларнинг ўзоқ йиллар давомида барқарор яшаб қолишига сабаб бўлгани, Шарқ халқларининг тарихий, ижтимоий, сиёсий тараққиётига ўз ижобий таъсири-ни кўрсатгани шубҳасиз.

Ҳипд ҳалқининг буюк фарзанди Маҳатма Ганди (1869-1948) ўз маънавияти, ғоялари ва илғор қарашлари билан XX асрнинг буюк шахсларидан бирига айланган. У мустамлакачиларга қарши қурашнинг тимсоли эди. У ҳинклар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилди. Ганди дин билан сиёсатни бир-бирига боғлашга ҳаракат қилди. Унга халқ «Маҳатма» - «Буюк қалб» деб ном бергани ҳам шундан бўлса, ажаб эмас. Р.Тагор фикрига кўра: «Ганди муваффакиятининг сири унинг жўшқин маънавий кучида ва бе-ҳад даражада ўз манфаатларидан воз кечишидадир. У ўзининг олиҳимматлилиги билан ноёбdir. Ганди ҳаётининг ўзи фидойилик тимсолидир».

Кўхна Турон ўз бошидан кечирган буюк тарихий воқеалар ичida Амир Темурнинг бунёдкорлик ғоялари ва амалий фаолияти катта аҳамиятга эга. У

гарчи фотиҳлар қаторидан ўрин олиб, беҳисоб жангур, жадалларни бошидан кечирган бўлса-да, асосий мақсади бунёдкорлик ва яратувчилик бўлган. Жумладан, у «Темур тузуклари»да: «Агар фуқародан бирининг уй-иморати бўзилиб, тўзатишга қурби етмаса, керақли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин», деб кўрсатма беради. Зоро, Соҳибқироннинг Мовароуннаҳр, Хурросон ва бошқа жойларда бунёд этган иншоотлари, унинг ўзи ва темурийлар сулоласи давридаги маданият, фан, адабиёт соҳасидаги ютуқлар бунга мисол бўла олади.

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига ижобий таъсирини мустақил Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлик, минтақавий тинчлик, миллатлараро тотувлик борасида олиб бора-ётган сиёсати барқарорлик ҳукм суришига асос бўлиб хизмат қилмоққа.

Цивилизациялар тарихида ёвуз ғоя ва тажаввузкор мафкуралар. «Эзгулик» - тараққиётга интилевчи кучларни, инсонпарварлик ва юксак ахлоқ фалсафасини, ижтимоийadolat принциплари ёки «Авесто»да баён қилинган «эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу иш»нинг негизини ташкил этадиган қадриятларни ўзида мужассам этади. «Ёвузлик» эса тарихий реакция, тараққиёт гилдирагини орқага буриш, қора кучлар фаолияти ва ҳукмронлигини ифодалайди. Инсониятнинг, жумладаи, Ўзбекистоннинг неча юз йиллик солномасида ҳам турли босқинчиликлар оқибатида зулм, зўрлик, кулфат уруғларини сочиш ва қон тўкилишига сабаб бўлган бўзгунчи ғоялар ва мафкураларнинг ҳалокатли таъсири билан боғлиқ қайғули саҳифалар кўп. Бу ғоялар ўзларида сиёсий босқинчилик ва мустабидлик интилишларии gox яширин, gox ошкора ифодалаган ҳолда диний, миллий, сипфий шиорларий байроқ қилиб майдонга чиққанини кўрамиз. Лекин моҳият ҳамиша ўзгармай қолаверган. Яъни, улар миллатлар ва халқларининг турмуш тарзи, маданияти, анъана ва урф-одатларини куч билан ўзгартиришга, кенг халқ оммасини бошқаларнинг сиёсий иродасига бўйсундириш ва мафкуравий асоратга солишга, ўзаро адватга асосланган ижтимоий тартибларни қарор топтиришга, миллатга ёт мафкуравий тасавурларни тиқишишига қаратилган. Бўзгунчи ғоялар ва мафкураларнинг амалга оширилиши миллатлар ва халқлар азалий маданиятининг емирилишига, давлат ва жамият ҳаётида салбий ҳодисаларнинг кучайишига сабаб бўлган, кўплаб халқларни ўз йўлини ўзи танлаш ҳуқуқидан маҳрум этган.

Ғоялар ҳукмронлигининг асоси қадимий қивилизациялар даврида қўйилган эди. Унга биноан, одатлар ва таомилларга эмас, балки ғоялар ёки бирор мақсадга бўйсундирилган муайян тилдаги инсон хулқ-авторини шакланти-риш мумкин эди. Лекин шу билан бир вақтда, қадимданоқ кишилар онгини найранг ва алдовлар воситасида, ёлғон идеаллар билан заҳарлаш имконияти ҳам пайдо бўлди. Ўрта асрларга ўтилиши билан, асосан Европада, дин ва чер-ковнинг роли мисли кўрилмаган даражада ўсади. Бу даврда худога оташин ва жазавали ишонч ҳукмронлик қилди ва бу эътиқод инсон ҳаётининг барча томонларини, туғилишдан ўлишгача бўлган ҳар бир

қадамини белгилаб берди. Ушбу даврда дин мустабид мафкура шакли сифатида майдонга чикди.

Бу бир томондан, ўз диний уюшмаси ичидаги даҳрийга ёки «муртад»га чиқарилган шахсларнинг турли баҳоналар билан оммавий равишда кирғин қилинишида, иккинчи томондан эса, диний ва ҳудудий истилоларни мақсад қилиб олган хунрезлик урушларида ўзининг аянчли ифодасини топди. Европанинг христиан дүнёси томонидан мусулмонларга қарши амалга оширилган салиб юришларини бу урушларга мисол қилиб келтириш мумкин. Ўрта асрлар диний экстремизми, ўз навбатида, жавоб реакцияси тарзида - антогонизмга асосланган турли ғоялар ҳамда атеизмнинг кучайишига ҳам сабаб бўлди. Вақт ўтиши билан алоҳида сиёсий кучлар бундай ғоялар ва худога муросасизликка асосланган атеизмдан ҳам ўзларининг мафкуравий мақсадлари йўлида фойдаландилар. Ғоялар ва мустабид мафкуралар тарихида бундан фойдаланган сobiқ коммунистик таълимот алоҳида ўрин тутади. У ташқи жиҳатдан адолат идеалини ўзида мужассам этган олижаноб интилишларни асос қилиб олгандек кўринса-да, охир-оқибатда мустабид жамиятни шак-ллантириш мафкурасига айланди.

XX асрнинг бошида мустабид ғоя ва мафкуранинг бошқа шакли - фашизм (итал. «фашио» - оқим) пайдо бўлди. Сobiқ социалист Б.Муссолини Италияда фашистлар ҳаракатининг асосчиси бўлди. Германияда миллий социалистик партия тўзган А.Гитлер эса фашизмнинг «маънавий ота»сига айланди. Фашизм II жаҳон уруши оловини ёқди, 50 млн. дан ортиқ кишининг қирилиб кетишига сабаб бўлди. Бизнинг мамлакат ҳам мотам либосига ўралди. Иккинчи Жаҳон уруши жабҳаларида қурашган ўзбекистонлик жангчилардан 263.005 нафари ҳалок бўлди, 132.670 киши дом-дараксиз кетди, 60452 киши ногирон бўлди.

Большевизм ва фашизм мафкуралари ўртасида кўплаб ўхшаш жиҳатлар мавжуд. Айни пайтда жиддий тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Асосий фарклардан бири, бу миллат омилининг турлича баҳоланишидир. Агар коммунистик таълимот халқларнинг миллий-этник ўзига хосликларини йўқотиши, «пролетар байналминаллиги» шиори билан майдонга чиқкан бўлса, фашизм бир хукмрон миллатнинг «ирқий-этник софлиги»ни мутлақлаштиришни тарғиб-ташвиқ этади. У ирқчиликнинг ҳомийси ҳисобланади.«Расизм» сўзи «раса» (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада «инсоният насли»ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, «оқ», «қора» ва «сариқ» ирққа ажратиш учун қўллана бошлади. Ирқчилик таълимоти «оқтанли»ларнинг афзаллиги; уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқдарнинг эса «оқ»ларга қараганда номукаммал яратилганлиги ва ҳамиша тараққиётнинг қуий поғо-наларида туришини «асослаб» беради. Унинг асосий ғояси ўзининг «илоҳий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «қуий» ирқ-лар устидан ҳукмрон қилишга даҳват этишга қаратилган эди.

Яна бир ёвуз ғоя - **терроризм** бугунги кунда ҳам инсониятга катта таҳдид солмоққа. Жамиятга доимий қўрқув, фитна-галамислик мухитини вужудга келтириш, зўравонлик йўли билан жамият барқарорлигини бўзиш, гуноҳсиз

кишилар, жумладан, болаларнинг ҳалок бўлишига олиб келадиган сиё-сий мақсаддаги ўлдириш ва портлашлар бу мудхиш ғоянинг асл моҳиятини ташкил этади.

Сиёсий терроризм XX юз йиллиқда кенг қулоч ёзди. Ғарбий Германиядаги «қизил армия» ва Италиядаги «қизил бригада» гурӯҳлари, Испаниядаги басклар ташкилоти, Ольстердаги «Инқилобий-халоскорлик армияси», Перудаги «Порлок ҳаёт» каби бирлашмалар замонавий сиёсий террористларнинг биринчи авлоди эди. Кейинги йилларда дунёning ўнлаб мамлакатларида, жумладан, бизнинг ёш давлатимиз чегарасига яқин давлатлар ҳудудларида ҳам терроризм ўчоклари пайдо бўлди. Улар мустакил Ўзбекистонга қарши куч йиғмоққа. Чунончи, Тошкентда 1999 йилда юз берган февраль воқеалари, 2000 йил ёз ойларида Сурхондарёга Афғонистондан ўтган террористик гурӯҳлар хуружи бўзғунчи сиёсий кучларнинг халқимизни демократик тараққиёт йўлидан қайтаришга бўлган уринишлари тўхтамаганидан гувоҳлик беради.

Фоя ва мафкураларни мутлақлаштиришнинг салбий оқибатлари: Тарихдан маълум бўлган реал мустабид тузумларни қиёсий таълил этиш улар амал қилган мафкураларнинг қўйидаги умумий хусусиятларини ҳамда бу ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ қатор салбий оқибатларни аниқлаш имконини беради.

Биринчидан, мустабидчилик мафкуралари ўз давлатларида ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг барча соҳаларини тўлиқ қамраб олишга, ягона дунёқараш тизими хукмронлигини ўрнатишга интиладилар. Бу мафкуралар буюк ва ёрқин ўтмишни инкор этадилар. Улар жамиятни инқилобий йўл билан ёппасига қай-та тўзиш зарур ва уни амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайдилар, ўзларигача бўлган қадриятларнинг барчасини ёхуд кўпчилигини бекор қилиб, уларни факат ўз тамойиллари билан алмаштироқчи бўладилар.

Масалан, биринчи қарашда, ўзоқ ўтмишга қайтишга чақиравчи ислом фундаментализми гўёки бундан мустаснодек туюлади. Бироқ, аслида бунда ҳам ўша андоза сақланиб қолади. Яъни, Ислом фундаментализми тарих ғилдирагини ўрта аср жаҳолати даврига қайтариш никоби остида, «ижтимоий казарма» типидаги бирхиллаштирилган мустабид «келажак»нинг ўзига хос андозасини тақлиф этадики, унда инсон фуқаролик ҳуқукдаридан тўлиқ маҳрум қилинади, ҳақиқатда диний тер-рорга дучор этилади. Биз юқорида бундай ғоянинг қандай аянч-ли оқибатга олиб келишини Ўрта аср Европасидаги инквизи-қия мисолида кўриб ўтдик.

Иккинчидан, мустабидчилик мафкуралари «янги жамият» ва «янги инсон»ни вужудга келтиришни ўз мақсади деб эълон қиласди, бунда шахс манфаатлари ва айниқса, шахс эркинлиги тор хукмрон табака, мустабид тузумиинг манфаатларига бўйсундирилади. Бундай ижтимоий тузум «демократиянинг олий шакли», ҳалқ ҳокимияти шакли, деб эълон қилинади.

Учинчидан, мустабид давлатларнинг ўзига хос бошқа ҳарактерли хусусияти жамиятнинг ҳарбийлаштирилиши, «ҳарбий лагер» ёки «қамал қилинган ҳалқа»дан иборат ғоявий-психологик вазиятни вужудга

келтиришдан иборатдир. Бунда мамлакат ичида ҳарбий фанатизм вазияти авж олдирилигина қолмасдан, шу билан бирга, агрессив ташқи сиёсат ҳам амалга оширилади. Бу сиёсат ҳарбий-худудий ва мафкуравий босқинчилик қилишга, ўзининг мустабидчилик тартибларини кенг миқёсда қарор топтиришга қаратилади.

Лекин, тарихий ҳақиқат шундан иборатки, мустабидчилик мафкураларининг турли андозлари ва уларнинг лойиҳалари асосида яратилган демократияга қарши тузумларнинг пировард натижада ҳалокатга учраши муқаррардир.

Ана шу сабабдан ҳам мустақил Ўзбекистонда ҳозирги дав-рда миллат, жамият, давлатнинг бирлаштирувчи байроби бўлган миллий ғоя ва мафкурани шакллантириш ва халқимиз онгига сингдириш юзасидан фаоллик билан иш олиб борилмоқда.

Бу мафкура мустақиллик йилларида эришилган ғалабалар-ни, энг қатта ютуғимиз бўлган истиқлонимизни, Она Ватани-мизни, фарзандларимизнинг баҳтли келажагини фидойилик билан ҳимоя қилиш, доимо хушёр ва сергак бўлишга ёрдам беради. Зоро, Ўзбекистон бизнинг умумий уйимиз - уни асрараш ҳар биримизнинг вазифамиздир. Шу маънода миллий истиқлол ғояси ҳар биримизнинг қалбимизга сингадиган, уму-мий ғоямиз, онгимиз, дунёқарашимизнинг таркибий қисми-дир.

Глобаллашув жараёнлари ва бугунги дунёning мафкуравий манзараси

Бугунги кунда дунёning мафкуравий манзараси ўз мақсадлари йўлида ўзгартиromoқчи бўлган мафкура шакллари барқарорлик ва тараққиётга рахна солмоқда.

1. Ана шу хавф-хатарлардан бири **буюк давлатчилик шовинизмидир**. И. Каримов шундай ёзади: «Муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб миллатларо ва давлатлараро, минтақавий муносабатлар унга интилиш деб таърифлаш мумкин. Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб олган турган жуғрофий-сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлоқ ҳукм-ронлигини ўрнатиш учун қурашида намоён бўлади»(Ўзбекистон XXI аср бўсағасида... 52б)

2.**Буюк давлатчилик шовинизми** ўзларининг ҳаётий манфаатлари босиб олиш, у ерда мустамлакачилик сиёсатини юргизишдан фойдаланиш натижасида бу мамлакатлар ўз куч-қудратларини юксалтирган. Атрофдаги бошқа мамла-катларга нисбатан, халқларга нисбатан ўзларини юқори тутган, ўзларини ягона ва танҳо деб билган, халқлар ва мамлакатлар келажагини белгилашда ҳал қилувчи деб билган. Бундай мафкура давлат сиёсатига айланганда қонли урушлар келиб чиқиши, минтақалар вайрон бўлиши, халқлар хонавайрон бўлиши мумкин эди.

Бизнинг ўлкамиз ҳам буюк давлатчилик шовинизм фаолиятидан четда қолмади: “У ҳам ўзок вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив миллатчилик ғояларининг бутун жазоларини тотиб келди. Ўзбекистон Россия

империяси, сўнгра собиқ Совет империяси таркибида мажбуран ушлаб турилган мураккаб даврни бошдан кечирди” (Ўша асар, 53 – б)

Буюк давлатчилик бугунги кунда **пансоветизм** билан қўшилиб кетмоқда. Пансоветизм ўзоқ вақт давомида бир иттифоқ доирасида яшаш туфайли ижтимоий - маданий ҳаётда юзага келган яқинлик, ўхшашлик, иқтисодий алоқадорлик, мутлоқлаштиришга асосланади. Аммо бўларнинг ортида содда кишиларни ишонтириш иштиёқи ётади.

Буюк давлатчилик шовинизми нима сабабдан бугунги кунда пансоветизм байроғи остида жонланмоқда? Сабаби, биринчидан, беҳисоб хом - ашё ресурслари, ишчи кучи, транспорт коммуникатцияларидан фойдаланишдан, геостратегик мавқедан маҳрум бўлиш; иккинчидан, илгари қарам бўлган давлатлар эндиликда мустақилликка эришиб, мустақил ички – ташқи сиёsat олиб бормоқда; учинчидан, халқаро майдонга тенг хуқуқлини ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик устувор бўлиб бораётганлигини тан олмаслик; тўртинчидан, бошқа кучли марказлар гўё уларни тан олмаётганлиги; бешинчидан, инсоният тараққиётида ўзига ортиқча баҳо бериш.

З**Диний ақидапарастлик** якка ҳукмронликка интилаётган мафкуралардан ҳисобланади. Мусулмон ақидапарастлиги барча мусулмонларнинг маънавий бирлиги ҳақидаги тасаввурларга суюниб ягона ҳалифаликни тиклашга уринади. Бу идеология диний асосда бирлашишига чақиради. Чуқур ўйлаб кўрилса, диний ақидапарастлик миллий суверенитетдан воз кечиш ҳисобига ягона давлат тўзишни кўзлади. Иккинчидан, ҳалифаликни тиклаш халқларни миллат сифатида ўзлигини англашни инкор этади. Учинчидан, ҳалифалик байроғи остида бирлашишни ноисломий оламга қарши қўйишни мақсад қилиб қўядилар.

4. Тил, маданият, урф – одатлардаги умумийлик (этник бирлик)ка асосланиб ягона мафкуравий майдон тўзишга ҳаракат қилиш ҳам дунёning мафкуравий манзарасига ўз таҳсирини ўтказмоқда: пантуркизм, панславизм ва х.к. Оламнинг мафкуравий манзарасига даълдор юқоридаги интилишлар бугунги кунда мафкуравий, ғоявий тарбияни яхши йўлга қўйишни талаб қиласди.

5. Ғаразли сиёсий мақсадларга эришиш йўлидаги мафкуравий таҳсир ўтказишида энг аввало “бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил” тамойили ҳали ҳамон амал қилинаётганлигини таҳқидлаш керак. Бунинг биринчи йўли - мамлакат ичida парокандликни; иккинчиси - минтақа давлатлари орасида турли зиддиятларни келтириб чиқаради; учинчи йўли: халқаро майдонда муайян мамлакат тўғрисида нотўғри нохолис тасаввурларни шакллантиради.

6.Имтиёзли ҳамкорликни белгилаш – минтақада геостратегик манфаатларни амалга оширишни яна бир тамойили. Ҳар бир давлат ким биландир имтиёзли ҳамкорлик қилиши мумкин.

Лекин бундай минтақа давлатлари орасида «айирмачилик», номақбўл давлатлар имкониятларини чеклаш йўлидан фойдаланиш тўғри эмас.Имтиёзли ҳамкорлик тамойили бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил тамойилини тўлдиришга хизмат қиласди.

XXI аср бўсағасига келиб дунёning сиёсий манзараси тубдан ўзгарди, икки кутбли дуне барҳам топди, нисбий мувозанат бўзилди. Соқиалистик лагер тарқлиб кетди.

Бироқ бугунги кунда дунёning манзарасига эътиборимизни қаратсак шуни кўрамизки, жангари миллатчилик, шовинизм, ирқчилик, диний экстремизм каби сиёсий кучлар ўз таҳсирини ўтказиб келмоқда. Афғонистон, Болқон минтақаси...

Бугунги дунёning мафкуравий манзараси: ғоявий қарама-қарши кучлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб турибди.

Инсоният XX аср охирига келиб бир қатор **чегара билмайдиган муаммоларга** дуч келди: уруш ва тинчлик, экологик муаммолар, маънавий қашшоқлик, наркобизнес, терроризм... Шу билан бирга дунёда глобаллашув, ахборот оқимининг тезлашуви, интенсивлашуви, универсал технологиялар билан боғлиқ жараёнлар ҳам юз бермоқда.

Глобаллашувнинг ижобий ва салбий натижалари. Глобаллашув жараёнида тенг хуқуқли ўзаро фойдали ҳамкорлик тамойилига амал қилиш - геостратегик манфаатларни руёбга чиқариш ва давлатлараро алоқаларни мустаҳкамлаш оқилона йўл ҳисобланади. Ўзбекистон ўз мустақиллигининг биринчи кунидан бошлабоқ бу тамойилга амал қилиб келмоқда. Чунки бундай фаолиятгина геостратегик мақсадларда уйғунликка олиб келади.

Мафкуравий таҳдид ва таҳсиrlар ҳақида сўз кетар экан, И.Каримов томонидан илмий тушунчалар ишлаб чиқилади: «**мафкуравий иммунитет**», «**мафкуравий профилактика**» ва х.к.

Маълумки, ғоя инсон қалбини эгаллаганидагина, инсон маънавий – руҳий ҳолатнинг таркибий қисмига айлангандагина ҳаракат бошлайди. Шу сабабли нафақат инсон онгини, балки унинг қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий қурашнинг бош мақсадидир. Шу нуқтаи назардан Ер юзининг турли минтақалари халқларнинг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, бошқача сўз билан айтсак, **мафкуравий полигонга** айлантирилмоқда. Полигон (грекча серқирра) бу Ғарбий атама: қурол – аслаҳа, техникани синаш, қўшинларни Ғарбий тайёргарликдан ўтказиш, машқ олиб бориш майдони. Малумки, тарихда ўзга юртларни эгаллаш учун қурол – аслаҳалар такомиллаштирилиб борилган. Найзалардан тортиб баллестик ракеталаргача. Бўлар кишиларни жисман йўқ қилишга қаратилган.

Агар жаҳонда мафкуравий полигонлар мавжуд бўлар экан, инсон албатта мафкуравий иммунитет (лот. қутилиш) ҳосил қилиши лозим. Иммунитет биринчидан, инсоннинг кўплаб хусусиятлари туғма, лекин мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиш керак. Иккинчидан, ҳар бир авлод ўзига хос, учинчидан, иммунитет шаклланса, мафкуравий даълсизлик пайдо бўлади. Агар чақалоқ иммунитетга эга бўлмаса, узоқ яшамайди

Мафкуравий иммунитет ўз ичига қўйидагиларни олади:

1.Билим. Бу билим ҳаққоний, ватан, халқ манфаатларини ифодаламоғи керак.

2. Шундай билим асосида шаклланадиган қадрият. Бу қадриятлар шахс, давлат, миллат манфаатларини уйғунлаштирмоғи керак.

3. Ижтимоий-иктисодий, сиёсий ва маданий-маърифий соғаларда аниқ мүлжал вә мақсадлар тизими билан боғланган бўлиши керак.

Бундай мафкуравий иммунитетни шакллантиришда мафкуравий профилактика катта рол ўйнайди. Бу ёт ғояларнинг кириб келишнинг олдини олади, уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларни белгилайди. Ғоявий-тарбиявий, сиёсий, иктисодий, ижтимоий, маънавий ишлар шунга қаратилган.

4 -МАВЗУ: МАФКУРАВИЙ ФАОЛИЯТ – МИЛЛИЙ ҒОЯНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВОСИТАСИ

РЕЖА

1.”Мафкуравий муносабатлар” тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш ҳусусиятлари.

2.”Мафкуравий фаолият” тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва унинг намоён бўлиш ҳусусиятлари.

3. Бунёдкор ғояларни амалга оширишга қаратилган мафкуравий фаолият тамойиллари.

4. Мафкуравий фаолиятни амалга оширишнинг замонавий технологиялари. Мафкуравий фаолиятда миллий ғояни аҳоли онгига сингдирилиши.

Инсон жамият аъзоси сифатида, у доимо турли гурӯҳ ва жамоаларнинг вакили сифатида уларнинг таъсири остида бўлади. Яъни, ҳар бир шахснинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, ҳалқ, профессионал тоифа, жамoa ва оиланинг ижобий ёки салбий таъсири бўлади. Тарихий шарт-шароит, давр, давлат тузими ва ўша жамиятдаги сиёсий, иктисодий ва мафкуравий таъсирлар унинг дунёкараши, фикрлаш тарзи, тафаккурида ўз аксини топади. Бундай таъсирларнинг икки хили мавжуд:

- макро босқичдаги таъсирлар ёки кенг маънодаги ижтимоий-маънавий, сиёсий ҳамда иктисодий муҳит таъсирлари;
- микро босқичдаги таъсирлар ёки бевосита инсон боласи туғилиб ўсадиган оила, таълим ва тарбия масканлари, меҳнат жамоаси, маҳалла ва дўйстлар муҳитидаги таъсирлар.

Бир қараща инсон феъл-атворини иккинчи босқич таъсирларгина белгилайдигандай туюлади. Чунки, «Қуш уясида кўрганини қиласи», деганларидек, айниқса, ўзбекчиликда одамнинг оиласи, насли-насаби, маҳалласи, таълим олган билим даргоҳига катта эътибор берилади ва бундай муносабат ҳаётда ўзини оқлади ҳам. Лекин макро босқичдаги таъсирларнинг аҳамиятини ҳам камситиш тўғри бўлмайди. Масалан, шўролар тузуми жамият аъзоларининг муте, тобе, ихлоссиз, баъзи бир жиҳатдан иймонсиз бўлиб камол топишига замин яратганки, бунга асосан

ўша муҳитдаги носоғлом, инсон қадрини ерга урувчи иқтисодий сиёсат, коммунистик идеология сабаб бўлган. Умуман, тарихдан ҳам маълумки, қайси давлат ва мамлакатни олмайлик, босқинчилик сиёсати юргизилган жамият одамларининг психологияси мустақил юрт фуқаролари психологиясидан кескин фарқ қиласди.

Мустақиллик психологияси шундайки, унда ҳар бир фуқаро ўзининг эркин меҳнати билан ўзи ва ўзгалар манфаати ҳакида бирдай қайғуради, чунки фидокорона меҳнат ёки тинимсиз изланишсиз на бир шахснинг, на жамоанинг бири икки бўлмайди.

Ўз истиқлол йўлини танлаган Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ислоҳотлар ҳам айнан шу юрт, шу заминда туғилиб, яшаб, меҳнат қилаётганлар манфаатини кўзлашини ҳар бир эркин фуқаро тўла англайди.

Ҳар бир алоҳида шахс онги ва шуурида шаклланган туйғулар, фикрлар ва муносабат яхлит жамият, халқнинг фикри ва ғурурига айланганда шундай қудрат касб этадики, оқибатда эркин ва хур яшаш, Ватан тинчлиги ва ҳар бир оиланинг хотиржамлигини таъминлаш халқнинг эътиқоди бўлиб қолиши лозим. Демак, кўпчиликнинг маслак ва тилаклари, фикрлаши ва муносабатига айланган ғоя, тасаввур ва билимлар тизими халқ эътиқоди деб аталади.

Халқ эътиқоди ва унинг руҳи шундай қудратли таъсир кучига эгаки, у ҳар бир соғлом фикрловчи инсонни ижодий фаолиятга, касби-корнинг ҳалол бўлишига замин яратади. Ўзбек халқи ана шундай илоҳий марҳаматга сазовор бўлган, ўз миллий эътиқодига эга миллатлардан биридир. Буни биз буюк инсонлар, мутафаккирлар тимсолида кўрсак бўлади. Чунки халқ руҳи ва ундаги эътиқодни миллатнинг энг илғор вакиллари, мутаффаккирлар ифода этади. Масалан, Амир Темурнинг давлат қурилиши ва саркардалик бобидаги юксак иқтидори халқимиз руҳиятидаги салоҳият ва имконият ифодаси бўлган Алишер Навоийнинг ижоди ҳам халқ эътиқодининг ўлмас намунасидир. Халқ эътиқоди, юқорида эътироф этилганидек, ҳар бир шахс эътиқодининг йўналишини белгилайди. Атрофдагилар ва яқинлари тақдирига бефарқ бўлмаган, кўпчилик манфаатини ўз манфаатдан устун билган инсон бундай эътиқодга берилган ва ундан таъсирланган ҳисобланади.

Агар инсон боласининг туғилиш онларидан бошлаб унинг илк ривожланиш даврлари хусусиятларига эътибор берадиган бўлсак, дастлаб у табиатан фақат ўз ички ҳиссиётлари, туйғулари домида – муайян ҳудбинлик доирасида ривожланади. Яъни, унинг учун ўз хоҳиш-истаклари, эҳтиёжлари ва уларни қондиришдан ортиқ ташвиш йўқдай. Лекин ўша эҳтиёжлар орасида ота-онасига, энг яқинларига нисбатан ҳиссий интилиш, улар билан эмоционал мулоқотга кириш истаги кучли бўлгани сабаб у инсонлар жамияти ва ундаги муносабатлар меъёрларини секин-аста ўзлаштириб боради. З ёшдан сўнг оиладаги мулоқотга тенгқурлар жамиятидаги мулоқот қўшилиши муносабати билан бола ҳудбинлик кайфиятидан янада тезроқ воз кеча бошлайди. Акс ҳолда жамият, кўпчилик унинг инжиқликларини кўттармайди. Шу тарзда соғлом мулоқот муҳити болани кўпчиликнинг

фикрига эргашиш, кўпчилик ҳақ деб эътироф этган ахлоқ меъёрларини эгаллаш, инсонгарчилик тамойилларига амал қилишга ўргатади.

Шундай қилиб, бола учун кенг ижтимоий муҳитдаги соғлом ғоялардан, халқ руҳининг қадриятларидан тўла баҳраманд бўлиш имконияти туғилади.

Эзгу фикрнинг таъсирчанлиги. «Яхши сўз - қиличдан ҳам қучли» деган гап бор. Дарҳақиқат, ўрнида ишлатилган сўзлар, ёрқин ва дилдан баён этилган нутқ, бамаъни фикр ҳар доим одамларнинг хулқ-авторига ижобий таъсир қўрсатади. Ана шундай фазилатлар соҳибини одатда «Бамаъни одам» деб таърифлашади. Бундай шахслар соғлом муроқот муҳитида фазилатларини ўзгаларга намойиш қила олади, ўзини эркин тутади ва ўзига ишонади.

Муроқот жараёнида фикрга, соғлом ғояга эга бўлиш - масаланинг бир жиҳати. Унинг бошқа бир муҳим жиҳати ана шу фикрларни баён эта олиш қобилиятидир. Инсоний муносабатлар соҳасида буюк мутахассис деб эътироф этилган Дейл Карнегининг кучи ва машҳурлиги аввало унинг гапириш ва ўзгаларни тинглаш қобилиятида намоён бўлган. У бир вақтнинг ўзида минглаб одамларга мурожаат қила олар ва тингловчилар вақтнинг қандай ўтганини ҳам сезмас экан. Демак, нима ҳақида гапириш эмас, у тўғрида қандай гапириш ҳам ўта муҳим. Ана шундай таъсирчан гапириш маҳорати ва санъати – риторика фани бўлиб, у одамдаги нотиқлик ва ўзгаларни ўз қарашларига эргаштира олиш маҳоратини назарда тутади. Мафкуравий тарбия ва таъсир жараёнида ҳам гапга чечанлик, сўз бойлиги ва уни аудиторияга етказа олиш муҳим аҳамиятга эга.

Сўз ғоявий таъсир воситаси. Миллий ғояларни халқ онгига етказища сўз асосий таъсир воситаси бўлган ва бўлиб қолади. Шу сабабли қадимги Грецияда риторика мактаблари ташкил этилган ва воизлар маҳсус қоидалар ва қонунлар асосида омма олдига чиқиб сўзлашга ўргатилган. Одамлар онгига муайян ғоя асосан шу йўл билан сингдирилган.

ХХ асрга келиб, риторикага оид класик ёндашув ҳам қайта кўриб чиқилди. Американинг Йел шаҳридаги риториканинг тажриба мактаби 60-йилларда кўплаб тадқиқотлар ўтказиб, мафкуравий ва сиёсий тарғибот ва таъсир учун сўз ва нутқни мутлоқ самарали деб бўлмаслигини исбот қилди. Чунки омманинг сиёсий қарашлари ва онгига таъсир қўрсатишнинг бошқа механизмлари борлиги тажрибаларда асосланди. Олимларнинг эътироф этишларича, мафкуравий фикрлар маълум бир қарашлар тизими бўлиб, унда мантиқ етакчи ўрин тутади. Лекин инсон онги ҳар доим ҳам мантиқа бўйсунавермайди. Бу йўл ёки восита аниқ фанлар соҳасига, умуман илм-фанга тааллуқли деб ҳисобланади. Маълум бўлишича, одамни ўзи ишонишни хоҳламаган нарсага ишонтириш ўта мушкул иш экан. Чунки у ўзининг шахсий қарашлари, манфаатларига мос келадиган нарсаларгагина ишонади. Яъни, оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кундалик ҳаётда ишлатиладиган иборалар, сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир қўрсатади. Тажриба ўткир сиёсатдонларнинг ҳеч қачон ўз нутқларида ғайритабиий, илмий иборалардан фойдаланмаслигини кўрсатади.

Шундай қилиб, тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида

камроқ ўйланиши, аксинча, таниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалбан ҳис қилиб туриши керак. Демак, нотиқ ёки воиз нутқида ишлатиладиган, жамият ва халқ манфаатини ифодаловчи ижтимоий рамзлар - сўзлар, иборалар, шиорлар, нарса ёки ҳодисалар ўша тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита алоқадор бўлгандагина таъсирчан ва ишончли бўлади. Мисол учун, мамлакатимиз Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг халқ вакиллари билан учрашувларини эсланг. Давлатимиз раҳбари ўзининг ўта масъулиятли лавозими ва мавқеидан қатъий назар, оддий меҳнаткашлар билан учрашганда ёки Ватан ва юрт тақдирига алоқадор масалалар юзасидан интервьюлар берганда, ҳар бир Ўзбекистонлик учун тушунарли ва равон тилда, аниқ жумлалар билан гапирадиларки, унинг мазмуни кекса онахонлардан тортиб, талаба-ўқувчиларгача – ҳаммага бирдек тушунарли бўлади. Юртбошимиз чет эллик меҳмонлар ва давлат делегацияларини қабул қилғанларида, яъни соф расмий маросимларда эса сиёсий терминлар, жумлалардан шундай оқилона фойдаланадиларки, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти тимсолида меҳмонларимиз бутун жамият ва халқнинг ақл-иродаси ва интеллектуал салоҳияти тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қиласди. Юртбошимизнинг нотиқлик қобилияtlари ҳар бир юртбошимиз учун ҳақиқий мактабдир.

Мафкуравий таъсирнинг яна бир муҳим хусусияти борки, у ҳам бўлса, муайян қарашлар тизимини бирдан, бир вақтнинг ўзида ифода этишга интилмаслик. Чунки оддий тингловчи айрим-aloҳида фикрлар орқали ўша мафкуравий тизимнинг туб моҳиятини англаб олиши мумкин. Масалан, миллий қадриятларимизнинг аҳамиятини уқтириш учун уларнинг барчасини бир бошдан санаб ўтиш шарт эмас. Яъни, она меҳр-муҳаббатининг нақадар улкан куч экани, бунга алоқадор ноёб удумларимиз борлигини англаш учун оддий она алласининг таъсиранлигини англаш ҳам кучли кечинмаларни уйғотиши мумкин.

Эзгу ғоя ва эътиқодни шакллантирувчи омиллар. Инсон эътиқодсиз, ғоясиз, фикрлашсиз яшолмайди. Шахс ва унинг эътиқоди масаласи муҳим муаммолардан бўлиб, унинг шаклланиши моҳиятан ижтимоий омилларга бевосита боғлиқ деб қаралади. Бу масалага эътиборнинг ортиб бораётганининг боиси шундаки, шахсдаги мафкуравий иммунитетнинг шаклланишида ундаги эзгу ғоя ва иймон эътиқод муҳим аҳамиятга эгадир. Агар биз ёшларимизда болалиқдан бошлаб соғлом эътиқод ва юксак дунёқараши шакллантира олсак, улар маънавияти бой, мустақил фикрли ва олижаноб шахслар бўлиб камолга етади. Шу маънода, шахс эътиқоди ундаги шундай барқарор ва теран фикр, тасаввурлар, билимлар мажмуики, мафкуравий дунёқарашиб ҳамда миллий ғоялар аслида ана шундай эътиқодлар асосида шаклланади.

Шахснинг маънавиятини белгиловчи бошқа кўплаб психологик бирликлардан фарқли ўлароқ, эътиқод ва дунёқарашиб нисбатан барқарор ва уйғун бўлиб, уни осонликча, тез фурсатда ўзгаришириб бўлмайди. Шунинг учун унинг табиатини ўрганиш, унинг ўзгаришига таъсир кўрсатиш омилларини аниқлаш масаласи билан бевосита боғлиқдир.

Шахс камолоти жараёнида унинг турли зиддиятларга ва заарли эътиқодларга берилиш ҳолати ҳам кузатилади. Масалан, психологлар этник зиддиятлар ҳамда диний эътиқодлар шаклланиши ва ўзгаришига катта эътибор бериб, ушбу жараёнга хос умумий қонуниятларни ўргангандар. Масалан, машхур америкалик психолог Гордон Оллпортнинг фикрча, эътиқод ва этник зиддиятлар ўзига хос умумлашган установкалар бўлиб, агар шахсда муайян бирор миллат вакилларига нисбатан салбий муносабат ёки зиддият мавжуд бўлса, демак, унда бошқа бир миллат вакилларига нисбатан ҳам худди шундай муносабатни кутиш мумкин.

Шахс эътиқодига алоқадор бўлган шундай зиддиятлардан бири диний бўлиб, уни ҳақиқий тақводорлик ёки ҳақиқий эътиқоддан фарқлаш зарур. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда шахсдаги ташқи ва ички диний эътиқодни ёки динга мойилликни фарқлайдилар. Америка олимлари ўтказилган кўплаб тадқиқотларда сифиниш жойларига бориш билан эътиқодлилик кўрсатгичлари ўртасидаги боғланишни ўргандилар. Бу боғланиш *бевосита* бўлиб, мунтазам черковга қатнайдигандардаги толерантлилик ўртача қийматли бўлиб чиқди. Черковларга мунтазам қатнайдиган шахсларда инсонийлик даражаси юқори бўлади. Ўша тадқиқотлардан маълум бўлишича, диний манбаларни тўла мутолаа қилиб чиқсан одам одатда – анча зиддиятлардан холи, толерантлиги эса юқорироқ бўлар экан. Бу тадқиқотлардан қандай хуросалар чиқариш мумкин?

Биринчидан, шахс эътиқоди унинг жамиятдаги хулқини белгиловчи омил бўлгани учун ҳам уни шакллантиришга энг аввало жамият ва жамоатчилик, оила ва барча турдаги таълим муассасалари жалб этилади.

Иккинчидан, биз эътиқодни шакллантирувчи ҳар бир омилнинг таъсир кучи нималарга боғлиқлигини билишимиз керак. Булар қуйидагилардир:

- а) таъсир курсатувчи манба-шахс ёки гурӯҳ, бошқача қилиб айтганда, коммуникатор;
- б) таъсир мазмуни ёки маълумот;
- в) таъсир воситаси ёки маълумот етказувчи тармоқ;
- г) таъсирни қабул қилувчи ёки аудитория.

Таъсир кўрсатувчи шахс – таълим берувчи. Таъсир кўрсатувчи шахсдан нималар талаб қилинади? Аввало, тажриба, билимдонлик, ишонтира олиш қобилияти, унинг нутқи, ўзига ишончи ва бошқалар. Мафкурачиларнинг асосий иш услуби, методларига ўзида мавжуд билим, тушунча, фояларни асос қилиб олган ҳолда, биринчи навбатда ёшларда, қолаверса, кенг халқ оммаси онгода мустаҳкам эътиқодни шакллантириш, таъсир кўрсатиш ва тақлид этишга чорлашдир. Бунда у мулоқотнинг барча самарали ва таъсирчан воситаларидан – монолог, диалог, баҳс-мунозара, брейншторминг кабилардан фойдаланади. Айнан ана шу фалият ҳар бир таъсир кўрсатувчининг риторика асосларидан хабардор бўлишини, нутқ маҳоратини эгаллашини талаб қиласи. Сўзловчи ўз нутқида нутқий ва нутқий бўлмаган воситалардан ўз ўрнида мақсадга мувофиқ тарзда фойдалана олиши шарт. Агар воиз ёки нотик ўзига берилган минбарда фақат сўз ва иборалар тизимидан фойдаланиш билан чекланса ёки қоғозга туширилган матндан четга чиқолмаса, уни аудитория

тингламайди, унга ишонмайди. Шунинг учун ҳиссий таъсир усуллари – ўринли ишлатилган қарашлар, имо-ишора, мимика ва патомимика кабилар ҳам таъсирни қучайтирувчи психологик механизмлар эканини унутмаслик керак.

Тарбиячидан талаб қилинадиган яна бир муҳим хислат - гапираётган кишининг **ёқимтойлигидир**. Бу ҳам нотиққа нисбатан ишонч ва эътиқодни оширади. Ёшлар аудиториясида, воизнинг мурожаатига эътибор жиддийроқ бўлади. Зиёли, олимлар аудиторияда, мантикий, илмий таҳлилларга асосланган фикр ва мулоҳазалар катта таъсир кучига эга бўлади.

Ахборотнинг мазмуни. Нотиқнинг *нима ҳақида гапираётгани* ҳам мафкуравий тарбияда муҳим ўрин тутади. Тадқиқотлардан шу нарса маълум бўлдики, одамларга ҳам ақлан асосланган – (рационал), ҳам эмоционал (ҳиссиёт уйғотувчи) маълумотлар тез таъсир қиласи. Бунда аудитория хусусияти назарда тутилиши керак. Масалан, ўқимишли, тушунган одамлар аудиторияси фактларга таянган, асосли маълумотни тез қабул қилиб, унга ишонса, кичик ёшлилар, маълумот даражаси пастроқ шахслар кўпроқ юракка яқин, эмоционал маълумотга ўч булади. Бундайлар ҳаттоқи улардаги айrim негатив хистайғуларни қўзгатувчи маълумотларга нисбатан ҳам фаолроқ бўлади. Шунинг учун ҳам касалликка қарши ёки заарли одатларга қарши қаратилган рекламада кўпинча даҳшат уйғотувчи расмлар берилади. Ёки фикрни ўзгартириш учун берилаётган маълумот тингловчида мавжуд бўлган билимлардан кескин фарқ қиласа ҳам унда янги маълумотга нисбатан ишонч ва уни қабул қилишга мойиллик кучли бўлади.

Мафкуравий ахборот ёки оғзаки тарзда етказилиши мумкин. Агар биринчисига газета, журналлар, китоб ва дарсликлар, ёзма манбаларда мужаассамлашган маълумотлар кирса, иккинчисига маъруза ўқиши, дарсни баён этиш, мунозара ва сухбатлар ўтказиш киради. Бундан ташқари, мафкуравий ғоялар турли бадиий ва ҳужжатли фильмлар, болалар ёки катталар учун яратилган мультфильмлар орқали ҳам етказилиши мумкин. Муҳими, улар халқ маънавияти, ўлмас меросимиз, келажакка ишонч уйғотувчи маъномазмун билан йўғилган бўлиши керак.

Маълумотларнинг мазмундорлиги ва таъсирчанлигини уларнинг оммабоплиги, билдирилган ёки ифода етилган ғояларнинг содда, ихчам ва равон баён қилинишига кўп нарса боғлик. Тингловчи ҳар бир сўзни тушунсагина, унда теран муносабат шаклланади.

Бундан ташқари, *бирламчилик ва иккиламчилик самараси* қонунияти ҳам бор. Унинг моҳияти шундан иборатки, дастлаб қабул қилинган маълумотнинг мазмуни одамга кучлироқ таъсир қиласи. Лекин, иккинчи томондан, тингловчи томонидан охирида эслаб қолинган маълумот ҳам хотирада мустаҳкам ўrnashadi. Буни ҳам мафкуравий тарбия жараёнида албатта инобатга олиш зарур.

Болалар билан миллий ғояларимиз хусусида олиб бориладиган сухбатларда тарбиячи ёки мураббий аввалдан тайёр саволлар тартибини ишлаб чиқиши, ишлатиладиган таянч иборалар катта аҳамият касб этади. Бунда ҳар бир жумла

ёки иборанинг конкретлиги, ҳаётйлиги ва образлилиги муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Таъсир воситаси (алоқа тармоғи). Тарбияда яна бир омил – маълумотнинг **нима воситасида** узатилиши масаласи. Албатта, одамларга юзма-юз туриб ўз фикр ва эътиқодини баён этиш энг таъсирчан усулдир.

Шундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, тингловчи билан алоқа *воситали ёки бавосита* бўлади. Юзма-юз учрашувлардаги мулоқот ёки таълим-тарбия жараёнидаги таълим берувчи билан ўқувчи ўртасидаги алоқа ёки ота-она билан фарзандлар ўртасидаги муносабатлар бевосита алоқага мисол бўлса, оммавий ахборот воситалари, биринчи навбатда, телевидение, радио, газета ва журналлар, китоб ёки рисолалар воситасидаги мулоқот бевосита алоқани билдиради.

Ижтимоий реклама ҳам, инсон онги ва идрокига таъсир кўрсатувчи кучли восита ўлароқ, ғоявий тарбияда катта ўрин тутади. Масалан, таниқли ва баобрӯ шахсларнинг маданий ва маънавий меросимиз, обидаларимиз олдида туриб интервью беришлари жуда самарали бўлади. Мисол учун, Самарқанддаги Регистон майдонида интервью бераётган шахс шаҳардаги ободончилик ишлари ҳақида гапираётган бўлса ҳам, асрий обидалар томошабинда миллий маданиятимизга ҳурмат, ундан ғуурланиш туйғуларини ўша муқаддас қадамжоларни бориб зиёрат қилиш истагини уйғотади.

Аудитория, яъни тингловчилар хусусида гап кетганда, қандай инсонлар ишонувчан бўлади, қандай одамлар соғлом ғояларни ёт, бузгунчи ғоялардан фарқлай олади, деган савол ўта муҳимдир. Чунки одамлар ҳар хил. Масалан, улар биргина сифатлари - ўз-ўзларига бўлган баҳолари нуқтаи назаридан фарқ қиласди. Масалан, ўзи, ўз қобилият ва фазилатлари хусусида камтарона фикр юритадиган одамларнинг янги маълумотларга, нотаниш манбаларга ишониш, эътиқод ҳосил қилиш жуда секин содир бўлади, улар ўзларига қанчалик ишонмаса, бошқаларга ҳам ишонмайди. Ўзи ҳақида анча юқори фикрлар билан юрадиганлар эса маълумотларни тез қабул қиласди, лекин ўзларидаги мавжуд фикрларга нисбатан ҳам кибор, ғуур бўлгани сабабли, бошқаларнинг фикрига тезгина эргашмайди. Демак, хулоса шундайки, инсоннинг ўзига бўлган баҳоси меъёрида, ўртача ҳамда холис бўлиши керак.

Психологик нуқтаи назардан аудиториянинг асосан тўрт хил тури фарқланади:

1. *Пассив ўзлаштирувчи аудитория.* Бу юқорида таъкидланган ўзини ҳали холис баҳолай олмайдиган содда инсонлар бўлиб, уларга ўз навбатида содда, тушунарли, машғул қилувчи маълумотлар ёқади. Мафкуравий мавзудаги ахборотлар ҳам ҳаётй, лўнда фикрларда баён этилса, уларда ижобий муносабат шаклланади.

2. *Фаол, ижтимоий жиҳатдан баркамол аудитория.* Булар маълумотли, зиёли, янгиликка ўч инсонлар бўлиб, уларга таъсир кўрсатувчи ҳар қандай ахборот муаммоли, долзарб, баҳсталаб бўлгани маъқул. Талабалар, магистрант ва аспирантлар, олимлар ва бошқалар шулар жумласидандир.

3. «Эътиқоди суст» аудитория. Булар маълум сабабларга кўра тарбияси оғир кимсалар тоифасига кириб қолган, ҳаётда аниқ мақсади ва маслаги йўқ, ўз устида ишламайдиган инсонлар. Уларнинг орасидаги асосан ўсмиirlар ва ўспиринлар кўп бўлади. Диний ақидапараастларнинг домига тушиб қолган ёшлар ҳам шулар жумласидандир. Улар янгиликларга, уларнинг тафсилотларига бой бўлган ахборотга ўч бўлади. Шунинг учун бундай тоифадаги кимсаларга баобрў шахслар орқали таъсир кўрсатиш маъкул.

4. «Муқим уй» аудиторияси – бу асосан уй бекалари, қариялар, маълум сабаблар билан ногирон бўлиб, асосий вақтини уйда ўтказадиганлар. Уларни ҳаётий видеофильмлар, қизиқарли кўрсатув ва лавҳалар ўзига жалб қиласди. Шундан келиб чиқиб, бундай инсонлар учун мафкуравий ахборот тайёрланганда, уларнинг соддалиги, самимиятга ўчлиги ва инсоний эътиборга муҳтожлигини инобатга олиб иш кўрилса, самарали бўлади. Улар кўпроқ уй ишлари билан банд бўлгани учун мулоқот ва учрашувлар уларнинг дам олиш вақтларига мўлжалланиши, миллий удумлар, расм-руссумларимизнинг ноёб жиҳатларидан фойдаланиш, таъсир вақти ва жойи масаласини маҳаллалар фаоллари ва хотин-қизлар қўмиталари билан ҳамкорликда ўйлаб кўриш керак бўлади.

Мафкуравий ишларни ташкил этишда аудиториянинг катта ёки кичиклиги ҳам инобатга олиниши керак. 100-200 кишидан зиёд одам бўлса, бу катта, 15-100 тагача одам бўлса, ўртacha, 15 тагача бўлса, кичик аудитория ҳисобланади.

Воиз билиши шарт бўлган қоидалар:

- а) катта аудиторияда -воизлик маҳоратининг ўта юқори бўлиши;
- кўргазмали воситалардан фойдаланишда ўта аниқлик бўлиши;
- саволларнинг минимал даражада кам бўлиши;
- б) кичик аудиторияда -савол ва жавобларнинг максимал миқдорда бўлиши;
- расмиятилиқдан холи барқарор бўлиши;
- нотиқнинг мавзуга оид билимларининг мукаммал бўлиши;
- воизлик маҳорати ўртacha бўлиши ҳам мумкин;
- мазмунни ёритишда ижодий ёндашув.

Бундан ташқари, аудиториянинг ёши хусусиятларини, уларнинг билимлари даражасини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш мезонлари. Бу - ўта нозик ва масъулиятли иш. Агар бундай иш 15 кишигача бўлган кичик аудиторияларда амалга оширилган бўлса, унда тингловчи - ёшлар, тарбияланувчилар ёки талаба-ўқувчиларнинг дунёқарашларини бевосита суҳбатлар, ёзма ишлар ва уларнинг ишга, воқеа-ходисаларга бўлган муносабатлари орқали аниқлаб, машғулотларни қайта-қайта ўтказиш мумкин.

Агар аудитория 15 кишидан 100 кишигача бўлган ўртacha катталиқда бўлса, унда одатда тадбир ёки турли мавзулардаги йиғилишларда жам бўладиган одамлар гуруҳи назарда тутилади, унинг самарасини бир марта аниқлаш мушкул бўлади. Чунки психологияда шундай қонуният борки, аудиторияни ташкил этувчи одамлар сони ортиб боргани сари уни ташкил этувчилар бир-бирига жуда ўхшаб боради. Шунинг учун 100 ва ундан ортиқ, 200,

300 кишилик аудиторияни тўплаб ўтказилган маънавий ва мафкуравий тадбирлар самарадорлигини оширишда жуда кўп омиллар ҳисобга олиниши керак. Бундай шароитда бахс юритиш, фикр алмашиш ёки одамларнинг етказилаётган маълумотни қай даражада ўзлаштираётгани бўйича мониторинг олиб бориш анча мураккаб бўлади. Бундай пайтларда янгиликка ўта ўч тингловчи ҳам воизга нисбатан нейтрал мавқени эгаллаши, унинг фикрлариға тўлиқ эргашмаслиги мумкин. Чунки бу ерда ғояларга айрим алоҳида *шахслар эмас, гуруҳлар эргашади*. Агар муайян гурух ахборотни қабул қилишга умуман мойил бўлса, унда тинглаш қобилияти бўлади, аксинча, ҳеч ким ҳеч нарсани тушунмагандай ўтираверади. Мабодо тингловчилар орасида савол берувчилар пайдо бўлса, бу савол кўпчиликка маъқул бўлмаслиги ёки айримларга ёқиши мумкин, бундай вазиятда топқирлик ва зукколик қилиб, барчага маъқул келадиган гапларни топа олиши лозим.

Шунинг учун Ватан ва юрт тақдирига алоқадор муҳим мавзулардаги учрашув ва маъruzалар имкон қадар торроқ давраларда, тўгарак столлар атрофида амалга оширилса самарали бўлиши психологияда ва ижтимоий таъсир амалиётида исбот қилинган.

Мафкуравий таъсир самарадорлигини ўлчаш мезонлари қуидагилардан иборат:

- ахолининг сиёсий бидимдонлиги, ижтимоий фаоллиги;
- жамиятнинг маънавий соғломлиги, одамларнинг ўзини руҳан тетик ва бардам тутиши;
- ватанпарварликнинг турли кўринишлари кундалик турмушда тобора кўпроқ намоён бўлиб бораётгани;
- ахолида маълумотлиликдан манфаатдорлик кайфиятининг борлиги, барчада билим савиясини оширишга интилишнинг кучайиши, газета-журнал, вақтли матбуот, нашрий ишларга талаб ва таклифнинг ортиб бориши;
- жиноятчилик ва хуқуқбузарлик ҳолатларининг йил сайин камайиб бориши, аёллар ва ўсмирлар ўртасида содир этиладиган жиноятчиликнинг бартараф этилиши;
- гиёҳвандлилик ва турли заарли одатларнинг ёшлар ўртасида йил сайин камайиб бориши, бунда кенг жамоатчиликнинг фаол иштироки;
- диний, дунёвий билимларга муқобил муносабат, шу соҳалардаги адабиётларга нисбатан эҳтиёжнинг бир маромда сақланиши;
- оиласарнинг мустаҳкамлиги, ажримларнинг камайиб бориши;
- фуқароларда қонунларга нисбатан итоаткорликнинг шаклланиши;
- бутун жамият миқёсида соғлом маънавий ва ижтимоий муҳитнинг шаклланиши.

Ижтимоий фикрни ўрганиш. Бу – маънавий-мафкуравий табдирларнинг кенг халқ оммаси ва ёшлар онгига нечоғлик чуқур сингиб бораётганини ўрганишнинг ишончли йўлларидан биридир. Ижтимоий фикр - гурух ёки жамият томонидан яқдил тарзда изҳор қилинадиган умумий нуқтаи назардир. Ижтимоий фикр кўпинча ижтимоий психология ҳамда социология фанлари томонидан ўрганилади. Лекин жамият тараққиётининг ҳозирги босқичига хос

бўлган жараёнлар ижтимоий фикрни фақат маълум гуруҳ мутахассисларигина эмас, балки барча фаол шахслар ўрганишини тақозо этади.

Кундалик ҳаётимиизда, айниқса, Ўзбекистон шароитида ижтимоий фикрнинг асосий барометри, ўлчови – бу маҳалладир. Маҳалла аҳли ҳар бир оилада рўй берадиган ҳодисаларни билади, инсонлар тақдирига бефарқ бўла олмайди, фаоллар орқали ижтимоий ҳаётдаги ҳар бир ўзгариш, одамлар онги ва қалbidаги ҳис-кечинмалар ўрганилади. Шу маънода, Ўзбекистон шароитида маҳалланинг ҳақиқий деморатия дарсхонаси эканлиги унинг ижтимоий фикрни бошқариш имкониятларида ҳам ўз тасдигини топган.

Шунга қарамай, мафкуравий ишлар амалиётида, жамиятдаги маънавий барқарорликни таъминлаш учун, ижтимоий фикрни муттасил ўрганиб бориш, бунга жамоатчиликнинг энг илғор вакилларини жалб этиш мақсадга мувофиқ. Ижтимоий фикрни ўрганиш қуйидаги асосий йўналишларда амалга оширилиши мумкин.

1. Социология ва психологиянинг маҳсус усусларини қўллаган тарзда, мутахасислар иштирокида амалга ошириладиган тадбирлар. Бунда асосан сўров усуслари - анкета ёки интервью йўли билан жамоатчилик фикри ўрганилади. Анкета ёзма сўров шакли бўлиб, унга киритилган саволлар ёрдамида миллий ғоянинг мазмунига алоқадор масалаларнинг ёшлар томонидан қай даражада ўзлаштирилганини аниқлаш мумкин. Анкета саволлари тингловчилар онгидаги билимлар қай даражада мустаҳкам экани ҳақида маълумот олиш имконини беради. Умуман, миллий ғояларнинг инсон онгидаги мониторингини аниқлашда, маълумотлилик даражасига кўра, очик саволлар билан ёзма фикрларни тўплаш, интервью йўли билан хилма-хил фикрларни ўрганиш самаралироқ ҳисобланади.

2. Жойларда, маҳалла қўмиталари, ўкув масканларида «Ишонч почталари» ташкил этиш ҳам мумкин. Бунда аҳолининг хат, хабарлари орқали рўй берадиган жараёнларга, мафкуравий ўзгаришларга, маҳалла-кўй, турагожойлар ва меҳнат жамоаларидағи айrim салбий ҳодисаларга муносабати аниқланади, халқнинг ислоҳотлардан манфаатдорлиги ўрганилади.

3. Ҳужжатлар, ёзма манбалар ва хатларнинг мазмуни, телевидение, радио ва вақтли матбуот саҳифаларида меҳнаткашларнинг фикр-ўйларининг баёнини ҳам сифат, ҳам миқдор жиҳатдан таҳлил қилиш орқали уларнинг миллий ғоялар моҳиятини қай даражада тушунаётгани, уларга муносабати, бу жараёндаги иштирокини ўрганиш мумкин. Бу ҳам жаҳон тажрибасида синалган ишончли усувлардан бири.

Шундай қилиб, Миллий ғоянинг халқимиз қалби ва онгига сингдириш жараёни мураккаб, қўпбосқичли ва ўта масъулиятли бўлиб, улар самарадорлигини муттасил ўрганиб бориш, янада маҳсулдор ва таъсирчан тарбиявий усувларни амалиётда қўллаш, такомиллаштириб бориш ушбу йўналишдаги ишларнинг таркибий қисмидир.

Миллий мафкурани халқимиз онги ва қалбига сингдириш зарурати ва устувор йўналишлари

Нима учун миллий мафкурани инсон онги ва қалбига сингдириш зарур ва муҳим? Миллий мафкура тарғиботи нимага хизмат қиласи ва бу жараён қандай ташкил қилиниши керак? Умуман, миллий ғоянинг тарғиботи билан кимлар ва қандай тузилмалар шуғулланиши керак? Мазкур мавзуни ўрганиш шу каби саволларга жавоб топиш имконини беради.

XXI асрни ахборот асри, ахборот технологиялари асри деб аташ тобора расм бўлмоқда. Чунки асримизда инсон эшитаётган, кўраётган барча-барча нарсалар унинг истакларини, дидини ўзгартиришга, фикрига таъсир қилишга йўналтирилган. Тан олиш керак, томоша қилинаётган сериаллардан тортиб болакайларга айтиб бериладиган эртаккача, борингки, ўқиётган китобларимиз ҳам қандайдир мафкуравий юкка эга - уларда муайян ғоялар тарғиб қилинади. Бу ҳолат «Энг асосий нарсани кўз билан илғаб бўлмайди» деган фикрни яна бир карра тасдиқлади. Бундай кўзга кўринмас қудратли тарғибот кучлари кишини ҳамма ерда ва ҳар куни қуршаб туради. Бу кучларнинг мақсади – инсонни нимагадир ишонтириш, нимагадир ундаш, нимагадир оғдириш. Тадбиркор маҳсулотини реклама қилиб, уни сотиб олишга ундейди. Диний арбоблар ўз динига эътиқод қилишга чақиради. Халқаро майдонда баъзи давлатлар ўзининг «катта оға» эканини уқтиришга ҳаракат қиласи.

Лекин танганинг орқа томони ҳам бўлади-ку. Агар ўша молини мақтаётган тадбиркор тамаки сотаётган бўлса-чи? Унинг зарари ҳақида одамларни ким огоҳлантиради? Агар ўша диндор, дин четда қолиб, давлат тузумини ағдаришга чақираётган бўлса-чи? Бундай бузғунчиликлардан халқни ким қайтаради? Ёки жаҳонда «катта оға»ларнинг кўлидан тутиб эмас, мустакил одим ташлаш кераклигини ким тушунтиради? Бу каби тарғиботни ёки аксилтартарғиботни ким ташкил қилиши керак?

Бугунги кунда ривожланган давлатлар қудратли тарғибот машинасига эга бўлишга интилаётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Масалан, ўз фаолиятининг тарғиботига АҚШ ҳукумати йилига 2,5 миллиард доллар сарфлаши бежиз бўлмаса керак. Франция ҳам ўз сиёсатини аҳолига тушунтириш ишларига йилига 100 миллион франкни бекорга сарфламаётгандир? Бу маълумотлар тарғибот нафақат динда, бизнесда муҳимлигини, балки сиёсатда ҳам, маънавий-маърифий ишларда ҳам муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади. Демак, ривожланган демократик давлатлар ҳам мафкуравий фаолиятдан сира воз кечмаган.

Пухта ишлаб чиқилган стратегик йўналиш давлатнинг истиқболини белгилайди. Ўзбекистоннинг стратегик мақсадлари Ислом Каримовнинг қатор асарларида, жумладан, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» ҳамда «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарларида белгилаб берилган. Шу мақсадлар сари инсонларни сафарбар қилиш уларни ғоялар шаклида сингдириш заруратини келтириб чиқаради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг тақдири, сўзсиз, инсоннинг фаоллигига боғлиқдир. Бу эса ислоҳотларнинг моҳиятини халқга тушунтиришни талаб қиласи. Шунинг учун ривожланган

мамлакатларда мафкуранинг тарғиботи «хукумат сиёсатининг ташвиқоти» кўринишида амалга оширилади. Давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ҳам Ўзбекистон хукуматининг сиёсатини маҳсус тарғиб қилишни талаб этади. Бундай тарғибот ислоҳотларни «мафкуравий таъминлаш»га хизмат қилади. Ўзбекистон ҳаётидаги ўзгаришлар инсонлар онгидаги ҳам катта ўзгаришлар қилишни талаб этади. Ўтиш даврини бошидан кечираётган ҳар қандай давлат янги инсонни тарбиялаш ҳақида жиддий қайгуриши табиий. Демак, Ўзбекистонда ҳам «комил инсон» ғоясига мос сифатларни фуқароларда қарор топтириш вазифаси кўндаланг турибди. «Фуқаролик аҳлоқи»ни бундай тарбиялаш мафкуравий сиёсатининг негизини ташкил этади.

Хозирги даврда инсон онги ва қалбини эгаллаш учун кураш бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунинг учун ёт мафкуравий таъсиrlарга қарши курашда узилишларга йўл қўйиб бўлмайди. Бундай шароитда бегона мафкураларнинг кўпорувчи таъсирига қарши доимий ва узлуксиз аксилтарғиботни ташкил этиш муҳим саналади. Чунки бундай мафкуравий курашни нафақат мамлакатимиз ичкарисида, балки халқаро майдонда ҳам олиб бориш талаб этилади.

Миллий мафкурани сингдириш усуллари, технологиялари, устувор йўналишлари XXI асрда инсоният ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги палласига қадам қўйди. Дунёда катта ўзгаришлар содир бўлаётган бугунги кунда ижтимоий маконни ўзлаштиришнинг янги усуллари, жумладан, янги технологиялар кенг расм бўлди. Технологиялар асри деб аталаётган XXI асрда ишлаб чиқаришда жорий этилган янги технологиялар меҳнат самарадорлигини мисли кўрилмаган даражада ўстириб юборди. Бироқ янги технологиялар факат саноат ва қишлоқ хўжалигига қўлланилмаяпти, балки маънавий, мафкуравий жараёнларда ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда. Мамлакатимиздаги мафкуравий жараёнларга ҳам шу нуқтаи назардан ёндошиш Миллий мафкурани тарғиб қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш заруратини кўрсатади. Миллий мафкурани халқ қалби ва онгига сингдириш муайян технология асосида олиб борилганида тадбирларнинг кетма-кетлиги, миқёси ва меъёри, давомийлиги ва тамойиллари сингари жиҳатлар ҳамраб олинади. Уларнинг муҳимлиги шунда кўринадики, масалан, тарғиботда меъёрнинг бузилиши, миллий мафкура тўғрисида ҳадеб ва ноўрин гапиравериш, меъёрни билмаслик тескари самара бериши мумкин. Тарғибот технологияси миллий ғоя ва миллий мафкура мазмун-моҳиятига мос бўлган тақдирдагина кутилган натижага эришиш мумкин.

2. Ўзбекистонда мафкуравий жараёнларни ташкил этишининг устувор йўналишлари қўйидагилардан иборат:

белгиланган тадбирларнинг юқори даражада уюшқоқлик билан ўтказилишини таъминлаш;

Миллий мафкуранинг тарғиботи сифатини мунтазам ошириб бориш;

давр талабларидан келиб чиқсан ҳолда мафкуравий ишларни ташкил этишининг янги, самарали йўлларини излаш;

бу соҳада эски услубларнинг мутлақлаштирилишига, андозалаштиришга йўл қўймаслик;

мафкуравий жараёнларни ташкил этишда ижтимоий муҳитни ҳисобга олиш;

мафкуравий жараёнларни ташкил этишда учрайдиган расмиятчилик ва мажлисбозлик кўринишларига баҳрам бериш;

мафкуравий фаолиятнинг қанчалик самарали олиб борилаётганини билиш мақсадида унинг мониторингини ташкил этиш.

Миллий мафкуранинг тарғибот-ташвиқотини ташкил этишда қўйидаги ташкилий тамойилларга амал қилиниши мақсадга мувофиқ:

- кенг ҳамровлилик, бунда жамиятнинг барча аъзоларига ғоялар хилмачиллиги асосида мафкурани сингдириш, бу жараёнда аҳолининг барча қатламларини ҳамраб олиш назарда тутилади. Натижада, жамиятнинг барча бўғинлари мафкуравий таъсир доирасида ҳамраб олинади; - умумий мақсадга йўналтирилганлик; - фаол инсонни тарбиялаш ва инсон салоҳиятини юзага чиқариш мафкуранинг бош мақсади қилиб олинади;

- узлуксизлик - Миллий мафкура тарғиботининг маконда ва замонда доимиyllигини, унинг яхлит тизим шаклига келтирилишини англатади. Узлуксизлик тамойили Миллий мафкурани ҳалқ онгига сингдириш учун мамлакатда муайян мафкуравий майдон яратишни тақозо қиласди. Бу майдондаги ҳар бир ҳолат ва ҳаракат, жумладан, таълим тизимидағи ўқув режалари, дастурлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, синф ва аудиториялар, кўргазмали қуроллар Миллий мафкурага уйғун бўлиши талаб этилади;

- кетма-кетлик - ҳар бир босқич учун исталган қадриятларни сингдириш мақсадида мафкуравий ташвиқот режалаштириллади;

- босқичма-босқичлик - миллий мафкурани тарғиб қилишнинг руҳий жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб, ҳам тарғиб қилувчи, ҳам қабул қилувчининг муайян тайёргарлик босқичларидан ўтишини тақозо қиласди. Айтайлик, бошланғич синф ўқувчисига миллий мафкуранинг фалсафий ва этник илдизлари тўғрисида гапириш ноўрин бўлишдан ташқари мутлақо самарасиз ҳамдир. Шунинг учун боғчада, бошланғич синфларда, тўлиқсиз ўрта мактабда, юқори синфлар, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртлари ва меҳнат жамоаларида мафкуравий иш тингловчи ва ўқувчиларнинг ёши, билими, маълумоти каби жиҳатларини ҳисобга олиб аниқ белгиланган режа асосида олиб борилиши керак;

- меъёрийлик - аксилтарғиботни келтириб чиқарадиган, ҳаётдан узилиб қолишга олиб келадиган баландпарвозлик, расмиятчилик ва такрорланишларга йўл қўймайди;

- шахсий ибрат - мафкурамизни тарғиб қилишда муваффақиятни таъминлайдиган муҳим омиллардан бири. Мактаб муаллими дарсда ўқувчиларга миллат манфаатлари, орзу-умидлари, интилишлари тўғрисида баландпарвоз гапларни гапирса-ю, ўзи ҳаётда шу манфаатларга зид ишларни қиласа, бу тарғиботнинг самараси нольга teng бўлади. Мамлакат ва миллат равнаки тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирадиган бошлиқ бўшаб қолган лавозимга лаёқатли ва муносиб ходим қолиб, ўзига қарашли, лекин бу ўринга

номуносиб одамни тиқиширса, у миллатнинг юзига оёқ қўйган бўлади ва унинг миллий мафкурани аксилтарибот қилган бўлади. Шунинг учун, миллий ғояни аҳоли онгига сингдиришда тарғиботчилар фаолиятида иш билан сўз бирлигини таъминлаш, айниқса, раҳбар ходимларнинг шахсий ибрат қўрсатиш тамойилига амал қилиши муваффақиятни таъминлайдиган энг муҳим омиллардан биридир. Корхона, ташкилот, муассаса раҳбари, улар давлат сектори ёки хусусий секторга тегишли бўлишидан қатъий назар ўз жамоасидаги маънавий-мафкуравий жараёнларга масъул бўлиши керак;

- илғор тарғибот-ташвиқот технологияларидан фойдаланиш - бунда мафкуравий тарғиботга инсонларни моҳирона бошқариш усули сифатида қаралади. Миллий мафкуранинг тарғиботи қотиб қолган нарса эмас, фаол жараёндир. Шунинг учун уни қадимдан қолган ваъз айтиш ва маъруза ўқиш каби тарғибот шакллари ёрдами билангина кенг халқ оммаси онгига сингдириб бўлмайди. Мақсадга эришиш учун тарғиботнинг фаол шаклларидан, замонавий технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ёшлар орасида тарғибот олиб борилганда мунозара, баҳс, давра сухбати каби шакллардан оқилона фойдаланилса мақсадга тезроқ ва тўлароқ эришиш мумкин. Ёшларнинг физиологик ва руҳий хусусиятлари ваъз ва маърузаларни эмас, кўпроқ интерактив усуллар ва санаб ўтилган тарғибот шаклларидан фойдаланишни тақозо қиласи.

Мазкур тарғибот тамойиллари Миллий мафкурани инсон онги ва қалбига сингдиришнинг барча босқичлари учун умумий ва бир хил бўлиб, турли босқичларда, турли шакл ва воситалардан фойдаланганда одамларнинг ёши, касби, маълумоти каби хусусиятлари ҳисобга олинади. Тарғибот олиб боришида санаб ўтилган тамойилларнинг муайян аудитория хусусиятларига мослигини таъминлаш тарғибот самарадорлигини таъминлайдиган энг муҳим омилдир.

Тарғиб қилинаётган ғояларнинг инсон онгига ахборот, маълумот тарзида ўрнашиши кифоя қилмайди, улар инсоннинг юрак-юрагига етиб борганидагина улар инсон қалбига чуқур ўрнашади. Бунинг учун эса аудитория тарғиботчининг миллий ғояга чуқур ишончи ва қатъиятини ҳис қилиши керак. Лекин тарғиботда ғояларга эътиборни тортиш билан ҳам қаноатланиш мумкин эмас. Чунки эътиборни жалб қилиш - тарғиботнинг биринчи босқичи, холос.

Тарғиботнинг кейинги босқичи ғояни тўғри ва атрофлича тушунтиришни, мафкура билан боғлик барча саволларга жавоб топиб беришни талаб қиласи. Чунки миллий ғояни тушуниш - унга ишониш демакдир. Ана шу ерда бир савол билан тўқнашамиз: нима қўпроқ ишонч уйғотади: жиддий далиллар билан асосланган ахборотми ёки ҳиссиётларни уйғотувчи маърузами? Тарғибот давомида инсоннинг ҳисларига, қалбига мурожаат қилиш катта самара беради, албатта. Лекин ишончли далиллар, эътиroz уйғотмайдиган ҳаётий маълумотларнинг келтирилиши бу ғояларни ҳаётга татбиқ қилишдан ҳаммамиз манфаатдор эканлигимиз ҳақидаги фикрни уйғотади.

Тарғибот жараёни шу ерда тугайди, деб ўйлайдиганлар катта хато қиласылар. Зоро, мағкура янги ишларга илхомлантиради, ҳаракатта ундаиди. Ҳаракатсиз мағкура эса сағсатабозлиқдан бўлак нарса эмас. Демак, инсонлар миллий мағкурадан ўрин олган ғояларга мос ҳаракат қила бошлаганларида гина миллий ғоя халқнинг эътиқодига айланганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин.

3. Оммавий ахборот воситалари ва ғоявий таъсир кўрсатиш механизmlари.

Оммавий ахборот воситалари - энг асосий, қудратли ва таъсирчан тарғибот қуроли ҳисобланади. Чунки оммавий ахборот воситалари омманинг ўзига хос тарбиячиси, муҳим тадбирларнинг ташкилотчиси, долзарб муаммоларни ҳал қилишнинг таъсирчан қуроли бўлиб хизмат қиласи. Айнан оммавий ахборот воситалари орқали миллий қадриятларимиз ва умуминсоний қадриятлар, миллий ғоя ва демократик тамойиллар тарғиб-ташвиқ қилинади. Оммавий ахборот воситалари доимо демократия ва сўз эркинлигининг ўзига хос ўлчови, кўрсаткичи бўлиб келган. Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситалари демократик тараққиётни рафбатлантиради ва мустаҳкамлайди.

Тоталитар тузумда оммавий ахборот воситалари ахборот узатиш воситаси ва якка мағкуруни сингдириш қуроли бўлиб хизмат қилганлигини ҳаммамиз яхши биламиз. “Мажбурий яккафикрлаш“ даври деб аташ мумкин бўлган бу паллада оммавий ахборот воситаларида ҳаёт факат ёрқин бўёқларда тасвирланиб, муаммолар ҳақида гапирилмаган эди. Чунки ўша пайтда муаммолар ва иллатлар ҳақида гапириш – коммунизм сингари “бенуқсон” ва “мукаммал” тузумга халқнинг ишончини пасайтириб юбориши мумкин эди. Яккаю-ягона партия, яккаю-ягона мағкура ва яккафикрлаш сиёсати ҳар қандай плюрализмни, фикрлар хилма-хиллигини ва, айниқса, ғоялар хилма-хиллигини мутлақо инкор қиласи эди. Барча журналистлар собиқ Марказдаги “мутассадди раҳбарлар”нинг оғзини пойлаб, буйруғини кутиб, уларнинг кўрсатмасига қатъий амал қилган ҳолда фаолият юритар эди. Афсуски, шу даврларни бошдан кечирганмиз, лекин минг афсуски, айrim кишилар ишга ана шундай ёндашишдан хали-хануз воз кеча олмаяптилар, ўша даврлардан қолган айrim эски қолип ва андозалардан қутула олмаяптилар.

Ҳаётийлик - бугунги кунда оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига қўйилаётган асосий талаб. Берилаётган ахборотларнинг асосан ютуқларни кўрсатиш, мақтовлардан иборат бўлиши тарғиботга қанчалик фойдали ёки заарли эканини чамалаб кўриш лозим. Ҳаёт бор экан, муаммолар, камчиликлар, нуқсонлар бўлавериши табиий. Бу – исбот талаб қилмайдиган аксиома. Шундай экан, муаммоларнинг мавжудлигига фожеа сифатида эмас, одатдаги нарса деб қарашга ўрганиш керак. Уларнинг борлигини кўриб, ўзини кўрмаганликка олиш билан факат заар келтириши мумкин. Демак, муаммоларни ўз вақтида тан олиш, уларни ҳал қилишга киришиш лозим.

Таъкидлаш жоизки, тарғиботнинг негизида фақатгина ғояга ишонч эмас, ғояни тарғиб қилаётган инсонга ишонч ҳам ётади. Шу боис, мақташ тарғиботнинг ягона ва ҳатто энг түғри усули ҳам эмас. Демак, мағкурани ҳаётни фақат мақташ, уни бенуқсон тасвирилаш орқали тарғиб қилиш мумкин эмас.

Бунга бир мисол. Бир вактлар АҚШ фуқароларида демократик тамойилларнинг бир оз қадрсизланиши кузатилган эди. Мутахассислар томонидан бу муаммонинг турли ечимлари таклиф қилинди, лекин тарғиботнинг бир оз ноанъанавий усули танлаб олинди: демократиянинг камчиликлари ошкора айтилди, унинг баъзан «ишламаётгани» очиқ танқид қилинди ва унга муқобиллар сифатида коммунизм ва монархия тарғиб этилди. Тарғиботнинг бу усули кутилган самарани берди: одамлар «ёмон бўлса ҳам, демократиядан қўймасин» деган фикрга келдилар ва демократиянинг ашаддий ҳимоячиларига айландилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий “тўртинчи ҳокимият”га айлантириш муаммоси юзага қалқиб чиқмоқда. Уларни мустақил ижтимоий кучга, сиёсий тизимнинг тўлақонли бўғинига ва жамоатчилик фикрини шакллантирувчи таъсирчан воситага айлантириш вазифаси долзарб бўлиб қолмоқда. Оммавий ахборот воситаларининг эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун мустаҳкам ҳуқуқий асос яратилган, журналистларни тайёрлаш масаласига давлат даражасида эътибор берилмоқда, журналист-кадрларни ўзимизда тайёрлаш билан қаноатланмай, бу соҳа мутахассисларининг хорижда таълим олишларидан маблағ аялмаётир. Кўриниб турибдики, оммавий ахборот воситаларининг ривожланиши учун қулай муҳит яратилган.

Ғарбда оммавий ахборот воситаларига қўпол бўлса ҳам жамият манфаатларини “қўриқловчи қўппак”, деб нисбат берадилар. Етук демократик давлатларда улар жамиятнинг “кўзлари”, “қулоқлари” вазифасини бажарадилар. Огоҳлантирувчи тизим сифатида улар жамиятдаги иллатлардан хабар берувчи, муаммоларни дадил қўтариб чиқиб, уларнинг турли ечимларини таклиф қилувчи қудратли кучга айланган.

Таъкидлаш жоизки, оммавий ахборот воситалари фаолиятининг плюрализм тамойили асосига қурилиши демократиянинг тараққиётига хизмат қиласи. Бунинг учун қарама-қарши нуқтаи назарлардан иборат бўлган дастурларни яратиш, чиқишлиарда муқобил фикрлар тўқнашувига эришиш лозим. Шундагина оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантириш ва рағбатлантиришга қодир бўлади. Кўпгина мамлакатларда оммавий ахборот воситаларининг ислоҳоти “ғоялар бозори”да хали айтилмаган янги фикрларни узатишга қаратилади. Лекин ўринли бир савол туғилади: бу “бозор” ҳар қандай ғоялар учун ҳам очиқ бўлиши керакми? Йўқ, албатта. Экстремистик нуқтаи назарлар, ғайриинсоний табиатга эга фикрлар ва қўпорувчиликка чақиравчи ғояларга бу “бозор”да ўрин йўқ. Лекин жамиятимиз равнақига хизмат қилувчи, бунёдкорлик табиатига эга, ҳаётимизни фаровонроқ қилишга йўналтирилган янги ғоялар, таклиф ва тавсиялар бу “бозор”да bemalol рақобат қила олишлари керак.

Биз демократияни қандай тушунсак, оммавий ахборот воситаларига ҳам шундай вазифаларни юклаймиз. Биз демократияни мустақиллик, эркинлик ва масъулият деб тушунар эканмиз, оммавий ахборот воситаларидан ҳам мустақиллик, эркинлик ва масъулиятни кутамиз. Демак, журналистлар бу тушунчаларини англаши, уларга эҳтиёж сезиши, уларни қадрлаши, улардан фойдалана билиши ва улар учун курашиши зарур.

Оммавий ахборот воситалари орқали Миллий мафкурани сингдиришнинг яна бир муҳим жиҳати мавжуд. Бу жиҳат - ахборот террорига, мафкуравий таҳдидларга муносаб жавоб бериш, маънавий-мафкуравий жиҳатдан халқимизни тобе этишга интилишларнинг пайини кесиш ва Ўзбекистон фуқароларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш билан боғлиқ. Оммавий ахборот воситаларининг таъсир кучини кўрсатадиган шундай бир гап бор: “Ҳар қандай пуч ғоя, уйдирма хафтасига уч мартадан тўрт йил давомида такрорланса – “ҳақиқат” тайёр бўлади, одамлар унга чиппа-чин ишонадилар”.

Охиригина пайтларда информацион ҳуружларнинг тез-тез уюштирилаётгани аслида урушга муносабатнинг ўзгарганлигидан, қуролнинг янги тури кашф қилинганидан дарак беради. Бу қурол – ахборотдир. Бундай қурол ёрдамида олиб бориладиган информацион урушларда инсоннинг онги ва қалби нишонга олинади. Гарчи у дайди ўқ сингари инсонни жисмонан йўқ қила олмаса-да, унинг қўпорувчилик кучи, келтирадиган талоффотлари ҳар қандай оммавий қирғин қуролиникидан кам эмас. Чунки бу қурол ёрдамида онгга берилган зарбалар кишини адаштиради, уни ўз манфаатларига зид ҳаракат қилишга ундейди ва демак, инсонни бошқариш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш имконини беради. Аслида ахборот мақсадга эришишнинг энг арzon воситаси ҳам саналади. Ҳақиқатан ҳам, информацион ҳуружлар уюштириш учун у қадар кўп меҳнат, у қадар кўп ҳаракат, у қадар кўп ҳаражат талаб этилмайди. Гарчи бундай мафкуравий экспансия отишмалар ва қон тўкишларни келтириб чиқармаса-да, миллий ўзликни англашни заифлаштириш эвазига таназзулга олиб келади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз таъбири билан айтганда, бундай информацион қўпорувчиликдан мақсад – мамлакатимиз аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазиик ўтказиш, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилишдан иборат. “Миллий мафкура: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласидаги баъзи фикрлар ҳам бугунги ҳуружларнинг мақсадини ойдинлаштиради. Ушбу рисолада айтилишича, геополитик мақсадлар – давлатнинг ўзга худудларда ўз мавқеи ва таъсирини кучайтиришга қаратилган сиёsatдир. Очифи, бу таъриф айрим оммавий ахборот воситаларининг фаолияти нимага йўналтирилганлигини фош этиб қўймоқда.

Йирик сиёsatчилардан бири Буюк Британия собиқ Бош вазири Маргарет Тетчер: “Оммавий ахборот воситалари – террорчилар учун кислород вазифасини ўтайди”, деган. Бу гапнинг мағзини чаққан одам “оммавий ахборот воситалари террорчилар учун ҳаводек зарур экан”, деган холосага келади. Бир қарашда бу фикр мантиқсиздай туюлади. Чуқурроқ ўйлаб

кўрсак-чи? Аслида террорчилар бир қанча инсонларни шафқатсизлик билан ўлдириш орқали миллионларда кўркув ва даҳшат уйғотишига интиладилар. Демак, уларнинг мақсадлари - ўлдириш эмас, жамоатчиликка кучли таъсири қилишдир. Таассуфки, баъзи оммавий ахборот воситалари ўзлари билмаган ҳолда терроризмнинг бузғунчилик, қўпорувчилик таъсирини янада оширишига “хизмат” қилиб қўядилар. Уларнинг террор оқибатлари ҳақидаги вахимали ахборотлари инсонлардаги кўркувни, даҳшатни, химоясизлик ҳиссини янада кучайтириб юборади. Бу каби ахборотларга қарши аксилтарғиботни уюштириш зарурати туғилади.

Аксилтарғибот «ғояга қарши ғоя билан курашиш» тамойилига мос равишда олиб борилиши керак. Бунда давлатимиз сиёсатига қарши кучларнинг ғоявий ҳужумларини қайтариш талаб этилади. Хусусан:

- ҳорижий журналистларнинг ҳукумат сиёсатини бузиб талқин қилувчи чиқишиларига;
- диний ақидапарастларнинг танлаган йўлимизга қарши мафкуравий қўпорувчилик ҳаракатларига;
- ривожланган давлатларнинг ўз мафкураси ҳукмонлигини ўрнатиш йўлидаги уринишларига;
- ахборот хилма-хиллиги шароитидаги информацион тажовузларга;
- одамлар онгида сақланиб қолган коммунистик мафкурунинг асоратларига қарши фаол курашиш зарур.

Аксилтарғиботни ташкил этишда тезкорлик, қатъиятлилик, ҳужумкорлик, муросасизлик талаб қилинади. Бу борада тайёрланган материаллар далиллар билан исботланган, ҳаққоний, оммабоп ва барча учун тушунарли бўлиши шарт. Аксилтарғибот олдини оловчи ва фош этувчи шаклларда амалга оширилади. Олдини оловчи йўналиш асосан тарбиявий характерга эга бўлади. Бунда:

- фуқароларнинг позицияларини шакллантиришда ғоявий рақиблардан ўзиб кетиш;
- инсонларни бегона ғояларнинг нотўғрилигини фош этишга ва уларнинг далилларини рад этишга ўргатиш;
- пинҳона қўринишдаги мафкуравий тазиикларга нисбатан хушёрикни ошириш;
- ёт мафкуравий таъсирларга қарши иммунитетни шакллантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтарғиботнинг фош этувчи йўналишида:

- ғоявий душманлар томонидан эълон қилинган фикрлар ва баҳоларни рад этиш;
- «мафкуравий уруш» олиб бораётган тараф ташвиқотининг ёлғон ва сохта моҳиятини очиб бериш;
- мафкуравий босим кўрсатувчи гуруҳ етакчиларини обрўсизлантириш;
- рақибларнинг руҳини сусайтириш орқали уларнинг ҳаракатларини кучсизлантириш асосий мақсад қилиб қўйилади.

Аксилтарғиботнинг ҳар иккала қўриниши ўзаро боғлиқликда олиб борилади. Инсоннинг онги ва қалби учун шиддатли кураш кетаётган ҳозирги

пайтда аксилтарғибот билан махсус шуғулланиш зарурлиги шакшубхасиздир.

4. Мафкуравий тарбияни самарали ташкил этиш имкониятлари

Бугунги воқелик Миллий мафкура тарғиботи масаласига алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда мафкура тарғиботи энг долзарб масалалардан бирига айланганлигини инобатга оладиган бўлсак, унинг тарғибот-ташвиқотига ҳам янгича технологиялар, усуслар, воситаларни жалб қилиш фойдадан ҳоли эмас. Миллий мафкура тарғиботининг таъсирчанлигини ошириш вазифаси ҳам бу жараёнда янги технологияларни кенг қўллаш заруратини кучайтиради. Мафкура тарғиботида янги технологияларни қўллашда жаҳоннинг қатор давлатларида бу борада тўпланган илғор тажрибалардан фойдаланиш айни муддао бўлур эди.

Масалан, **жаҳонда кенг тарқалган «тўрт қадамли» универсал моделдан** ҳам мафкура тарғиботида фойдаланиш мумкин. Шу боис унинг моҳиятини батафсил ёритишга ҳаракат қиласиз:

1-қадам: муаммонинг қўйилиши. Мафкура тарғиботида сингдирилиши зарур бўлган ғоялар белгилаб олинади. Бундан ташқари, «Нима учун айнан бу ғояларни сингдиришга эҳтиёж туғилди?», «Бу ғояни сингдириш ишларига қайси тузилмалар жалб қилиниши керак?», «Бу ғояларни сингдириш жараёнида қайси ижтимоий гуруҳлар ҳамраб олинади?» каби саволларга жавоб топиш лозим. Тўпланган маълумотлар асосида сингдирилиши зарур ғояларга жамиятдаги эҳтиёж, жамоатчиликнинг фикри, оммавий ахборот воситаларида бу масалаларнинг қай даражада ёритилганлиги ва умуман, шу кунгача қилинган ишлар аниқлаб олинади.

2-қадам: режалаштириш ва дастурлаштириш. Бу босқич узоқ муддатга мўлжалланган коммуникатив (мулоқот) вазифалар стратегиясини ишлаб чиқиши назарда тутади. Мафкура тарғиботида аввало кишиларнинг миллий ғояга муносабатлари, уни қай даражада тушунишлари, уларнинг қадриятлари ўрганиб чиқилади. Бундан ташқари, кишиларни миллий истиқлол мафкурасининг муайян ғояси ҳакида доимий хабардор қилиб турувчи ахборот манбаи яратилади. Сингдириб борилаётган ғояларга кишиларнинг муносабати ўрганилиб, бу ахборотлар чуқур таҳлил қилинади. Давлат идоралари ва фуқаролар ўртасидаги мулоқотлар мунтазам равишда мувофиқлаштириб борилади. Умуман бу босқичда, дастурнинг мақсади (ҳаракатлар нима мақсадга хизмат қиласи), таъсир кўрсатиш аудиторияси (кимларга асосий эътибор берилади), кутилаётган натижалар (ҳар бир аудитория билан ишашдан кўзланган аниқ мақсад нима) белгилаб олинади. Миллий мафкура тарғиботида аудиторини сегментлаш, яъни уни бир неча гуруҳларга ажратиб ўрганиш, уларга таъсир кўрсатишнинг шу гуруҳ учун самарали бўлган усусларини ишлаб чиқиш зарур. Бу гуруҳларга қадриятлари ва манфаатлари бир-биридан фарқ қилувчи ҳамламларни, масалан, талабаларни, аскарларни, тадбиркорларни, нафақаҳўрларни, зиёлиларни, эркакларни, аёлларни, ёшларни ёки кексаларни киритиш мумкин. Табиийки,

миллий ғояни сингдиришда зиёлиларга етказиладиган ахборотлар билан тадбиркорларнинг кайфиятлариға таъсир кўрсатиб бўлмайди. Шунинг учун ватанпарварлик туйғуларини сингдиришда талабаларга ҳам, ҳарбий хизматчиларга ҳам, зиёлиларга ҳам, дехқонларга ҳам бир ҳил муносабатда бўлиш, бир ҳил усуслардан фойдаланиш кутилган самарани бермайди. Чунки турли ижтимоий груп қарашларининг дунёқараси, манбаатлари ва қадриятлари бир-биридан фарқ қиласиди. Мафкура тарғиботида айнан мана шу қадриятларга, манбаатларга мос ғояларни илгари суриш кўпроқ самара бериши мумкин. Умуман олганда, ушбу босқичда кишиларнинг онгиди, уларнинг ҳаракатларида ўзгаришлар ясаш учун нималар қилиш кераклиги аниқлаб олиши зарур.

3-қадам: мулоқотга киришиш. Миллий истиқлол мафкураси тарғиботини самарали ташкил этиш учун асосий коммуникатив вазифалар режалаштирилган ва аниқ мақсадлар сари йўналтирилган бўлиши лозим. Бунинг учун биринчи навбатда, коммуникатор (ахборот берувчи) ва аудиториянинг қарашлари бир-бирига яқинлаштирилиши лозим. Ушбу йўналишдаги ишларда қўйидаги омилларга эътибор қаратиш зарур: 1) аудитория фикрини энг кўп ифода этётган оммавий ахборот воситалари турига эътибор қаратиш; 2) аудитория ишончини энг кўп қозонган оммавий ахборот воситаси туридан кенг фойдаланиш; 3) бирор муаммо хусусидаги коммуникатор ва аудиториянинг қарашларидаги фарқларни камроқ кўрсатиш зарур (жумладан, мавжуд муаммоларни холис ёритиш ва аудиториянинг ишончини қозониш); 4) вокеа-ходисаларни ёритишида аудиториянинг манбаатларидан келиб чиқиб ёндошиш; 5) коммуникаторнинг позициясини кўпчиликнинг позицияси сифатида талқин этиш; 6) жамиятдаги ижтимоий грухларнинг манбаатлариға мос ҳолда алоҳида ёндошиш. Ахборотни етказишнинг эътиборли жиҳати шундаки, у янгиликлар кўринишида бўлсада, фақат бир томонлама мақтов шаклида эмас, балки кўпчиликни қийнаётган муаммоларнинг ечими сифатида, барчага тушунарли тилда баён этилиши лозим. Шундай қилиб, учинчи босқич ўз ичига қўйидаги элементларни ҳамраб олади: ҳаракат стратегияси, коммуникатив стратегия, дастурни амалга ошириш режаси.

4-қадам: якуний хулосалар ясаш. Якуний хулосалар ясаш икки йўналишда: баҳолаш мезонини ишлаб чиқиш ва акс алоқаларни ўрганиш шаклида амалга оширилади. Баҳолаш мезонини ишлаб чиқишда кишиларга сингдирилган ғоя уларга қай даражада таъсир этганлигини аниқлашнинг объектив мезонлари белгиланса, акс алоқаларни ўрганишда берилган ахборотлар сони, унга кишилар томонидан қилинган реакциялар, сингдирилган ғоя натижасида кишилар ўз ҳаракатларини қай даражада ўзгартирганликлари таҳлил қилинади, уларнинг мафкуравий таъсирга жавоб реакцияси ўрганилади. Миллий истиқлол мафкурасини сингдиришнинг самарадорлигини таъминлашда бу босқич муҳим аҳамият касб этади. Чунки кишиларнинг фикрлари, баҳолари, муносабатларидаги ўзгаришларни доимий ўрганиб бориш ғоявий таъсирнинг самаралигини «ўлчаш» имконини беради. Бундан ташқари, инсонларни безовта қиласидаги муаммолар ҳақида доимий

ахборот тўпланиб, шунга мос равища тарғибот йўналишини ўзгартириш ёки муайян ғояларнинг ташвиқотини фаоллаштириш бўйича тавсиялар берилади. Жамоатчилик фикридаги бу каби ўзгаришларни мунтазам равища ўрганиб бориш мафкурани сингдириш борасидаги келгуси ишлар учун замин бўлиб хизмат қиласди.

Юқорида таъкидланганидек, Миллий истиқлол мафкурасини сингдиришда янги технологияларидан фойдаланиш аудиторияни сегментлашни (туркумларга ажратишни) тақозо этади. Аудиторияни сегментлаш қўйидаги омиллар асосида амалга оширилади:

Географик маконга кўра. Кишиларнинг яшаш жойи, минтақада жойлашган ўрни бир-биридан фарқ қилиши туфайли Миллий мафкурани сингдиришда уларнинг яшаш жойига эътиборни қаратиш лозим бўлади. Масалан, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари аҳолисининг қарашлари, урф-одатлари Тошкент шаҳри ёки Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг қарашлари ва урф-одатларидан анча фарқ қиласди.

Демографик омилга кўра. Кишиларнинг ёши, жинси, оилавий аҳволи бир-биридан фарқ қилгани боис уларнинг қарашларида ва қадриятларида ҳам муайян тавофутларни учратиш мумкин. Миллий мафкура тарғиботининг самарадорлигини оширишда бу омилларни ҳам назардан қочириб бўлмайди.

Психологик омилга кўра. Кишиларнинг руҳий ҳолати анча ўзгарувчан бўлса-да, бу омил мафкура тарғиботида катта аҳамият касб этади. Миллий мафкурани инсонлар онги ва қалбига сингдиришда уларнинг руҳий ҳолати, жамиятилизда кечётган ислоҳотларга муносабати, қўллаб-қувватлаш даражасига, воқеа-ҳодисаларга муносабати ва кайфиятларини ҳисобга олиш даркор.

Ижтимоий мақомига кўра. Кишиларнинг жамиятда тутган ижтимоий мақоми уларнинг ахборотни қай даражада қабул қилишларига, бу ахборотга қандай муносабат билдиришларига сезиларли таъсир кўрсатади.

Обрў-эътиборига кўра. Тарғиботда янги технологияларни қўллашда фикр етакчиларидан фойдаланиш ахборот етказишнинг энг самарали усулларидан бири ҳисобланади. Шу боис кишиларга таъсир кўрсатишида уларнинг обрў-эътиборли кишиларга бўлган ишончидан моҳирона фойдаланиш талаб этилади. Негаки, муайян гуруҳнинг манфаатларини ифода этишда аввало фикр етакчисини аниқлаш ва у орқали ахборот етказиш тарғиботнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилиши шубҳасиз.

Аъзоликка кўра. Кишилар у ёки бу партиянинг, жамоат бирлашмасининг аъзоси эканлиги мафкура тарғиботида қўл келувчи омил саналади. Одатда, битта гуруҳга мансуб кишиларнинг қарашларида умумийлик, ўхшашлик бўлади. Бу эса мафкура тарғиботини бир қадар енгиллаштиришга хизмат қиласди.

Қарорлар қабул қилишдаги иштирокига кўра. Кишиларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги иштироклари ва фаолликлари уларнинг ахборотни қабул қилишларига таъсир кўрсатгани боис бу омил миллий истиқлол ғояси тарғиботида ҳисобга олиниши лозим. Қарорлар қабул қилишда фаол иштирок этишни хоҳловчилар ёки ўзини ҳеч нарсани ҳал қилмайдиган

«кичкина одам» деб ҳисоблайдиган кишилар битта ахборотни қабул қилишда турли нұқтаи назар билан ёндошадилар.

Миллий мафкура тарғиботида аудиторияни сегментлаш, кишиларни алохіда гурухларга бўлиб таъсир қўрсатиш катта аҳамият касб этади. Аксинча, бир вақтнинг ўзида жуда кенг аудиторияни ва қўп объектларни ҳамраб олишга интилишнинг самараси кам бўлади.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган тури воизларнинг фаолияти билан боғлиқ. Тарғиботнинг бу шаклининг самарадорлигини ошириш алохіда эътибор талаб қиласи. Чунки, биринчидан, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўплаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан ташқари бошлаб келинган инсонда эса ҳали ваъзни эшитмаёқ, ички қаршилик пайдо бўлади. Демак, ҳали тарғибот бошланмасиданоқ у тескари самара бериши эҳтимоли кучаяди. Иккинчидан, бундай норози аудиторияни ўзига оғдириш, унга таъсир қўрсатиш, уни илҳомлантириш воиздан жуда катта маҳорат талаб этади. Ҳамма воизларда ҳам шундай истеъдод бормикан?

Таъкидлаш жоизки, Миллий мафкура тарғиботининг таъсирчанлигини оширишдаги энг асосий шартлардан бири - мафкуранинг тарғиботи зимдан амалга оширилиши зарурлигидир. Инсон унга таъсир ўтказилаётганини сезмаслиги лозим. Аслида тарғибот давомида мафкура сўзининг ишлатилиши ҳам шарт эмас. Мухтасар қилиб айтганда тарғибот-ташвиқот ишларида куйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш муҳим:

- Олдимизга қўйилган мақсадларга эришишдан ҳар биримиз шахсан манфаатдор эканлигимизга кишиларни ишонтириш;
- келажагимизни кўз олдимизга келтириш имконини берадиган, эртанги кунимиз қандай бўлишини қўрсатадиган материаллар тайёрлаш;
- долзарб қадриятларни сингдириш мақсадида жамоатчилик фикрига шу қадриятларни жозибали қилиб етказиш;
- оммавий ахборот воситаларидан билим улашиш ва инсонларни ақлий бойитиши куроли сифатида моҳирона фойдаланиш;
- инсонларнинг эркин фикрлашини рағбатлантириш, уларни ўз фикрларини ҳимоя қилишга ўргатиш орқали мустақил фикрловчи инсонни тарбиялаш;
- тараққиётимиз йўлида ғов бўлаётган иллатларни фош этиш ва танқид қилиш йўли билан уларни самарали «даволаш»;
- оммавий ахборот воситаларидан ҳақиқат кўзгуси сифатида фойдаланиш орқали инсонларнинг уларга ишончини кучайтириш;
- яқин ўтмишизда содир бўлган ёрқин воқеаларнинг хроникал фильмларни яратиш йўли билан яхши ва ёмон кунларимизни бот-бот эслатиб туриш;
- инсонларда чуқур таассурот қолдириш мақсадида бадиий образлар орқали миллий мафкурани сингдириш. Бунда тарғибот-ташвиқот ишларини пухта режалаштириш, ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, ноанъанавий усусларни қўллаш, ошкоралик, қадриятлар

доирасидан чиқмаслик, оммабоп ва тушунарли бўлиш, такрорланишлар билан кишиларнинг «меъдасига тегмаслик» талаб қилинади.

Мафкуранинг тарғиботига айнан шундай ёндашиб кўпроқ самара беради. Шундагина инсонларнинг салоҳияти, меҳнати, вақти, мулки ва маблағларини танланган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса мафкуравий сиёсатнинг натижасини моддий нарсаларда - юқори сифатли маҳсулотларда, бадавлат турмушимиизда, бунёдкорлик ишларида, эркин ва фаровон ҳаётда, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

5-МАВЗУ: МАФКУРАВИЙ ТАЖОВУЗ ВА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ.

РЕЖА:

1. Мафкуравий тажовуз ва унга қарши миллий хавфсизликни таъминлаш зарурати.
2. Ахборот коммуникацияларида мафкуравий хуружларнинг намоён бўлиши ва уларга қарши ҳимоя воситалари.
3. Ахборот хуружига қарши ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг зарурияти ва аҳамияти.

Таянч сўз ва иборалар: мафкуравий тажовуз, ахборот, дезинформация, ахборотлар оқими, маданий гегемония, ахборот коммуникациялари, миллий хавфсизлик, мафкуравий хуруж, ахборот хавфсизлиги.

1. Мафкуравий тажовуз ва унга қарши миллий хавфсизликни таъминлаш зарурати.

Мамлакатимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса ёш авлод қалби ва онгига, она Ватанга муҳаббат, истиқтолимизга садоқат тўйғуларини чуқур сингдириш, ўзи туғилиб ўсган она заминини эъзозлаш ва уни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг, хусусан, ёшларимизнинг муқаддас бурчидир.

Бугунги кунда бутун дунёда ғоявий, мафкуравий ва ахборотлар алмашиш бўйича очиқ ва пинҳоний курашлар авж олиб бораётган ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда ёшларимизни бузғунчи ғоялар гирдобидан, мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилиш, уларнинг онгига соғ ғоя ҳамда мафкурани сингдириш бугунги куннинг долзарб мавзуси бўлиб қолмоқда.

Одамзод бир неча миллион йиллик ривожланиш тарихини босиб ўтган бўлса, ҳеч шубҳасиз айтиш мумкинки, айнан онгли таълим-тарбия пайдо бўлгачгина, инсон сифатида шакллана бошлаган. Инсоният тўплаган тажрибаларини, анъана ва урф-одатларини ўзидан кейинги авлодларга мерос қолдириб, ўз давомчиларига муайян давр талаблари даражасида таълим-тар-

бия бериб келган. Башарият қачондан бери онгли таълим-тарбия билан шуғулана бошлаган деган саволга аниқ жавоб бериш қийин. Бизнингча, бу инсон нутқ товушларини ажрата бошлаган пайтга бориб тақалса керак. Ибтидой одамлар ғор деворлари ва қоятошларга расм чизиб болаларига ҳайвонларни овлаш йўлларини ўргатгани ҳам маълум. Буни юртимиздан топилган бир неча минг йиллик петроглифлар исботлайди. Энди қиёсан тасаввур қилинг, инсоният бугун таълим-тарбия соҳасида қандай ютуқларга эришган? Ҳа, замон ўзгаргани сайин, шунга ҳамоҳанг тарзда ўқитиши-ўргатиш мазмун ва услуг жиҳатдан ҳам янгиланиб бораверади. Футуролог олимлар, хусусан, Олвин Тоффлер инсоният тарихини уч тамаддунга бўлади. Ҳар бир давр ўзига хос белгилари билан бошқаларидан ажралиб туради. Жумладан, таълим-тарбия борасида ҳам, аграр жамият мактабларида ёшларга, асосан, ерга ишлов бериш, чорвачилик сир-асрорлари ўргатилган бўлса, саноат ривожлана боргач, ўкув муассасаларида келажак авлодга техника ускуналаридан фойдаланиш юзасидан билимлар берила бошлаган.

ХХ асрнинг 60-йилларидан ахборот тамаддунига қадам қўйган эканмиз, энди бундан буён таълим-тарбия тамойилларини ҳам бир қур назардан ўтказиб, фарзандларимизга янги замон шарт-шароитларига мос сабоқ беришимиз талаб этилмоқда. Бунинг учун биз – педагоглар, аввало, замона ёшларининг ўй-хаёллари, мақсадлари ва эҳтиёжларини чуқур билишимиз, уларнинг жамиятимизда қарор топган миллий анъаналар, умуминсоний қадриятлар, ривожланиб бораётган дунё тараққиёти талабларига жавоб бера оладиган баркамол авлод сифатида вояга етишини таъминлашимиз зарур. Бугун ахборотга эгалик қиласидан – ахборотни излаб, топиб, яратиб, таҳлил этиб, тарқата биладиган одам дунёга ҳам эгалик қиласи деган қараш ҳақиқат даражасига кўтарилиган. Демак, ёшларимизнинг хорижлик тенгдошлари орасида ҳеч кимдан кам эмаслигини исботлаб, тенглар ичра тенг бўлиб фаолият юритиши, келажагимизнинг чин маънодаги ҳал қилувчи кучига айланиши учун ҳам, таълим-тарбия жараёнига ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, фарзандларимизда унинг имкониятларидан тўла-тўқис фойдаланиш кўникмасини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Кейинги пайтларда турли расмий тадбирлар ёки ўзаро гурунгларда бўладими, матбуот ёки телевидение орқали чиқишлиардами, хуллас, ҳар қаерда уяли телефон ва интернетнинг ёшлар хулқ-атворига салбий таъсири долзарб масала сифатида кўтарилимоқда. Назаримизда, замонавий технологияларнинг бундай акс таъсир кўрсатиши, энг аввало, фарзандларимизга улардан онгли равишда фойдаланиш зарурлигини етарлича ўргатмаётганимиз, АҚТнинг таълимий-тарбиявий имкониятларига камроқ эътибор қаратадиганимиз сабаб бўлмоқда. Оқибатда айрим ҳолларда замонавий ахборот технологиялари ёш авлод интеллектуал салоҳиятини ривожлантирувчи восита эмас, балки кўнгилхушлик қиласидан мatoҳга айланиб қолаётир. Мазкур воситалар ёшларни ўзига оҳанрабодек тортаётгани сабабли, «интернет авлоди», «гугл болалари» ёки «фэйсбук фарзандлари» сингари иборалар пайдо бўлди. Бу ҳол ўғил-қизларимиз тарбияси бирорвларнинг қўлига ўтиб қолиши эҳтимолини оширади. Чунки уларга ота-

онадан кўра интернет ёки уяли телефон кўпроқ «тарбия» бера бошлайди. Айтиш мумкинки, бугунги авлод фақат таълим муассасаларида берилаётган билим, малака ва кўникмалар билан чекланмаяпти. Ахборот асрида, информация манбалари кўпайган бир даврда буни табиий ҳол сифатида қабул қилиш мумкин. Айниқса, инсон онги учун глобал миқёсда кечётган курашлар, ахборот хуружлари, «оммавий маданият» тарғиботи бизни янада сергак тортиради. Шу каби маънавий таҳдидлар ҳақида фикр юритиб, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А. Каримов қўйидагиларни таъкидлаган эди: “ Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва **информацион хуружларни** назарда тутиш лозим, деб ўйлайман²³”

Шундай экан, ёш авлодда ўз эзгу мақсадлари йўлида ахборот билан ишлаш, информациянинг чинини соҳтасидан ажратиш кўникмасини шакллантириш замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири саналади.

Мафкуравий курашнинг йўналишлари ичida ғоявий тажовуз ўзига хос хусусиятга эга. **“Мафкуравий тажовуз”** тушунчаси муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни заифлаштиришга ва барбод қилишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарапашлар ва унга асосланган амалиётни ифодалайди. Мафкуравий тажовуз ёвуз кучлар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга ошириладиган ғоявий бузғунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жирканч мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуслардан, одамларнинг диний, миллий ҳиссиётлари, мавжуд ижтимоий-иқтисодий қийинчиликлардан, шунингдек, замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қиласди.

Бугунги кунда мамлакатимизга татбиқан мафкуравий тажовуз аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қарапашларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, диний экстремизм, ахлоқсизлик каби бузғунчи ғояларни сингдиришдек кўринишларда содир бўлмоқда. Бундай тажовуз демократия байроғи остида фуқароларни қонуний ҳокимият органлари фаолиятини издан чиқариш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш, уларни Конституциямизда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақиришдек уринишларда ҳам намоён бўлмоқда.

Юқоридаги каби хусусиятлари туфайли мафкуравий тажовуз мафкуравий гегемонизм (юононча *gegemonia* – раҳнамолик, ҳукмонлик, раҳбарлик) билан ҳамоҳанглик касб этади. Зоро, мафкуравий гегемонизм муайян ижтимоий гурух, қатлам, миллат, давлатнинг бошқалар устидан ҳукмонлик қилишини асослашга қаратилган назария ва амалиётдир. XX асрда Германияда фашизм, Россияда пролетар мафкураси ҳукмон мавқени эгаллаб, миллионлаб кишиларнинг

²³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч . – Т.: “Маънавият”, 2008. Б. 13-14.

бошига чексиз кулфатлар келтиргани мафкуравий гегемонизмга интилишнинг фожиавий оқибатларини тасаввур қилиш имконини беради.

Мазкур йўналишда мафкуравий ҳимоя ғоят муҳим аҳамият касб этади. “**Мафкуравий ҳимоя**” серқирра тушунча бўлиб, унинг шахсий ва ижтимоий даражалари мавжудлигини алоҳида қайд этиш лозим. Мафкуравий ҳимоя ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги гоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун гоявий тарбия тизимини қамраб олади. У гоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатlam, гурухни ёт ва заарали гоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда гоявий таъсирининг хилма-хил усул ва йўлларидан фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади. Мафкуравий ҳимоя тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва событқадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижка беради. Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда мафкуравий ҳимоянинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Мафкуравий ҳимоя таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими орқали амалга оширилади. Соғлом мафкурани халқ онги ва қалбига сингдиришга хизмат қиласиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам бу жараёнда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ манфаатларини, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртаклару достонлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий ҳимояни амалга ошириш шаклларидир.

Бугунги дунёда муайян гурухлар ва давлатлар ўзларининг ғаразли манфаатларини ифода этаётган турли тажовузкор ғояларни синовдан ўтказмоқда. Уларнинг ортида кишиларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе қилиш, пировард натижада эса буткул қарам қилиб олиш мақсади ётади. Бу катта-катта ҳудудларни, айниқса, бой табиий ресурсларга эга бўлган минтақаларни эгаллаб олишнинг энг қулай ва камхарж усулидир. Зеро, турли мафкуравий таъсиrlар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари “маъкул” йўналишга ўзгартирилган аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин.

Бундай шароитда миллий хавфсизликни таъминлаш, унинг турли йўллари, воситалари ва усуллари имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Мафкуравий жараёнлар глобаллашуви шароитида шахс, миллат, жамият, давлатни хилма-хил шаклларда намоён бўладиган гоявий қураш ва тажовузлар таъсиридан ҳимоялаш, содда қилиб айтганда, мафкуравий хавфсизликни таъминлаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, жамият маънавий хаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, эзгу мақсадларга хизмат қиласиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш нуқтаи назаридан ҳам муҳимдир.

Бугунги кунда турли хил мафкура марказларининг ғаразли ниятлари ва интилишларининг олдини олиш, ғоявий таҳдидларни бартараф қилиш, диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш мафкуравий хавфсизлик тизимини шакллантиришда ўзига хос ўринга эга. Шу ўринда республикамизда мафкуравий хавфсизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умумисоний қадриятларга асосланишини таъкидлаш зарур. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг таркибий қисми ҳисобланади. Мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлиги жамиятнинг маънавий етуклигига мос равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади ҳамда жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлашни давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътироф этишга асосланади.

Фоя ва мафкура соҳасидаги ҳимояда мафкуравий ихоталаш муҳим аҳамиятга эга. Бунда муайян мамлакатга бегона ва ёт ғоялар кириб келадиган томон аниқланади ва унинг чегаралари бўйлаб мафкуравий ихоталаш тизими шакллантирилади. Тўғри бу тизим бир қарашда кўзга ташланмаслиги мумкин, аммо у умумий ҳимоя тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Бугунги дунёда кўплаб мамлакатлар ва халқлар бир-бири билан иноқ, дўст, яхши қўни-қўшни бўлиб, ёнма-ён яшайдилар. Аммо бошқалар учун хавф-хатар ўчоги бўлиб қолган, турли бузғунчи ғоялар ин қуриб олган ҳудудлар ҳам йўқ эмас. Ана шундай шароитда мафкуравий ихоталаш бундай ҳудуд билан ёнма-ён бўлган мамлакат учун асосий воситалардан бирига айланади. Бунда шу ҳудудга яқин бўлган жойлардаги ахолига алоҳида аҳамият қаратилади, унинг турли қатламлари орасида мафкуравий профилактика ишлари кучайтирилади, уларда кучли мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ҳаракат қилинади. Бу борада баъзи мамлакатларда кўп йилларга мўлжалланган фаолият дастурлари, чора-тадбирлар режалари ишлаб чиқилади, давлат ва нодавлат ташкилотлари, шу соҳадаги мутахассислар ҳамкорлигига амалга оширилади.

Турли мафкуравий таъсиrlардан ҳимояланишнинг бундай замонавий усууллари ва воситалари муайян жамиятга мос ғояларга содиклик туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради. Бунда ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари манфаат ва мақсадларини ҳисобга олиш лозим. Мафкуравий ҳимоя тамойилларига амал қилинмаган ҳолларда бегона ва заарли ғоялар таъсирига тушиш, мафкуравий курашда мағлуб бўлиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса соғлом мафкура тамойилларини аҳоли онги ва қалбига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Бугунги кунда турли мафкуравий таъсиr ва тазийклардан ҳимояланишнинг устувор вазифаси мамлакатимизда демократик ислоҳотларни чукурлаштириш ва фукаролик жамиятини ривожлантириш билан боғлиқ тамойиллар моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборат. Бу, ўз навбатида, аҳоли орасида мафкуравий тарбияни кучайтириш, унинг турли қатламларида мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ёрдам беради.

Ахборотларни тезкорлик билан тарқалиши барча мамлакатлар салохиятини юксалтириб бормоқда, энг муҳими цивилизация тараққиётiga кенг йўл очмоқда. Ахборот цивилизацияси янги йўналиш сифатида ҳар давлатни шу жумладан, Ўзбекистонни ҳам ривожланган мамлакатлар қаторига олиб чиқмоқда. Интернет тизими халқаро аҳамиятга эга бўлиб, ҳар бир фуқаро, айниқса, ёшлар томонидан кенг миқёсда фойдаланилмоқда. Айни пайтда ҳаёт хақиқати шуни кўрсатадики, цивилизацияли тараққиёт маҳсулидан икки хил мақсадда - эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Агарки, башарият тарихини, унинг тафаккур ривожини тадрижий равишда кўздан кечирадиган бўлсак ҳаётда инсонни камолотга, юксак марраларга чорлайдиган эзгу ғоя ва таълимотлар билан ёвуз ва заарли ғоялар ўртасида азалдан кураш мавжуд бўлиб келганини ва бу кураш бугун ҳам давом этаётганини кўрамиз.

Ахборотларга нисбатан цивилизацияли ёндашув давр тақозоси бўлиб, улардан миллий ва умуминсоний қадрият даражасида фойдаланишни ифода этмоқда. Ушбу даражага эришиш турли қийинчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ. Масалан, заарли ғояларга қарши тура олиш, ёшларда информацион иммунитетни шакллантириш, ахборотларни ўзлаштиришда замонавий услубларни қўллаш каби холатларга алоҳида эътибор берилмоқда. Ҳақиқатдан ҳам айни кунга келиб ўзининг ижобий томонлари билан кутилмаган салбий оқибатларини ҳам тобора яққолроқ намоён этаётган глобаллашув жараёнлари ахборотга бўлган муносабатни тубдан ўзгартириди. Натижада фуқароларнинг ахборотга бўлган маънавий эҳтиёжи моддий неъматга қаратилган эҳтиёждан кам бўлмай қолди. Юртбошимизнинг “Бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги харакатлар шу қадар тифиз, шу қадар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво қараб бўлмайди. Ана шундай кайфиятга берилган халқ ёки миллат тараққиётдан юз йиллар орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас”¹ деган фикрлари эса оммавий ахборот воситаларининг ҳар қандай давлатнинг бирлиги, жипслиги ва осойишталигига хизмат қилувчи ижтимоий институтга айланиши зарурлигини ифодалайди. Шуни тан олиш керакки, XXI асрга келиб ахборот тайёр маҳсулот сифатида ўз харидори ва сотувчиси қўлидаги жуда қиммат қуролга айланди. Унинг баҳосини ахборот эгаларининг ўз “маҳсулот”ларни уларни таъсир кучи ва доирасига қараб белгилаш бошланади.

Миллий хавфсизлик тизимида ахборот хавфсизлигининг моҳияти ва уни мураккаблигини тасаввур қилган ҳолда бу соҳадаги ўзгаришлар мазмунини тўғри ўзлаштириш лозим.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, бугун дунёда ядро қуроллари яратиш устида иш олиб боришаётган давлатларга нисбатан ахборот ҳуружлари тизимини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратётган мамлакатлар сони ортиб бораётгани эса “мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга” эканлиги хақидаги хulosаларни тўла

¹ Каримов И. “Юксак маънавият-енгилмас куч” Т.; “Маънавият”, 2008, 112-бет

тасдиқламоқда. Инсоният ўз танасида ана шу “қурол” оғриқларини хис этаётгани учун ҳам мазкур масала хусусида турли мулоҳаза ва хулосаларни илгари суришдан тўхтамаяпти. Миллий хавфсизликни ахборот соҳасида таъминлаш бугунги кун тартибида муҳим ўрин эгалламоқда. Глобаллашув жараёнлари шароитида у ёки бу мамлакатнинг миллий манфаатларига қарши қаратилган таҳдидлар орасида ғараз ниятли кучлар томонидан ахборот хуружлари тизимини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилаётгани уларнинг фуқаролар онгига таъсир этиш кучининг юқорилиги билан изоҳланмоқда.

Ахборот оламидаги устунлик кўп нарсани ҳал этадиган бугунги вазиятда мустақил онг ва мустақил фикрга эга бўлган шахсни тарбиялаш масаласи нафақат маънавий, керак бўлса, муҳим сиёсий аҳамият касб этмоқда. Бу ўта муҳим вазифани амалга оширишда таълим-тарбия тизимида ижтимоий-сиёсий, маънавий-мағкуравий масалалар билан шуғулланадиган идоралар, давлат ва нодавлат ташкилотлар, сиёсий партиялар ўз хиссасини кўшиши табиий, албатта. Лекин бу борада оммавий ахборот воситаларнинг ўрни ва таъсири кучи бекиёслигини ҳаёт ўзи исботляпти. Бугунги кунда барча фикр ва мисолларни ўзаро таққослаб, қиёслаб уларнинг ичидан тўғри хақиқатни ажратиб олиш, уни ўз онгига сингдириш, шундан хулоса чиқариш имкониятига эга бўлмоқдамиз. Яна бир қирра ижтимоий макон, дея аталаётган фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ҳаёт хақиқатини тўла акс эттириш миллий матбуотимиз учун бирламчи мезонга айланиши лозим. Бугунги нотинч дунёнинг айрим худудларида авж олаётган бундай эълон қилинмаган “уруш” лар “хосиласи” бежиз эмас, айнан ана шу мезонга амал қилмаслик оқибати деб баҳоланмоқда. Бунда ижтимоий онгни эгаллаш, нишонга айланган мамлакат аҳолисининг миллий ва маданий қадриятларини камситиш, миллатни тарихий хотирасидан айриш баробарида кишилар турмуш тарзига ёт ва бегона қадриятларни сингдириш каби ғаразли мақсадлар ётибдики, бу унинг оқибатида оддий кишиларни турли сиёсий ўйинларнинг ижрочилирига айлантиряпти. Уларни вақтида ўрганмаслик ва олдини олмаслик айрим фуқароларни, яъни айниқса ёшларни фикр-мулоҳазаларини, умуман уларнинг ижтимоий-сиёсий фаолиятларини чалғитишига олиб келиши мумкин, бундай ҳолат эса ахборот хавфсизлигини таъминлашни тақозо қиласди.

Йиллар давомида олиб борилган кузатувлар шуни кўрсатадики, таъкидлаш йўли билан аҳолини шу жумладан ёшлар онги, дунёқарашини ўзгаририб бўлмайди. Ҳар қандай шароитда ёшларни ижтимоий-сиёсий фаолиятини аниқ мақсадларга йўналтириш учун ахборот ва ахборот жараёнлари аввало давлат ва жамият манфаатлари билан боғланади. Ахборотлар шахс, давлат ва жамият манфаатларига хизмат қилган ҳолда қадрланади ҳамда ҳимоя қилинади. Демак, аҳолининг ҳамма қатламлари ахборотларни ўзлаштириш жараёнида уларнинг фаолияти республикамизнинг тараққиёти ва унинг истиқболига қаратилади. Бунда журналистлар, жамиятшунослар, сиёсатшунослар, психологлар, файласуфлар ва педагоглар олдига жуда катта масъулият юклатилади.

2.Ахборот коммуникацияларида мағкуравий хуружларнинг намоён бўлиши ва уларга қарши ҳимоя воситалари.

Хозирги кунда ҳаётимизда содир бўлаётган туб ўзгаришларнинг нафақат сифати, характери, балки суръатлари ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Дарҳақиқат, XX асрнинг иккинчи ярмида тараққиёт суръатлари бекиёс равишда жадаллашди. Китоб чоп этишнинг миқёси ва қўлами инсоннинг янги билимларни эгаллаш имкониятини кучайтирди. Агар китоб чоп этиш дастгоҳи қашф этилган дастлабки пайтда Европада йилига тахминан 1000 та номдаги китоб нашр этилган бўлса, ҳозирда кунига 1000 та номдаги китоб чоп этилмоқда. Янги технологияларнинг ҳаётга жорий этилиши натижасида охирги 100 йил мобайнида ахборотнинг силжиш тезлиги 102 марта, мулокот тезлиги 107 марта, ахборотни қайта ишлаш тезлиги 106 марта ошди. Бу эса бугунги кунда ахборот уруши ёки информацион таҳдидларнинг ҳар қачонгидан ҳам кучайган даврига замин тайёрланишига олиб келди. Россиялик етакчи мутахассислар ёзишича, ахборот уруши (*information war*) – стратегик мақсадларни амалга ошириш учун рақибнинг ахборот майдонига информацион таъсир кўрсатиш ҳаракатидир. Ахборот уруши «тарғибот» (пропаганда) атамасига бевосита боғлиқ. «Тарғибот» атамасини Рим Папаси 1622 йили, католиклар ва протестантлар ўртасидаги ўттиз йиллик урушда илк бор қўллаган. Папа мағлуб бўлаётган католикларнинг жанговор руҳини кўтариш мақсадида маҳсус конгрегация - иймон тарғиботи бўлимини ишга туширган¹.

«Ахборот уруши» атамаси илк бор 1967 йили тилга олинган бўлиб, бу иборанинг муаллифи собиқ совет иттифоқига қарши бошланган ахборот урушининг асосчиларидан бири Аллен Даллесдир. 1985 йили ахборот уруши атамаси Хитойда ҳам қўлланган².

Бугун техник тараққиётни тўхтатиш мумкин эмас: биз буни хоҳлаймизми-йўқми, компьютер технологиялари ҳаётимизда мустаҳкам ўринга эга, компьютер саводхонлиги кўрсаткичи эса кўп ҳолларда инсоннинг юқори савиясини белгилаб берувчи омилга айланиб бормоқда. Бугун компьютерда ишлашни билмайдиган ходимни яхши мутахассис дейиш қийин. Агар ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталарида ёшларнинг энг севимли машғулотлари мусиқа тинглаш ва телекўрсатувлар кўриш бўлган бўлса, айни кунда компьютер ва интернет аввалги қизиқишлиарни ёш авлод ҳаётидан сиқиб чиқарди. Ҳозирги замон ёшларининг 70 фоизи ўз қизиқиши ва севимли машғулотлари ҳақида сўз юритганда спорт, дўстлар билан суҳбатлашиш, маънавий ва маданий ҳордиқ чиқариш билан бир қаторда компьютер технологиялари, интернетга бўлган қизиқишини биринчи ўринда тилга олади.

¹ Волковский Н. Л. История информационных войн: т. 1 (с древнейших времён по XIX век), т. 2 (XX век) / под ред. И. Петрова. — СПб.: Полигон, 2003. — т. 2. — С. 736

² Вепринцев В.Б., Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник. — 2-е изд., стереотип. — М.: Горячая линия - Телеком, 2011. — С. 495

Онлайн ҳаёт вакиллари «Nielsen/Net Ratings» компанияси ўтказган сўнгги илмий текширувлар натижаларига кўра, бутун дунё тармоғига уланаётган ёш болаларнинг сони кун эмас, соат сайин ошмоқда: биргина 2007 йили Европада ўсиб келаётган ёш авлод вакилининг учдан бир қисми онлайн тизимида бўлиши кузатилди. Ўтган йили дунё тармоғида 10 миллион ёшлар «сайр қилган» бўлса, ҳозирда уларнинг сони аллақачон 13 миллионга етди.

Мутахассисларнинг фикрича, бу табиий ҳолат. Негаки кундан-кунга интернетдан фойдаланаётган оиласлар, демак, ундан фойдаланаётган фарзандлар сони кўпаймокда. Бундай онлайн ҳаётда яшайдиган ёшларнинг катта қисми – 4,5 миллиони Буюк Британияга тўғри келади. Улар ҳар куни электрон манзилларини текширади, турли хил сайтлардан маълумот излайди ва чат (глобал тармоқдаги сұхбатхона)лар орқали мулоқотда бўлишади. Германияда ҳозирча 3 миллион ва Францияда 1,5 миллион ёшлар вақтини, асосан, онлайн тизимида ўтказади. Бир йилдан сўнг эса бу кўрсаткич икки бараварга ошиши кутилмоқда.

Дарҳақиқат, XXI аср замонавий ёшлар ҳаётига сезиларли чизгиларни киритди. Ўтган аср болалари мактаб, турли тўғарак ва спорт секцияларига чопган бўлса, бугун улар ўзаро дисклар, флешкалар ва ахборотни сақловчи шу каби бошқа воситалардан имкон борича тез фойдаланишга шошилади. Ёш авлоднинг ота-оналарига нисбатан компьютер саводхонлиги баланд, кўпгина олти яшар болалар блутус (bluetooth) ва спам нималигини катталарга нисбатан яхши билади.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларидан бири Канадада ўн етти ёшгача бўлган 6 минг бола ўртасида ўтказилган тадқиқотлар натижасига кўра улар содда ота-оналари ўйлаганидек интернетдан аксарият ҳолларда ахборот олиш мақсадида фойдаланмас экан. Сўровда иштирок этганларнинг 99 фоизи интернетдан фойдаланишини, уларнинг ҳар ўн нафаридан саккиз нафари уйда уланиш имкониятига эга эканини билдириди. Канада ёшларининг ярмидан кўпи интернет ва компьютер технологияларини ота-оналаридан яхшироқ билишини айтган. Уларнинг 80 фоизи мустақил равишда интернетга уланишини, ота-оналари компьютерга ҳимоя воситаси бўлган фильтрлаш дастурини ўрнатиб қўймагани ва фарзандлари қандай сайтларга киришини назорат қилмаслигини тан олишди. Умуман олганда, ота-оналарнинг аксарият қисми, аникрофи, 65 фоизи фарзандлари интернетдан факат уй вазифасини тайёрлаш учун фойдаланади деган фикрда, ёшлар эса илм олишни энг охирги ўринга қўядилар. Улар, асосан, интернет орқали мусиқа тинглайди, электрон манзилни текширади, хуллас, вақтини чоғ ўтказади. Ёшларнинг учдан икки қисми интернетга янги дўстлар ортириш ва ким биландир сұхбатлашиш мақсадида уланади, уларнинг 15 фоизи кейинчалик бу муносабатларни реал ҳаётда давом эттиаркан¹. Мулоқотнинг бу каби шакллари яхши, албатта. Бироқ масаланинг иккинчи томони ҳам

¹ Манба: <http://muloqot.uz/blogs/16315/5040/>

борки, унга чуқурроқ назар ташлаш лозим. Алоҳида эътибор талаб этадиган жиҳат эса интернет орқали таъқиб деб номланади.

Тадқиқотлар натижаларидан маълум бўлдики, ҳозирда мактаб ёшидаги болалар интернетдан тобора эрта фойдалана бошламоқдалар. Масалан, бошланғич синф ўқувчилари бемалол мактаб ён-атрофидаги кафе ёки клубга кириб интернетдан фойдаланиши мумкин. Шу боис улар уйда ҳам интернетга уланиш имкони бўлишини хоҳлаши табиий. Лекин, мутахассисларнинг фикрича, ёши ўнга етмаган бола, одатда, мустақил равишда интернетдан фойдаланиш учун зарур бўлган танқидий фикрлаш ва шу аснода маълумотларни фарқлаш, уларни ажратса билиш, бошқача қилиб айтганда, «фильтрлай» олиш қобилиятига эга эмас. Шу сабаб интернетдан ёлғиз қолганда ҳам фойдаланиш эҳтимоли бўлган болани қаттиқ назорат остига олиш керак, унга ўзи ҳақидаги шахсий маълумотларни интернет орқали танишган одамларга айтмасликни ўргатиш зарур.

Дунё тармоғидаги қандай ахборот мактаб ёшидаги болалар учун фойдали бўлиши мумкин? Кунига бир неча соатлаб кибермаконда «саёҳат қиласиган» ўсмиirlар, аслида, нима билан шуғулланади ва бу ҳолат уларнинг дунёқарashi, характерида қандай акс этади? Зарур ҳолларда ўсмиirlарнинг ахборот хавфсизлигини қай усуlda таъминлаш мумкин? Мазкур саволлар кўпчилик ота-оналар ҳамда ёшлар муаммолари билан шуғулланувчи ташкилот ходимларини тобора кўпроқ ташвишга соляпти ва ўйлантироқда. Бунга жиддий асос ҳам бор.

Сўнгги пайтларда интернет орқали таъқиб этиш ёки илмий тилда айтадиган бўлсак, грифинг ҳолатлари кўп кузатилмоқда. Бу каби тармоқ безорилигининг энг биринчи қурбонлари айнан ёшлар қатлами, хусусан, ўсмиirlар ҳисобланади. Сабаби, шу ёшда болалар табиатан очик бўлади ҳамда дунёга фақат ижобий нуқтаи назар билан қарайди. Улар ўзлари эришган ютуқлари билан ўртоқлашишни, ўз фикрларини бировларга баён этишни, ғоялари билан бўлишишни ҳоҳлайдилар. Ўсмиirlар ўта ишонувчан, компьютер ўйинларига қобилиятили, буйруқларни осонликча бажарадиган бўладилар. Атрофдагилар билан кўпроқ мулоқотда бўлиб, янгидан-янги фикр, ғояларни ўртага ташлайдилар, уларни амалда қўллашга интиладилар, бироқ бу борада уларга ҳаётин тажриба етишмайди. Шунинг учун улар сайтларда қидиувни амалга ошираётганда, ахборотни қабул қилишда ёки электрон почта манзилидан фойдаланаётганда катталар ёрдамига муҳтож. Чунки бир қарашда беозор туюлган чатлар ёки маҳсус мулоқот дастурлари орқали кечадиган сухбатлар тафаккури энди шаклланаётган болаларни охир-оқибат жиноятгача етаклаб бораётгани ҳаётин ҳақиқат. Грифинг билан шуғулланувчилар ёки грифёрлар замонавий ёшларнинг қизиқишлиаридан жуда яхши хабардор бўлиб, онлайн конференция, форумларда исталган мавзуда сухбат юритиши, ўзларини уларнинг муаммоларини тушунадиган одамлар сифатида кўрсатиши мумкин, боз устига, веб тармоқда анонимликни

сақлаш хусусияти қисқа фурсат ичида ишончга кириб олишга имкон яратади¹.

Грифинг билан қурашишнинг энг оддий усули – компьютерга маҳсус тақиқлов дастурлари (энг машҳурлари киберпатруль ёки кидсконтрол)ни ўрнатиш. Шунда ўша фойдаланувчидан келадиган барча хабарлар автоматик тарзда фильтранади ёки дастурга ота-оналар томонидан киритилган чеклов туфайли боланинг ўзи қизиқиб ножӯя ахборотни олмоқчи бўлганда, автоматик тақиқ ишга тушади. Айни пайтда, мазкур дастурлар ҳам тўлиқ хафвсизликни кафолатлай олмайди, чунки баъзида улар фойдали ахборотни чеклаб қўйиши ёки кераксизини ўтказиб юбориши мумкин.

Ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларда интернетдан фойдаланиш дарслари факультатив сифатида мактаб дастурига киритила бошлади. Буни ҳам грифингга қарши қурашишнинг ўзига хос усули сифатида кўрсатиш мумкин. Негаки факультатив дарслар орқали болалар интернетдан олинадиган маълумотларнинг ҳаққоний ва тўғрилигини текширишга ўргатилади. Бундай дарслар, айниқса, ўсмирлар учун зарур.

Интернетда грифиндан ташқари айнан ўсмир ёшдагилар учун яна бир қанча хавфлар ҳам бор. Вақт ўтгани сайн болалар ва интернет муаммоси тобора чуқурлашиб бораётган бир пайтда, глобал тармоқнинг яширин хавфларига фақатгина таъсирига тушиб қолишни эмас, балки экстремистик характердаги секта ва турли хил уюшмалар сайтларининг фойдаланишга очиқлиги, виртуал фирибгарликка кенг йўл қўйилганликни ҳам кўрсатиш мумкин. Болаларнинг қизиқувчан табиати уларни юқорида тилга олинган турдаги сайтларга етаклаши, бу веб-саҳифаларда уларнинг руҳий ёки жисмоний соғлиғига хавф солувчи маълумотларни қўришига олиб келиши табиий. Электрон почта манзиллари орқали олинган хабарлар кучли руҳий таъсир ўтказиб, болаларни интернет доирасида ва ундан ташқарида ҳам жиноятга ундаши ҳеч гап эмас. Банк ёки кредит карточкасидаги хисоб рақамларни билган болакайлар онлайн савдоларда қатнашиш имкони билан бирга кичик ўйинчоқдан тортиб то энг сўнгги русумдаги машина сотиб олиш хуқуқигача эга дегани. Бу нарса уларни виртуал фирибгарларнинг нишонига айлантиради. Шу сабаб глобал тармоқ фойдаланувчилари кўп бўлган Белорусда бу каби муаммолар қатор янги касбларнинг вужудга келишига ҳам туртки бўлди. Янги турдаги мутахассисларнинг вазифаси оиласда интернетдан фойдаланиш маданиятини жорий этадиган ҳамда болаларга психологик, маънавий ҳамда жисмоний зарар етказмайдиган очиқ ва хавфсиз ахборот маконини яратишдан иборат. Шунингдек, кўплаб жамоат ташкилотлари, нодавлат ташкилотлар ва хусусий компаниялар ўз фаолиятини интернетнинг болаларга таъсири ва бундан бўладиган заарнинг олдини олиш усулларини ўрганишга қаратган. Жумладан, интернет мазмунини баҳолаш ассоциацияси (ICRA) мустақил халқаро ташкилот бўлиб, асосий вазифаси ота-оналарни уларнинг фарзандларини тармоқда кутаётган кўнгилсизликлар ва хавфли муносабатлар ҳақида огоҳлантириш,

¹ Манба: <http://fikr.uz/posts/13196.html>

кибермаконда болаларни нотўғри ахборотлардан ҳимоялаш ва сўз эркинлигини таъминлашдан иборат. Ота-оналарга кўрилаётган муаммолар юзасидан маслаҳат, кўмак берувчи Киберфаришталар (Cyberangels) – интернетда болалар ҳуқуқини ҳимоя қилишга йўналтирилган Европадаги ilk ташкилотга 1995 йили асос солинди ва айни пайтда АҚШ, Канада каби давлатлар ҳам аъзолар сафидан ўрин олди¹.

Муаммолар чукурлашгани сайин, бу каби ташкилотлар ҳам кенг кўламда тадқиқотлар ўтказиш ва хавфларга қарши кураш чоралари ишлаб чиқиши кучайтироқда. Хусусан, Болаларни асройлик (Save the Children) халқаро ҳуқуқий ташкилоти ўтгазган сўровномалар натижасида маълум бўлди, АҚШдаги 15-17 яшар ўсмирларнинг 85 фоизи, Канада ёшларининг 93 фоизи мунтазам равища интернетдан фойдаланади. Коммуникация воситалари тадқиқоти ассоциацияси (Association for the Research of Communication Media) олган натижаларга кўра, ўсмирлар катта ёшлиларни 2004 йили ёк интернетдан фойдаланиш бўйича ортда қолдирган².

Испаниянинг Болаларни ҳимоя қилиш агентлиги (Child Protection Agency) тадқиқотлари шуни кўрсатди, интернетдан доимий равища фойдаланувчи болаларнинг 44 фоизи виртуал мулоқот пайтида ҳеч бўлмаганда бир марта, 11 фоизи эса бир неча бор таъқиб остига олинган. Эътиборли томони, сўровларда иштирок этган ёшларнинг 14,5 фоизи интернет орқали нотаниш одамлар билан учрашув белгилаган, 10 фоизи бундай учрашувларга ёлғиз борган, 7 фоизи бу ҳақда ҳеч кимга ҳеч нарса айтмаган. Дунё миқёсида эса 38 фоиз болалар зўравонлик руҳидаги сайтларни, 26 фоизи миллатчилик характеристидаги вебсаҳифаларни мунтазам кузатиб бориши маълум бўлди.

2010 йилда дунёнинг энг машҳур компанияларидан бири Microsoft 28 давлатда ўзининг чатхоналарини ёпишини эълон қилди. Бу ҳаракат болалар муаммолари билан шуғулланувчи ҳуқуқ-тартибот ҳамда хайрия ташкилотлари томонидан тўлиқ қўллаб-қувватланди, чунки эркин ва назоратсиз форумхоналар спам, вирус ва ахлоқсиз ахборотни тарқатиш манбаига айланиб қолганди. Шу тариқа MSN текин чатлари Европа, Яқин Шарқ, Африка, Осиё ва Лотин Америкасининг кўплаб мамлакатларида ўз фаолиятини тўхтатди. Ўрнига Microsoft Messenger тезкор хабар алмашиниш тизими жорий қилинди, эндиликда бу хизматдан фойдаланиш учун шахсий маълумотларни киритиш асосида рўйхатдан ўтиш талаб этилади. Чунки ўтган йили Буюк Британияда шов-шувга сабаб бўлган зўравонлар устидан ўтказилган суд жараёнларининг камида 26 ҳолатида қурбонга айланган болалар таъқибчилар билан виртуал мулоқот орқали танишгани аниқланди.

Замонавий технологияларнинг тез суръатларда ўсишига қарамай, баъзан одамлар улардан оқилона фойдаланиш қандай кечиши кераклигини тўлиқ англаб етмайди. Компьютер ва интернетгача бўлган даврда ўсиб-улғайган кўплаб ота-оналар ва муаллимларнинг катта қисми, агар бола

¹ манба: www.zjyouz.com/index.php?option=com_content&task=view

² манба: fikr.uz/posts/talim_fan_taraqqiyoti/3329.html

интернетдан фойдалана бошласа, бунинг, албатта, фойдасидан зарари кўпроқ деб ўйлайди. Болани компьютер ёки интернетдан чалғитиш ҳаракати замирида, аслида, бошқа бир муаммо, яъни катталарнинг бу масалада нисбатан саводсиз экани аниқланди. Бироқ агар улар ўзлари аввал технологиялар саводсизлиги масаласига жиҳдийроқ ёндашиб, буни бартараф этишса, мақсадга мувофиқ бўларди. Негаки саводсизлик масаласидан қочиш орқали болани технологиялардан ажратиб қўйиш тўғри эмас. Боз устига, яна бир жиҳат эътиборга лойиқ: айнан катталарнинг тутган йўлидан келиб чиқкан ҳолда болаларда кибернетик дўстига нисбатан муносабат шаклланади.

Шубҳасиз, интернет билим ва керакли ахборотни олиш учун улкан имкониятлар яратади, бироқ тармоққа жойлаштириладиган катта ҳажмдаги ахборотнинг барчасини ҳам ишончли ва фойдали деб бўлмайди. Фойдаланувчилар маълумотларнинг тўғрилигини аниқ ажратса билиши учун танқидий фикрлаш қобилиятига эга бўлиши талаб этиларкан, бу жиҳат «Интернетда бўлса, демак, тўғри», – дея фикрлайдиган болаларга ҳам тегишилдир. Бу борада уларга интернетда хоҳлаган инсон ўз саҳифасини яратиши, унга ҳар қандай маълумотни жойлаштириши ва бунда унга ҳеч ким тўсиқлик қилолмаслигини вақтида тушунтириш зарур. Болаларга кенг доирадаги манбалардан фойдаланишга йўналтириш натижасида фактларни фикрлардан фарқлашга, тўғрилиги тасдиқланмаган ахборотдан ҳимояланишга ўргатиш мумкин.

Ҳозир кимни қараманг ё қўлида, ёки қулоғида ёки чўнтағида телефон. Ўша жажжи матоҳ оиласидек қадрдон, кези келганда, усиз томоғимиздан таом ҳам ўтмайди. Биламизки, бугун республикамизда уяли алоқа компаниялари ўша қутичани «жонлантириб», узогимизни яқин, оғиримизни енгил қилмоқда. Улар ўртасидаги рақобат биз абонентлар учун кўп қулайликлар, янгиликларни тақдим этмоқда.

Алоқа операторлари – компаниялар ҳар бир абоненти билан илиқ муносабат ўрнатиш йўлида ҳар куни янги-янги лойиҳа, янги-янги ташаббуслар билан чиқмоқда. Шу боисданми, кун бўйи яқин дўстингиз ёки қариндошларингиз эсламаса ҳам, компания бир йўқлаб қўяди. Системадаги янгиликлар, тоғли худудларда кутилаётган табиий оғатлар ва балансингиздаги пул. Булар тўғрисидаги хабарномаларни деярли ҳар куни ўқиймиз. Баъзида меъдамизга тегса ҳам, унинг зарари йўқ деймиз. Компаниялар шу қадар меҳрибонки, ҳатто бирор масалада ортиқча фикрлашга эҳтиёж қолдирмайди. Йигит яхши кўрган қизига дилини ёришга қийналяптими, марҳамат: тегишли кодни теради-да, тайёр шаблонни олади ва уни маҳбубасига жўнатади. Фарзанд онасини, ўқувчи устозини байрам билан табриклиши учун-чи? Унга ҳам шаблон бор, албатта. Ҳеч қизиқиб кўрдингизми, ўша тайёр шеър, табрик ва изҳорларнинг савияси қай даражада экан? Ўзи, умуман, уларнинг зарурати борми?

«Ёшлар бугун китоб ўқимай қўйди!», «Ёшлар онлайн оламга муккасидан кетмоқда!», «Улар бадиий адабиётга қизиқмаяпти» каби ибораларни ишлатяпмиз, бу муаммонинг ечимини изляяпмиз, амалда

қўлляпмиз. Лекин, барибир, техника, виртуал олам ёш авлодни ўзига мафтун қилишда давом этмоқда. Шундай пайтда ёшларни назмий оламдан баҳраманд қилиш жуда фойдали иш, аслида. Бу борада уяли алоқа операторларининг ташаббусини қўллаб-қувватлаймиз.

XXI аср инсоният тариҳида тамаддунлараро мулоқот асри, техника ва технология, ахборот коммуникациялари тизими мисли қўрилмаган даражада такомиллашиб борувчи юзийиллик сифатида из қолдириши шубҳасиз. Афсуски, бундай глобал ривожланиш халқаро телекоммуникациялар, интернет тизими, оммавий ахборот воситалари орқали ёшлар маънавиятига салбий таъсир этаётганлиги бугунги куннинг аччиқ ҳақиқатларидан биридир. Ёшларимиз онгини заҳарлаб, уларнинг маънавий қарашларини издан чиқараётган ана шундай хавфли таъсирлардан бири лудоманиядир.

«ludomania.com» интернет манбасида келтирилишича, бу сўз (лотин тилида *ludus* – ўйин) замирида ўйинларга муккасидан кетиш, уларга қарам бўлиш маъноси ётади. Ташқаридан қараганда мазкур ҳолат заарсиздек кўринса-да, тадқиқотчи олимлар унга инсон руҳий ҳолатининг бузилишига олиб келувчи ҳамда ижтимоий ҳаётига салбий таъсир кўрсатувчи «қасаллик» сифатида қарашади. Чунки «лудомания» оқибатида киши нафақат жисмоний ва руҳий зўриқади, балки ижтимоий, касбий, оиласвий, ҳаттоқи шахсий ҳаётидаги мажбуриятларга ҳам масъулиятсиз бўлиб қолади.

Бугунги кунда Ғарб давлатларида автомат ва компьютер клублари, казино ҳамда букмейкерлик идоралари ўйинларига муккасидан кетиш лудоманиянинг асосий кўринишлари сифатида тилга олинмоқда. Бундай кишилар тоифасига фақат осон пул топишга, енгил даромад олишга ҳаракат қиласиганлар деб қараш нотўғри. Негаки «ўйинчи»лар орасида бой-бадавлат, жамиядта нуфузи ва мавқеи баланд кишилар ҳам тез-тез учраб туради. Ишбилармонлик, кимўзарга мусобақа ўйнаш каби сифатлар уларга хос хусусиятлардир. Лудоманларнинг асосий иши ўзгалар нигоҳида мавқеларини ошириш, бошқаларга нисбатан яхши, кучли, қобилиятли ва омадли эканликларини исботлашдан иборат. Фақат муваффақиятгина уларга ҳаётдан тўла қоникиш, ўзини тўлиқ намоён этиш ҳиссини беради. Улар учун энг муҳими – ўйинда ғалаба қозониш¹. Бу уларнинг нималарга қодир эканини исботлаш усули, руҳий ҳамда маънавий қоникиш омили. Аммо у буни кутилган натижаларга бошқаларнинг ёрдамисиз, ўз кучи билан эришсагина ҳис қиласиди. Бундай ўз-ўзини бошқарув лудоман учун ғолиб келиш қобилияти, ишбилармонлик сифатлари, хукмронлик тимсоллари ҳисобланади.

Одатда, ўйинга кириш оддий қизиқишдан, дам олиш ёки эрмакдан, муаммолардан қочишдан бошланади. Ўйинга берилиш ҳолати эса жуда тез суръатларда, баъзан бир неча кун давомида юзага келади. Бундай инсон ўйинда омади келиб, ютишни бошлиши билан, унинг онгини омад доимо у тарафида бўлиши, у ҳар доим муваффақиятга эришиши керак деган фикр эгаллаб олади. Бунинг натижасида ғолиб чиқиш учун кўп вақт ва кучини шу

¹ манба: www.betfilter.com/index.php?page...ludomania

ишга сарфлай бошлади. Чунки мағлубият унинг ориятига, шахсиятига тегади, айборлик ва алам ҳиссини кучайтиради, нима қилиб бўлса ҳам ғолиб чиқишига ундаиди ва оқибатда у ўйинга муккасидан кетади.

Албатта, ҳамма ҳам муккасидан кетган ўйинчи эмас, кимдир ўйинларга совуқконроқ муносабатда бўлади. Бундай кишиларда ўзига ишонч кучли ва улар ўзини назорат қилиш қобилиятига эга, ўйинларга жуда кам вақт сарфлайди. У гоҳ-гоҳида фақат ҳордиқ чиқариш ва дам олиш учун ўйнайди, ютуқларга вазминлик билан қарашиб ҳамда мағлубиятни хотиржам қабул қилишни билади. Кўпгина ҳолларда ўйинчилар берилиб кетиш оқибатида тобора катта микдорда пул тикиб, таваккалчиликни оширадилар, бунинг натижасида улар ҳамма нарсани унутиб, секин-аста ўйин вассасаси асирига айланиб боради. Одатда, мазкур ўйинда ютган киши ютуқ билан чиқиб кетмайди, аксинча, аввалгида ҳам кўпроқ микдорда пул тикиб, бор-бунидан айрилгунча ўйинни давом эттиради. Бундай жазава ҳолати ўткир ҳиссий кечинмаларни бошдан кечиришни таъминлайдиган катта микдордаги нейрогормонлар ишлаб чиқилишига олиб келади. Ўйинчилар шундай виртуал ҳолатга тушадиларки, улар вақт ва пул ҳисобини унутишади. Улар бу ҳолатдан пуллари тугаганда ёки кўпкунлик ўйин пойгасида кучдан қолиб, ииқилгандан сўнггина чиқадилар.

Навбатдаги мағлубиятдан кейинги афсус ва пушаймон тезда унутилади ва ўйинчилар яна кучли ўйин иштиёқига тушадилар. Кўпчилик такрорий ўйинда аввалги ютқазган пулларини қайтариб олишни, қалбини эгаллаган алам ва гўёки адолатсизликни енгишни исташади. Уларнинг назарида бу сафар, албатта, омад кулиб боқиши керак. Мазкур важ уларни яна ўйинга чорлайди ва ўйин жараёни уларни ўз тирдобига тортиб, яна ўша жазава ҳолатига олиб келади. Ўйин жазаваси нисбий кучли таъсир этувчи фармакологик самараага эга руҳий фаол моддалар – наркотикларга ружу қўйган одамларда кузатиладиган ҳолатга ўхшайди. Шу боис лудомания муаммоси инсон руҳиятига таъсири жиҳатидан ичкилиkbозлик ёки гиёхвандлик сингари жиддий касалликлар даражасига кўтарилишга улгурди.

Бугун кўпгина мамлакатларда аҳолининг аксарият қисми турли ўйинлар билан вақт ўтказади. Масалан, интернет маълумотларига кўра, АҚШда 1975 йили турли ўйинларга аҳолининг 68 фоизи қизиқсан бўлса, 1999 йилга келиб бу кўрсаткич 86 фоизни ташкил этган. 1987 йили ҳар бир американлик йилига ўз бюджетининг 0,3 фоизини ўйин учун сарфлаган. Бугунги кунда мазкур рақам 1 фоиздан ошган. Албатта, ҳаёти давомида умуман ҳеч қандай ўйинга қизиқмаган, уларни ўйнамаган одамлар ҳам бор, шунингдек, ўйинларга жуда кўп маблағ сарфлаб вақт ўтказадиганлар ҳам, афсуски, кам эмас. Океанортида ўйин бизнесидан тушган йиллик даромад 67 миллиард долларни ташкил этган. Бу кабель телевидениеси ва кинолар намойишидан тушган даромаддан анча юқоридир¹.

Киберлудомания ҳам таъсир жиҳатидан инсон руҳий ҳолатига, саломатлигига ичкилиkbозлик ва наркомания каби зарар етказиб, салбий

¹ манба: eduportal.uz/source/akt/axborot_asrida_talim_tarbiya.pdf

оқибатларни келтириб чиқаради. Дунё олимлари уни аллақачон хавфли касалликлар рўйхатига киритиб қўйишган. Бу хасталик, инсон ўйинни эмас, ўйин инсонни бошқарган тақдирда, хавфли ҳисобланади. Киберлудомания касаллигининг бошланғич даври яширин тарзда кечиши мумкин. Ушбу касалликнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Ўйин домига тушиб қолган «бемор» ўзини одамлардан олиб қочадиган, кайфияти тез-тез ўзгариб турадиган бўлиб қолади. Ўта жаҳлдорлик, тез-тез кузатиладиган бош оғриги, уйқудаги нотинчлик, доимий тушкунлик, руҳий безовталик киберлудоманларга хос белгилар ҳисобланади. Компьютер ўйинлари кишини оҳанрабодек ўзига тортиб, виртуал ҳаётга киришга мажбур қиласди. Бунда одам реал ҳаётдаги барча ташвишлар, муаммоларни унуглан ҳолда виртуал оламга тушиб қолади. Натижада компьютер ўйинлари инсон ҳаётига жиддий таъсир кўрсатади. Унинг атроф-муҳитга лоқайд муносабатда бўлишига олиб келади. Қизиқишлари доираси торайиб, кўпроқ ўйин ҳакида ўйлади.

Бугун шахар кўчаларидаги исталган интернет кафе ёки «Playstation»да гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўйинга берилган болаларни кўрасиз. Улар орасида болалар билан бир қаторда катта ёшдагилар ҳам борлиги ачинарли ҳолдир. Болаларимиз китоб ўқимай қўйди дея қайғуриб гапирамиз. Аслида, бундай бўлишига катталар сабабчи эмасми?! Болалар билан суҳбатлашсангиз уларнинг истаклари ҳам ўзгарганини сезасиз. Улар энди Қорбобога турли ўйинчоқлар эмас, «Playstation», компьютер, ноутбук, телефон, планшет сўраб мактуб ёзишади. Хатни ҳам почта орқали эмас, интернетдан жўннатишингизни илтимос қилишади. Бир сўз билан айтганда, компьютер болалардан ўйинчоқларни тортиб олди. Компьютер ўйинларидағи тимсоллар уларнинг идеалига айланиб қолди. Хоҳласак-хоҳламасақ, боланинг келажаги айнан ёшлигига қандай ўйинлар ўйнаганига боғлиқ. Умуман олганда, ҳаётимиз бир зайлда ўтади: уй – иш. Айрим ҳолатларни мустасно қилганда деярли ҳар куни шу ҳол такрорланади. Вақт ўтиб бораверади, аммо бу анъана ўзгармайди. Фақат вазият, иш жойимиз, турмуш тарзимиз, ҳаётга муносабатимиз ўзгариши мумкин. Қизиқишларимизнинг доираси эса кенгайиб бораверади. Ҳамма нарсанинг ҳам меъёри бўлгани каби, компьютер ўйнаётганда ҳам меъёри унугланмаган яхши. Зоро, қизиқиш ва интилишларимизни яхши томонга йўналтириш ўзимизга боғлиқ.

Авваллари ахборотни инсонлар бир-биридан узокроқ масофада бўлса кабутарлар, чопарлар ёрдамида қабул қилган ва бу, ўз навбатида, ахборотга эҳтиёжманд одамларнинг бир неча кун, ҳафта, ҳатто ойлаб вақтини олган. Интернет кашф қилингач, дунёнинг бир четида содир бўлган воқеа-ҳодисадан бутун ер юзи аҳолиси сониялар ичидаги хабар топиш имконига эга бўлди. Аммо бугун интернетдан ёвуз мақсадларда фойдаланишни ўзига касб қилиб олганлар ҳам йўқ эмас ва улар сони ортиб бормоқда. Оқибатда ахборот маконида «дезинформация» атамаси вужудга келди.

Дезинформация (ёлғон ахборот) муайян мақсадларни қўзлаган ҳолда соxта ахборот тарқатиш демакдир. Биз ҳар куни турли манбалар, хусусан, телевизор, радио, босма нашрлар, интернет каби ахборот воситалари орқали юзлаб, ҳатто минглаб маълумотларга эга бўламиз. Ачинарлиси шундаки,

олаётган хабарларимиз замирида ётган мақсад ҳақида ҳеч ҳам ўйламаймиз, аксинча, уларни қандай бўлса шундай қабул қиласиз. Сўнгги пайтларда аксарият мутахассислар турли манбалардан келаётган ахборотларнинг ҳақиқий эмаслиги, бир-бирига зид маълумотларнинг кўпайиб кетаётганига аҳамият қаратишмоқда ва бу уларни жиддий ташвишлантирмоқда. Албатта, бир маълумотни турлича талқин қилиш мумкин, аммо агар аҳвол шу тарзда давом этса, кейинчалик турли ахборот тарқатиш манбалари оқибатини ўйламай хабарларни истаганча ўзларига мослаштириб етказаверишади. Тобора глобаллашаётган ва ривожланаётган бугунги дунёда жисмоний урушлардан чарчаган давлатларда мазкур тажовузлар бошқа бир томонга йўналтириляпти, яъни инсон онгини эгаллаш ва уни манипуляция қилишга уринишлар кенг авж олаётир. Аксарият инсонлар эса ўзи билмаган ҳолда бу урушнинг бевосита иштирокчисига айланиб бормоқда. Ахборот хуружи ҳар қандай ҳолатда ҳам ўз таъсир қучига эга бўлиши мумкин: қаердадир бирлашишга ундаса, бошқа жойда парокандаликка дучор қиласи.

Қабул қилаётган ахборотимизнинг қарама-қарши мазмунини бошқа манбада кўриб қолсак, шу захотиёқ онгимизда шубҳа туғилади. Бир томондан, ёлғон ва янгилиш ахборот тарқатаётган нашрларни айблашимиз мумкин, иккинчи томондан, биринчи эшитилган хабар ҳар доим тӯғри деб қабул қилиниши барчага маълум. Бунда эса, албатта, дезинформация фаоллик қиласи. Баъзан бирор масала ёки муаммо юзасидан кишиларнинг фикрлари умуман мос келмайди. Ана шундай пайтда ахборот манбалари таъсиридан фойдаланган ҳамда жамиятда ўз тарафдорларининг фикрини қўллаб-қувватлаган ҳолда шу мавзуга оид ахборотни ўзгартирадиганлар ҳам топилади.

Информацион таҳдидлар бизга қай даражада кучли таъсир қилаётганини билиш учун жаҳонда содир бўлаётган воқеаларга назар ташлашимиз кифоя. Сохта ахборотнинг фарқига кўпчилигимиз борамиз, аммо унинг таъсири қандай оқибатларга олиб бориши мумкинлигини ҳар доим ҳам англаб етмаймиз. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун сўнгги йиллар ичида дунёқарашингизда қандай ўзгаришлар содир бўлгани ва бунда телевизор ёки газетадан олинган ахборотлар қанчалик таъсирга эга эканини аниқлашга уриниб кўринг. Шунда ўзингиз, қолаверса, сизни ўраб турган олам ҳақида янги ва қизиқарли маълумотларни билиб оласиз.

Дезинформацияни ҳақиқий ахборотдан ажратиш осон эмас. Муайян янгилик ҳақида ўзингизда ҳаққоний маълумотлар бўлган тақдирдагина сохта ахборотнинг фарқига боришингиз мумкин. Бунда ахборот манбалари муҳим аҳамият касб этади. Яъни сиз олдиндан билган ва ишонган манбадангина маълумотларни қабул қилишингиз керак. Шунда дезинформация тарқатаётган манбани аниқлаш имкони пайдо бўлади. Кейинчалик ўзимизни ёлғон ахборотлардан ҳимоя қилишимиз ҳам осон кечади. Одатда, дезинформацияда глобал характерга эга муаммолар тилга олинади. Шунинг учун асосий эътибор айнан мана шу каби нозик масалаларга қаратилади.

Сохта ахборотлардан ҳимояланишнинг энг яхши усули – барча ахборот манбаларига эҳтиёткор ёндашиш, уларга танқидий ва таҳлилий назар билан

қараб, мустақил хулоса чиқариш. Ҳар қандай ахборотни чуқур таҳлил қилмай туриб түғри деб биладиган бўлсак, ёлғон маълумот тарқатувчилар тузоғига илиниб қолишимиз ҳеч гапмас. Нафақат ОАВларига мурожаат қилган вақтда, балки дўстлар, ҳамкаслар ва қариндошлар билан мулоқотга киришганда ҳам хушёрликни унутмаслик лозим. Шунингдек, имкон бўлса, ахборотни текшириш керак. Глобал характердаги мавзуларга эҳтиёткорлик билан ёндашиш зарур. Бу, ўз навбатида, дезинформация хавфини камайтиришга ёрдам беради. Уйда ҳамма вактингизни телевизор кўриш эмас, балки оиласиз, яқинларингиз ва саломатлигингиз учун сарфланг. Телевизор кўрган тақдирингизда ҳам, билим доирангизнинг янада кенгайишига хизмат қилувчи кўрсатувларни томоша қилсангиз, мақсадга мувофиқ. Ишхонада эса ишончли интернет манбаларидан фойдали маслаҳатларни ўқишингиз мумкин.

Агарда сиз «янгиликка ўч» бўлсангиз, ахборотларни нейтрал манбалардан саралаб олганингиз маъқул. Шу кунларда оммавий ахборот воситалари орқали ҳам деярли ҳар куни сохта ахборот тарқатилаётганига гувоҳ бўламиз. Яқинда шундай ҳолат Баҳрайн оммавий ахборот воситаларида кузатилди. Баҳрайн туризми вакиллари Ғарб ОАВларига қарши курашмоқчи эканликларини билдирган. Бунга Ғарб журналистлари томонидан Баҳрайн халқи ва туризми борасида тарқатилган ёлғон хабар сабаб бўлди. Баҳрайннинг савдо-саноат палатаси қошидаги сайёҳлик кўмитаси раҳбари Набил Канунинг айтишига қараганда, сохта ахборот таъсирини камайтириш учун Ғарб ОАВларидан келадиган ахборотни қаттиқ назоратга олиш шарт. «Ўтган йили мамлакатга ташриф буюрувчи меҳмонлар ва сайёҳлардан келадиган фойданинг 40 фоизи қўлдан бой берилди. Бу эса, ўз навбатида, Баҳрайн учун жуда катта йўқотишдир», – дея таъкидлаб ўтди у. Н.Канунинг гапларига қараганда, шу йили меҳмонхоналар ва сайёҳлик бизнеси билан боғлиқ фойда даражаси кескин тушиб кетган¹.

«YBA Kanoo» компанияси таркибига кирувчи сайёҳлик компанияси директорлар кенгашининг биринчи ўринbosari бўлган Н.Кану мамлакатнинг обрў-эътиборини яна аввалги ҳолига қайтариш учун қатор лойиҳаларни амалга ошириш таклифини илгари сурди. У Ғарб ахборот агентликларини ёлғон хабар тарқатишда айблади. Барчасига ОАВлари томонидан тарқатилаётган ёлғон ахборот айбдор. Ҳеч ким баҳрайнликларнинг қай даражада меҳмондўст эканини билмайди. Бу вақтинчалик муаммолар. **78**Ҳар бир халқнинг ўзига яраша ташвишлари бўлади ва барчасининг ечими мавжуд, – деб хабар беради сайёҳлик агентлиги раҳбари.

Биз кундалик ҳаётимизда минглаб ахборотларга дуч келамиз. Ўзаро дўстлар билан суҳбат қурган ёки телевизор томоша қилаётган вақтимизда түғри ва нотўғри ахборот онгимизга кириб боради. Зоро, дунёнинг ўзи асли оқ ва кора ранглару түғри ва қинғир йўллардан иборат. Уларнинг қай бирини танлаш эса кишиларнинг ўзига боғлиқ.

Сўнгги пайтларда юқори технологиялар соҳаси мутахассисларидан ташқари социологлар томонидан ҳам «киберхуружд» атамаси тез-тез тилга

¹ манба: www.glassdoor.com/.../Working-at-YBA-Kano

олинадиган бўлди. Баъзи эксперталар бугун кўплаб давлатларда кузатилаётган интернет орқали информацион хуружлар киберурушнинг бир кўриниши бўлиши мумкинлигидан хавотирда эканини ҳам яширмаяпти. Аслида ҳам ушбу хавфнинг даражаси юқорими? Унинг олдини олиш бўйича амалга оширилаётган ишлар кўлами қандай ва улар чиндан ҳам самара бермоқдами?

Кўхна қитъада бу борада ўзига хос изланишлар бошлаб юборилганига бир неча йил бўлди. Хусусан, мавжуд муаммога дунё жамоатчилиги эътиборини янада кўпроқ тортиш мақсадида киберхимоя учун махсус кун ажратилиши йўлга қўйилди. Бутундунё интернет хавфсизлиги куни (инглизча Safer Internet Day) номини олган мазкур ўзига хос сана ҳар йили февраль ойининг биринчи сешанбасида нишонланади. Уни нишонлаш фикри эса 2004 йили Европа Комиссияси томонидан ўртага ташланган ва Европа мактаблари тармоғи (European SchoolNet) ҳамда бу кунни нишонлашда асосий координатор ҳисобланган Европа хавфсиз интернет тармоғи (European Safer Internet Network – Insafe) нодавлат ташкилотлари томонидан кўллаб-куватланган. Шундан бери бу куни аҳолини, айниқса, болаларни интернет ҳамлаларидан ҳимоя қилиш, тармоқ хавфсизлигини таъминлаш масалалари кўплаб етакчи мутахассислар томонидан муҳокама қилинади ва улар юзасидан амалий таклиф ҳамда чора-тадбирлар ишлаб чиқилади¹.

Бугун юқори технологиялар ҳаётимизда тобора кўпроқ маъно касб этаётган бир пайтда интернет хавфсизлиги масаласи долзарб аҳамиятга эга эканини ортиқча таъкидлашга ҳожат йўқ. Шу боис хавфсиз тармоқ фаолиятини ўрнатишга бўлган илк қадамлар давлатларда хайриҳоҳлик билан қабул қилинди. **0**

Бутундунё интернет хавфсизлиги куни Европа Комиссиясининг ахборий жамият ва ОАВ бўйича комиссари Вивьен Рединг раҳбарлигига ўтказилади. Ушбу кунга бағишлиланган тадбирларда дунёning 33 мамлакатидан 89 та ташкилот, жумладан, 17 та вазирлик ва маъмурий бошқармалар қатнашиб, миллий, худудий ҳамда маҳаллий тадбирларнинг сони 300 тадан ошади. Уларнинг бир қисми таълимий мазмунга эга, уларнинг мақсади интернет хавфсизлиги муаммоларини ҳал этиш усуллари билан кенг жамоатчиликни таништиришдан иборат².

Буюк Британия, Германия, Франция, Испания, Италия, Дания, Швеция каби қатор давлатларда мутахассислар томонидан, одатда, мактаб ёшидаги болалар тармоқдан фойдаланишнинг умумий қоидалари, веб макондаги хавф ва фирибгарликларга қарши курашиш усуллари билан таништирилади, таълим муассасаларида хавфсиз интернет юзасидан сухбатлар ташкил қилинади, уларга ўқитувчилар билан биргаликда ота-оналар ҳам жалб этилади, болаларни киберхавфлардан ҳимоя қилишининг амалий самарали усуллари таклиф этилади. Россияда ушбу кун муносабати билан бир неча йиллардан бери анъанавий равишда «Хавфсиз интернет ҳафталиги» ташкиллаштирилади. Бунда кўпинча «Майкрософт» компаниясининг

¹ манба: www.saferinternet.org/safer-internet-day

² манба: <http://www.helpix.ru/news/200708/141431/>

худудий бошқармаси ва Интернет технологиялари жамоатчилик маркази ташаббускорликни ўз қўлига олади. Акция доирасида «Болалар учун интернет: истиқболми ёки хавф?» мавзусида давра сухбати ўтказилади. Экспертлар болаларни тармоқда қандай хавф кутаётгани, уларни бу мазмундаги ахборотлардан қандай ҳимоя қилиш усулларини муҳокама қиласди, шунингдек, киберқарамлик ва интернет этикасига доир масалаларга алоҳида тўхталаҳилар. Қолаверса, ҳафталик якунида «Интернетнинг инсон ва жамиятга таҳди迪 ҳамда хавфи» мавзусида мутахассислар ва турли тингловчилар иштироқидаги кенг қамровли конференция ўтказилади, дейилади webplanet.ru электрон саҳифасида.

Жамоатчилик фикрини ўрганишга қаратилган сўровномалардан маълум бўлдики, ота-оналар кибермакон таҳдидларидан муҳофаза масаласига келганда ўз имкониятларига ортиқча баҳо бераркан. Айни пайтда, статистика катталарнинг саъи-ҳаракатлари деярли самара бермаётганини кўрсатди. Масалан, АҚШда ўтказилган тадқиқотда 7-18 ёшдаги болаларнинг 80 фоизи ҳар куни электрон почтасига вирусли файл қабул қиласди. Кибермаконда сайр этадиган ҳар бешинчи бола интернет таҳдидига бир марта бўлса-да учраган, ҳар тўртинчиси эса ёшига мос бўлмаган ахборотни олган. Айнан шу сабаб эксперталар болалар ва ўсмирлар интернетдаги салбий ахборотлар оқими ҳамда информацион хуружлардан нисбатан камроқ ҳимоя қилинган дея таъкидлашмоқда. Қолаверса, болалар хуқуқларини ҳимоя қилувчи халқаро фонд – ЮНИСЕФ томонидан ташкил этилган сўровлар интернетдан фойдаланадиган 90 фоиз болалар ахлоқсиз сурат ва видеоларга дуч келиши, 60 фоизи эса бу турдаги ахборотни мақсадли равишда излаганини кўрсатди. Аҳамиятлиси, ушбу фойдаланувчиларнинг катта қисмини вояга етмаганлар ташкил этади деб ёзади membrana.com сайти.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, бугунги кун кибермакондаги энг катта хавфлардан яна бири ғаразли мақсадларга хизмат қилувчи турли дастурлар бўлиб, улар кўп ҳолларда шахсий маълумотларни ҳар хил фирибгарлик мақсадларида, хусусан, «спам» дастурларини тарқатиш ва киберхуружларни ташкил этиш ниятида фойдаланади. «Касперский лабораторияси» компанияси маълумотларига кўра, биргина Россияда 2010 йили браузерлар орқали фойдаланувчилар компьютерларига 580 миллионта хуружлар уюштирилган (2009 йили мазкур кўрсаткич 73 миллиондан ортмаганди). Боз устига, «Симантек» («Symantec») компанияси маълумотларига кўра, бутун дунёда вируслардан зарар кўраётган компьютерлар сони ортиб бормоқда ва улар, ўз навбатида, янада кўпроқ «спам» ҳамда зарарли дастурий таъминот воситаларини тарқатмоқда¹.

Айнан шу сабаб глобал миқёсда интернет хавфсизлиги кунини нишонлаш муносабати билан «Майкрософт» компанияси дунёнинг турли мамлакатларидағи интернет фойдаланувчиларига компьютерни вирус ва спам дастурлардан ҳимоя қилиш, шунингдек, компьютер ва тармоқдаги ўзи

¹ манба: ru.wikipedia.org/wiki/Symantec

ҳақидаги шахсий маълумотларни сир тутиш борасида турли тавсиялар беради. **82**

Бу борада яхши самара бериши кутилаётган ва ҳозирча синовлардан ўтаётган дастур Германияда амалга татбиқ этилмоқда. Аникроқ айтганда, мамлакатда ўқув мақсадларидағи киберуруш дастури старт олди. Жараёнда федерал ва ҳудудий давлат ташкилотлари ҳамда хизматларининг компьютер тизимлари икки кун мобайнида сунъий равишда ташкил этилган хакерлар «хужум»и остида бўлган. «Luekex» номини олган дастурга уч минг нафардан ортиқ давлат хизматчилари ҳам жалб этилган деб ёзади «Bild» («Bild») нашри. Бир неча йилга мўлжалланган дастур доирасида ахолини ўз вақтида хавфдан хабардор қилиш, одамларнинг мазкур ҳолатга муносабатини ўрганиш ҳам киради. Айни пайтда, интернетдаги ижтимоий тармоқларни ҳам дастурга киритиш кўзда тутилган. Бу тадбирлар мамлакатда фаолият юритадиган Киберхимоя бўйича миллий марказ томонидан кузатиб борилади. Таъкидланишича, бундан кўзланаётган мақсад давлат хизматлари информацион технологиялар инфратузилмасидаги заиф жойларни аниқлаш ва киберхуруджлар кузатиладиган пайтда уларга муносиб қарши тура олиш усусларини ишлаб чиқишдан иборат.

Бунга салкам икки йил тайёргарлик қўрилган бўлиб, дастлабки синовлар 2011 йилнинг октябрь ойида бошланган. Уларнинг натижалари бир неча ой таҳлил этилади. Шундан сўнг 2013 йили навбатдаги синовлар ташкил этилди. Сир эмас, интернет ва юқори технологиялардан фойдаланиш бугунги кун одамининг одатий эҳтиёжларидан бирига айланган. Айни пайтда, хавфсизликка эга бўлиш, уни таъминлаш чора-тадбирларини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик зарур. Негаки сўнгти ўн йилликда дунёдаги киберхавфсизлик тушунчаси батамом ўзгарди, қачонлардир бир хакернинг ножӯя хатти-ҳаракатлари сифатида таъриф этилган киберхуруджлар бугунги кунга келиб комплекс шаклга эга бўлди ва чинакам таҳдид қўринишини олди. Шу боис ёш авлодни киберхуруджлардан ҳимоя қилишни истаган давлатларда бу борадаги дастурлар кенг кўламда амалга татбиқ этилмоқдаки, бунинг натижаси ўлароқ кибормакон хавфларига онгли равишда қарши курашишга эришиш мақсад қилинмоқда.

Аср бошида биз бутунлай янги ихтиро – ижтимоий тармоқлар билан танишдик. Тез фурсатда улар ҳаётимизнинг бир қисмига айланди. Ёдингиздами, интернетдаги мулоқот одамларга дастлаб ғайриоддий туюлган, ҳеч ким уни жиддий қабул қилмаганди. Ҳозир эса акси, жонли мулоқотдан воз кечиб, виртуалликка «бош олиб кетаётганлар» сони ортиб бормоқда. Тўғри-да, ижтимоий тармоқлар компьютердан узилмай туриб дўстлар билан гаплашиш, уларга совға юбориш, дунёнинг исталган чеккасидаги воқеадан хабар топиш имконини бермоқда. Ҳозир одамларнинг руҳияти, турмуш тарзи ва ўзаро муносабатларида ижтимоий тармоқларнинг таъсири катта.

Огайодаги Кент университети (АҚШ) профессори Уильям Кист мулоқотнинг янги усуслари уни хавотирга солаётгани ҳақида шундай фикр билдирган: «Мен кафеда мук тушиб ўз ноутбуклари ичига кириб кетаётган одамларни кўрганимда биз бир-бirimiz билан деярли гаплашмай

қўйганимизни англайман»¹. Чиндан ҳам, «Facebook», «Twitter», «Одноклассники» ва «Мой мир» сайтларини айримлар нонушта, тушлик ва кечки овқат сингари кундалик эҳтиёжларидан бири деб билади. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун шунчаки ён-атрофга қараш, ёшларнинг гап-сўзларига кулоқ тутиш кифоя. Автобусда, кўчада, исталган жойда бутун борлиғи билан телефон, нетбук ёки планшетлар «ичига кириб кетган» одамларни кузатамиз. Бундан уч ёки тўрт йил олдин «ижтимоий тармоқлашиш» жараёни бу қадар шиддатли тус олмаганди.

Технологик тараққиёт туфайли кўпгина инсоний қадриятлар ўзгача кўриниш касб этди. Лугат бойлигимида ҳақиқий, кундалик ҳаёт («real life») ва «online» деб аталувчи виртуал ҳаёт атамалари пайдо бўлди. Олдин қанақа эди? Поездда, самолётда бирор одам билан танишасиз, суҳбатлашасиз – вақт ўтиши билан у одам хотирангиздан, ҳаётингиздан изсиз йўқолади. Мактабни битиргач синфдошлар, университетни тамомлагач курсдошлар билан алоқангиз маълум вақт узилади. Ҳозир эса танишларингизни «Facebook» ва «Одноклассники» сайтларидан топиб, улар билан муентазам хабарлашиб туриш имкониятингиз бор. Ижтимоий тармоқда танишларингиз ҳаёти, кундалик ишлари кафтдагидек намоён бўлади. Бироқ бу каби мулоқотларнинг фойдасидан заари кўпроқ, дейлик, сиз дўстингизни бир неча ойлардан буён кўрганингиз йўқ, аммо интернет орқали у билан ҳар куни суҳбатлашасиз.

Оксфорд университети профессори Сюзан Гринфилд инсон руҳиятидаги салбий ўзгаришлар ижтимоий тармоқлар билан ҳам боғлиқ эканини таъкидлайди². Аниқланишича, ўта оддий виртуал мулоқотлар инсонда руҳий оғишларни вужудга келтиаркан. Яъни одам ижтимоий мұхитнинг ўзгарувчан шароитларига мослашолмайдиган бўлиб қолади. Шунингдек, келажакка ишончнинг йўқолиши, ўзига нисбатан нохолис баҳо бериш, тушкунлик, тажовузкор хатти-ҳаракатлар, муросасиз фикрлар, ижтимоий фаолликнинг сусайиши каби ҳолатлар кўзга ташланади. Таъкидлаш керакки, ижтимоий тармоқларнинг доимий мижозлари вербал мулоқотга киришиш кўникумасини йўқотади, масалан, суҳбат чоғида улар суҳбатдошининг кўзларига қарай олмайди. Жонли мулоқот, спорт ва юлдузли осмон остидаги сайrlар инсонга тетиклик бағишлийди, кайфият улашади, шунга қарамай, ижтимоий тармоқлар шиддат билан оммалашиб бормоқда. Нега? Буюк Британиянинг Олий дизайн мактаби талабаларига ўқилган маърузада ижтимоий тармоқларда инсонлар бошидан кечирадиган янги кўринишдаги ҳис-туйғулар, интернет тобелиги муаммоси, шахс ва унинг ижтимоий тармоқдаги «нусха»си ўртасидаги ўхшашлик ҳақида бир қанча янги хуносалар баён этилган (cossa.ru). Психологияда ўзгалар эътиборига тушиш деган тушунча бор. Бунда бир шахснинг бошқа бир шахс томонидан тан олиниши, жумладан, мақташ, жилмайиб қарашиб, имо-ишоралар

¹ манба: translatedby.com/you/twitter-and-facebook-are-driving-us...ru/.txt

² манба: theoryandpractice.ru/.../3539-syuzan-grinfeld-rebenok-vospitannya

ёрдамида қўллаб-қувватлаш, сўзлаш, фаол тинглаш каби ҳаракатлар назарда тутилади.

Атрофдагилар диққатини тортиш учун инсон турли усуллардан фойдаланади. Кимdir масъулият ва ғайрат билан ишловчи ходим вазифасини бажаради, кимdir ташқи кўринишига эътибор қаратади. «Facebook»даги «лайк» (ингл. like – «менга ёқди») тугмаси ҳам эътибор жалб қилишнинг ўзига хос усулидир. Аллакимнинг юклаган расми, қолдирган маълумоти сизга ёқса, буни билдириш ёки маълумотни бошқаларга тавсия қилиш учун «лайк»дан фойдаланишингиз мумкин. Ижтимоий тармоқларнинг фаол фойдаланувчилари шу йўл билан ўзларининг «мавжудлиги»ни исботлашга уринишади.

Оиласи ва шахсий ҳаётидаги муносабатлари рисоладагидек бўлган одам ижтимоий тармоқларда кимларнингдир эътиборига муҳтож эмас ва улар бу ерда нисбатан кам вақт ўтказишади. Оддий фойдаланувчи тармоққа, асосан, ахборот олиш ва мулоқотга киришиш мақсадида мурожаат қилса, ижтимоий тармоқ ишқибозлари шахсий ҳаётларидағи бўшлиқларни шу йўл билан тўлдирмоқчи бўлишади.

Ҳеч ҳам қондирилмайдиган очлик ҳолати фанда «булимия» деб юритилади. Ижтимоий тармоқларга муккасидан кетган одамни мулоқот булимиясига чалинган bemорга қиёслаш мумкин. Негаки ҳар куни 6-7 соатлаб вақтини ижтимоий тармоқларга бағишловчи одамлар у ерда шунчаки вақт ўтказаётгани ҳақида ўйлашнинг ўзи қўрқинчли. Ёқимсиз иш ва нохуш хаёлларни кейинга «суриш» – ижтимоий тармоқда соатлаб қолиб кетиш сабабларидан бири. Бирор масалага ечим топиш ёки муайян ишни бажариш керак бўлган вақтда мия ортиқча қувват сарфлашдан «бўйин товлаб», одамни бошқа нарсалар билан чалғитишга уринади: «Ижтимоий тармоққа кир, у ерда иш қилмайсан, одамлар билан гаплашасан, холос». Агар бу жараён назорат остига олинмаса, фойдали иш қилиш ўрнига ижтимоий тармоқда бехуда вақт сарфлашга одатланиб қолиш ҳеч гапмас. Виртуал тобеликка чалинган инсоннинг ҳаёт суръати ҳам шунга монанд ўзгаради. У ижтимоий тармоқлардаги ҳамма янгиликлардан боҳабар бўлиб туришни хоҳлайди, гарчи бу умуман зарур бўлмаган, фойдасиз хабарлар бўлса ҳам. Шунингдек, ижтимоий тармоқдан ташқарида (оффлайн) у ўзини муҳим янгилик лардан бехабар қолиб кетаётгандек, дунёдан узилиб қолгандек сезади.

Интернетда шахс бутунлай бошқа томондан намоён бўлади. Масалан, ҳиссий ва шахсий ривожланишда муаммолари бор, оиласа эътиборга муҳтож бир фойдаланувчи. У оила аъзоларининг меҳрига муҳтож. Бир қарашда унинг муаммоларига ечим топса бўлади. Фақат бунинг учун ўз устида тинимсиз ишлаш, тўсиқларни енгиш, зарарли одатларни ташлаш керак. Интернетда эса ҳаммаси осон, у ўзини қандай хоҳласа шундай қўрсатиши, аллақандай сониялар ичида ўзидан «қаҳрамон» яратиши мумкин. Бироқ интернет одамдаги муаммоларни бартараф этмайди, бир муддат унутишга ёрдам беради, холос. Қўшимчасига, шахс ижтимоий ҳаётдан узилиб, ундаги масъулият, ўзликни англаш, бошқаларга ғамхўрлик қилиш каби хусусиятлар ривожланишдан тўхтайди.

Реал ҳаётда инсон қилган ҳар бир иши учун деярли ўша вақтнинг ўзидаёқ жавоб олади. Агар сухбатдошнинг кўзларига қараб бирор савол берилса, унинг жавоб бериши ёки бермаслигини олдиндан билиш мумкин. Ижтимоий тармоқларда эса мавхумлик бор. Сиз кимгадир савол йўлласангиз, унга қачон жавоб келишини фақат тахмин қиласиз. Фикр ва ҳиссиётларнинг тўла ифодаланмай қолиши инсонлар орасидаги келгуси муносабатларда салбий акс этиши мумкин.

Белоруссиялик мутахассис Евгений Морозовнинг «Тармоқ уйдирмаси» («The Net Delusion») номли китобида айтилишича, ижтимоий тармоқлар бегам ва эринчок одамлар авлодини тарбияламоқда. Чиндан ҳам, «Одноклассники»дан бошқа ерда дўсти бўлмаган, ижтимоий тармоқлардан бошқа мавзуда тайинли гап айттолмайдиган ёшларнинг ахволи жуда ҳам аянчили.

Машҳурлиги нуқтаи назаридан дунёда биринчи ўринни эгаллаб турган Google қидирав тизими (79,65 фоиз) манзилига бир ойда ўртача 41 миллиард 345 миллион сўров келиб тушади. 2009 йилнинг 15 октябрь санасидан ушбу қидирав тармоғи интернет бўйлаб 191 тилдаги маълумотни топиш имкониятига эга бўлди. «Гугл» компаниясига 1998 йили Стэнфорд университети талабалари Ларри Пейж ва Сергей Брин томонидан таълим лойиҳаси сифатида асос солинганди.

Интернет яратилгач, одамларнинг турмуш тарзи, машғулотлари, ахборот ва янгиликларга бўлган муносабати ўзгарди. Жамиятда шундай одамлар гуруҳи шаклландик, улар «Wikipedia»ни ягона ахборот манбаи, «Google»ни эса етакчи қидирав тизими деб билади. Дунё бўйлаб ҳаётини «ўргимчак тўри»сиз тасаввур қилолмайдиган, дарслардан сўнг кутубхона, кинотеатр ёки футбол майдонига эмас, интернет клубларига шошадиган, юрганда, турганда, овқатланаётганда ҳам кўзларини телефон экранидан узмайдиган ўсмирлар сони кўпайиб бормоқда. Хорижда бундай ёшларни битта умумий ном билан «Гугл авлоди» деб аташ одат тусига кирган.

Сўнгги тадқиқотлардан маълум бўлишича, сайтлар, электрон манбалар одамлар учун хотира вазифасини бажараётган экан. Қандай қилиб деган савол туғилиши табиий. Жуда оддий: ахборот излаб интернетга мурожаат қилишга одатланиб қолган фойдаланувчи маълумотларни хотирада сақлаб қоламан деб ўзини ортиқча уринтирмайди: бунга эҳтиёж йўқ. 1993 йилдан кейин туғилган авлод болалиқдан маълумот топишнинг осон йўлларини ўзлаштирган, улар замонавий технологиялар билан бир неча сония ичida чексиз маълумотлар базасига эга бўлиш мумкинлигини яхши билади. Қарабисизки, кутубхоналарга бориб китоб варақлаш, ниманидир ёдда сақлаш ёки катта авлод вакилларини саволлар билан кўмишга зарурат қолмайди.

Онлайн компьютер кутубхонаси маркази (Online Computer Library Center) ҳисоботига кўра, дунё миқёсида мактаб, лицей, коллеж ва университетда таҳсил олувчиларнинг 83 фоизи ҳар қандай ахборотни дастлаб Яндекс, Google, Rambler каби турли қидирав тизимларидан излайди ва атиги 2 фоиз ўқувчи кутубхона сайtlари ёки китоб жамғармаларига мурожаат қиласиди.

Худди шундай тенденция Ўзбекистон ёшлари учун ҳам бегона эмас. Ўқитувчи реферат ёки мустақил иш талаб қилдими, бас, интернетдаги таниш сайтлардан «ёрдам сўралади». Энг ёмони, бундай «малакали» плагиатларни фош этиш жуда қийин. Аммо тармоқдаги тайёр илмий ишлар талабаларнинг «мушкул»ини осонлаштириш билан бирга хотира ва ақлий салоҳиятнинг сезиларли даражада пасайишига олиб келаркан. Биринчидан, тезкор ахборотни олиш имконияти фойдаланувчиларни эътиборсизлик ва ялқовликка ўргатади. Улар қидирув тизимидан топилган тайёр ахборот билан чекланишади ва кўп ҳолларда текширилмаган, ноаниқ маълумотларни энг сўнгти ҳақиқат сифатида қабул қилишади. Компьютер саводхонлиги юқори бўлган ёшлар оддий орфография ёки таҳлил борасида, афсуски, билимдонлик намойиш қилолмайдилар.

Иккинчидан, бир пайтнинг ўзида бир неча ишни бажариш сифатга салбий таъсир кўрсатиши олимлар томонидан аллақачон исботланган. Масалан, компьютерда матн ёзиш ва ўша жараёнда дўстлар билан хабар алмашиш одамнинг дикқатни жамлашига халал бераркан.

Шубҳасиз, хотира инсондаги мавжуд номоддий бойликларнинг энг қимматлиларидан биридир. «Веб-планета» манбасида келтирилишича, профессор Бетси Спарроу бошчилигидаги Колумбия университети психологлари ҳам бир неча тадқиқотларни шу масалага қаратди. Маълум бўлишича, вебқидирув сайтлари ва маълумот базаларидан оммавий равишда фойдаланиш ахборотни ёдда саклаш усуllibарига жиддий таъсир кўрсатади.

Интернет ҳозирги пайтда трансактив хотиранинг бир кўриниши бўлиб қолди. Трансактив хотира деганда маълумотнинг ўзини эмас, уни излаб топиш алгоритмини ёдда саклаб қолиш тушунилади. Соддароқ айтганда, сиз Шекспирнинг ҳаёти ва ижоди билан яхши таниш бўлмасангиз ҳам у ҳақидаги маълумотни қайси манбадан топиш мумкинлигини биласиз. В.Спарроу ҳамкаслари билан ўтказган тажрибаларнинг бирида одамлар кейинчалик топиб бўлмайдиган ахборотни қидирув тизимларида мавжуд ахборотга нисбатан яхшироқ эслаб қолиши амалда ўз тасдифини топди.

Тадқиқотчи, бошқа олимлардан фарқли ўлароқ, бу ҳолни ижобий баҳолайди ва маълумотларнинг электрон манбаларда сақланиши мия фаолиятини кўпроқ таҳлил ва хulosалар чиқаришга йўналтириш учун шароит яратади деб ҳисоблади. Бироқ масаланинг яна бир томони борки, кун келиб гиперматнлар ўчиб кетса ёки, дейлик, «Google» қидирув тизими ишдан чиқиб қолса, одамлар маълумотларни топишда қийинчиликларга дуч келиши турган гап.

Экспертларнинг фикрича, 2017 йилга бориб мультимедиа макони инсоният ҳаётининг етакчи ахборот манбаи даражасига кўтарилади, қофозли китобларни факат музейлар ва китобсеварларнинг хонадонларидағина учратиш мумкин бўлади. «Google» ва «Yahoo» қидирув сайтлари эса асосий билим манбаига айланади. Ҳозир ҳам кутубхоналарга, асосан, илм кишилари ва катта ёшдаги одамлар бораётганини ҳисобга олганда ушбу башоратнинг реалликка кўчиш эҳтимоли юқори.

Замонавий болаларнинг, чиндан ҳам, туғилибоқ компьютерга ўтириб, мураккаб амалларни бажариб кетиши қобилияти борми деган саволга жавоб топиш мақсадида британиялик олимлар тадқиқот ўтказди. Аҳамиятлиси, изланиш натижалари бу қарашнинг ҳақиқатдан йироқлигини кўрсатди. «Гугл авлоди» ақлини инновацион технологиялар «бағри»да таниётгани рост, аммо кўп ҳолларда уларнинг компьютердан фойдаланиш имкониятлари маълум чегаралар доирасида. Улар, асосан, ижтимоий, мусиқий сайтларга мурожаат қилишади, бу эса юқори даражадаги компьютер саводхонлигидан далолат бермайди. «InoPressa.ru» манбаси хабарига кўра, ёшлар кўпчилик ўйлаганидек мураккаб технологиялардан фойдаланишмайди ва ўрта ёш вакиллари худди ўша амалларни ҳеч бир қийинчиликсиз ўзлаштириши мумкин.

Буюк Британиянинг «Офком» мустақил компанияси томонидан ўтказилган тадқиқот натижасида 65 ёшдан ошган одамларнинг интернетга сарфлайдиган кунлик вақти неваралариникидан 4 соат кўпроқ экани аниқланди. Демак, болаларнинг қанча вақтини тармоқда ўтказиши уларнинг ёшига эмас, балки маълум индивидуал хусусиятларига боғлиқ.

Замонавий ёшлар ҳақида гапирганда мутахассислар кўпинча «истеъмолчилар авлоди» деган иборани қўллайди. Болалиқда шиқилдоқлар ўрнига мобил телефонларни ўйнаб катта бўлган авлод вакиллари сўнгги технологиялар борасида ҳаддан ташқари кўп маълумотга эга. 18 ёшли ўсмирларнинг асосий қисми нуфузли идорада осонгина пул топиш, сўнгги русумдаги қўл телефонида сўзлашиш, хуллас, қулай ва фаровон ҳаёт кечиришни орзу қиласи. Аммо мазкур орзуларга эришиш йўллари ҳақида кўп ҳам ўйлайверишмайди.

«Веб-планета» манбасида баён этилишича, «Телевизор кўрасизми?» деган саволга россиялик ёшларнинг 55 фоизи «Йўқ» деб жавоб берган. Негаки бугун интернет шу даражада такомиллашганки, у бир вақтнинг ўзида барча оммавий ахборот воситалари ўринини тўлиқ боса олади. Шу боис «гугл авлоди» вакиллари маълумот излаб «шовқинни вужудга келтирувчи восита» – телевизордан кўра «ўргимчак тўри»га мурожаат қилишни афзал биладилар.

Европа интерактив реклама уюшмаси (EIAA) ўтказган тадқиқот натижаси ҳам юқоридаги фикрни тасдиқлади: 16-24 ёш оралиғидаги европаликлар телевизор пультини онда-сонда қўлга олиб қолишмаса, аксарият ҳолларда интернетнинг ўзи билан чекланишар экан. Океанортилик ёшлар эса хафтасига ўрта ҳисобда 11 соат вақтини глобал тармоқга бағишишлайди. Италиялик ёшлар интернетга сарфлаган вақти бўйича биринчи ўринда: хафтасига 13,6 соат. Сўровда Европанинг ўнта мамлакатидан жами 7 мингдан ортиқ одам иштирок этган. Қатнашчиларнинг ҳар учинчиси электрон почтасиз ҳаётни тасаввур этолмаслигини маълум қилган бўлса, 80 фоиздан ортиқ ёшлар интернетда маълум бир фаолият тури билан шуғулланишини айтди.

Массачусетс технологик университети социология ўқитувчиси Шерри Терклнинг «Биргаликда ёлғизлар» асарида чек-чегарасиз ва тартибсиз онлайн мулоқот руҳий касалликнинг бир кўриниши сифатида баҳоланади. Бу китоб,

айниқса, АҚШда, ижтимоий медиа эпидемияси домига тобора чуқурроқ кириб бораётган мамлакатда жуда катта шов-шувларга сабаб бўлди. Терклнинг айтишича, ҳатто дафн маросимида ҳам ўз айфонларида берилиб матн тераётган одамларни қўрган экан. Афсуски, бу ҳол жамиятнинг таназзулга юз тутаётгани, умуминсоний фазилатларнинг заррача қадри қолмаётганидан далолат.

2011 йилнинг 27 январь санасида БМТ қошидаги Халқаро электралоқа уюшмаси бош котиби Туре бутун дунёдаги интернет фойдаланувчилари сони 2 миллиардга етгани тўғрисида хабар берганди. Сайёрамиз ахолиси салкам 7 миллиардни ташкил этишини ҳисобга оладиган бўлсак, демак, Ер юзидағи ҳар учинчи одам жаҳон тармоғига мурожаат қиласди¹.

Фаол интернет фойдаланувчиларининг 57 фоизи ривожланаётган мамлакатларда яшайди. Сўнгги йилларда МДҲ ҳамда араб мамлакатлари ахолиси ҳам интернетга уланиш борасида юқори қўрсаткичларни намойиш қилишмоқда. Жаҳон ахолисининг катта ва чексиз ахборот манбаларидан эркин фойдалана олиш имконияти маънавий хавфсизлик масаласи борасида қатор муаммоларни юзага келтиради. Баъзи одамлар яқин келажакда кутубхоналар ҳам музейлар сингари ўн йилда бир бориладиган масканга айланиб қолишидан хавотирда. Эҳтимол, бунга арзигулик сабаблар бордир. «Гугл» тизими ҳаётимизни анча қулайлаштиргани бор гап, буни инкор этиш ниятимиз йўқ, у ҳозирги тезкор шароитда ахборот топишнинг энг қулай усули. Лекин тезкорлик таълим сифати ва маънавий қадриятларга зиён етказмаслиги керак.

Интернет ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчиларнинг ёш таркибиға эътибор қаратадиган бўлсак, ҳеч шубҳа йўқки, уларнинг аксариятини ёшлар ташкил этишмоқда. Тан олиш керак, ёшларнинг сиёсий маданияти ва сиёсий онгига таъсир кўрсатишида интернет қудратли коммуникация воситасидир. Сиёсатшунослик асосларидан бизга маълумки, шахс сиёсий онги ва хулқ-атвори ОАВ томонидан яратилган ахборот майдонига жиддий боғлиқ. Яъни, шахс сиёсий онгининг шаклланишига тасир кўрсатувчи тўрт омилнинг бири кенг маънодаги ахборотдир. Бу фикрни қуйидаги сиёсатшунос олимларнинг фикрлари ҳам тасдиқлаб турибди. Жумладан, Э.Дениснинг “ОАВ тафаккуримизни шакллантиради, фикрларимиз ва қарашларимизга таъсир кўрсатади, маълум хулқ-атвор турларига, масалан, маълум номзод учун овоз беришимизга туртки беради”¹, деган бўлса, бошқа муаллиф О. В. Кузьмен фикрича, фуқаролар хулқ-атворига ОАВнинг таъсири маълум жамоатчилик фикрини вужудга келтириш орқали амалга оширилади, “Жамоатчилик фикрига оммавий тус бера олгани туфайли ОАВ уни бошқаришга ва ҳатто йўлга солишга қодир”², — деб қайд этади. Ю. Н. Солодухиннинг фикрича, матбуот қарашларни вужудга келтиришда ҳам, уларни тарқатишида дам бевосита иштирок этади, яъни у жамоатчилик фикрини ифодаламайди, балки уни вужудга келтиради.

¹ манба: <http://www.iarex.ru/keywords/2441.html>

¹ Қаранг: Одилқориев Х.Т.,Фойибназаров Ш.Ғ. Сиёсий маданият. –Т.: 2004. 176-б.

² Қаранг: ўша жойда. 176-б.

У одамларнинг олам ҳақидаги тасаввурларини акс эттирмайди, балки бу тасаввурларни, бинобарин, одамларнинг дунёқарашини ҳам шакллантиради.., Жамоатчилик фикри деб аталувчи артефактни яратиш ОАВнинг жуда муҳим “ҳокимият” функциясидир¹. Бу мисоллар интернетга ҳам тааллуқли. Шу ўринда интернетнинг ёшлар маънавияти ва сиёсий дунёқарашига кўрсатаётган ижобий таъсирини келтириб ўтмоқчимиз:

- дунё ёшлари кўплаб соҳаларда бирхиллашдилар яъни, айтайлик, илм сирларини эгаллашда Ўзбекистон ёшлари АҚШ ёки Япония ёшларидан асло кам эмаслар;
- техникавий ютуқлардан аксарият интернетдан фойдаланувчи ёшлар бирдек баҳраманд бўлмоқдалар;
- янги илмий ихтиrolар дунё бўйлаб тез тарқалмоқда;
- демократик қадриятлар тўғрисида дунёнинг аксар ёшлари маълумотга эга бўлмоқдалар;
- сиёсий биқиқлик, авторитаризм ва тоталитаризм, диктатура ва анархия каби сиёсий иллатлардан кўплаб замонавий ёшлар хабардор яъни, улар жаҳон мамлакатларини бир-бири билан солиширига оладилар;
- ҳозирда ёшлар дунёда кечаётган сиёсий ҳодисаларни ўз вақтида кузатиб, таҳлил қила олмоқдалар;
- ривожланган мамлакатлар тажрибасидан ўrnak олган ёшларда ўз юртларини фаровон қилиш ҳисси шаклланмоқда. ва ҳ.к.
- юқоридаги ҳолатлар юртимизда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларга нисбатан ёшларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларга нисбатан актив муносабат билдиришларига асосий омил восифавсини тұтамоқда;
- юқордаги вазиятни ҳсобга олган ҳолда мамлакатимизда ёшлар ўртасида сиёсий маданиятни оширишга қўшимча ёрдамчи куч вазифасини бажарувчи “Энг яхши сиёсий маданиятни янада оширувчи ижтимоий тармоқ” номли танлов ўтказиш лозим ва уни реклама қилиш, ёшларни унга жалб қилиш бўйича Олий Мажлиснинг масъул қўмитасини жалб қилган ҳолда доимий ижтимоий сўров ва мониторинг олиб боришини йўлга қўйиш лозим;

АҚШда ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирда жаҳонда интернетдан фойдаланувчилар сарф этаётган умумий вақтнинг ҳар бешинчи дақиқаси айнан ижтимоий тармоқларга тўғри келмоқда. Ундан фойдаланувчилар сони бугунги кунга келиб 1,5 миллиард кишидан ошиб кетди¹. Бу ер шаридаги инсонларнинг деярли ҳар бешинчиси “виртуал ижтимоий ҳаёт”га эга деганидир. Шуниси қизиқки, уларнинг максимал кўпчилиги ёшлардир. Баъзи ёшлар интернет деганда ижтимоий тармоқларини тушунадилар. Бугун дунё ёшларини шиддат билан ўз домига тортаётган ижтимоий тармоқ ўзи нима?

Таркиби, факатгина иштирокчилардан иборат ва улар орасида мулокот ўрнатишга мўлжалланган, кўп фойдаланувчили интерактив веб сайtlар

¹ Қаранг: Одилқориев Х.Т.,Фойибназаров Ш.Ғ. Сиёсий маданият. –Т.: 2004. 176-б.

¹ Қаранг:Qora mushuk panjası. www.olam.uz/.03.05.2012.

асосида яратилган тармоқ – **ижтимоий тармоқ** деб тушинилади. Бу тармоқларнинг мақсади интернетда ўзаро қизиқишлар ёки бир-бирига яқин фаолияттга эга шахслар билан виртуал мулоқот қуришдан иборат. Одатда ушбу мулоқотлар ички почта ёки хабар алмashiш тизими орқали амалга оширилади. Шуни унутмаслик жоизки, тармоқни вужудга келтиришдан асосий мақсад бу – унинг ташкилотчилари учун улкан маблағ ишлashedir. Бундай веб-сайтларга аъзо бўлиш учун одатда фойдаланувчи ўзи ҳақида маълумот жойлаштириш керак (исм-фамилия, туғилган кун, туғилган жой, мактаб, севимли машғулот, қизиқишлари ва ҳ.к.).

Фойдаланувчиларнинг сони бўйича ҳозирда Facebook ижтимоий тармоғи 910 миллион фойдаланувчиси билан етакчилик қилмоқда (Буюк Британияда чиқадиган The Economist журнали маълумотларига кўра 2001 йил компания 1 млрд. АҚШ долларидан зиёд соф даромад кўрган). Ундан кейинги ўринларда Twitter–500 млн. фойдаланувчи, MySpace–255 млн. фойдаланувчи, Habbo Hotel–243 млн. фойдаланувчи, Windows Live Spaces–120 млн. фойдаланувчи, Friendster–110 млн. фойдаланувчи, Tagged.com–100 млн. фойдаланувчи, Hi5–80 млн. фойдаланувчи¹.

Шуни таъкидаб ўтиш керакки, ижтимоий тармоқларнинг машҳурлиги жаҳонда минтақалар бўйлаб турличадир, масалан, МДҲ мамлакатларида энг кенг тарқалганлари булар – V Kontakte.ru–160 млн. фойдаланувчи, Odnoklasniki.ru–140 млн. фойдаланувчи. Ижтимоий тармоқларнинг интернет оламидаги бундай нуфузи 1995 йил АҚШда Classmatec.com (Odnoklasniki.ru унинг русча аналоги) тармоғининг яратилиши билан бошланди. Эндиликда ижтимоий тармоқлар дунёнинг барча мамлакатларига кириб борди. Шу жумладан, ўзбек тилини қўллай оладиган тармоқлар ҳам мавжуд, булар жумласига: www.sinfidosh.uz ва www.vsetut.uz тармоқларини киритиш мумкин².

Интернетдан тўғри фойдаланилса, ижтимоий тармоқларнинг моҳияти эзгуликка хизмат қиласи яъни, дунё ёшлари мазкур тармоқлар воситасида бир-бирлари билан мулоқотга киришадилар, бир-бирларининг тиллари, маданиятлари, урф-одатларини ўрганадилар, ўз навбатида сиёсий савилярини ҳам ўстирадилар, биққиқликдан халос бўлиб, олам ҳақидаги тассавурларини бойитадилар, илмларини оширадилар.

Бироқ, ҳозирга келиб жаҳон афкор оммасини интернет ва ундаги ижтимоий тармоқларнинг салбий жиҳатлари жиддий ташвишга солиб қўйди. Айнан ушбу воситалар сиёсий ёки мафкуравий курашнинг қуролига айланади. Улар орқали айrim сиёсий кучлар ўзларининг қабиҳ ишларини амалга оширмоқдалар, “оммавий маданият”, ахлоқсизлик, фаҳш, ёвузлик, зўравонлик, лоқайдлик, эгоцентризм каби иллатларни зўр бериб тарқатмоқдалар. “Ахборот хуружи”нинг қуролига айланган инернет ёшлар сиёсий тафаккурига таъсир кўрсатиб, минг йиллар давомида шаклланган

¹ Манба: Twitter скоро достигнет аудитории 500 миллионов. PublikCiti.ru. 23.02.2012

² Манба: Каталог пользователей В Контакте.Архивировано из первоисточника. 05.06.2012.

азалий анъаналарни барбод этиб юбормоқда, ўнлаб сиёсий можаро ва инқирозларга сабаб бўлмоқда.

Баъзи мамлакатлар ўз доираларида бу жараёнга қарши курашмоқдалар, масалан, Эрон 2012 йили жаҳон “ўргимчак тўри”дан узилиб ўзларида интернетнинг аналогини ишга туширди (аслида бу ечим эмас). Россия прокуратураси бир қатор сайтларни ва интернет намойишларини экстремистик мазмунда деб топиб ёпиб ташлади. ХХР Синхуа агентлиги хабарига кўра, 2011 йил мамлакатда интернетдан фойдаланувчилар сони 513 миллиондан, Хитойга дахлдор веб-сайтлар сони эса 2,3 миллиондан ошган. ХХРда 2012 йилнинг дастлабки икки ойи мобайнида уйдирма тарқатувчи 16 та веб-сайтлар ёпилган, 208 мингта “зарарли” онлайн хабарлари ўчириб ташланган¹.

Айниқса, гап ижтимоий тармоқларга бориб қадалганда, унинг зарарлари кўлами ҳаммасидан ошиб тушмоқда, бу тамоқларнинг ижтимоий хавфи шундаки, айrim фойдаланучилар ўз номлари билан рўйхатдан ўтишмайди, шармсиз фотосуратлар жойлаштиришади, ўзаро мулоқотда беҳаё сўзларни ишлатишади ва ҳурматсизлик қилишади, бемаъни гаплар ёзишади ва нотўғри маълумотлардан фойдаланишади. Шаклланган ижтимоий гурӯхларни бошқариб бўлмайди. Бундай тармоқлар таъсирига тушиб қолган мингминглаб ёшлар ўз ҳаётлари(оилалари, ишлари, ўқишилари ва ижтимоий муносабатлари)дан бегоналашиб вертуал олам таъсирига тушиб қолмоқдалар. Gellup тадқиқот агентлиги маълумотларига кўра Ғарб мамлакатларида оиласи ажралишларнинг ҳар учтадан биттасига айнан ижтимоий тармоқлар сабабчи бўлмоқда. Одатда ОАВ ва интернетдаги кўплаб намойишлар оммага йўналтирилган бўлади. Лекин, ижтимоий тармоқлар якка шахс билан ишлаш учун қулай имкондир. Буни яхши тушинган баъзи сиёсий марказлар, миссионерлар, диний экстремистлар, террористлар ва афюнфурушлар ундан унумли фойдаланмоқдалар.

Вазиятнинг хавфли томони шундаки, сиёсий кучлар таъсирига тушиб қолган, афтидан безарар кўринган ижтимоий тармоқлар ўз қиёфаларини кескин ўзгартириб, **сиёсий тармоқларга** айланиб қолмоқдалар. “Араб баҳори” воқеаларига, Миср, Ливия ва Сурияда кечаетган сиёсий инқироз ва хунрезликларга фақатгина Facebook сабабчи эканлигига, бугун миллионлаб араб ёшлари ўзларини “Авладу Facebook” (Facebook фарзандлари) ёки рўй берган тўнтаришларни “Инқилабу Facebook” (Facebook революцияси) – деб атаётгани мазкур тармоқ айrim араб ёшларининг сиёсий онгини заарлаб улгурганини тасдиқлаб турибди. Ачинарлиси ушбу араб ёшлари ўз мамлакатларига қанчалар зиён етказганини ҳануз тушиниб етганича йўқ.

Интернет - ўзига хос виртуал, сунъий ахборот сайёрасидир. Мазкур сарҳади йўқ сайёранинг ўзига яраша об-ҳаво(атмосфера)си, турфа хил “одамлари ва уларнинг маконлари” мавжуд. Интернет “кишилари” орасида дин-диёнатли, маърифатпарварларни ҳам, “аборигенлар”ни ҳам учратиш мумкин. Лекин, энг эътиборлиси, ундаги “маконлар”-саҳифалар ичida

¹ манба: Qora mushuk panjası. www.olam.uz/ 03.05.2012.

“оммавий маданият” деган ниқоб остида ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, инсон шаъни ва қадрини камситувчи заарли ғояларни тарқатаетган, инсонни маънавий жиҳатдан емиришга қаратилган мафкуравий технологияларни тарғиб қилаётганлари афсуски оз эмас.

Оммавий маданиятнинг хавфли томони шундаки, у ўзгармас истеъмол ва дидларга ўзини мослаб асл бадиий маданиятни четга суреб чиқариши мумкин. Унда у шахс, инсонни юксалтирувчи руҳий олам ва маънавият ўрнига кўнгилсизлик ва зўравонликни таклиф этади.¹

Айни пайтда ҳаёт ҳақиқати шуни кўрсатадики, ҳар қандай тараққиёт маҳсулидан икки хил мақсадда - эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Ҳозирги дунёда ахборот технологияларининг ривожланиш даражаси давлатнинг геосиёсий таъсирини белгиловчи омиллардан бирига айланди. Шунинг учун, ахборот технологиялари юксалган давлатларда бу соҳадаги устунликдан сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, ахборот ва маданий тажовузларни амалга ошириш йўлида фойдаланиб қолиш нияти йўқ, деб айттолмаймиз.²

“Оммавий маданият” хуружи эртага қандай оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлиги устида бош қотиришимиз даркор. Зеро, яқин-йироқ юртларда “оммавий маданият”нинг аччиқ, тахир мевалари-оила институтининг дарз кетиши, ахлоқсизлик ва беҳаёликнинг авж олиши, отона ва фарзандлар ўртасида меҳр-оқибат йўқолиб бораётгани, бир жинсли никоҳлар-буларнинг барчаси бизнинг кўзимизни очиши керак.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, Ўзбекистон ҳам замонавий коммуникация тизимидан четда эмас. Ёшларимизнинг унинг мудҳиши таъсирига тушиб қолмасликлари борасида барчамиз масъулмиз. “Ахборот хуружи”га қарши қандай курашиш кераклиги, ёшларимизни ёт сиёсий, мафкуравий ва маънавий таъсиrlардан қандай ҳимоя қилиш йўллари Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз И.А. Каримовнинг кўрсатмаларида айниқса, “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида ўз ифодасини топган: “Мен ҳаётда кўп бора ўз тасдигини топган ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда, бу масалада шундай деган бўлардим: тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доим сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин”¹.

3. Ахборот хуружига қарши ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг зарурияти ва аҳамияти.

Информацион таҳдидлар инсон маънавий оламига қаратилган бўлиб, уни издан чиқариши, асрлар давомида шакллантирилган маънавий меросни йўқ қилишни, у орқали эса инсонларда фикр қарамлигини пайдо қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

¹ Исоғов Б. Жамият тарағиёти асоси. Наманган: “Наманган” нашриёти. 2007.-Б.26-27.

² Умарова Н. Халоскор куч ёхуд маънавий оламни асрash қўйиши./Маънавий юксалиш йўлида.-Т.:Маънавият.2008.-Б.49.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият” 2010. 2-нашр, - Б. 115-116.

Ўтмишда босқинчилар ва халқимизни қарамлиқда тутиш иштиёқида бўлган тажовузкор кучлар энг аввало халқимизнинг маънавиятидан, маданиятидан, тарихидан, шу жумладан, аждодларимиз маънавий меросидан ҳам маҳрум қилишга қаратилган эди. Жумладан, собиқ совет тузуми даврида атеистик тарғиботга зўр берилиши оқибатида, халқнинг эътиқод эркинлиги чеклаб қўйилганлиги натижасида халқ онгига диний таълимотларга чанқоқлик туйғуси шаклланганлигини англаб етган маънавий душманларимиз турли диний ниқоблар воситасида экстремизм, прозелитизм ва бошқа воситалар ҳамда усуулар билан халқимиз, энг аввало ёшларимиз онгини заҳарлашга уринмоқдалар. Мамлакатимиздаги тинчлиги, осойишталиги, шунингдек, мустақиллигига хавф солаётган бир қатор маънавий таҳдидларни санаб ўтишимиз мумкин. Булар диний экстремизм, ақидапарастлик, прозелетизм, миссионерлик, оммавий маданиятнинг зарарли кўринишлари ва бошқалар.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз аҳолисининг 64 фоизини ёшлар, аникроғи, 30 ёшгача бўлган йигит-қизлар ташкил этади. Маълумки, ёшлар жамиятни ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий янгилашнинг муҳим субъектларидандир. Улар ҳаётда рўй бераётган жараёнларга ўз таъсирини ўtkазадилар ва тараққиётни ҳаракатга келтиришда муҳим ўрин эгаллайди.

Маънавиятга четдан ва ичкаридан бўладиган салбий таъсирлар бор ва бўлади. Яқин келажакда бу хавф-хатарлар камаяди, деб камида-саддалик, росмана айтганда-жинояткорона бепарволик бўлар эди. Ташқи маънавий таҳдидларни тўхтатиши, таъқиқлаш ихоталаш осон эмас.

Шундай экан, ҳар қандай ташқи ғоявий, ахлоқий таъсирга нисбатан мафкуравий иммунитет, яъни ҳар бир ўзбекистонликда ташқи ғоявий таъсирни маънавий элакдан ўtkазиш қобилиятини шакллантириш маънавий-маърифий, тарбиявий ишларимизни биринчи вазифаси бўлиши зарур. Токи одамларнинг ўзи ҳар бир ахборотни, янгилик ва билимни таҳлил қилиб, маънавият элагидан ўtkазиб, яхшини ажратиб олсин, ёмонига қарши курашиб, бошқаларни ҳам бундан огоҳлантирсинг.

Мафкуравий иммунитет деганда кишиларнинг ёт, зарарли мафкураларга, экстремистик-террористик ҳаракатларга берилмаслиги, мамлакатимиз, халқимиз душманларига нисбатан ғоявий муросасизлик ҳамда юксак даражадаги мафкуравий – сиёсий хушёрликни тушунилади.

“Иммунитет” тушунчасининг ижтимоий-маънавий жараёнлардан келиб чиқувчи, тарбия билан боғлиқ бевосита таърифини Ўзбекистон республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А.Каримов қўйидагича ифодалайди: “Маълумки, ҳар қайси касалликни олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қиласи. Биз ҳам фарзандларимизни юрагида она-Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур. Ана шунда жоҳил ақидапарастликнинг “даъвати”

ҳам, ахлоқни рад этадиган, биз учун мутлақо бегона ғоялар ҳам ўз таъсирини ўтказа олмайди”.

Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари” рисоласига ёзган сўз бошисида “Ҳозирги мураккаб шароитда ҳалқимиз, аввало, ўсиб-ўниб келаётган ёш авлодимиз онги ва қалбида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш муҳим ахамиятига эга”, -деб такидлаб ўтган эди.

Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг муҳим ижтимоий маънавий зарурат сифатидаги аҳамияти ортиб бормоқда.

Мустақил миллий таракқиётимизни ҳозирги босқичида таълим муассасаларининг муҳим вазифалардан бири-ёшларни юксак ғоявийлик ва миллий ғояга содиқлик, ёл мафкураларга қарши муросасизлик руҳида тарбиялашдир.¹

Ёшлар дунёқарашида соғлом эътиқод, ишонч ва миллий қадриятларнинг устиворлиги, ёт мафкураларга қарши иммунитетни тарбиялашда уларни:

-миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари билан куроллантириш;

-ҳаёт ҳодисаларининг дунёвийлик, илмийлик тамоилии асосида таҳлил қилиш ва баҳолашга одатлантириш;

-ўз қарашларини ҳимоя қилишга ўргатиш;

-бузгунчи мафкураларга ҳар доим ҳамма жойда муросасиз бўлишга тайёрлашга асосий эътибор қаратиш зарур.

Глобаллашув жараёнлари кучайган милодий учинчи минг йилликнинг дастлабки юз йиллиги инсоният тарихига ахборот технологиялари асри сифатида кириб келди. Кўз ўнгимизда замонавий дунёнинг геосиёсий, геостратегик, иқтисодий ва ижтимоий, ахборот-коммуникация қиёфасида фундаментал ўзгаришлар ясадиган чукур жараёнлар рўй бермоқда.

Хусусан, алоқа воситаларининг ривожланиши, уларнинг компьютерлаштирилиши, электрон почта, интернет, космик телерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб кетиши билан ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам тобора кенгайиб бормоқда.

Ушбу жараёнда уйимиз, ҳаётимизни тоза ҳаво билан таъминлаб, айни пайтда «довуллар»дан сақлаш омили – миллий истиқлол ғояси ҳисобланади. Инсоният тарихи аслида ғоялар кураши тарихидир. Бугун турли ғоялар, мафкураларнинг инсон онги ва қалбини забт этиш мақсадидаги ўзаро кураши ҳар қачонгидан кўра шиддатли тус олмоқда. Бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда. Бу ҳар қандай давлат мустакиллиги учун улкан таҳдид, хавф-хатардир.

¹ Солиева Н. Ёшлар. Миллий ғоя. Тарбия. – Тошкент.: “Info capital grup”, 2011. - Б. 16.

Ана шундай фожеаларнинг олдини олиш, уларни тинч йўл билан бартараф этишнинг ягона воситаси мафкуравий таҳдидлардан сақланиш ва ўз миллий ғоясига эга бўлишdir. Миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, улар қалбига инсонпарварлик, одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек эзгу ишларимизда мададкор бўлиши зарур. Миллий истиқлол ғояси мамлакатнинг олдида турган улуг, бунёдкорлик ишлари ундан қўзланган асосий мақсад инсонларнинг эркин ва фаровон ҳаётга эришиши, озод ва обод Ватан қуриш йўлида ҳар бир киши учун ҳаракат йўналиши бўлишга қаратилган. Миллий ғоя ҳеч қачон кишиларнинг онги ва дунёқарашини бошқаришга, уларни яна аллақандай «қолипга», «ягона андозага» солишга қаратилган эмас. Эркин фикрни уйғотиш ва фикр эркинлигини кафолатлаб бериш, ўзгалар фикрини тинглаш, эшитиш ва ўз фикрини айтишга имконият яратади. Шу сабабдан ҳам миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишни изчил, чуқур ўйланган тизим асосида ташкил этиш ҳамда уларнинг таъсирчанлигини кескин кучайтиришни бугун бошимиздан кечираётган ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Негаки, бизга қарши ғоявий курашдан қўзланган мақсад – инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, уларни ўз дунёқарашига бўйсундириб, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилишдан иборат.

Ёшлар ўзининг ҳаракатчанлиги, янгиликларга интилувчанлиги ҳамда бўш вакт ресурсига эгалиги туфайли юқори даражада коммуникатив фаоллик кўрсатадилар. Бошқа гурухларда эса нисбатан пассивлик кузатилади. Уларга хос бундай бефарқлик, лоқайдлик, дунё бехабарлик хусусиятлари салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Бу биринчи гуруҳ учун тобора фаоллашаётган агрессив, тажовузкор сиёсий таъсирга берилиб кетиши хавфининг мавжудлигига, иккинчи гуруҳнинг эса, позитив мазмунга эга ахборотлардан ташқарида қолиши билан белгиланади.

Глобаллашув соясида ҳаракатланаётган ушбу жараён шарқ маънавиятига, маданиятига сайқал берган буюк алломалар юрти бўлмиш Ўзбекистонимизга ҳам раҳна солмоқда. Шуни айтиш жоизки “Оммавий маданият” никоби остидаги негизида носоғлом ғоялар яширинган омиллар чет элдан тўғридан-тўғри ватанимизга кириб келаётгани йўқ. Аслида, ўз ватандошларимиз ҳам шу омилларни ватанимиз худудига кириб келишига замин яратмоқдалар. Шуни унутмаслигимиз керакки, мафкуравий полигон малайлари бўлган шахслар бошқа инсонларни ўzlаридан бир поғона пастда кўришади. Бироқ ўз сухбатдошлари билан ўз шахсий манфаатлари борасида сўзлашаётганда ички кечинмаларини асло сездирмайдилар. Глобаллашув орқали халқлар маънавиятига сингдирилаётган омиллар бир қарашда ялтироқ кўринса-да, аслида бу омилларнинг негизида чиринди, жирканч ғоялар яширинган бўлади. Шунинг учун жамиятимизнинг ҳар бир фуқароси қабул қилинаётган ахборотни сиёсий жиҳатдан мулоҳаза қилиб, ўз онгидаги психологик анализ синтездан ўтказиб, ахборотни мавзуси, мавзунинг ғояси, ғоя ортидаги мақсадни англаб етган ҳолда тўғри хулоса чиқара олиши керак. Ушбу механизмни тўғри йўлга қўйиш учун ҳар бир инсон онгидаги соғлом

сиёсий руҳиятни шакллантиришимиз, бойитиб ва ривожлантириб боришимиз керак, деб ўйлаймиз. Ушбу механизмни амалга ошириш учун ишни, аввало, оиладан бошлиш керак. Зеро, инсон оилада тарбияланади, маҳаллада ўсиб улғаяди, боғчада, мактабда камолга етади. Демак, жамиятни тўлиқ аъзоси бўлиб шаклланади. Шундай экан ахборот психологик хавфсизликни шакллантиришда юқорида айтиб ўтганимиз боланинг то оиладан + боғча + мактаб + маҳалла + ўрта маҳсус таълим муассасаси + олий юқув юрти... формуласи асосида олиб боришни тавсия этган бўлар эдик. Бунинг учун, энг аввало, ота-оналар ўз фарзандларининг порлоқ келажаги учун фарзандларининг руҳиятини ўрганган ҳолда асосий режалар тузиши керак. Маҳалла фуқаролар йиғини ўз тасарруфидаги оилаларнинг психологик иқлимидан боҳабар бўлиши ва ҳар бир оила вакилларининг фаолиятига ҳайриҳоҳ бўлиши лозим. Ўқув муассасаларда, барча нашриётларида телевидение, радиоларда ходимлар етарли даражада психологик ва сиёсий савияга эга бўлиш керак. Шунда ишончимиз комилки, ёшлар юртбошимиз таъкидлаганидек: “Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат”¹ билан кураша оладиган келажаги буюк давлатнинг муносиб ворислари бўлиб етишадилар.

Бугунги даврда Ўзбекистон ягона жаҳон ахборот тизимининг фаол субъектига айланди. Унинг дунё билан алоқаси, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларида иштироки, давлатлараро муносабатлар, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳукуқий ва маданий алоқалари умумжаҳон ахборот тизими таркибида амалга оширилмоқда. Бу бевосита электрон почта, электрон ахборот алмашиш тизими орқали ҳам миллий, ҳам дунёвий муаммоларни ҳал этишда фаолият самарадорлигини оширишда, вақтни тежашда, молиявий харажатларнинг кескин камайишида, қолаверса, замонавий ахборот алмашув салоҳиятини намоён қилишда катта самара бермоқда.

Лекин, бу жараён ҳам бир қатор муаммолардан холи эмас. Бу, энг аввало, ахборот бозоридан фойдаланаётганда қандай маълумотларни қабул қилиш, қай биридан фойдаланиш масаласига даҳлдор. Бозорнинг оддий ҳақиқати шундаки, ҳар ким талаб ва таклиф қонунига биноан топганини савдога чиқаради. Сифати, мазаси, ранги, таъми ёки фойдаси жиҳатидан танлаш эса харидорнинг ихтиёрида. Ана шу ҳаётий қонуният нуқтаи назаридан қараганимизда, жаҳон ахборот бозорида бизнинг манфаатларимизга зид бўлган, миллий анъаналаримиз, турмуш тарзимизни менсимайдиган ахборотлар ҳам хуруж қилиб, ҳаётимизга шиддат билан кириб келмоқда. Бу ўз-ўзидан ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш муаммосини қўндаланг қилиб қўймоқда.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан илгари сурилган “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да таъкидланганидек, “фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқук ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва

¹ И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. – Б.119.

ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳукуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этади”¹. Бу масалада ахборот хавфсизлиги муҳим аҳамиятга эга. Чунки ахборот хавфсизлиги фуқароларнинг ахборот ва сўз эркинлигини рўёбга чиқаришда ҳаққоний маълумотларни тарқатиш, узатиш ва таҳлил қилиш билан таъминлайди. Бунинг акси ўлароқ, соҳта ва ёлғон ахборотларни тарқатиш, узатиш ва тақдим этиш жамият ахборот хавфсизлигига путур етказади. Бундай ҳолат муайян хорижлик сиёсий кучларнинг мақсад-муддаосига айланиб бормоқда ва улар Интернет имкониятларидан фойдаланиб, бирор мамлакат ёки жамият ҳақида ёлғон ахборотларни тарқатмоқда. Натижада айрим мамлакатларда фуқароларнинг ўз жамияти ва тараққиёт йўлига бўлган ишончи сусаймоқда. Шу маънода ахборот хавфсизлигига зарарли таъсир кўрсатувчи омилларга қарши фуқаролик позициясини шакллантириш муҳим вазифалардан биридир.

Фуқаролик позицияси – бу жамият аъзоларининг сиёсий, ижтимоий, ҳукуқий, маданий, ғоявий ва маънавий жиҳатдан қатъий ва мустаҳкам қарашга эга бўлишидир. Фуқаролар мазкур хусусиятларга асосан ўз позициясини намоён қиласи ва ахборот хавфсизлигини таъминлашда у муҳим аҳамиятга эга.

Ахборот воситаларида тарқатилаётган барча маълумотларнинг ҳаққонийлигига ҳеч ким кафолат бермайди. Шу маънода ахборот олиш, уни таҳлил қилиш ва ҳаққоний маълумотларни ажратса билиш кўнимасига эга бўлиши керак.

Фуқароларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги позициясини мустаҳкамлаш қўйидаги тартибда амалга оширилади: сиёсий жиҳатдан ҳушёр ва огоҳ бўлиш, ижтимоий жиҳатдан фуқаровий фаоллик кўрсатиш, ҳукуқий жиҳатдан ахборот олиш ва тарқатиш қоидаларига риоя қилиш, маданий жиҳатдан керакли ахборотни истеъмол қилиш кўнимасини эгаллаш, ғоявий жиҳатдан миллий ғоя тамойилларини ўзлаштириш ва маънавий жиҳатдан эса ахборот соҳасида масъулиятили бўлиш. Бундай асослар фуқароларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги позициясининг маъно-мазмунини белгилайди.

Фуқаролик позицияси телерадио, матбуот, Интернет каби оммавий ахборот воситаларидан эълон қилинаётган турли хил ахборотлар оқимидан ҳаққоний ва тўғри, соғлом ва асосли маълумотларни олиш, истеъмол қилиш ҳамда узатишнинг кучли таянчи сифатида кўзга ташланади. Шу сабабли ахборот хуружини уюштирадиган ғаразгўй кимсалар фуқаролик позициясини издан чиқаришга уринади ва бу жамиятда ахборот хавфсизлигини издан чиқаради.

Мамалакатимизда фуқаролик позициясини мустаҳкам ва такомиллашишини юзага келтирувчи шарт-шароитлар мавжуд. Уларнинг энг муҳимлари қўйидагилардан иборат:

¹ Каримов И.А. Мамалакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуңурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон. 2010.

биринчидан, аҳолимизнинг саводхонли даражаси юқори бўлиб, фуқароларимиз ўрта, ўрта маҳсус ва олий маълумотли қисмининг кўплиги;

иккинчидан, фуқароларимизнинг сиёсий тушунчалари ҳам юксалиб бормоқда;

учинчидан, жамиятда ахборот олиш ва узатиш эркинлиги мавжуд (оммавий ахборот воситалари замонавий даражада ривожланган);

тўртинчидан, моддий фаровонликнинг тобора ортиб бораётганлиги ҳ.к.

Мазкур шарт-шароитлар фуқаролик позициясини талаб даражасида бўлишини таъминламоқда. Шу сабабли жамиятда фуқаролик позицияси омилидан унумли фойдаланиш тақозо этилади.

Жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлашда фуқаролар бир қатор фаолиятлари билан иштирок этишлари лозим: мустаҳкам ҳаётй позиция (холат), давлат ва жамият ишларида масъулият билан иштирок этиш, амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёнида ташаббускор бўлиш ва ҳ.к.

Демак, турли заарли таъсирларга қарши курашишда ахборот хавфсизлигининг ўрни бекиёсдир. Ўз навбатида маърифий ахборот хавфсизлигини таъминлаш фуқароларнинг фаол позициясига таянади. Бу масалани атрофлича тадқиқ этиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасига мувофиқ ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш хукуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир¹. Фуқароларимизнинг ушбу конституциявий хукуқларини амалга ошириши йўлида хукуматимиз мустақилликнинг ilk йилларидан бошлаб зарур шароитларни яратишга катта эътибор қаратиб келмоқда. Жумладан, 1994 йилда республикада 475 та ОАВ, улардан 384 та газета, 66 та журнал, 19 та телестудия, 3 та кабель телевидениеси, 2 та радиостудия ва битта агентлик фаолият кўрсатган бўлса², кейинги 10 йилнинг ўзида босма оммавий ахборот воситаларининг сони 1,5 баробар, электрон оммавий ахборот воситаларининг сони эса 7 баробар кўпайиб, бугунги кунда уларнинг умумий сони қарийб 1200 тага етди. Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади. Оммавий ахборот воситалари Ўзбекистонда яшайдиган миллат ва элатларнинг 7 та тилида фаолият олиб боради, шунингдек, босма материаллар ва телекўрсатувлар инглиз тилида ҳам тарқатилмоқда¹.

Юртошларимизни, айниқса ёш авлодни ёт ва заарли ғоялардан муҳофаза қилиш, хавфсизликка турли таҳдидлар ва хатарларга қарши курашни кучайтириш, мамлакатимиз ҳамда минтақадаги барқарорликни мустаҳкамлаш борасида ОАВ вакиллари ўзининг қатъий позициясига эга бўлиш, эътиқод қўйган нуқтаи назарни ишонч билан асослай олиш каби

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2012. Б. 8

² ОАВ: ҳуҷум база такомиллаштирилмоқда // Халқсўзи. – 2010. – 20 август.

¹ И.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуңурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Халқсўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

хислатларни фуқароларимизда шакллантириш ҳам соҳа вакилларининг муҳим вазифаларидандир.

Бу борада Ўзбекистон МДҲ мамлакатлари ичидаги биринчилар қатори алоқа тармоғининг 4 авлоди ҳисобланган (4G) ишга солганини қайд этиш зарур. Бу технология маълумотларни 100Мб/сек гача тезликда (яъни, 3G тармоғига нисбатан 30 баравар тезроқ) узатиш имкониятига эга. Тизимнинг ишга туширилиши натижасида фойдаланувчи шу ондаёқ сўралаётган маълумотга эга бўлиши мумкин²⁴. Ушбу ютуқлар билан бир қаторда охирги пайтда компьютер тизимларининг турли соҳаларда ва кенг кўламда ишлатилиши ҳамда ахборотлаштиришнинг жадал тараққий этиши ахборот хавфсизлиги муаммосини келтириб чиқармокда. Хавфсизлик муаммоси ҳар қандай тизим учун унинг мураккаблиги, табиатидан қатъи назар бирламчи вазифа ҳисобланади.

Ахборот хавфсизлиги ахборотни тасодифий ёки олдиндан кўзланган таҳдидан химоялашни назарда тутади ва ахборотларнинг бутунлиги ва ишончлилигини таъминлаш, ахборотни сақлаш жараёнида элементларининг алмаштирилишига йўл қўймаслик, маҳсус рухсатга эга бўлмаган шахслар томонидан ахборотлардан фойдаланишнинг олдини олиш, умуман олганда ахборотни ўғирлашга, ўзгартиришга ёки тизимни ишдан чиқаришга бўлган интилишлардан ҳимоя қилиш тушунилади.

Хозирги пайтда компьютер тизимлари ва тармоқларида ахборотларни химоялашнинг қуйидаги усуллари мавжуд: ташкилий; ҳуқуқий; техник-дастурний; ахборотни заҳиралаш, нусхалаш ва криптографик.

Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини ҳуқуқий тартибга солиши мақсадида мамлакатда 11 та қонун, Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг З та фармони, Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг 40 та қарори, 600 дан зиёд қонуности ҳужжатлари қабул қилиниб, бир қатор миллий дастурлар ишлаб чиқилган. Хусусан, “2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникациялари технологияларини ривожлантириш дастури”, “Ўзбекистон Республикасида телекоммуникация тармоғини 2010 йилгача бўлган даврда реконструкция қилиш ва ривожлантириш миллий дастури” ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш муаммоси комплекс характерга эга бўлиб, уни ечиш учун юқоридаги усуллар билан биргаликда ҳуқуқий, ташкилий чораларни ҳам амалга ошириш керак. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси нормалари, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги, “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги, “Электрон тижорат тўғрисида”ги, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида” ва шунга ўхшаш қатор қонунлар ҳозирги кунда мамлакатимизда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий-меъёрий

²⁴ Через успехи к новым целям // Народное слово. - 2010 год. - 23 сентября.

асослари ҳисобланади. Ташкилий чоралар ҳам тегишли ташкилот ёки алоҳида шахслар томонидан амалга оширилиши зарур бўлган тадбирлардир. Дастурий-техник усулларни қўллашни ривожлантириш эса ахборот технологияси соҳаси вакилларнинг масъулиятли вазифаларидан биридир. Зеро, ривожланган давлатларнинг ахборот технологиялари оламида содир бўлаётган воқеалар, дастурий-техник воситаларда етарли хавфсизликни таъминламаслик орқали кўрилган заарлар ва уларни бартараф этишга йўналтирилган маблағлар бу муаммолар шу соҳа тезлик билан ривожланаётган бизнинг мамлакатимизга ҳам тааллуқлигини эслатиб туради.

Бугунги кунда мамлакатимизда интернет тармоғи жадаллик билан тарқалиб бормоқда. Интернет тармоғида жуда катта ҳажмдаги маълумотлар жойлашган бўлиб, улардан планетамиздаги барча инсонлар учун бирдек фойдаланиш имконияти яратилган. Интернет фойдаланувчилари амал қилишлари керак бўлган бирор-бир белгиланган қатъий қонун-қоида йўқ, лекин шундай бўлса-да, ихтиёрий инсонлар жамиятидаги каби интернетда ҳам амал қилиниши лозим бўлган ўзига хос ахлоқий меъёрлар мавжуд. Аммо ҳозирги кунда баъзи бир нопок кимсалар интернетдан ўзларини ғаразли мақсадларида фойдаланиб, жиддий мафкуравий жиҳатдан хавф солиб, яъни диний экстремизм, миллатчилик, шовинизм, ахлоқсизлик, беҳаё видео роликларни кенг тарғиб қилишмоқда. Шу жумладан, ҳар қандай корхона (ташкилот, муассаса, бирлашма, компания)нинг самарали фаолиятига ташқи ижтимоий-маънавий, иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар хавфи кучайиб бормоқда.

Интернет тармоғининг ташкил этилиши моҳияти дастлаб ҳарбий мақсадларни кўзлаган бўлса-да, унинг имкониятлари кейинчалик ушбу тармоқни ахборот алмашинуvida жонли “омбор” дея тан олинишига эришди. Чунки интернетда нафакат ахборотларнинг янгиланиши, балки уларнинг сақлаб қолиниши ҳамда истаган вақтда “эски” маълумотларни топиш мумкинлиги билан қулайдир.

Услубий фойдаланиш йўналишида интернет манбаларини 3 қисмга бўлиш мумкин. Биринчиси, кўнгилочар - ижтимоий тармоқлар (www.facebook.com, www.odnoklassniki.ru, www.vkontakte.ru, www.muloqot.uz, www.sinfosh.uz) кейингиси, ахборот нашрлари (www.uza.uz, www.olam.uz, www.12.uz, www.press-service.uz кабилар) ва ҳисоб китоблар учун (Paynet.uz) тизимиdir.

Ҳар бир сайтнинг яратилиш мақсади бўлгани каби фойдаланувчилар учун керакли сайтларни осон ва қулай топиш тизимида қидирув қаторлари ҳам ташкил этилган. www.google.com, www.yahoo.com, www.yandex.ru, www.mail.ru шулар жумласидандир.

Юқоридаги маълумотлардан келиб чиқиб бундай хавфдан бугун ҳеч бир давлат холи эмаслигини, айниқса, ахборотдек энг қиммат товар, энг кучли қурол таъсирига тушиб қолмасликни кафолатлаш мушкул.

Шунинг учун бу борадаги ҳимоя воситаларини мустаҳкамлаш заар қилмайди. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун турли ҳуқуқий-меърий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва уларнинг амалиётга изчил татбиқ

етилиши жуда мухимдир. Шу маънода юртимизда қабул қилинган Конституция ва бошқа бир қатор ҳуқуқий хужжатларнинг, жумладан, “Информацион технологиялар ва телекоммуникация соҳасини ривожлантириш тўғрисида” ги қонун (2002 йил 31 май), таълим дастурига киритилган Конституциямизни ўрганиш ҳақидаги бир қатор фанлар, “Миллий истиқлол ғояси”, “Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти” курсларини пухта ўрганиш инсонга кучли маънавий ҳимоя қўргони вазифасини бажаради.

Мамлакатимизда баркамол авлод, юксак интеллектуал ва комил инсонни тарбиялашда замонавий ахборот ва педагогик технологияларни кўллаш устоз ва мураббийлар ҳамда ота-оналарнинг масъулиятли бурчидир.

Ёшлирини интернет тармоғидан илмий изланиш учун ўзларига зарурий ахборотларни олишлари мумкин, албатта. Аммо юқорида айтиб ўтилганидек, номаъқул шахслар томонидан тарғиб қилинаётган диний экстремизм, миллатчилик, шовинизм, ахлоқсизлик, беҳаё видео роликларни тарғиб қилиш терроризм ғоялари, уруш ва қурол-яроғлар каби ваҳшийлик воситаларга қизиқиш уйғотиб, болаларнинг дикқат - эътиборини ўзига жалб қиласди. Мазкур ишларнинг олдини олиш учун ёшларимиз, фарзандларимизни психолого-жихатдан тўғри тарбиялашимиз, ахлоқсизлик, беҳаё, ёмон иллатлар келгусида қандай салбий оқибатларга олиб келишини кенгроқ тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда инсон онги ва қалби учун кураш кескин тус олган, бузғунчи ғояларнинг мафкура майдонини эгаллашига йўл қўймаслик керак. Бунда ўз меъёри ва ўрнини билиб фойдаланилган интернет салбий оқибатларни вужудга келтирмаслиги табиийдир.

Бу муаммони бартараф қилиш учун соҳа вакилларидан тегишли билимларга эга бўлиш, янги яратилаётган дастурий ва техник воситаларда хавфсизлик элементларидан самарали фойдаланиш, мавжуд воситаларни чуқур ўзлаштириш ва мавжудларининг миллий альтернативларини яратишга интилиш талаб қилинади.

XX асрда ишлаб чиқариш технологиялари ва коммуникация воситаларида туб ўзгариш юз бериши жамият тараққиётини янги босқичга олиб чиқди, электр энергиясининг ишлаб чиқаришда қўлланиши, радио, телефон, телеграф, авто ва ҳаво транспортининг вужудга келиши саноат соҳасидаги инқилобга сабаб бўлди. Бугунги шиддатли тараққиёт замирида шунга ухшаш омиллар етарли эканлиги муқаррардир. Шу билан бирга, аввало, ахборот технологияларининг ишлаб чиқариш, алоқа коммуникация соҳасига жадал кириб бораётганини унутмаслик керак. Йигирма –ўттиз йил аввал ахборот ва ахборот воситалари бугунгидек ҳал қилувчи воситига айланмаган эди.

XXI асрга келиб ахборот ва ахборот технологиялари бошқарув соҳасида ёрдамчи, балки асосий унсурлардан бирига айланди. Бу икки омил жамият ривожининг кенг кўламли жабҳаларини эгаллаб олди.

Янги асрнинг моҳияти ва қиёфаси ҳақида турлича қарашлар мавжуд “Кимдир уни юксак технологиялар замони деса, кимдир тафаккур асли, яна

биров ялпи ахборотлашув даври сифатида изоҳламоқда...Аммо кўпчиликнинг онгида бу давр глобаллашув даври тариқасида таассурот уйғотмоқда"- деб таъкидлайди И.А.Каримов "Юксак маънавият-енгилмас куч" китобида.

Глобаллашув инсоннинг онгу шуури, тафаккури самараси сифатида вужудга келган жаҳон миқёсидаги умумий жараён, таъбир жоиз бўлса, инсоният бошидаги яна бир синов, мураккаб ва зиддиятли жараён.

Глобаллашув натижасида "оммавий маданият" ниқоби остида ноxуш ҳодисаларнинг тарқалиш хавфи ҳамда ҳалқнинг бой маънавий ҳаётини бир хиллашуви, миллий ўзлик туйғусининг сусайиши каби хатарлар ҳам кучайиб бормоқда.

Бугунги дунё бошидан кечираётган глобаллашув жараёни инсоният учун катта имкониятлар эшигини очиб бермоқда. Лекин, дунёдаги айrim кучлар шундай ҳам мураккаб дунёни янада мураккаблаштиришга зўр бермоқдалар. Хусусан, доимо зўровонлик ва гегемонлик ҳисобидан бойлик орттириб келган кучлар "оммавий маданият" ғоясини кенг тарғиб қилмоқдалар. Бу жараён бугун рок ва поп музика, видео ва турли жанрдаги фильмлар, сериаллар, ранг-баранг кўнгилочар шоу-томошалар, ўйинларни қамраб олмоқда. "Оммавий маданият" ниқобидаги аксилмаданият пайдо бўлиб, тобора кенг ёйилиб бормоқда. Табиийки, "оммавий маданият" деган ниқоб остида ахлоқий бузуқлик ва зўровонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш, керак бўлса, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа ҳалқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари, турмуш, маънавий негизларига беписандлик, уларни қўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамларни ташвишга солмай қўймайди", - деб огоҳлантиради И.А.Каримов. Ушбу маданиятнинг асосида аввало тижорат, моддий манфаатдорлик борлигини замонавий фан ҳам эътироф этмоқда. "Оммавий маданият"ни ниқоб қилиб бузуқлик ва зўровонлик сингари инсон шахсини руҳан емирадиган ғояларни тарғиб этадиган асарларнинг ҳақиқий маданиятга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Афсуски, замонавий оммавий маданият XX аср цивилизацияси маҳсули ўлароқ, стандартлашган истеъмол маҳсулотлари ва "эркин" хулқ-атвор намуналари йигиндиси сифатида тор мазмунда тушунилмоқда.

Бугунги кунда техника ривожи ҳамда турмуш фаровонлигининг ўсиши билан истеъмолчилик психологиясининг янада кучайиши, адабиётда кўнгилочар, мазмунан саёз саргузашт ва детектив асарларнинг, "эркин мұхаббат" мавзусидаги китоблар, кино ва телевидениеда турли хил сериаллар, аудио ва видео дисклар, шоу тадбирларнинг, уларни оммавий тарзда ишлаб чиқарадиган индустряниянг пайдо бўлишига олиб келди. Табиатан бундай "маҳсулот" ларда ҳалқчиллик, миллийлик ниҳоятда заиф. Афсуски, қаттиқ рақобат шароитида айримлар мўмай даромад олиш мақсадида инсонда тубан ҳирсларни қўзғайдиган мавзуларни кўпайтириб, аста-секин замонавий аксилмаданият яратдилар. Унинг нафақат элитар маданият, балки оммавий маданиятга мутлақо алоқаси йўқ. Шунинг учун ҳам ҳақиқий оммавий маданиятни ва уни ниқоб қилиб олган аксилмаданият билан чалкаштирмаслик керак. Оммавий маданиятга эмас, балки оммавий

маданиятни никоб қилиб олган аксилмаданиятга, унинг дидизлигига ва ахлоқизлигига, инсонни ҳақоратловчи, тубанлаштирувчи маҳсулотларга қарши курашиш давр талабидир.

Унутмаслик керакки, баъзи ижтимоий қатламларнинг ривожланмаган дидига оммавий маданиятда кўп учрайдиган мазмунан саёз, сийقا ва жўн маҳсулотларнинг мос келиши ва мавжудлигини инкор этиб бўлмайди. Оммавий маданият бир томондан аксилмаданиятга бориб тақалса, иккинчи томондан мумтоз маданиятга бориб тақалади. Шу боис, бундай маданият намуналари ичida нозик дид ва юксак маҳорат билан яратилган кўплаб асарлар ҳам мавжуд.

Жаҳон тараққиёти тажрибаси технологик жараёнлар ҳар қанча қудратли бўлмасин, ҳаётни олға бошлайдиган, унга маъно-мазмун баҳш этадиган куч, маданият ва маънавият бўлиб қолаверишини кўрсатади. Мустақил ривожланиш йўлини танлаб янги жамият кураётган ҳар бир миллат учун ахлоқ ва миллий маданиятни сақлаш ва янада ривожлантириш – энг долзарб ва устувор вазифадир.

Маданият – аслида нисбий тушунча. Ушбу тушунчани шаклланишида кишини ўраб турган муҳит, яшаш шароити, турмуш тарзи, муносабатлар тизими алоҳида ўрин тутади. Кейинги вақтларда миллий турмуш тарзимизга мутлақо ёт бўлган айрим заарали ғоялар ва одатлар сукулиб киришга ҳаракат қилмоқда. Бу ўз навбатида глобал жараёнларни сунъий тезлаштиришга ҳаракат қилаётган кучлар учун жуда ҳам қўл келиши айни муддао.

Ана шундай заарали одатлардан бири ота-боболаримизнинг тушига ҳам кирмаган “Валентин куни”нинг ёшлар айрим қатламига кириб бораётганидир. “Валентин куни”да аксарият кўнгил очар жойлар, дам олиш масканларида “ошиқ-маъшуқлар” учун байрам дастурхонлари ёзилмоқда, хусусий радиостанциялар маза - матрасиз, бўлмағур қутлов ва номаларни ўқиб эшиздирмоқдалар. Ваҳоланки, 14 февралда буюк давлат арбоби, жаҳон тамаддунига улкан ҳисса қўшган буюк аждодимиз Мухаммад Бобур таваллуд топганлигини унутиб қўйилмаяптими? Бобур Мирзодек боболаримизни хотирамиздан сиқиб чиқариб, уларнинг ўрнига “Валентин бобо”ларни сингдиришга ҳаракат қилинмаяптими? Шу нуқтаи назардан қаралганда бир зум ҳам хушёрликни қўлдан бермаслик, бундай ҳатти ҳаракатларга қарши курашиш, унинг ҳақиқий мазмун - моҳиятини, халқимиз руҳига, маънавияти ва ахлоқига зидлигини очиб бериш, ёшлар онгини ушбу хуружлардан сақлаш давр талабидир.

Ахлоқнинг туб моҳиятида диний қадриятлар алоҳида ўрин тутади. Собиқ совет тузуми даврида эса ана шу оддий ҳақиқат унутилиб, “коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси” деган сохта ва сунъий тамойилларни жорий этишга зўр берилди. Маънавий таҳдидларнинг энг хатарли жиҳати миллий жамиятларнинг ахлоқий тамойилларига таҳдид солишида намоён бўлди. Миллий ахлоқка тажовузнинг беозор, ҳатто, кимгадир ёқимли бўлиб кўринадиган шакли - “оммавий маданият” ҳодисаси билан боғлиқ. “Оммавий маданият”, туб моҳиятига кўра, миллий маданиятнинг кушандаси, у маданий хилма-хилликни хушламайди, оламни

якранг кўриш унинг мақсади. “Оммавий маданият” ниқобидаги тушунчалар билан умуминсоний қадриятлар ўртасидаги тафовутни, уларнинг мақсад-моҳиятини нозик илғаш бугунги кунда муҳим аҳамият кашф этмоқда.

Глобаллашувнинг салбий оқибатларини, “оммавий маданият” ниқобидаги аксилмаданият ва турли ғаразли, нохолис ахборотлар хуружининг таъсирини мумкин қадар камайтириш учун аҳоли, айниқса, ёшларнинг сиёсий онгини, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик маданиятини юксалтириш талаб этилади.

Навқирон авлодни миллий ва умумбашарий қадриятларга, маданият дурданаларига болаликдан бошлаб ҳурмат руҳида тарбиялаш, уларда оммавий маданиятга хос айрим кўринишларга танқидий муносабатни, аксилмаданиятга, турли бузғунчилик ғоялар ва ахборотларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Ёшларни юксак маънавият руҳида тарбиялаш тўғрисида фикр юритишдан олдин маънавият тушунчасига тўхталиб ўтсак, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз И.А.Каримов томонидан “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарида маънавият тушунчасига “Маънавият-инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиласиган, виждонини уйготадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир”¹-деб таъриф берилади.

Дарҳақиқат, маънавият тушунчасини атрофлича ва чуқур таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул, ижобий томонлари билан чекланиб қолмасдан, унинг барча мураккаб жиҳатларига эътибор қаратишимиш лозим деб ўйлайман.

Руҳан покланиш, қалбан улғайиш – манманликдан, нафс ва хирсдан ўзини тия билиш, руҳий жиҳатдан ва қалбан пок бўлиш, жамики ижобий фазилатларни ўзида мужассамлаштириш, ақл-идрок ва тафаккур асосида иш тутиш, ростгўйлик, ҳалоллик, событ ва собирлик, хайрли ишларни амалга ошириш, мулоҳазакорлик ва риёзат асосида инсон ахлоқини поклаш ва қалбан шаклланишдир.

Кишининг ички дунёси-бу кишининг аъмоли, яъни қилаётган ҳатти-ҳаракатлари, ўзини тутиши, бошқалар билан мулоқоти ва тарбиявий муносабатларида намоён бўлувчи ўзига хос хусусиятдир. Инсоннинг ички дунёсини гўзал, ташқи кўриниш жиҳатдан ҳамма ҳавас қиласлик даражада бўлишилиги - инсоннинг одобини белгилайди. Бу сифатга эришиш инсондан ўзини-ўзи тарбиялаш ва ўзини-ўзи назорат қилишни, ижобий сифат ва фазилатларга эга бўлиш учун тинмай меҳнат қилишни талаб қиласиди.

Ироданинг бақувват, иймон-эътиқоднинг бутун бўлиши-бу маълум бир фаолият бўйича қийинчиликларни енгиб ўтиш учун ўзида етарли куч топа олиш, пировард натижада бу қийинчиликларни мардонавор енгиб ўтиш, мақсадга эришиш йўлида событ туриш, унга ишониш ва уни ҳақиқатга айланиши учун дилдан ҳаракат қилиш, ўзликни асраш ва уни

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. – Б. 19.

шакллантиришни назарда тутувчи муҳим сифатдир деб таъриф берсак муболага бўлмас.

Виждоннинг уйғониши – бу ён-атрофда бўлаётган воқеликларга, адолатнинг топталишига, ёрдам ва қўмакка муҳтож инсонларнинг муаммоларига, ёвуз ҳатти-ҳаракатларга, хиёнат ва сотқинликка бефарқ қараб тура олмасликни, ҳақиқат учун курашиш, эл-юрт манфаати ва тараққиёти учун ёниб яшашни белгиловчи ахлоқий сифатдир.

Маънавият инсоннинг қон-қони, суюк-суюгига йиллар давомида она сути, оила тарбияси, аждодлар ўгити, Ватан туйғуси, бу ҳаётнинг баъзида аччиқ, баъзида қувончли сабоқлари билан қатра-қатра сингиб боради.

Бинобарин, маънавият- инсоннинг, ҳалқнинг, жамият ва давлатнинг буюк бойлиги ва куч қудрат манбаи экан ёшларни юксак маънавият руҳида тарбиялаш вазифаси ҳар қачон долзарб бўлиб қолаверади.

Ёшларни юксак маънавият руҳида тарбиялаш асослари қуидагиларни ўз ичига олади:

- иймон, диёнат, адолат, меҳр-шафқат, эътиқод, поклик, ҳалоллик ва вафодорлик – шахс маънавий фазилатларини ёшлар онгига сингдириш;
- миллий ўзликни англаш, уни мустаҳкамлаш ва миллатлараро тотувликни таъминлаш бўйича давра сұхбатлари, учрашув-мулоқотлар ва тадбирлар ўтказиш;
- ёшларни оила тарбияси, тарбиявий муносабатлар тўғрисидаги билимлар билан қуроллантириш;
- давлат ва дин. Конституция ва қонунларда бу масаланинг ёритилиши. Диний маърифат, диннинг эзгу ғоялари ва ахлоқий тарбия. Ёшларда диний қадрияtlар (диний толерантлик)ни шакллантириш;
- диний экстремизм, фундаментализм ва терроризм: мақсади, манфур қиёфаси, уларга қарши курашчанликни шакллантириш;
- ҳуқуқий саводхонлик, қонунга итоаткорлик, давлат тизимиға ҳурмат ва фуқаролик бурчига садоқат шахс маънавий барқамоллиги мезонлари асосида сиёсий – ҳуқуқий билим ва маданиятни шакллантириш;
- ёшларга семинар-тренинглар ва экскурсиялар ташкил этиш орқали ўзбек ҳалқининг маънавий мероси ва миллий маданиятининг тикланиши, маънавий мерос, маданий бойликлар ва кўхна тарихий ёдгорликларни ўргатиш;
- талабалар маънавий қиёфаси, қобилиятлари ва қизиқишлиарини ўрганиш бўйича социопсиходиагностик сўровлар ташкил этиш;
- ёшларда экологик билим ва маданиятни шакллантириш, соғлом турмуш тарзи, жисмоний ва тиббий маданиятни шакллантириш бўйича тадбирлар ўюштириш, танловлар ташкил этиш;
- мағкуравий иммунитет ва гоявий курашчанликни шакллантириш бўйича гурухларда давра сұхбатлари ва учрашув-мулоқотлар ўтказиш;
- ёшларга таълим-тарбия беришда моддий ва маънавий ҳаёт уйғунлигини таъминлаш;
- педагогик жараёнда таълим-тарбия бирлиги ва узлуксизлигини таъминлаш;

- тадбирлар, давра сұхбатлари, учрашув-мулоқотлар ва семинар тренингларни ташкил этишга ҳамкор ташкилотларни кенг жалб қилиш;
- “ёшлар-ёшларга” номли дастур асосида ёшларнинг ўзаро бир-бирларини ўқитишига ўргатиш;
- ёшларнинг маданий хордик чиқаришлари, ақлан ва маънан юксалишлари учун талабалар ўртасида факультетлараро “Заковат” интеллектуал ўйинлари, “Қувноқлар ва зукколар” кўрик-танловларини мунтазам ўтказиб бориш.

Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилғанмиз. Комил инсон деганда биз аввало онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз” деган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз ўзининг “Тарихий хотирасиз келажак йўқ “ номли асарида. Зеро, билим қурол-яшаш қуроли, дунёни англаш, ўзини англаш қуролидир. Шундай экан, маърифат йўли билан кишини, айниқса ёшларни маънавиятли қилиб тарбиялаш ҳар қачон устувор вазифа ҳисобланган. Бу масъулиятни чуқур ҳис қилған ҳолда барчамиз шиҷоат ва матонат билан фаолият олиб боришимиз, ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз ва мажбуриятимиздир.

Бугун тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, инсоният ҳозирга қадар бошидан кечирган даврлардан тубдан фарқ қиласидиган шиддатли ва айни пайтда ўта мураккаб замонда яшамоқдамиз. Мутахассислар бу тезкор даврни «оммавий ахборотлашув» ёхуд «глобаллашув асли» деб аташмоқда. Боиси ер юзининг қайсиdir бир чеккасида юз берган воқеадан бир неча сония ичида бутун дунё ахли хабар топмоқда. Бу эса шубҳасиз матбуот ва оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва роли нечоғли ошиб бораётганидан далолат беради.

Шу жиҳатдан айтганда, ҳар қандай матбуот жамиятда юз бераётган воқеа-ҳодисалар, ўзгаришлар, янгиланишларни тўлалигича, холис ва ҳаққоний акс эттиromoғи керак. Зеро, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз таъкидлаганидек «... бугунги кунда тез ўзгариб, мураккаблашиб бораётган замоннинг ўзи, тобора кучайиб бораётган турли таҳдид ва хатарлар оммавий ахборот воситалари олдига ўткир ва масъулиятли талабларни қўймоқда». Бугунги глобаллашув жараёни кимки ахборотга эгалик қилса, ўша дунёга ҳукмронлик қиласи, деган фикр бежизга айтилмаганлигини тасдиқлади. Дарҳақиқат, ҳозир дунёning бир қанча давлатларида ядро қуроли ишлаб чиқариш бўйича ҳаракатлар давом этаётган бўлса, бир қатор мамлакатларда эса ахборот хуружларини уюштириш устида иш олиб борилмоқда. Айниқса, маънавий таҳдид ва ёшлар онгини эгаллашга қаратилган ахборот хуружлари кун сайин авж олмоқда. Баъзи бир ғаразли кучлар томонидан бу борада турли усул ва услублардан фойдаланиб келинмоқда. Ахборот хуружларининг ёлғон ахборот тарқатиш, ижтимоий онгни манипуляция қилиш, миллий-маънавий қадриятларни емириш, менталитетга мутлақо ёт бўлган қадриятларни тарғиб этиш, халқнинг тарихий хотирасини бузиш ва ўзгартириш, кибертерроризм каби турлари кенг тарқалмоқда.

Таъкидлаш жоиз, глобаллашув жараёни авж олгани сари одамларнинг ахборот олиш, тарқатиш ва қабул қилишга бўлган талаб ва эҳтиёжлари тобора ортиб бормоқда. Ўзбекистонда ҳам интернетдан фойдаланувчилар сони кун сайин ўсиб, ҳозирги пайтда 10 миллиондан ошди. Уларнинг аксарияти ёшлар эканини ҳисобга олсан, бу ҳолат барчамизни янада огоҳ ва сергак бўлишга ундейди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз ўтган йили Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига йўллаган табригида: "...Такрор бўлса-да, айтмоқчиман – ахборот оламида қандайдир девор ўрнатиш, ўз қобигига ўралиб, маҳдудликка юз тутиш йўли бизга асло маъқул эмас. Шу билан бирга, бугун ён-атрофимизда, узок-яқин минтақаларда юз берётган воқеаларни инобатга оладиган бўлсан, ҳали онги, ҳаётий қарашлари шаклланиб улгурмаган ёшларни чалғитишга қаратилган ғаразли кучлар ҳам интернет имкониятларидан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга уринаётгани ва бундай интилишларнинг қандай салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини эътибордан соқит қилиб бўлмайди", - деб таъкидлаган.

Мустакиллик йилларида юртимизда эркин ва фаровон ҳаёт қуриш жараёнида миллий матбуотимизни янада ривожлантириш, унинг жаҳон андозалари даражасида фаолият кўрсатиши учун зарур шароит ва имкониятлар яратилди. Бундай ғамхўрлик ва эътибор соҳа ходимларидан жамият олдидаги ўз маънавий бурчини астойдил ҳис этишни, касбга янада масъулият ва фидойилик билан ёндашувни, миллий манфаатларимизнинг том маънодаги ҳимоячисига айланишни талаб этади. Негаки, жаҳонда кечётган бугунги мураккаб вазиятда жамиятни турли ахборот хуружларидан ҳимоя қилиш баробарида, юртдошларимизнинг қувонч ва ташвишларини холис ёритиб бориши, ёш авлодни эзгу қадриятларимиз руҳида тарбиялаш, аждодларимизнинг бой маънавий меросини асраб-авайлашга даъват этиш ҳар бир қалам аҳлининг асосий бурчига айланиши зарур. Энг муҳими, ҳар бир ОАВ вакили жаҳондаги мавжуд хавф-хатарларни, хусусан, ахборот оламидаги кескин курашларни теран англаган ҳолда халқимизни доимо сезгир ва огоҳ бўлиб яшашга даъват этишда ўз хиссасини қўшиши алоҳида аҳамиятга эга.

Кузатувчилар айни пайтда дунёга тарқатилаётган ахборотларнинг 80 фоизи бор-йўғи 4-5 та ахборот агентликлари тарқатаётганини эътироф этмоқдалар. Бу эса айнан ушбу медиа-холдингларга эгалик қилаётганларнинг имкониятлари устунлигини, исталган ахборотни ўзларига қулай ва фойдали тарзда тарқатиш, шу йўл билан ахборот маконида етакчилик қилаётганларини кўрсатади. Бугун миллиард-миллиард маблағлар ахборотни қайта ишлаш, уни белгиланган маконга етказишга сарфланаяпти. Узоқ ва яқин минтақалардаги турли хил сиёсий, мафкуравий ва бошқа кучлар ўзларининг ғаразли ниятлари йўлида оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиб, ахборот эркинлигини сунистеъмол қилиб, ахборот таҳдидлари орқали ёшларнинг онги ва қалбини эгаллаш йўлида тинимсиз ҳаракатларни кучайтирмоқда.

Юртимизда мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, мазкур масалага алоҳида эътибор қаратилиб, ёшларимизни носоғлом ахборотлардан ҳимоялаш бўйича бир қатор қонун хужжатлари қабул қилинди. Хусусан, "Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунида ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан, зўравонлик, ҳаёсизлик ва шафқатсизликни тарғиб қилишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатлар тақиқланади. Шунингдек, "Бола ҳукуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги, «Оммавий ахборот воситалари фаолияти тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонунларда беҳаёлик, шафқатсизлик ва зўравонлик ҳақида, инсон қадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга заарли таъсир кўрсатувчи ва ҳукуқбузарликлар содир этишларига сабаб бўлувчи адабиётлар ва фильмларни тарқатишни чекловчи қатор нормалар мавжуд бўлиб, ушбу ҳолат бўйича жиноий ҳамда маъмурий жавобгарлик чоралари белгиланган.

Бугунги кунда ижтимоий хавфи катта бўлган муаммолардан холи бўлиш учун юртимизда ижтимоий тармоқларни ривожлантириш бўйича йирик миллий лойиҳани яратиш зарурияти тобора ортиб бораяпти. Боиси, "Google" компанияси таҳлилларига кўра, Ўзбекистондан кунига «odnoklassniki.ru» сайтига 200000, «Facebook» сайтига 90000га яқин, «Мой мир» сайтига 40000 нафардан ортиқ фойдаланувчи ташриф буюрмоқда. Ваҳоланки, юртимиздаги doira.uz, ziyonet.uz, odnoklassniki.uz, sindosh.uz, muloqot.uz каби сайтларда рўйхатдан ўтганларнинг барчаси жамланса ҳам юқоридаги сайтларнинг фойдаланувчилари микдорига етмайди. Шу боис интернет тармоғини миллий қадрият ва анъаналаримизни ўзида акс эттирувчи веб-сайтлар билан бойитиш, таълим муассасаларини интернет тармоғига улашда одоб-ахлоқ қоидаларига мувофиқ бўлмаган веб-сайтлардан фойдаланишга чекловларни жорий этиш, ёшларда ахборот ресурсларидан фойдаланиш маданиятини шакллантириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан саналади. Бунда аҳолининг холис ва ҳақоний ахборотга эга бўлишини таъминлаш, ҳар бир фуқаро тафаккурида мафкуравий иммунитетнинг шаклланишига шароит яратиш, ғоявий таҳдидларга қарши маънавий-маърифий тарғиботни кучайтириш, ахборот хуружларининг олдини олишга қаратилган миллий қонунчилигимизга зарур ўзгартиш ҳамда қўшимчалар киритиш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, Ўзбекистон "Миллий тикланиш" демократик партияси сайловолди Платформасида оммавий ахборот воситаларининг чинакам мустақиллиги ва фаолиятини бундан бўён ҳам таъминлаб бориш, уларнинг мамлакат миллий манфаатларини ҳар томонлама илгари суриш, Ўзбекистон халқининг ноёб маданий ва маънавий қадриятларини тарғиб қилишдаги ролини оширишга кўмаклашиш устувор вазифа сифатида белгиланган. Ушбу дастурий мақсадлардан келиб чиқсан ҳолда ЎзМТДП Марказий Кенгаши, Олий Мажлис Қонунчилик палатасидаги фракцияси ҳамда ҳудудий партия ташкилотлари томонидан жойларда турли тарғибот тадбирлари ташкил

етилмоқда. «Вояга етмаганларнинг маънавий-ахлоқий, психологик ва жисмоний ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи ахборотлардан ҳимоя қилишнинг долзарб вазифалари», “Глобаллашув ва ёшлар: оммавий маданият ва маънавий таҳдидлар”, “Фуқаролик жамиятини шакллантиришда ЎзМТДП “Ёшлар қаноти”нинг иштироки” каби мавзулардаги тадбирлар шулар жумласидандир. Дарҳақиқат, Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси Юртбошимиз томонидан илгари сурилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»нинг ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш йўналишидаги вазифаларини изчил амалга ошириш борасида вояга етмаганларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш, уларни маънавий-ахлоқий характерга эга бўлган хавф-хатарларнинг салбий таъсирларидан муҳофаза қилиш, ёшларни миллий қадриятларимизга ҳурмат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Мухтасар айтганда бугунги глобаллашув жараёнларида ахборот оламида қандайдир девор ўрнатиб бўлмаслиги, бироқ, фарзандларимизни чалғитишга, тўғри йўлдан тойдиришга қаратилган информацион таҳдидлардан, ғаразли ахборот хуружларидан ҳимоялаш чораларини кўриш долзарб вазифадир. Шу маънода, фракциямиз ташаббуси билан ишлаб чиқилган мазкур қонуннинг қабул қилиниши бу борадаги муносабатларни тартибга солиш ва ёшларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этиши шубҳасиз.

Назорат саволлари:

1. Мафкуравий тажовуз деганда нимани тушунасиз?
2. Бугунги кунда мафкуравий тажовуз ва унга қарши миллий хавфсизликни таъминлаш зарурати нималардан иборат?
3. Жамиятнинг мафкуравий муқобиллашиш сабаблари нимада?
4. Мафкуравий гегемонизмнинг вужудга келиши сабаблари ҳақида сўзлаб беринг?
5. Гегемонизмнинг қандай шакллари мавжуд?
6. Муқобил мафкуравий қарашларнинг жамият ривожланишига таъсири ва уларни мувофиқлаштириш имкониятлари ҳақида нималарни биласиз?
7. Мафкуравий таҳдиднинг ошкора ва ёпиқ характеристери нималардан иборат?
8. Ахборот хавфсизлиги ва биологик хавфсизликнинг мутаносиблиги деганда нимани тушунасиз?
9. Ахборот коммуникацияларида мафкуравий хуружларнинг намоён бўлиши ва унга қарши ҳимоя (профилактика) воситалари нималардан иборат?
10. Интернет мафкуравий хуруж обьекти эканлиги нималар билан изоҳланмоқда?
11. Виртуал мафкуравий хуружнинг оқибатлари нималарга олиб келмоқда?
12. Ахборот хуружига қарши ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг зарурияти ва аҳамияти нималардан иборат?
13. Минтақавий ва глобал ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун қандай тадбирларни амалга ошириш зарур?

14. Ахборот хавфсизлигининг локал ва глобал аҳамияти ҳаётда қандай ўз аксини топиши мумкин?
15. Ахборот хавфсизлигининг ижтимоий маданий мерос билан боғлиқлиги ва унинг янги воқеликка мутаносиблиги деганда нимани тушунасиз?
16. Геосиёсий манфаатлар ахборот хавфсизлиги омили эканлиги нималар билан изоҳланади?
17. Биосиёсатда ахборот хуружларига ирсий муносабатнинг намоён бўлиши деганда нимани тушунасиз?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. – Т.1. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. – Т.2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т.3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. – Т.4. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. – Т.5. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. – Т.6. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. – Т.7. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Т.8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. – Т.9. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001.
10. Абдулла. Шер Ахлоқшунослик. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003. – 254 б.
11. Абу Райҳон Беруний. Рухият ва таълим-тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
12. Аббосхўжаев О., Умарова Н., Қўчқоров Р. Мафкура полигонларидағи олишувлар. – Тошкент: Akademiya, 2007.
13. Алимова Д. Инсоният тарихи – ғоя ва мафкуралар тарихидир. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001.
14. Бзженский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и геостратегические императивы. М.: 1998,
15. Винер Н. Кибернетика и общество. –М.: Наука, 199
16. Жўраев Н. Халқаро терроризм ва минтақавий можаролар. – Тошкент: Маънавият, 2001.

7-МАВЗУ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛАНТИРИШ ВАЗИФАЛАРИ.

РЕЖА

1. Жамият глобаллашуви тушунчаси, моҳияти ва аксил глобаллашув
- 2.Хозирги даврда дунёнинг мафкуравий манзараси. Мафкуравий муносабатларнинг технологик ва интеллектуал асослари.
- 3.”Мафкуравий полигон” тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари. Мафкуравий жараёнларнинг миллий таракқиётга ижобий ва салбий таъсири.
- 4.Мафкуравий иммунитетни шакллантириш омиллари. Мамлакатдаги иқтисодий барқарорликнинг мафкуравий иммунитетни шакллантиришдаги ўрни.
- 5.Глобаллашув жараёнида миллий ғояга эҳтиёжнинг ошиши.

Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Хозирги давр - дунё ғоявий қарама-қаршиликлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб бораётган даврdir. Бутун Ер юзи одамзод учун ягона макон бўлиб ҳисобланади. Аммо тарихда мавжуд чегараларни ўзгартириш, муайян худудларни босиб олиш учун сон-санноқсиз урушлар бўлган. Бу жараёнда эса уруш қуроллари мунтазам такомиллашиб борган. Мазкур урушлар то XX асргача асосан кўпроқ бир ё икки давлат ёхуж минтақа ўртасида бўлган. XX асрда рўй берган иккита жаҳон урушида ўнлаб давлатлар, бир неча қитъа мамлакатлари иштирок этган.

Хуллас, уруш қуроллари такомиллашиб бораверди. Бугунги кунда улар бошқа худудни босиб олиш у ёқда турсин, балки бутун Ер сайёрасидаги ҳаётни бир неча марта йўқ қилиб ташлашга етади. Инсоният XX аср охирига келиб бир қатор чегара билмайдиган муаммоларга дуч келди. Уруш ва тинчлик, экологик фалокатлар, маънавий қашшоқлик, наркобизнес, терроризм каби муаммолар ана шулар жумласидандир.

XXI аср бошларига келиб дунё мамлакатлари ўртасида ўзаро таъсир шу қадар кучайиб кетдики, бу жараёндан тўла ихоталаниб олган бирорта ҳам давлат йўқ. Глобаллашувнинг турли мамлакатларга ўтказаётган таъсири ҳам турлича. Бу ҳол дунё мамлакатларининг иқтисодий, ахборот, маънавий салоҳиятлари ва сиёсати қандай экани билан боғлиқ.

Бугунги кунда “глобаллашув” сўзи энг кўп ишлатиладиган тушунчалардан бири ҳисобланади. Бу бежиз эмас, албатта. Зоро, ушбу тушунча инсон ва жамият ҳаёти ривожининг ҳозирги давридаги муҳим хусусиятларни, жумладан, тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, кишилик цивилизацияси бугунги кунгача бошидан кечирган даврлардан тубдан фарқ қиласидиган ўта шиддатли ва мураккаб бир воқеликни ўзида мужассам этади.

Айни пайтда, кишилик жамияти ривожида устувор бўлиб бораётган майллардан келиб чиқиладиган бўлса, инсониятнинг истиқболини ҳам тасаввур қилиш имконини беради.

Энг умумий маънода, глобаллашув муайян ҳодиса, жараённинг барча минтақалар, давлатлар ва бутун Ер юзини қамраб олганини ҳамда уларнинг инсоният тақдирига дахлдор эканини англатади. Глобаллашув жараённинг ҳаётимизга тобора тез ва чуқур кириб келаётганинг асосий сабаби эса, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз қайд этганлариdek, **бугунги кунда ҳар қайси давлатнинг тараққиёти ва равнақи нафақат яқин ва узоқ қўшнилар, балки жаҳон миқёсида бошқа минтақа ва худудлар билан чамбарчас боғланиб бораётганидадир. Бирон мамлакатнинг бу жараёндан четда туриши ижобий натижаларга олиб келмайди.**

Илмий адабиётларда глобаллашувнинг турли жиҳатлари фарқланади. Энг аввало, аҳоли сонининг тез ўсиб бориши шароитида озиқ-овқат, ичимлик суви ва шу каби эҳтиёжларни қондириш, табиатнинг зўриқиши билан боғлиқ масалаларни яхлит ҳолда ифодаловчи демографик-экологик муаммолар мавжудлигини алоҳида қайд қилиш лозим.

Хеч қандай миллий чегараларни тан олмайдиган, дунёда умумий технологик ва ахборот майдони юзага келаётганини характерловчи техносферанинг глобаллашуви унинг яна бир ўзига хос хусусиятидир.

Глобаллашув (глобализация) – лотинча «глоб» сўзидан олинган бўлиб, айнан уни «думалоқлашув», «куралашув» деб таржима қилиш мумкин. Ер шарининг, Ер куррасининг фан-техника ютуқлари туфайли инсоният ихтиёридаги ҳудди бир бутун шарга, куррага айланишини тушунтириш учун ишлатилади. Инсоният тараққиёти айни вақтда ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш жараёнидир. Бу жараён асрдан асрга, минг йиллар давом этган ва давом этади.

Глобаллашув - турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайишидир. Глобаллашувга берилган таърифлар жуда қўп. Француз тадқиқотчиси Б.Банди таърифида глобаллашув жараёнининг З ўлчовли эканига урғу берилади:

- 1. Глобаллашув** - муттасил давом этадиган тарихий жараён.
- 2. Глобаллашув** - жаҳоннинг гомогенлашуви (бир жинсли) ва универсаллашуви жараёни.

3. Глобаллашув - миллий чегараларнинг «ювилиб кетиш» жараёни.

Россиялик А.Паршев глобаллашувга қуйидагича таъриф беради: «Аслида, глобаллашувнинг асосий мазмуни бошқа мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг қўшимча қийматини, дунёдаги асосий заҳираларини ўзлаштиришдан иборат».

Глобаллашувнинг мамлакатлар иқтисодий сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири хусусида Хиндистоннинг машҳур давлат арбоби Маҳатма Гандининг қуйидаги сўzlарида яхши ифодаланган: «Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим

маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман».

Шунинг учун ҳам миллий истиқлол ғояси бугунги глобаллашув жараёнида уйимизни, ҳаётимизни тоза ҳаво билан таъминлаб, айни пайтда, «довуллар»дан сақлаш омили эканлигини англаш мумкин.

Глобаллашувнинг ижобий томони шундан иборатки, у халқларнинг, давлатларнинг, миллий маданият ва иқтисодиётларнинг яқинлашишини тезлаштиради, уларнинг ривожланиш учун янги имкониятлар очади.

Глобаллашувнинг салбий томони шундан иборатки, кўп минг-минг майда, қолоқ этник гурухлар ва миллатларнинг маданияти, тили, расм-руслари жаҳон бўйлаб кучайиб бораётган глобаллашув жараёнларида катта миллатлар, йирик миллий маданиятлар, бой тиллар билан рақобатлаша олмай, ўз-ўзидан фаол ижтимоий-иктисодий, лисоний-забоний ҳаётдан четга чиқиб қолмоқда. Бундай шароитда ҳар бир онгли фуқаронинг вазифаси – ўз миллатининг рақобатбардошлигини кўтариш, бунинг учун унинг фаол сиёсати, тадбиркор иқтисодиёти, маданиятида салмоқли ютуқлари учун курашишдир. Бунинг учун мустақил Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси 4 та сифатга эга бўлиши керак: 1) замонавий мутахассис бўлиши; 2) ўзбек давлат тили, рус тили, инглиз тилларини мукаммал билиши; 3) доим ўз билим доирасини янгилаб бориши ва 4) тадбиркор-ташаббускор бўлиши керак (Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп лугат. Муаллифлар: М.Абдуллаев ва бошқалар. – Т.: Шарқ, 2006. – 528 б.)

Глобаллашув жараёни мураккаб ҳодиса. Унинг турли мамлакатлар иқтисоди, сиёсати ва маънавиятига ўтказаётган таъсири мураккаблиги сабабли унга нисбатан ҳам жаҳонда бир-бирига қарши, мухолифатда бўлган икки гурух: 1) глобалистлар ва 2) аксилглобалистлар гурухлари вужудга келди.

1. Глобалистлар - глобаллашув тарафдорлари. Улар орасида давлат арбоблари, сиёсатдонлар, саноатчи ва бизнесменлар кўпроқ учрайди.

XX аср ўрталарида глобаллашувнинг институционаллашуви (ташкиллашуви) кучайгандан кейин бу жараён тезлашди. Масалан, Бутунжоҳон савдо ташкилоти, Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Европа тараққиёти ва тикланиш банки ташкилотлари глобалистлар таъсирида вужудга келди.

2. Аксилглобалистлар - глобаллашув мухолифлари бўлиб, улар орасида кўпроқ сўл кучлар, касаба уюшмалари ва ёшлар ташкилотининг вакиллари бор. МДҲ ҳудудида аксилглобалистлар Россия Федерацияси ҳудудида фаол ҳаракат олиб бормоқда. Бу ерда улар турли анжуманлар, семинарлар ўтказиш учун тўпланиб турадилар.

Аксилглобалистлар фаолияти ҳам бугунги кунда кучайди. Лекин фақат унинг салбий оқибатларигагина эмас, умуман унга қарши чиқмоқда. Масалан, россиялик файласуф ва ёзувчи А.Зиновьев «Аксилглобализм векторлари» номли анжуманда шундай деган эди: «Глобаллашув янги жаҳон

урушидир. У янги типдаги жаҳон уруши. Бу урушда тирик қолишнинг қаршилик кўрсатишдан бошқа йўлини кўрмаяпман. Фақат қаршилик!».

Умуман глобалашув «мафкуралашишдан» холи бўлиши керак.

Дунёда глобалашув, ахборот оқимининг тезлашуви ва интенсивлашуви, универсал технологиялар билан боғлиқ умумбашарий жараёнлар жадаллашиб бормоқди. Бундай шароитда мафкуравий воситалар орқали ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар ҳам йўқ эмас. Тажовузкор миллатчилик ва шовинизм, неофашизм ва фундаментализм, ирқчилик ва диний экстеремизм мафкуралари шулар жумласидандир. Натижада дунёда инсон қалби ва онгини эгаллаш учун кураш тобора кучайиб бормоқда. Бу ҳол бугунги кунда дунёning мафкуравий манзарасини белгилаб бермоқда.

XIX-XX асрлар давомида фан ва маданият тараққиёти жиҳатидан Евropa минтақаси бошқалардан узил-кесил илгарилаб кетди ва натижада “жаҳон фани”, “умуминсоний қадриятлар” деганда биринчи навбатда Евropa маданияти унсурлари тасаввур этила бошланди. Янги даврдаги бу минтақанинг ютуқлари кўп жиҳатдан маданий интеграция жараёнлари билан боғлиқ. Бу даврда Евropa халқлари (инглизлар, немислар, французлар ва ҳ.к.) минтақа миқёсидаги ўзаро маданий ахборот алмашинув доирасидан чиқиб, ўзга минтақаларда яралган бойликларни ўзлаштира бошладилар. Шарқшунослик кенг ривож олди. Турли фан соҳалари шарқшуносларнинг ютуқларидан ижодий фойдалана бошладилар. Европаликларнинг Осиё ва Африка мамлакатлари ва халқлари ҳаётини ўрганиши, бир томондан, уларнинг олам ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириб, турли минтақа халқларининг бир-бирларини тушуниш, ўзаро эркин мулоқот қилиш имкониятларини оширган бўлса, иккинчи томондан, муайян ғаразли кучлар учун ўзларига қараганда иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан заифроқ бўлган юртларни босиб олиш, қарамлик асоратига солишга бўлган интилишлари йўлида хизмат қилди.

XX аср охири - XXI аср бошларига келиб интеграция жараёнлари янада авж олди, замонавий ахборот технологияларининг бемисл ривожи ва ягона жаҳон ахборот майдонининг шаклланиши бу жараённинг янги босқичга кўтарилишига, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг янги китобида топиб айтилганидек, “цивилизациялараро мулоқотнинг янгича сифат касб этиши”гаолиб келди.

Сиёсатга доир илмий адабиётларида бундай жараён “глобалашув феномени” деб номланмоқда. “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида бу ҳодиса оддий қилиб “ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви” деб тушунтирилади.

XX аср сўнгидаги рўй берган улкан ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, икки қутбли дунёning барҳам топиши натижасида нисбий мувозанатнинг бузилиши жаҳоннинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

XX асрда дунёда ғоявий қарама-қаршиликлар кескин ва мураккаб ту солган давр бўлди. XX аср сўнгидаги икки қутбли дунёнинг барҳам топиши, нисбий мувозанатнинг бузилиши натижасида жаҳондаги мафкуравий манзаралар тубдан ўзгарди. Юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «XX аср охирида дунёда жўғрофий-сиёсий аҳамияти ва кўлами жиҳатидан ноёб ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришлар бетакрор. Улар нафақат мамлакатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда вужудга келган қарашлар ва уларнинг механизмларини чуқур ўйлаб кўришни, балки кўп жиҳатдан қайта баҳолашни ҳам талаб қиласиди. «Совуқ уруш» даврида халқаро муносабатларга асос бўлган кўп қоидалар, тамойиллар ва ғояларни тубдан қайта кўриб чиқиши талаб қилинмоқда. Бутун дунё яхлит ва бир-бирига боғлиқ тизим бўлиб бормоқда, унда ўзи - ўзидан қаноатланишга ва маҳдудликка ўрин йўқ. Бу ҳол ҳозирги халқаро муносабатларни шакллантирганда, халқаро тузилмалар билан ўзаро алоқаларда ва уларнинг фаолиятида иштирок этганда мутлақо янгича ёндашувларни ишлаб чиқиши зарур қилиб қўймоқда»¹

Жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар:

1. Сиёсий (буюк давлатчилик шовинизми).
2. Диний (диний экстремистик ва ақидапарастлик, панисломизм).
3. Бадиий (Фарб турмуш тарзини тарғиб қилувчи, Америкача турмуш тарзини тарғиб қилувчи, зўравонлик, ёвузылик ва бошқа ахлоқсизликларни тарғиб қилувчи).

XXI аср тарих саҳифасига глобаллашув ва буюк тараққиёт асли сифатида кириб келди. Глобаллашув жамият соҳасида ўзига хос мураккаб, айни пайтда объектив жараён саналанади. Шу билан бирга глобаллашувнинг барча жараёнларни қамраб олиш кўламининг тезлиги бутун жаҳон учун янгилик ҳисобланади.

Глобализация атамаси биринчи бўлиб иқтисодчи олимлар томонидан 1981 йилдан бери қўлланилиб келинган. Аммо бу сўзнинг тўлиқ маъноси, концепцияси 1990 йилнинг ярмида америкалик олим Чарлз Таз Рассел томонидан тўлиқ очиб берилган.

Глобаллашув сўзининг луғавий маъноси **ХАЛҚАРО ИНТЕГРАЦИЯ**, яъни бутун дунё аҳолисининг бир ижтимоий тузум остига бирлашиши, бир хил вазифа бажариши процесси тушунилади.

Глобаллашув жараёнида интернет янги алоқавий воситадир. Кимдир маълумот, кимдир ахборот олади ва яна бошқа бирор таниш ортириди, хат ёзишмалар сифатида фойдаланилади ва барча соҳалар маълумот берувчи энциклопедия ўрнини эгаллайди. Глобаллашув жараёнида кишилар интернетдан хоҳлаган манбани топади. Интернет кўпчиликни бирлашириди ёки ажратиши ҳам мумкин, бундан ташқари агрессив мақсадда ишлайди, яъни у мафкуравий уруш қуролидир, буни илмда «кибертерроризм» дейди.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.: 6. - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 240-241 - бетлар.

Глобаллашув жараёнда дунёда содир бўлаётган воқеалар ва ҳаракатлар тезлиқда интернет тармоқлари орқали тарқалади. Бу эса ахборот коммуникация дунёсининг ривожланишидан далолат беради. Интернетда ишлаган киши дунё янгиликларидан ҳабардор бўлади, айrim ёшлар ўзини виртуаль дунёда эканлигини ҳис қилмайди. Унда ишлаш руҳий ғояларнинг ривожланишига ва соғлигига зарар етказиши ҳам мумкин. Интернет дунё ҳамжамиятини ўзининг беғараз (порнографик) сайтлари билан ташвишга солмоқда, ўспирин ёшларнинг онгига таъсир қилиб, баъзи ноанъанавий ҳабарларни ҳам тарқатмоқда. Шунинг учун ҳам ота-оналар фарзандларининг интернетда ишлаётган жараёнини назорат қилишса мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги кунда интернетнинг ҳар хил сайтлари ёшлар онгига салбий таъсир қилади, лекин кун сайн унга ўрганиб қолаётганлар сони ортиб бормоқда. Бундай руҳий боғланиш фожеали оқибатларга олиб келади. Айrim ёшлар компьютер клубларида ҳар хил ўйинлар билан машғул. Бу нафакат ҳозирингиздан балки бошқа давлатларда ҳам мавжуд. Масалан, Жанубий Кореяда компьютер ўйинлари жуда оммалашган.

Умуман олганда, барча тадқиқотчи олимлар глобал ўзгаришлар маданий ўзига хосликларга, айниқса ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясига, уларнинг онги ва мағкурасига таъсирини ўтказишини таъкидлайдилар. Ёш авлоднинг мияси ҳали ёзилмаган оқ қоғоз мисоли тоза бўлади. Унга нима ёзилса, киритилса, ўша нарса намоён бўлади. Бироқ ушбу таъсир доираси тўғрисида ҳар хил муносабат билдирадилар.

Баъзилари янги технологияларнинг кенг тарқалишини қўллаб-куватлайдилар, бу билан глобаллашув жараёни барча салбий оқибатларнинг олдини олишга қодир, деб ҳисоблайдилар. Фарб цивилизациясининг ютуқларидан ҳайратланган бошқалар глобаллашув фақатгина ижобий ўзгаришларга олиб келади, деган фикрда. Ушбу тоифадаги тадқиқотчи ва олимлар бу ўриндаги маданий ўзига хосликни қолоқлик, камбағаллик, тараққиётдан воз кечиш каби тушунчаларнинг синоними сифатида баҳолайдилар. Учинчи бир гурухдагилар эса глобал ўзгаришларда катта таҳдид мужассам эканлигини таъкидлайдилар.

Бошқаларнинг тасаввурига мувофик, глобаллашув иқтисодий соҳада эмас, балки диний соҳада катта хавф-хатар тайёрламоқда, чунки, глобализм ва ахборот дунёвий характерга эга бўлган бир пайтда худосизлик тарғиботи билан уйғунлаштирилади. Яна бошқаларнинг қарашларида глобаллашув миллатга ва миллий ўзига хосликка путур етказади. Маданий, шу жумладан диний қадриятлар, турмуш тарзи ҳам хавф остида қолади. Бундай ёндашувга мойиллик билдираётган фан ва сиёsat арбоблари учун маданий ўзига хосликни сақлашга интилиш асосий мақсаддир. Чунки ҳозирда интернет тармоғидан фойдаланадиганларнинг асосий қисмини ёшлар ташкил қилмоқда. Ёшлар эса миллат ва давлат келажагидир.

Глобализм миллий давлатлар сувернитетини сезиларли даражада чеклаб қўйди ва бу жараён кучайиб бормоқда. Чеклаб-чегаралаш механизмларини яратиш ва кучайтириш орқали вазиятни тўлалигича назорат қилиш каби тор ва саёз фикрлаш концепцияси аллақачон эскирган.

Барча соҳадаги глобаллашувни жамиятнинг ичига олиб кириш масаласида кўп ўйлаган ва ўйлаётган давлатлар эртами-кечми шу нарсани тушунадиларки, глобаллашувни инкор қилиш ушбу феноменнинг таъсир доирасига тушишнинг энг ҳалокатли йўлидир. Чунки, ўзини-ўзи чеклаб чегаралаш билан қолоқлик домига тушгач, барибир бу борадаги ислоҳотларни бошлиш лозимлигини англайди. Глобализм, жумладан ахборот глобаллашувининг мутлақо домига тушмасликнинг чораси мавжуд эмас ва бунинг иложи ҳам йўқ. Энг яхши йўл – бу маълум миллий давлат манфаатларини сақлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида ахборот технологияларини, дастурларини имкон қадар тезлаштириш, иқтисодий ва сиёсий соҳадаги ислоҳотларни изчил йўлга қўйишdir.

Ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, глобализмнинг мудхиш оқибатларига йўлиқмаслик ва домига тушмасликнинг бирдан-бир йўли – тезроқ ушбу жараён ичига кириб боришидир ва шу тўғрисида ўзига керакли тушунчалар ҳосил қилишdir. Миллий давлатлар, жамиятлар, ҳукуматларнинг ҳаётийлигини таъминлашнинг шарти ҳам барча соҳада замонавий сиёсий, иқтисодий, ижтимоий тараққиёт дастурларини қабул қилиш, жамиятни ахборотлаштиришdir.

Албатта, бугун интернет майдони сайёрамиздаги мавжуд ҳар хил маданиятлар, ғоялар, қадриятлар ва манфаатларни ўзида акс эттирган ягона глобал тармоқdir аммо, баъзи масалаларни кенг миқёсда назоратга олишни тақозо қилмоқда. Бундайлар сафига терроризмни парваришловчи, диний экстремистик ғоялар тарқатувчи, порнография каби ахлоқсизликка мойилликни ривожлантирувчи сайтларни киритиш мумкин. Бироқ, мазкур сайтларга бўлган муносабат даражаси ҳам дунё мамлакатларида ҳар хилdir.

Глобал миқёсда инсониятнинг баъзи масалаларда муросага юзланишига тўғри келади. Шулардан бири, бизнингча, интернетда терроризмни парваришловчи саҳифаларни назорат қилишга йўналтирилган ҳамкорликdir. Шуниси қизиқки, бу веб саҳифаларнинг қурбони фақатгина ёшлар эмас, балки катта ёшдаги кишилар ҳам ўзининг маънавий бойлигининг тўлиқ эмаслиги ҳамда бузғунчи ғояларга мойиллиги туфайли қурбонга айланмоқдалар. Бунинг учун, террористик деб тан олинган гурухлар, кимсаларга мутахассислар томонидан тан олинган сайтларга серверлардан жой бермаслик, уларни ёпишга қаратилган чора-тадбирларни қилиш мақсадга мувофиқdir. Бу ўринда БМТ катта рол ўйнаши мумкин.

Шубҳасиз, бу йўналишда маълум ишлар амалга оширилиб, муайян ҳалқаро хужжатлар ҳам қабул қилинган. Аммо кибермайдонда зикр этилган иллатларнинг ёйилиши муаммосини юқори ўринга кўтариш, мавжуд имкониятларни сафарбар этиш фурсати аллақачон етиб келган.

Бугунги кунда Ӯзбекистонда интернет тижорати фирмалари, газета-журнал сайтлари ниҳоятда ривожланиб, мукаммаллашиб бормоқда, уни таъқиб қилиш қийин. Аммо миллий урф-одатга ва ахлоқий даражага тўғри келмайдиган сайтлар ҳам кўп. Бу ёшлар ва келажак авлод онгига катта таъсир килади. Айрим қўштириноқ ичидаги беғараз инсонлар ёшларни порнографик сайтлар орқали нишонга олади, яъни, маънавий озуқа билан бирга, руҳий

ҳаёт тарзига таъсир ўтказади. Ҳозирги кунда бунинг олдини олиш мақсадида айрим сайтларни фильтердан ўтказиш зарур. Жаҳон саҳнида етарли даражада мавқега эга бўлган интернет ёшларнинг онгидаги бўшлиқни ортиқча маълумотлар билан тўлдиради. Ёшлар виртуал ҳаётга шунчалик кириб кетмоқдаки, миллий маънавий қадриятлар минг йиллар давомида шаклланган, ўтмиш авлодлардан ўтиб келаётган маънавий бойлик эканлигини билишмайди. Ӯсмир ёшдаги болаларнинг интернетга қаттиқ боғланиб қолиш ҳолатлари кузатилмоқда. Бу эса “интернет касаллиги”ни келтириб чиқаради. Бир неча йил олдин Пекин шаҳрида “интернет касаллиги”га чалинган беморларнинг шифохонаси очилди.

Глобаллашув деганда фақатгина интернет ёки ахборот глобаллашувини назарда тутиш хато хисобланади. Интернет тармоғи глобаллашув жараёнини кучайтирувчи асосий омилдир. Шундай экан глобаллашувга иқтисод, маданият, фан соҳасидаги ва экология, хуллас бутун дунёдаги глобаллашувни мисол қилиб келтириш мумкин. Ҳатто экологиянинг салбий томонга ўзгариши жамият аъзоларининг ҳар бирiga жисмоний таъсир кўрсатиб қолмасдан уларнинг маънавиятига ҳам ёмон таъсир қиласи.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларнинг глобаллашувга нисбатан соғлом дунёқарашини ривожлантиришга қаратилган дастур ишлаб чиқилишини давр тақозо қиласи. Ва бу йўлдаги ҳукуматимизнинг қилаётган ишлари мақтанса арзигулик ва ўрнак бўларли, даражада деб айтиш мумкин.

2. Глобаллашув жараёнида миллий ғояга эҳтиёжнинг ортиши

Глобаллашув жараёнида Миллий ғоянинг энг муҳим функцияси, яъни миллий ва маънавий ўзликни ҳимоялаш алоҳида аҳамият касб этади. Аслида миллий ғоянинг 1) билиш; 2) тарбиявий; 3) регулятив; 4) коммуникатив; 5) норматив, қадриятли; 6) сафарбар этиш, йўналтириш; 7) ҳимоя; 8) ғоявий бандлик каби функцияларни бажариши учун ёшлар ва аҳоли онгида фақат билим, тасаввур сифатида эмас, ишонч ва эътиқод сифатида шаклланиши лозим.

Миллий ғояни тарғиб қилишда маънавиятни ривожлантиришда асосий ёндашув маърифий ёндашув бўлса ҳам бу жараён Миллий ғоянингхусусиятлари билан боғлиқ. Жаҳондаги глобаллашув жараёнлари ана шу ғояга бўлган эҳтиёжни кескин кучайтиради. Аслини олганда, глобаллашув жараёни бўлмаса, миллий ғояга ҳам эҳтиёж ошмас эди. Чунки глобаллашув бўлмаганда ҳар бир халқ ва миллатнинг маънавияти ўзича мавжуд бўлар ва имконият даражасида ривож топарди. Ташқи таъсир ва таҳдиднинг йўқлиги эса миллий ғояга эҳтиёжни ҳам долзарблаштирас эди.

Миллий ғоянинг моҳияти шундаки, у одамлар онгида, хотирасида ғоялигича қолмай, амалиётга, ҳаётга айланган тақдирдагина ҳақиқий миллий ва ҳақиқий истиқлол ғояси бўлиши мумкин. Шундагина у глобаллашув шароитида миллий маънавиятни ва маънавий ўзликни ташқи носоғлом ғоявий таҳдидлардан ҳимоя қиласиган кучга айланади²⁵.

²⁵ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005. 87-бет.

Бугунги кунда инсон онги ва қалби учун кураш кескин тус олаётган экан, хилма-хил қарашларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга интилиши табиий, албатта. Бунга эътиқод умумийлигига асосланган ҳолда якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан ўзига қарам қилишга бўлаётган хатти-ҳаракатларни мисол келтириш мумкин.

Диний ақидапарастлик ҳам шулар жумласидандир. Масалан, ислом динидаги ҳозирги ақидапарастлар ижтимоий, миллий хусусияти, қайси давлатга мансублигидан қатъий назар, барча мусулмонларнинг маънавий бирлиги ҳакидаги тасавурларга таяниб, уларни ягона халифалик остида сиёсий бирлашуви ғоясини асослашга ҳаракат қилади. Кўриниб турибдикি, бу идеология диний асосда бирлашув ғоясини биринчи ўринга қўяди.

Аммо, жиддий эътибор бериладиган бўлса, *биринчидан*, улар миллий суверенитетдан воз кечиш ҳисобига ягона давлат тузишни кўзлаётганликлари маълум бўлади. *Иккинчидан*, халифаликни тиклашга, унинг тўғри эканини асослашга уринувчилар, бу ҳол айнан миллат сифатида ўзлигимизни англашга йўл қўймаслигини яширадилар. Бу ғояни тақиширишда улар бизнинг ислом динига эътиқод қилишимизга алоҳида ургу берадилар. Бундан ташқари, бу оқим тарафдорлари халифалик байроби остида бирлашишни ноисломий дунёга қарши туриш мақсади билан боғлашларини ҳам таъкидлаш зарур.

1. Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви ва икки қутбли дунёning барҳам топиши

Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви (ер шарини қамраб олиш, дунё миқёсидаги, умумий) - ғоявий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши оқибатида унга Ер юзининг барча минтақалари тортилганлигини, мафкуравий кураш умумбашарий миқёс касб этганини ифодаловчи тушунча. Бугунги дунёда мислсиз илмий кашфиётлар, улкан техникавий имкониятлар, универсал технологиялар, ахборот тарқатишининг глобаллашуви, яъни уларнинг бутун курраи заминни қамраб олиш жараёни шиддат билан бормоқда. Масалан, Интернет тизими орқали ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир имкониятлари ҳам тобора кенгаймоқда.

Аслида ахборот соҳасидаги глобаллашув инсоният учун, дунёning барча худудларидағи одамларнинг ўзаро мулоқоти учун, илм-фан ва маданий бойликларни ўзлаштириш учун улкан имкониятлар яратадиган жараёндир.

Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашувида бир-биридан фарқ қиласидиган икки йўналиш, тенденция мавжуд:

1. Инсоният цивилизацияси тарихида эришган ҳар қандай моддий ва маънавий қадриятларнинг умуминсоний жиҳатлари тарихий макон доирасидан чиқиб байналминаллашиб, универсаллашиб бормоқда. Бошқача айтганда, миллий ва умуминсонийлик тамойилларининг интеграциялашув жараёни кучмоқда.

2. Миллатлар ва давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий ривожланишидаги бекарорлик, улар манфаатларидағи ўзига хосликни мутлақлаштириш инсониятга, шу жумладан, ўз миллатининг келажагига хавф туғдирадиган салбий ҳодисаларнинг мафкуралашган ҳолда глобаллашувига олиб келмоқда. Бу халқаро терроризм, экстремизм, фундаментализм ва наркобизнес ҳодисаларида намоён бўлмоқда. Бирон бир ҳудуд ёки мамлакатда пайдо бўлаётган ғоялар тез фурсатда бутун жаҳонга ёйилмоқда. Натижада, одамзот маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг босимини сезиб яшамоқда.

Бу жараённинг муҳим хусусиятларидан бири - турли мамлакатларни мафкуравий зabit этиш ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан қўшилишиб кетганидир. Мафкуравий глобаллашув савияси паст аудио ва видеокассеталар, ахлоқсизлик, тубанлик ва ёвузиликни тарғиб қиласидан «санъат асарлари»нинг ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлмоқда. Ғоявий-мафкуравий тазийик ва тажовузларнинг олдини олиш учун эса ҳар бир миллат, давлат ўзининг ғоявий-мафкуравий дахлсизлигини таъминлайдиган чоратадбирларни кўриши зарур бўлмоқда.

Марказий Осиё халқлари маданияти ва маънавияти ҳам Шарқ ва Фарбни туташтирган карvon йўлларида жойлашгани сабабли ҳам Шарқ, ҳам Фарб маданиятидан баҳраманд бўлган. Натижада ҳар бир халқ ўзлари учун ана шу маданиятнинг ижобий томонларини ўзлаштирган, уларга ижодий ёндашиб янги чўққиларга кўтарган. Масалан, Абу Райхон Беруний Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон ва рим фалсафаси, табиий фанларини чуқур ўзлаштирган эди. Форобий ҳам ўнлаб тилларни билган ва ўнлаб халқлар маданияти ва маънавиятини чуқур ўрганганд. Яхши, ижобий ғоялар ўрганилган, ижодий ривожлантирилган. Лекин улар негизида ёт ғоялар ҳам кириб қолган. Шундай ғоялар борки, улар очиқ чехра билан эшигимизни тақиллатиб кириб келади. Шундай ғоялар ҳам борки, улар «ўғри» каби туйнук қидиради.

Эшик қоқиб келадиган ғоялар миллий маънавиятни бойитади, ривожлантиради. XX аср бошларидағи ўзбек маданияти ва маънавияти ҳамда унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида жиддий тафовут бор. Бу тафовутни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак, турмуш соҳаларида ҳам кузатиш мумкин. XX аср бошида ўзбек адабиётида драматургия жанри шаклланмаган эди. М.Беҳбудий, Фитрат, М.Абдурашидхонов сингари маърифатпарварларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли драматургия шаклланди...

Бирон-бир ҳудуд ёки мамлакатда пайдо бўлаётган ғоялар тез фурсатда бутун жаҳонга ёйлмоқда. Натижада одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларига хизмат қиласидан, олис-яқин манбалардан тарқала-диган, турли мафкуравий марказларнинг босимини доимий равища сезиб яшамоқда.

Бундай вазиятда ўз мустақил фикрига, событ эътиқодига, мустаҳкам ирода ва дунёкарашига эга бўлмаган одам гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишда намоён бўлаётган мафкуравий тазийкларга бардош бера олмайди. Японияда пайдо бўлган «АУМ Синрикё» каби заарли оқимлар турли

мамлакатлардаги минглаб ёш йигит-қизларни иродасидан, онг-шууридан маҳрум қилиб, зомбига айлантириб қўйгани бу фикрнинг далилидир.

Умуман, дунёдаги мисилсиз илмий кашфиётлар, универсал технологиялар ва ахборот тарқатишнинг глобаллашуви юзага келди. Бу жараёнлар ўз навбатида дунёдаги юз бераётган мафкуравий вазиятга, муносабатларга жиддий таъсир кўрсата бошлади. Илмий кашфиётлар глобаллашуvida мафкура бевосита таъсир этиши объектив ва субъектив омиллар билан узвий боғланиб кетган.

Демак, ғоялар ва қарашларнинг жамиятдаги маълум гурӯҳ манфаатлариға бўйсундирилиши ва мафкуралаштирилиши - жамият учун, цивилизациялар учун «салбий омилга» айланади.

Натижада, жамиятлар бир - бирига қарама - қарши бўлган қутблар бўунишигача бориб етади. Ҳодисани «турмушдан», «*жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий негизи*»да деб тушуниш фалсафаси бир томонламадир. Бу - «*турмуши, ижтимоий борлиқ онги белгилайди*», деган анъанавий фалсафага хос бўлиб, унда муайян мақсадлар жамият ҳаётининг «мафкуралашиб» боришига асос бўлган.

Буни собиқ тоталитар мафкурага хос бўлган тарихий воқелик тўла тасдиқлайди. Ҳозирги замон фалсафаси эса турмушнинг онгга таъсирини ҳисобга олган ҳолда, онгнинг фаол таъсир кўрсатиши ва уни белгилаши тўғрисидаги ғояга асосланмоқда. Жамиятнинг сиёсий-ижтимоий, иқтисодий ривожланиш даражаси ҳамда унинг тараққиёт йўли инсон онги ва тафаккури даражасига бевосита ҳамда унинг тараққиёт йўли инсон онги ва тафаккури даражасига бевосита боғлиқ бўлади. (Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. Тошкент: «Академия», 2000. 15- бет).

Ҳозирги кунда тил, маданият, урф-одатлардаги умумийлик, бошқача айтганда, этник бирликка асосланган ҳолда ягона мафкуравий майдонни келтириш борасидаги қарашлар ҳам мавжуд. Бундай қарашларнинг шаклланиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бугунги кунда уларнинг ҳар бири ўзига хос тарзда дунёнинг мафкуравий манзарасида муайян ўринни эгаллашга уринмоқда.

Марказий Осиёда ҳам мураккаб мафкуравий жараёнлар бормоқда. Бунда, аввало, Марказий Осиё халқлари мустаҳкам дўстлигининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки, миңтақа туб халқарининг маънавий илдизлари бир, руҳи, турмуш тарзи яқин, улар ана шу бой манбадан бирдек баҳра оладилар. Шу маънода ҳам улар бирлигини мустаҳкамлаш умумминтақавий маънавий юксалишимизга ўзининг ижобий таъсирини ўtkазиб тураверади. Бу жараёнга қарши қаратилган ҳар қандай мафкуравий таъсир ёки ҳаракатлар умумминтақавий барқарорликка халақит беради.

Нима учун кишилар онги ва қалби учун кураш турли мафкураларнинг бош мақсадига айланниб қолди? Гап шундаки ғоя фақатгина инсон қалбини эгаллаганда, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда нафақат инсон

онгини, балки қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда.

Мустақил давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) ва Марказий Осиё давлатлари худудларида тузилган қуидаги халқаро ва минтақвай ташкилотларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлига (МДҲ). 1991 йил 21 декабрда Алматида 11 давлат: Россия, Украина, Белорус, Қозогистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон, Азарбайжон, Арманистон, Молдавия давлатлари бошлиқларининг кенгашида МДҲ тузилди. МДҲга 1993 йил 24 декабря Ашхабадда Грузия ҳам кўшилди. Ўзбекистон мазкур МДҲ ташкилотининг иқтисодий интеграция доирасида қатнашиб келмоқда.

Ўзбекистон МДҲнинг Коллектив хавфсизлик шартномасида 1992-1999 йилларда қатнашди. 2005 йилдан бошлаб яна Коллектив Хавфсизлик шартномасида қатнашмоқда.

2. «6+2» гурӯҳи. (1998-2001 йиллар). БМТ котибияти биносида 1998 йил 21 сентябрида Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов ташаббуси билан ташкил топганди. Бу гурӯҳ Афғонистондага ҳарбий можароларни сиёсий йўл билан ҳал этишга қаратилган эди. Мазкур гурӯҳга: **Эрон ИР, Хитой ХР, Покистон ИР, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистон + АҚШ ва Россия** давлатлари кирган эди. 1999 йил 19-20 июля Тошкент анжуманида «Афғонистондаги можарони тинч йўл билан бартараф этишнинг асосий тамойиллари тўғрисида»ги Тошкент Деклорацияси имзоланди. Бу хужжатда Афғонистонда янги ҳукумат тузиш, можарони тинч йўл билан ҳал этиш, қачоқларни қайтариш, миналардан тозалаш, умумий битим имзолаш, молиявий ёрдам каби минтақабий долзарб ғоялар кўтарилиган эди. Лекин 2001 йил 11 сентябрда Умаршайх бошлигидаги толибон қўшинлари, ислом экстремистлари АҚШга террористик хуружидан сўнг НАТО блокига аъзо давлатларнинг ҳарбий кучлари Афғонистонга киритилиб, исломий толибон қўшинлари тор-мор бўлгач «6+2» гурӯҳи ўз-ўзидан барҳам топди.

Глобаллашувнинг ижобий натижалари - XX асрдаги замонавий илм-фан ютуқлари одамлар тасаввурини кескин ўзгартириб юборди. Республикамиз интеллектуал салоҳияти XX1 асрга келиб жаҳондаги кўпгина ривожланаётган мамлакатлардан илгарилаб кетди. Олимларимиз буюк боболаримиз-нинг ўзлаштириб, тарихий меросимизни чуқур ўрганиб, долзарб муаммоларни тадқиқ қилишга дадил киришиб, ўз меҳнатлари билан Республикамиз ижтимоий-иқтисоидий ривожига ҳисса қўшмоқдалар. Республикамизда қуидаги йўналишлар бўйича жаҳон даражасидаги илмий мактаблар яратилган:

1. Математика, эҳтимоллар назарияси, табиий ва ижтимоий жараёнларни математик моделлаш, информатика ва ҳисоблаш техникиси. Астрономия соҳасида қадим замонлардаёқ кашфиётлар яратилган (Аҳмад Фарғоний, Беруний, Улуғбекларнинг кашфиётлари).

2. Саноат усулида ўзлаштириши учун яроқли минерал хом ашё заҳираларининг ҳосил бўлишига олиб келадиган геологик жараёнларнинг қонуниятларини ўрганиш билан боғлиқ тадқиқотлар.

3. Молекуляр генетика, ген-хужайра инженерияси, биотехнология соҳасидаги тадқиқотлар. Булар микробиология саноатида, атроф-муҳитни муҳофаза қилишда фан-техника тараққиётини таъминлашнинг зарур омилидир. Республикада органик ва ноорганик кимё, ўсимлик моддалари кимёси, биология ва генетика, биотехнологияларни яратиш соҳасида илмий мактаблар шаклланди ва ривожланди. Ўзбек селекциялари ютукларини алоҳида таъкидлаш лозим. Кейинги йилларда ғўзанинг 30 дан ортиқ истиқболли навлари яратилди.

4. Моддаларнинг комплекс физикавий-кимёвий хоссаларини ўрга-ниш билан боғлиқ тадқиқотлар йўлга қўйилган. Ўзбекистон радиоцион материалшунослик ва гелиоматериалшунослик каби йўналишларда бутун дунёда эътироф этилган устунликка эга. Ўзбекистонда юқори энергиялар физикаси соҳасида илмий мактаб вужудга келди.

5. Жаҳон ва мамлакатимиз тарихи, Ўзбекистоннинг маданий ва маънавий мероси, ўзбек тили ва адабиётининг тарихий ривожланиши тадқиқ этилмоқда.

2000 йилнинг сентябрь ойида ҳам БМТ Бош Ассамблеяси «Минг йиллик саммити»да, 2003 йил 29 майда ШХТнинг Москва саммитида, 2004 йил 17 июнда Тошкент саммитида, 2005 йил 5 июля Остона ШХТнинг саммитларида Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз минтақамиз хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган халқаро терроризм ва наркобизнесга қарши фаол курашиш, Марказий Осиё минтақасидаги барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш ва жаҳон хавфсизлик тизимини такомиллаштириш муаммоларига эътибор қаратди. Минтақа халқлари учун ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган бу жараённи тўғри англаб етган Марказий Осиё мамлакатларининг раҳбарлари фақат 2000 йилнинг ўзида бир неча бор учрашувлар ўтказди. Хусусан, 2000 йил октябрь ойида Тошкентда бўлиб ўтган учрашувда «Марказий Осиёда наркотикларнинг ноқонуний савдоси, уюшган жиноятчилик ва террорчиликка қарши кураш бўйича ҳамкорликнинг устувор йўналишлари» тўғрисидаги ўта муҳим хужжат имзоланди.

Умуман, илмий-техникавий тараққиёт ва глобаллашув жараёнлари ақидапарастлик (араб. эътиқод) ва жаҳолатга тамомила зиддир.

Диний ақидапарастлик - эса сиёсий мақсадлар йўлида мавжуд ижтимоий муаммоларни илк, яъни мазкур дин пайдо бўлган пайтдаги арконлар асосида ҳал этмоқ ниятидаги ҳаракат ва қарашлардан иборат. Исломий ақидапарастлик - замонавий исломда мавжуд З йўналишдан (қолган 2 таси: традиционализм ва модернизм) бири. Ислом ақидапарастлигининг асосий ғояси - «соф ислом» қатъиятларига (принципларига) қайтиш, мақсад эса - исломий давлат ва тараққиёт йўлини жорий этишдан иборат.¹

¹ Ирисов Б. Дин, ақидапарастлик ва тақдид. Тошкент: «Маънавият», 2000, 4,7-8- бетлар.

Глобаллашувнинг салбий оқибатларига албатта ўз вақтида кураш олиб бориш лозим. Ёшларда дунёдаги мафкуравий манзарасини ва глобаллашув жа-раёнларини теран англаш ва бу борада зарур кўнималар ҳосил қилиб бормоқ лозим. Бунинг учун биз юқорида баён этганимиздек, ислом экстремизми ва ақидапарастлигига кескин кураш олиб бормоқ учун сиёсий, ҳуқуқий, маънавий билимларимизни чуқурлаштиришимиз лозим. Диний экстремизм ва ақидапарастликнинг келтириб чиқараётган сабабларини ўрганмоқ керак.

1) Биринчи сабаби - мустамлакачилик ва янги мустамлакачилик, буюк давлатчилик шовинизми.

2) Халқаро муносабатларда мусулмонларга қарши зўровонлик, мусулмон давлатларининг Farb мамлакатларидан кучайиб кетмаслигига Эришиш нияти, «парчалаб ташла ва ҳукмронлик қил» деган қўп синалган сиёsatни давом эттириш.

3) Учинчи сабаб - иқтисодий камситишлар, калондимоғлик. Бошқа маданият, бошқа цивилизациянинг, хусусан, қўп асрлик илдизларига эга Шарқ фалсафасининг бир қисми бўлган ислом цивилизациясининг фазилатларини, умуман, исломнинг ўзини яхши билмаслик, тушунмаслик ҳоллари каби сабабларни ҳам кўрсатиб ўтиш мумкин.

4. Шарқ ва Farb мамлакатлари ҳаётида миллий ғоя кўринишлари ҳамда инсон қалби ва онги учун кураш

Бироқ таъкидлаш жоизки, турли давлатларда «баркамол инсон» тушунчасига турли сифатлар нисбати берилади. Ҳар бир давлат ўз фуқароларида замон талабларига мос сифатлар ва жамият мақсадларига мос қадриятларни қарор топтиришга ҳаракат қиласи. Доимий юксалиш ҳақида қайғурадиган етакчи давлатларнинг бу борадаги тажрибаси билан танишиш фойдадан холи эмас.

1. АҚШда фуқаро ва ёшларни ғоявий-мафкуравий тарбиялаш масаласи. Америкаликларга қандай ғоя ва қадриятлар сингдирилмоқда? Фуқаро ва ёшлар тарбияси қўйидаги ғоявий устунларга таянади.

АҚШ фуқаролари Конституцияни, Америка давлатчилигининг асос-лари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшлар онига сингдириш ҳақида тинимсиз қайғурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни қадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ нинг фан ва технологиялар соҳасида бошқа давлатлардан ўзиб кетганлигининг сабаби шундаки, аввало Америкада эркин ва ижодий фикр қадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин американлик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир.

Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқа-ришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида американликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб

гапирадиган кишилар ниҳоятда кам учрайди. Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади.

Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Ҳудди ана шу «Америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Умуман, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафкурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, рухий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган.

Албатта, «АҚШ да бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса чиқариб бўлмайди. Охирги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - **«либерал - национализм»** мафкурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлинниб кетган кўп сонли ижтимоий гурухларни **«АҚШ - миллатлар ҳамжасамиятидир»** ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутади. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШда аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдам-лигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафкуруни яратиш ҳақида бораётир.

2. Японияда миллий мафкура тарбияси. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири Японияда фуқарони, ёшларни тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида **мактаб** танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда **фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия»** тизими доирасида амалга оширилади. Расмий хужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуидагича номланади: 1) «характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим»; 2) «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият»; 3) «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш»²⁶.

Аслида, бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан қудратли ғоявий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан **«ахлоқий тарбия»** тизими Япония мамлакати иқтисодий равнақининг ғоявий асосини ташкил қиласи. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган. Шу боисдан ҳам инглиз файласуфи Томас Гоббс (1588-1679) «Давлатнинг қандайлиги ҳақида хулоса чиқариш учун аввало одамларнинг ахлоқи, қизиқишлиари ва феъл-атворини ўрганиш жоиздир» деган эди.

²⁶ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005. 302-бет.

Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан Япония мамлакатининг 30-40 йилда ишлаб чиқариш ҳажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. «Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда хунармандчилик устахоналаридан автоматлашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай тушунтириш мумкин?». Мазкур саволга японлар қуйидагича жавоб берадилар: «*Салоҳият инсонларда яширин*». Япония менежментининг олтин қоидасига қўра, **инсондан қимматроқ бойлик йўқ. Япон кишисида қуйидаги қадрият ва сифатлар қарор топтирилади:**

мехнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характерига хос хусусиятлар саналади. Бироқ, давлат бу билан қаноатланмай, ўз фуқароларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини **маорифга** юклайди. Натижада, мактабларда **гуруҳий бирдамликни тарбиялашга** алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гурухнинг ҳар бир аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоя сингдирилади, ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қиласиди. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иқтисодий ютуқларга эришди.

Мехнат япон кишиси учун ахлоқий қадрият саналади. Унинг қадрият даражасига кўтарилишида «ахлоқий тарбия» тизимининг роли бекиёс. Гап шундаки, япон кишисига мактабдаёқ қуйидаги ғоялар сингдирилади: 1) «Фақат тиришқоқлик ва меҳнат билан муваффақиятга эришиш мумкин», 2) «Ўз устингда тинимсиз ишла - шунда бирордан кам бўлмайсан». Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон кишиси ўзининг барча ҳаракатларини қуйидаги мантиққа бўйсундиради: **«Бор имкониятларингни ишига сол!»**

Шундай қилиб, давлат ўз фуқароларида тиришқоқлик ва ҳафсала, қунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтириади. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японлар бошқаларга ўрнак бўла олади. **«Ахлоқий тарбия»** натижасида Японияда фуқаролар меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга ҳиёнат деб қабул қиласиди. Японияда **фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади**. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч деб биладилар. Кўриниб, турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди.

3. Ўзбекистонда «фуқаро тарбияси». Миллий ғоя ва Ўзбекистон тажрибаси кўтарилиган масаланинг муҳимлиги Ўзбекистонда ҳам бу борада амалга оширилаётган ишларни таҳлил қилишга ундейди. Эътибор бериб қарайдиган бўлсак, бизда **«фуқаро тарбияси»** ҳақида кам гапирилади. Лекин бизда бу вазифа ўз ҳолига ташлаб қўйилган эмас. Ўзбекистонда фуқаро тарбияси давлат сиёсатининг устувор соҳаси бўлиб, асосан икки йўналишда:

1) Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида ва 2) Миллий истиқлол гоясини сингдириш воситасида амалга оширилмоқда. Кўриниб турибдики, бизда ҳам фуқаро тарбиясини амалга оширувчи маскан сифатида **мактаб** танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Демак, **маорифга** миллат фуқаросини тарбия-лашдек масъулиятли вазифа юкланган. Маориф, халқ таълими йўли билан комил инсон қиёфасини яратиш зарур.

5. Марказий Осиё минтақасидаги мағкуравий жараёнлар ҳамда ШХТ ва Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти доирасидаги ҳамкорлик

«Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилоти (2002). 1994 йил 10 январда Тошкентда Ўзбекистон билан Қозогистон ўртасида ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисида Шартнома имзоланди. 1994 йил 16 январда Қирғизистон ҳам бу шартномага қўшилди. 1994 йил 30 апрелда Ўзбекистон, Қозогистон ва Қирғизистон ўртасида ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисида шартномага Тожикистон республикасининг қўшилиши тўғрисида протокол, минтақавий интеграцияни янада чукурлаштириш тўғрисида 4 давлат раҳбарларининг баёноти қабул қилинди. 1997 йил 10 январда Ўзбекистон, Қозогистон, Қирғизистон Давлатлараро кенгашида имзоланган Абадий дўстлик тўғрисидаги шартнома эса ўзро интеграцияни янада жадаллаштириди. 1998 йил 26-28 марта Тошкентда Ўзбекистон, Қозогистон, Қирғизистон ўртасидаги имзоланган Ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисидаги Шартномага Тожикистон ҳам қўшилди. Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти 2000 йил октябрида Белорусь, Қозогистон, Қирғизистон, Россия ва Тожикистон раҳбарлари имзолаган. 2002 йилда «Марказий Осиё иқтисодий ҳамжамияти» негизида **«Марказий Осиё ҳамкорлиги»** (МОҲ) ташкилоти тузилди. Бу ташкилотнинг мақсад ва вазифаси барча аъзо давлатларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда сув-энергетика заҳираларидан унумли фойдаланиш, транспорт тизимининг умумминтақавий тузилмасини барпо этиш, ишлаб чиқариш кооперацияси ва савдо-иктисодий, ижтимоий-маданий муносабатларни ҳар томонлама ривожлантириш, экологик муаммоларни биргаликда ҳал қилиш ва баркарорликни мустаҳкамлаш каби муҳим йўналишлар белгилаб олинган эди. Лекин бу ташкилотни ривожлантиришда айrim миллий манфаатларнинг умумминтақавий манфаатлардан устун қўйилиши биргаликда қарорлар қабул қилишда тўсқинлик бўлиб келди. 2005 йил 6-7 октябрда Россия Федерациясининг Санкт-Петербург шаҳрида **«Марказий Осиё ҳамкорлиги»** ташкилоти Давлат раҳбарлари кенгашининг навбатдаги мажлиси бўлди. Бу учрашувда **«Марказий Осиё ҳамкорлиги»** ташкилоти Марказий Осиё умумий бозорини барпо этиш концепцияси лойиҳасини кўриб чиқди. **«МОҲ»** ташкилотининг бу галги саммити Евроосиёда интеграциялашув жараёнидага бурилиш нуктаси бўлди. Ўзбекистон раҳбарининг ташабbusи билин Евроосиё маконида иқтисодий интеграцияни ривожлантириш ва тараққиётни қўллаб-куватлаш мақсадида **«Марказий Осиё ҳамкорлиги»** ташкилоти ва

Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕОИХ) негизида янги ЕОИХни шакллантириш түғрисида қарор қабул қилинди.

Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти (1995). 1995 йили Россия, Белорусь («иккилик») давлатлари томонидан «Божхона иттифоқи» тузилди. 1996 йили, яъни бир йилдан сўнг бу шартномага Қозоғистон, Қирғизистон («тўртлик») ва 1999 йилда Тожикистон («бешлик» бўлиб) ҳам қўшилди. Шартнома қатнашчилари ҳудудда «эркин зона», яъни эркин иқтисодий маконни яратиш йўлида божхона, савдо-сотик билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишга киришдилар. 1999 йили Қозоғистон ўз ҳудудида Россиядан олиб келинаётган озиқ-овқат учун 200 фоиз пошлина ўрнатди. Бир ойдан сўнг шундай тартибни Қозоғистон хам жорий этди. 2000 йили «Божхона иттифоқи»га аъзо давлатлар: Россия, Белорусь, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон раҳбарларининг учрашувида мазкур ташкилотни **Евроосиё иқтисодий ҳамжамиятига** айлантириш түғрисида дастлабки келишувга эришилди. Дастлаб Евроосиёга аъзо давлатларнинг манфаати, потенциали бир хил бўлмай қуидагача эди. Россия 48, Қозоғистон, Белорусь 20 фоиздан, Тожикистон, Қирғизистон 10 фоиздан иборат овозга эга бўлган. 2005 йил 6-7 октябрда Россия Федерациясининг Санкт-Петербург шаҳрида «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилоти ва Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕОИХ) негизида янги ЕОИХни шакллантириш түғрисида қарор қабул қилинди. Демак, Евроосиё иқтисодий ҳамжамиятига 2006 йил 25 январда Ўзбекистон Республикаси ҳам қўшилди.

2002 йил 28 февралида Марказий Осиё иқтисодий ҳамжамияти негизида ташкил этилган «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилоти ўзининг қисқа тарихида талай ишларни амалга ошириди. Унинг мақсад ва вазифалари сифатида барча аъзо давлатларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда сув-энергетика заҳираларидан унумли фойдаланиш, транспорт тизимининг умуммintaқавий инфратузилмасини барпо этиш, ишлаб чиқариш кооперацияси ва савдо-иқтисодий, ижтимоий-маданий муносабатларни ҳар томонлама ривожлантириш, экологик муаммоларни биргаликда ҳал этиш, хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш борасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш каби муҳим йўналишлар белгилаб олинган эди. 2005 йил 6-7 октябряда Россия Федерациясининг Санкт-Петербург шаҳрида «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилоти Давлат раҳбарлари кенгашининг навбатдаги учрашуви - саммити Евроосиёда интеграциялашув жараёнидаги бурилиш нуқтаси бўлди. Ўзбекис-тон раҳбарининг ташабbusи билан Евроосиё маконида иқтисодий интегра-цияни ривожлантириш ва тараққиётни қўллаб-кувватлаш мақсадида «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилоти ва Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕОИХ) негизида **янги ЕОИХни шакллантириши түғрисида қарор** қабул қилинди. «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилотига Белорусь, ЕОИХга Ўзбекистон қўшилмаган эди. Эндиликда эса бу иккала республика ҳам аъзо бўлдилар. («Туркистон», 2005 йил 8 октябрь).

«Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкилотига Белорусь, ЕОИХга Ўзбекистон қўшилмаган эди. Кўшилиш ҳақидаги бу ғоя Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг

ташаббуси билан бир овоздан қўллаб-қувватланди («Туркистон», 2005 йил 8 октябрь).

Евроосиё иқтисодий ҳамжамияти доирасидаги алоқалар билан боғлиқ масалалар ҳам муҳокама этилди. Учрашувда Ўзбекистон Республикаси билан Россия Федерацияси ўртасида **иттифоқчилик** муносабатлари тўғрисидаги шартнома имзоланди. Шунингдек, ҳар иккала давлатлар ўртасида савдо-саноат палаталари ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги битим, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги билан Россия Федерациясининг Наркотиклар айланишини назорат қилиш бўйича федерал хизмат тўғрисида наркотик воситаларнинг, психотрон моддаларнинг ноқонуний айланишига карши курашда ҳамда прекурсорларни назорат қилишда ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар имзоланди («Маърифат», 2005 йил 16 ноябрь).

«Шанхай ҳамкорлиги ташкилоти» (ШХТ). Дастреб «Шанхай бешлиги» деб ном олган бу ташкилот 1996 йилда ташкил топган. Унга: Хитой, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Россия кирган. Ўзбекистон 2001 йил 15 июнда кирди. Бу ташкилот Ўрта Осиё республикалари учун очиқ. 2001 йил 14-15 июнда Шанхай саммити бўлиб, унга Ўзбекистон аъзо бўлгач унинг номи ШХТ деб ном олди. Ўтган йиллар давомида бу ташкилот кўплаб ўз саммитларини аъзо бўлган давлатларда бир нечта бор ўtkazdi. 2001 йил 15 июнда ШХТ томонидан «Халқаро терроризм, экстремизм ва сепаратизмга қарши кураш ҳақида» Конвенция қабул қилинди. ШХТни тузиш тўғрисида деклорация имзоланди. Унинг доимий ишловчи **икки** органи – Котибият ва Минтақавий аксилтеррор тузилмасини ташкил этишга келишиб олинди. ШХТнинг Хартияси (Низом) 2002 йил 7 июнда Россиянинг Санкт-Петербург шаҳрида қабул қилинди. 2003 йил 29 майда Москва саммитида 2004 январидан Пекинда Котибиятни, Тошкентда Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ижроия кўмитасини ишга туширишга қарор қилинди. 2004 йил 17 июнда Тошкентда ШХТнинг саммити бўлиб, ШХТ фаолиятининг икки асосий йўналиши: хавфсизлик ва савдо-иқтисодий ҳамкорлик муаммоларини муҳокама қилдилар.

Мафкуравий иммунитет тушунчаси ҳамда жамият хавфсизлиги ва барқарорлигининг маънавий асоси

Мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан бири бу ғоявий тарбияни кучайтиришдан иборат. Бу борада кишиларимизда ёт ва зарарли ғояларга қарши курашиш учун мафкуравий иммунитетни шакллантириш зарур. Албатта, мафкуравий иммунитетни шакллантириш кишилар онгига бир хил ғояни зўр бериб тиқишириш эмас, балки одамларда оқ-қорани ажратиш, зарарли ғояларга қарши хушёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарбиялаш демакдир. 1999 йил 16 февраль, 2004 йил мартаидаги Бухоро ва Тошкент, шаҳрида 2005 йил 13 майда Андижон шаҳарларида содир этилган террорчилик воқеаларидан тўғри хулоса чиқариш керак. Ҳар бир давлат, жамиятнинг қудрати унинг ички хавфсизлиги ва барқарорлигига таянади. Яъни жамият, миллат ўз ғоясида мустаҳкам турса, иккиланмаса, ҳар қандай

дushman қўллаши мумкин бўлган ғоявий таҳдидлардан қўрқмаса, бундай миллатни енгиш мумкин эмас. Аксинча, жамият ичида ғоявий парокандалик, бўлинишлар бўлса дushmanларга, уларнинг ёт мафкураларига йўл очиб беради. Бундай миллатни енгиш, мустамлака қилиш осон кечади.

Демак, барқарорлик ва хавфсизлик - жамиятнинг онглигига, англанган тўғри тушунча ва билимларга фаол амал қилишига, фикрий, ғоявий бирлигига, булар эса хавфсизлик маърифатига таянади. Шу боисдан ҳам ҳар бир ўзбекистонлик миллатидан, динидан, туғилган жойидан, касбу ёшидан қатъий назар Ватан посбони бўлиши лозим. Мамлакатимизнинг хавфсизлиги учун энг биринчи кафолат - ўзбекистонликларнинг миллий истиқлол ғояси атрофида жипслигидир. Миллий ғоянингасосий бош ғояси ва мақсади: озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишdir.

Миллий истиқлол ғояси ўзининг асосий ғоялари: 1) Ватан равнақи; 2) юрт тинчлиги; 3) ҳалқ фаровонлиги; 4) комил инсон; 5) ижтимоий ҳамкорлик; 6) миллатлараро тотувлик; 7) диний бағрикенгликка таянار экан, ана шу ғояларга қарши қаратилган хатти-ҳаракатлар ташқи ва ички таҳдидларнинг олдини олади. **Ташқи таҳдидлар** - Ўзбекистоннинг давлат чегарасидан ташқаридан кириб келувчи, ички таҳдидлар эса Ўзбекистон давлати, мамлакатнинг ичидан чиқаётган таҳдидлардир. Биз кўп асрлар ана шу ички таҳдидлар туфайли мустамлакаликда яшаб келдик²⁷.

Ички таҳдидлар - ўз Ватанига, ватандошига, ватандошларига заар етказишга қаратилган ғоя, хатти-ҳаракатлардир. Ана шу ички таҳдидларни куйидаги схема асосида тасвиrlаш ҳам мумкин:

Ана шу таҳдидлар қанча кенг тарқалса, мамлакат ғоявий бирлигига шунча кўп заар етказади, пароканда қилади, ҳамжиҳатлик бўлмайди. Ғоявий бирлиги мўрт миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

Ички ва ташқи таҳдидлар асосан ғоявий бўшлиқ туфайли содир бўлади. Демак, **ғоявий бўшилик нима? Ғоявий бўшилик - деб, эски ҳукмрон мафкура ҳалокатга учраб, у билан боғлиқ тушунчаларнинг қадрсизланиши, бугунги ҳаёт, ўтмиши ва келажакка даҳлдор қадриятлар, тушунча ва тасавурларни тўлиқ англаб етмаслиги оқибатида одамларнинг қалби ва онгидаги вужудга келадиган бўшиликқа айтилади.**

Тажовузкор мафкуралар бундай бўшлиқдан фойдаланиб, ўзларининг заарли ғояларини сингдирмоқчи ва одамларни ўз ортидан эргаштироқчи бўлади. Собиқ коммунистик партия ҳукмронлиги барҳам топгач, бизнинг юртимизга ҳам заарли оқимлар кириб кела бошлади. Бунга давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳамда сиёсий партияларнинг истиқлол ғоясини, бозор муносабатларини одамлар онги ва қалбига тушунтиришда сусткашлик қилгани, ижтимоий фанларнинг жамиятимиздаги янгиликларни вақтида таҳлил қилиб бермагани, жамият руҳияти ва тафаккурида рўй бераётган мураккаб жараёнларнинг ўз ечимини топмагани ҳам сабаб бўлди.

²⁷ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005. 92-93-бетлар.

Собиқ социалистик мафкуранинг иллатлари фош бўлгач, нафақат оддий одамлар, ҳатто зиёлилар ҳам мафкураларнинг ҳаммаси тараққиёт учун зарарли экан, ҳақиқий озод ва эркин бўлиш учун ҳар қандай мафкурадан халос бўлиш керак, деган фикрга бориб қолган эди. Одамлар бунёдкор ва вайронкор ғояларнинг фарқига бормагани учун шундай холосага келган эди. Биз фақат вайронкор ғоя - коммунистик мафкурадан воз кечган эдик. Бизга энди бунёдкор ғоя керак эди. Чунки табиатда вакуум - бўшлиқ бўлмагани каби, мафкура соҳасида ҳам бўшлиқка йўл қўйиб бўлмайди.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, муайян жамият тараққиёт жараёнида бир босқичдан иккинчи босқичга ўтишида турмушнинг барча соҳаларида, хусусан, иқтисодиёт, ижтимоёт ва сиёсий соҳада бўлгани каби, ғоявий-мафкуравий соҳада ҳам муайян муаммоларни ҳал қилиш зарурати пайдо бўла бошлади. Чунки ўзига хос янги давр, шароит, вазият анъанага айланиб қолган ғоялар, қарашлар, муносабатларни ўзгартирмасдан, маълум мафкурага асосланмасдан янги мақсадлар сари қадам ташлай олмайди. Бу эса янги ғоя, қараш, муносабат, мафкурани ишлаб чиқишни талаб этади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии Ислом Каримов таъкидлагани каби: «Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яшай олмайди. Мафкура бўлмаса ҳар қайси давлат ва жамият, қолаверса, ҳар қайси инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар» (Каримов И.А. Асаллар. Т.7. 84-85-бетлар).

Фоявий бўшлиққа олиб келувчи сабаблар қўйидагилардан иборат:

1. Бошқа мафкураларни тан олмаслик.
2. Якка ҳокимлик (коммунистик) ғоясининг мутлақ ҳукмронлиги ва тарғиботи
3. «Йўлбошли синф» мафкураси номигагина ижтимоий гурухлар мафкураси эканлиги.
4. Коммунистик мафкуранинг одамлар виждан эркинлигини чеклаб қўйиши, ким унга журъат қилса «халқ душмани»га айлантирилиши.
5. Миллийликдан, қадриятлардан бутунлай холи бўлиш.
6. Миллий тарих, Ўзбекистон тарихи, ўтмишини тан олмаслик.
7. Халқнинг динига, диний меросга, диний қадриятларга мутлақо нотўғри муносабат ва

Х.К.

XX аср 90-йилларнинг бошларида бундай мафкуравий бўшлиқ Ўзбекистонда ҳам намоён бўлди. Яъни деидеологизация сиёсатига олиб келди. Ана шу ғоявий бўшлиқнинг ўзига хос хусусиятлари қўйидагилардан иборат эди:

1. Коммунистик мафкура таназзулга учраб унинг ўрни бўш қолди.
2. Ўзбекистон мустақил давлат сифатида қарор топсада, унинг мафкураси ҳам шаклланмаган эди.

3. Ўтиш даврида янгича қарашлар мустаҳкам эътиқодга айланиб улгирмасдан бошқа ёт ва бегона мафкураларнинг хуружи.

4. Марказий Осиё минтақасидаги экстремистик кучлар, террорчи тўдаларнинг мафкуравий қурашни авж олдириши ва бошқа.

Бу сабаблар натижасида мустақиллик йилларида, айниқса 1991-2005 йиллар даврида мамлакатимизда экстремистик кучлар ва террорчи тўдалар томонидан амалга оширилган бузғунчилик, вайрончилик ишларини мисол қилиб келтириш мумкин.

XX аср 90-йилларининг бошларида айрим ёшлар, юртдошларимизнинг заарли ғоя ва мафкуралар таъсирига тушиб қолиш сабабларини Президентимиз Ислом Каримов асарлари асосида қуйидагича изоҳлаб бериш мумкин:

1. Дастребаки йилларда миллий ғоя, миллий мафкура тўлиқ шаклланиб, одамлар қалби ва онгига сингиб улгурмагани.

2. Ўзбекистон эски тузумдан янги тузумга ўтиш даврида бир қатор табиий қийинчиликларга дуч келиши.

3. Бугунги кунда барча ёшларнинг сердаромад иш билан таъминланмаганлиги.

4. Ёш айрим соддадил ёшларнинг ишонувчанлиги туфайли диний қадрият-ларга интилиш туйғусидан усталик билан фойдаланиши туфайли.

5. Тарғибот-ташвиқот ишларининг етарли олиб борилмаганлиги (буғун бу ишни сиёсий партиялар «Маънавият ва маърифат» марказлари, «Камолот» ижтимоий ёшлар ташкилотлари ва ҳ.к. олиб бормоқда).

Мафкура ва мафкуравий тарбия масаласи ўз мустақиллигини қўлга киритган, демократик ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамиятининг асосларини яратоётган мамлакатимиз учун ҳам муҳим ҳаётий аҳамиятга эга. Зеро, кўзланган мақсадларга ушбу орзу-умид ва интилишларни ўзида мужассамлаштирган ғоявий-назарий қарашлар мажмуи бўлмиш миллий мафкура ва унга асосланган тарбия тизимисиз эришиш мумкин эмас. «Мен, - деб ёзади Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз, - Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиласман. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асrimиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбdir» (Каримов И.А. Асарлар. Т.7. 93-94-бетлар).

Бу масаланинг долзарблиги юқорида қайд этилган мафкура шаклларининг хавфини бартараф этиш зарурлиги билан ҳам белгиланади. Зеро, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз таъкидлаганидек, уларга ғоя ва маърифат билан қарши қурашиш лозим. Мамлакатимиздаги мавжуд ижтимоий ҳамкорлик, миллий бирлик ва ҳамжиҳатликни сақлаб қолиш ва ривожлантириш йўли билангина қўлга киритилган истиқлолни ҳимоя қиласмиш. Халқаро ҳамжамият, шу жумладан тарих тақозоси билан алоқалар кучли ривожланган давлатлар билан тенг ҳуқуқли, иззат-икромли муносабат, ўзаро манфаатли алоқалар эса мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим омили бўлиб хизмат қиласмиш. Ана шундагина минтақамиз ҳеч қачон

цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига таъсир этиб, бир-бирини бойитишнинг ибратли намунасини берадиган маконга айланади.

Мафкуравий таъсир ва таҳдидлар ҳақида гап кетар экан, уларни аниқлаш, баҳолаш, хусусиятларини яққол кўрсатиш учун Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан **илмий муомалага** бир қатор тушунчалар киритилганлигини қайд этиш лозим. Улар қаторида **«мафкуравий иммунитет», «мафкуравий профилактика»** кабилардир. Ана шу тушунча-ларнинг мазмуни ойдинлаштирилганда ҳозирги дунёда кечеётган мафкуравий жараёнларнинг характерини янада яққолроқ тасавур қилиш имкони туғилади.

Мафкуравий иммунитетни ҳосил қилиши. Мафкуравий иммунитет - маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун шахсни тарбиялашда, ҳар қандай реакцион, бузгунчи характердаги гоявий ташаббусларга бардош бера оладиган ёшларни тарбиялашда қўл келади²⁸. «**Мафкуравий иммунитет**» тушунчасини биринчи бор Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов ишлатган ва унга қуидагича таъриф берган (2000 й. 8 июнда «Фидокор» газетаси мухбири саволларида жавобларида «Миллий истиқлол мафкураси - халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончdir» номли сұхбатида): «Маълумки, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг **мафкуравий иммунитетини** кучайтиришимиз зарур» (Каримов И.А. Асаллар. Т.8. 494-бет).

Иммунитет лотинча (immunitatis) сўзидан олинган бўлиб, бирор нарсадан халос, озод ва фариф бўлиш, кутилишни, муайян касалликни қўзғатувчи вирусга, дардга қаршилик кўрсатиш қобилиятини (масалан, инсон танаси иммунитети) билдиради. «Иммунитет» сўзининг маъноси организмнинг доимий ички барқарорлигини саклаш унинг турли хусусиятларга ва таъсиrlаридан ҳимояланиши, қаршилик кўрсатиши, резистентлигини билдиради. Шунингдек, у дахлсизлик маъносини ҳам англатади, (масалан, депутатлик иммунитети, дипломатик иммунитети).

Демак, мафкуравий иммунитет - давлат ва миллатнинг маънавий бирлиги, маънавий соғломлигини ҳимоя қилувчи фоявий қалқон вазифасини бажаради. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарар»лиги ҳақидаги фикрни алоҳида таъкидлаганлар (Каримов И.А. Асаллар. Т.8. 494-бет).

Аслида организмни инфекцион агентлар ва бошқа ёт моддалардан ҳимоя қилиш омиллари табиати бўйича **учга бўлинади**:

²⁸ Фалсафа: комусий луғат. -Т.: Шарқ, 2004. 160-бет.

1. Филогенетик иммунитет - анатомик ва физиологик белгисига кўра наслдан наслга ўтадиган ҳимоявий резистентлиги. Бунда организм юқумли касалликларга чидамли бўлади.

2. Туғма иммунитет (турга хос, табиий), наслбатан чидамли, наслдан наслга ўтадиган характерга эга.

3. Орттирилган иммунитет - ҳаёт давомида орттирилган иммунитет. У ўз-ўзидан намоён бўлмайди. Унинг намоён бўлиши учун ички ёки ташқи гоявий таъсир бўлиши керак²⁹.

Миллий ғоя асосидаги мафкуравий иммунитет, аввало, ҳар бир ватандошимизнинг мустаҳкам эътиқод ва юксак дунёқарашибга эга бўлишини тақозо этади. Инсоннинг кўплаб хусусиятлари туғма бўлса, мафкуравий иммунитетни шакллантириб бориш зарур. **Иккинчидан**, ҳар бир авлод учун ўзига хос хусусиятга эга бўлади. **Учинчидан**, иммунитет тизими шакллансангина мафкуравий дахлсизликни таъминлайди.

Фоя фақатгина инсон қалбини эгаллаганда, инсон маънавий-рухий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рафбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда нафакат инсон онгини, балки қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда. Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва *биринчи унсури*, бу **билимдир**. Аммо билимлар кўп... **Иккинчи асосий қисми** ана шу билимлар замирида шаклланадиган **қадриятлар тизими**дир. **Учинчи унсури**: ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий-маърифий соҳалардаги аниқ мўлжал ва мақсадлар тизими билан боғлиқ.

Талаба мафкуравий иммунитетининг таркибини: 1) мафкуравий билим; 2) хис-туйғу; 3) ирода; 4) кўникма ва 5) малакалар ташкил қиласиди.

Мафкуравий иммунитет миллий мустақилликнинг афзаллигига ишонч асосида қурилади. Ишонч эса ишонтириш ва тушунтириш натижасида ҳосил бўлади. Масалан, Ўзбекистон - дунёвий давлат диний давлатни таққослаш натижасида тушунча ҳосил бўлади.

Демак, мафкуравий иммунитетни шакллантириш муайян вазиятда инсоннинг ўзи, халқи, Ватани манфаатлари бирлигидан келиб чиқиб, ёт гояларга қарши турла олиш малакаларидир.

Мафкуравий иммунитетни шакллантиришда **мафкуравий профилактика**нинг ўрни катта. Мафкуравий профилактика хилма хил шаклларда ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган гоявий-тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуи, яъни таълим-тарбия тизимини қамраб олади.

Миллий ғоя асосидаги мафкуравий иммунитет ҳар бир йигит-қиз, фуқаро мустақилликнинг маъно-моҳияти, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов асарларида илгари сурилган бунёдкор ғоялар; юртимизда амалга оширилаётган ислоҳот натижалари, Ватан ва дунё тарихи,

²⁹ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 95-бет.

умумбашарий цивилизация ютуқларига доир билимларга таянади. Хулоса қиласидиган бўлсак, ҳар бир киши, жамоа ва жамиятнинг мафкуравий билим даражасини 5 ҳолатга ажратиш мумкин:

1. Юқорида зикр этилган билимлардан мутлақо бехабар, шунинг учун ҳам турли ғояларга бефарқ, лоқайдилиар.
2. Билимлари бор, лекин улар ҳаёт, турмуш билан боғланмаган.
3. Ҳаётий, умумэътироф этилган сиёсий, мафкуравий билимлари бор, лекин ўқувчи ёки талаба уларни ҳаётда қўллашга қийналади.
4. Ўқувчи-талаба асосли билимларга эга, вазиятни тўғри баҳолайди, турли мафкуравий таъсирларга амалий муносабат билдира олади.
5. Ўқувчи-талаба зарур билимларни пухта эгаллаб, уларни амалиётда bemalol қўллаб, бузғунчи ғояларга қарши фаол туради.

Мафкуравий иммунитет инсоннинг Ватан ва халқ манфаатлари йўлидаги фаолиятида намоён бўлади. Мафкуравий иммунитет эркин, мустақил фикрлашни, миллий ва умумбашарий қадриятларга ҳурмат билан қарашни, инсонпарварликни кундалик ҳаётий фаолиятга айлантиришни тақозо этади.

Мафкуравий профилактика - мафкуравий иммунитет тизимини шакллантирувчи бош омилдир. У ўз моҳиятига кўра ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади. Демак, мафкуравий профилактика хилма-хил шакллар ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявийтарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бу соҳада тўғри ташкил этилган таълим-тарбия тизимини қамраб олади.

Миллат маънавияти ҳарактерига қўйидаги заифлик белгилари салбий таъсир этиши мумкин:

– хафсаласизлик;	– жоҳиллик;
– бефарқлик;	– ҳудбинлик;
– ғайратсизлик;	– ялқовлик ва ҳ.к.
– қўполлик;	

Хозирги фан ва технологиялар равнақи даврида бошқа кишиларнинг онги ва қалбига яширин, ғараз мақсад билан таъсир кўрсатишни ифодалашда **манипуляция** (manus - қўл) сўзи, яъни «объект устидан бирор мақсадда иш олиб бориш» маъносида ишлатилмоқда. Бунда чаққонлик, маҳорат талаб қилиниши кўзда тутилади. Шу сабабли, «манипуляция»ни кўчма маънода «одамлар билан объект сифатида муносабатга киришиш» деб ҳам тушунтириш мумкин. Бунда «бошқаларга билдирамасдан, асл мақсадни яширин тутган ҳолда бошқалар устидан хукмронлик қилиб, ўзи истаган хулқатворни шакллантириш»дан иборат.

Шахснинг мафкуравий иммунитетига таъсир кўрсатиш жараёни манипуляция тушунчасида акс этади. Чунки, «давлатчи»нинг таъсири 1) шахсга нисбатан зўрлик, куч ишлатилмайди, балки маънавий, психологик хусусиятга эга; 2) бу таъсирда асл мақсад яширин қолади. Шунинг учун ҳам «ислом дини ниқобида» деган ибора ишлатилади; 3) ғоявий манипуляция, зимдан таъсир кўрсатувчидан маҳорат ва билимни талаб қиласиди. Шунинг учун ҳам ғоявий манипуляцияни мафкуравий кураш, ёт мафкуралар томонидан

кўлланилаётган таъсир технологиясининг таркибий қисми, деб аташ мумкин. Яъни, манипуляция одамни у ёки бу ишни қилишга эмас (тарғибот ва ташвиқотдан фарқли ўлароқ), балки шу ишни қилишга хоҳиш, истак уйғотишга хизмат қиласди.

Ҳар бир киши ёки жамоа, жамият мафкуравий иммунитетни **беш** даражага бўлиб ўрганиш, баҳолаш, уни шу асосда такомиллаштириш мумкин:

1. Мафкуравий иммунитетнинг қуи даражаси - шахс, жамоа, жамият юқоридаги билимлардан хабардор эмас, бузғунчи мафкуравий ғояларга бефарқ, лоқайд.

2. Даражаси - билимлар бор, лекин улар ҳис қилинмаган, системалашмаган, шу сабабли уларни бузғунчи мафкуравий ғояларга қарши ишлатишга тайёр эмас.

3. Мафкуравий билимларга эга, лекин улар назарий, шахс, жамият уларни кўллашга қийналади.

4. Асосли билимларга эга, вазиятни тўғри баҳолай олади, ички ва ташқи сиёсий, мафкуравий таъсирларга қарши иммунитет шаклланган ва уни онгли равища ишлатади.

5. Олий даражага - мукаммал ғоявий, сиёсий, иқтисодий билимларга эга ва бу билимларни бемалол амалда қўллаб, бузғунчи мафкуравий, сиёсий ғояларни доимо ҳамма жойда фош қила олади.

Хавфсизлик ва барқарорлик тушунчалари. Оламга икки нарса таҳдид солади: тартиб ва тартибсизлик. (Пол Валери). Халқаро муносабатларини пессимистик нигоҳ остида таҳлил этувчи - **реализм назариясига** кўра, ҳар бир давлат ўз хавфсизлиги нуқтаи назаридан бошқа давлатларга нисбатан эҳтиёткорлик билан қарайди. Яъни, давлатлар ўртасидаги муносабатларда дўстона алоқалардан кўра ўз миллий манфаатлари устуворлиги биринчи даражали аҳамият касб этади. Мазкур назария моҳиятига кўра, ҳар бир давлат хатардан холи бўлишни ва ривожланишни истаса, бошқа давлатларга рақобат кўзи билан қарashi, душман ҳамиша ва ҳар ерда мавжуд деган ақидага асосланиши лозим. **Террор ташкилоти** ҳам ўз душманисиз мавжуд бўлиши мумкин эмас. Душманнинг мавжудлиги террорчи ташкилот тузилиши учун ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Ҳар қандай террорчи ташкилотнинг пировард мақсади ўз душмани устидан тўла ғалаба қозонишга эришишдан иборат. Бироқ давлатларда ҳамиша ҳам бу мақсад намоён бўлавермайди.

Демак, Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлашнинг айrim жиҳатлари мавжуд. Бугунги кунда минтақавий можароларнинг туркум омиллари ялпи хавфсизликка асосий таҳдид солмоқда. фикримизча, минтақамиздаги танглик вазиятларининг юзага келишида ва сақланиб туришида асосий сабаб бўлувчи ички ва ташқи омилар мавжуд.

Ташқи омиллар қаторига қуйидагиларни киритши мумкин:

1. Марказий Осиё минтақасининг дунёдаги можароли нуқталарга яқин жойлашиши (Шимолий Кавказ, Афғонистон, Кашмир худудлари). Бунинг оқибатида халқаро терроризмнинг тарқалиши.

2. Баъзи бир сиёсий кучлар томонидан мінтақадаги вазиятнинг барқарорлашувига бўлган манфаат ва таъсир. Бу, албатта, доим ҳам иқтисодий муаммолар билан эмас, балки ҳудудий ва ғоявий масалалар билан боғлиқ.

3. 2001 йилнинг 2 сентябрیدан бошлаб, мінтақа мамлакатлари Осиё давлатлари учун ҳам, Европа давлатлари учун ҳам янада муҳим гессиёсий аҳамият касб этди. Евроосиёдаги кучларнинг анъанавий қарор топган геосиёсий мувозанатини ўзгартириб юборди.¹

3. Мафкуравий хавфсизликка интилиш - ижтимоий-сиёсий барқарорлик омили ва унинг хориж тажрибаси

Жамиятда, хусусан, ҳар қандай давлатнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий барқарор ривожланиши икки муҳим жиҳат билан боғлиқ бўлади: *биринчиси*, ижтимоий-сиёсий *бекарорлик* (албатта унинг олдини олиш керак), яъни нотинчлик бўлса, *иккинчиси*, ижтимоий-сиёсий барқарорлик-дир. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз Ислом Каримов мустақиллик йилларида халқимизни доим ижтимоий-сиёсий барқарорликка даъват этиб келмоқда.

1. *Ижтимоий-сиёсий бекарорлик, нотинчлик белгиларига* қуйидагилар киради: тажовузкорлик, ақидапарастлик, диний экстремизм, ислом фундаментализми, давлат шовинизми, миллатчилик, агрессив миллатчилик, коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғаймокчилик, шунингдек, ўз сиёсатини, таъсирини ўтказиш ва ҳукмронлик қилишга уринаётган кучлар, терроризм ва ҳоказо. Масалан, ана шундай ёвуз кучларнинг баъзи аъзолари томонидан сунъий равища 1989 йил май-июнь ойларида Фарғона, 1990 йил февраль-март ойларида Пўка ва Паркентда, 1990 йил июнь ойида Ўш ва Ўзганда даҳшатли воқеалар содир этилди. 1991 йил 8 декабрида Намангандаги собиқ вилоят ижроқўми биносини эгаллаб олган диний экстремистларнинг конституцион тузумга қарши тажовузлари. 1992 йил 16 январида Тошкентдаги талабалар шаҳарчасида уюштирилган тартибсизликлар. 1999 йил 16 февраль куни соат 14 га яқин мамлакатимиз пойтахти Тошкентда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси биноси ёнида кучли портлаш содир этилди. Шундай портлашлар шаҳардаги «Нодирабегим» кинотеатри, Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки, Ички ишлар вазирлиги бинолари ёнида ҳам юз берди. Портлашлар оқибатида 13 киши ҳалок бўлиб, бир неча машина ёниб кетди. Жабрланганларнинг деярли барчаси тинч аҳоли вакиллариdir. 128 нафар одам турли даражада тан жароҳати олди.

Худди шундай ташқи ва ички душман томонидан сунъий равища ташкил қилинган ҳарбий ҳаракат 2000 йил августда Сурхондарё вилоятининг Сариосиё ва Узун туманлари, Тошкент вилоятининг Бўstonлиқ тумани ҳудудларида ҳам содир этилди. Бу қўпорувчилик ҳаракатида иштирок этган

¹ Сайдолимов С.Т. Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлашнинг айрим жиқатлари. «Халқаро муносабатлар» журнали, 2004, № 1, 20-22 б.

12 нафар жиноятчини узоқ муддатларга озодликдан маҳрум этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Олий судининг чиқарган ҳукмини барча юртдошларимиз маъқуладилар. Портлашларни содир этган ижрочилар ва бу кучларнинг орқасида турган ёвуз, жоҳил кимсалар ҳалок бўлганларнинг тирноғига ҳам арзимайди.

2004 йил 28 март - 1 апрель кунлари Тошкент шаҳри, Бухоро ва Тошкент вилоятларида такроран террорчилик ҳаракатлари содир этилди.¹ Бир неча бегуноҳ одамлар, милиция ходимлари қурбон бўлдилар. Ёвуз кучлар ҳаракати бостирилди. Жиноятчиларнинг ўзлари томонидан ясалган мосламаларнинг портлаши туфайли ҳамда маҳсус операциялар давомида 33 нафар террорчи йўқ қилинди, уларнинг 7 нафари аёллардир. Кўлга тушурилган 54 нафар гумондор шахслардан 45 нафарига нисбатан айблов эълон қилинган, уларнинг 15 нафари аёллардир. 2004 йил 30 июль куни Тошкент шаҳрида Истроил ва АҚШ элчихоналари олдида, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси биносида террорчилик ҳаракатлари уюштирилди. Бунинг натижасида 4 та бегуноҳ фуқароларимиз ҳалок бўлди. Жиноятчилар қилмишига яраша жазоландилар.

2005 йил 12-13 май кунлари Андижон шаҳрида ана шундай қўпорувчилик, террорчилик ҳаракатлари уюштирилди. Натижада 200 га яқин Ўзбекистон фуқаролари қурбон бўлди. Халқимизнинг тинч ва осойишта ҳаётига тажовуз қилишга уринаётган кучлар ҳеч қачон ўзининг қора ниятига етолмайдилар.

2005 йил 13 майда содир бўлган Андижон воқеалари Давлатимиз раҳбарининг 2005 йил 14 май куни Оқсаной қароргоҳида, 17 май куни Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида ўтказилган матбуот анжуманларида баёнотлари, муҳбирларнинг саволларига жавобларида айтиб ўтилди. Андижон воқеалари тўғрисида уйдирма ва ҳақиқат ойдинлаштирилди. Ислом Каримовнинг 2005 йил 19 август куни Олий Мажлис Сенати Кенгашининг мажлисида сўзлаган нутқи Ўзбекистон ёвузилик ва террор йўлидаги мустаҳкам тўсиқ бўлганлиги алоҳида таъкидланди. Шу боисдан ҳам доимо огоҳ бўлиш зарурияти яна бир бор баён этилди. Мавзуни ёритишда огоҳлик мустақилликни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустақилликнинг муҳим шарти эканлиги Ислом Каримовнинг «Огоҳ бўлинг, одамлар» деган даъвати билан боғламоқ керак. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ жараёндир³⁰. Мамлакатимиздаги кўплаб маҳаллаларда «Ўз уйингни ўзинг асра!», «Тинчлик учун курашмоқ керак!», «Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди» деган шиорлар остидаги ҳаракатлар, уларнинг тинчликни мустаҳкамлашдаги аҳамияти кенг баён этилди.

Умуман, бу тажовузкор ақидапарастлар мустақил давлатлардаги ўтиш даври қийинчиликларидан фойдаланиб қолишга уринмоқда. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида:

¹ Ўзбекистон: 13 йил мустақил тараққиёт йўлида. - Т.: «Ўқитувчи», 2004. 8-б.).

³⁰ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. -Т.: Ўзбекистон, 2005. -160 бет.

хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида «Ўтиш даврининг кескин ижтимоий муаммоси кўп кишилар учун қарор топган турмуш тарзининг бузилишидан, ҳаётий мўлжалнинг, фикрлаш тарзи, ижтимоий феъл-атвор, боқимандалик кайфиятларининг ўзгаришидан иборат. Ўтиш даврида одамларнинг тафаккур юритиш психологияси ўзгаради, бу эса, аёнки, ҳамма вақт ҳам осон кечавермайди»³¹. Юртбошимизнинг бу фалсафий, мантиқий фикрларини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб турибди.

Шу боисдан ҳам жамиятимизда ҳозирда мавжуд бўлган, кўзга яққол ташланаётган, баъзи содир бўлаётган коррупция, таъмагирлик, порахўрлик, лоқайдизлик, боқимандалик каби иллатларнинг илдизига болта уриш лозим. Табиий ва сунъий юзага келадиган ижтимоий-сиёсий бекарорлик хавфхаратларининг олдини олиш зарур. Булар юртимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни мустаҳкамлаш учун муҳим ва ҳал қилувчи роль ўйнамоғи даркор.

Мана шу юқорида баён этилган иллатларнинг олдини олмаслик ва уларни таг-томири билан йўқотмаслик жамият аъзолари билан давлат ўртасидаги муносабатларда жарликни юзага келтиради. Яъни, улар ўртасидаги ўзаро мутаносиблик йўқолади. Охир-оқибатда жамият ижтимоий-сиёсий тизимидан норозилик иллатлари шакллана бошлади. Хилма-хил иш ташлашлар, норозилик намойишлари ва ҳаракатларга олиб келиши мумкинки, бунга асло йўл қўйиб бўлмайди.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов олиб бораётган ички ва ташқи сиёсатнинг шу нарсага йўналтирилаётганлигини катта хурсандчилик билан қайд этиб, уни тағин такомиллаштириш, кучайтириш лозим. Бу тараққиёт охир-оқибатда мамлакатнинг тўла ижтимоий-сиёсий мустақил-лигини таъминлаб шу орқали республикамиз ижтимоий ривожланишини тезлаштиришга, озод ва обод Ватани, ҳалқимиз фаровон ҳаётини таъминлашга олиб келади.

2. Ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг асосий тамойиллари. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик демократик, адолатли жамият қуришнинг энг муҳим асосларидан бири ҳисобланади. **Барқарорлик** - тинчлик, осойишталик ва ижодий меҳнат муҳити қатъий, узил-кесил ҳамда мустаҳкам ўрнатилган муҳим шарт. Барқарорлик, тинчлик, тотувлик - булар давлатчилигимизнинг янги биноси барпо қилинадиган пойдеворидир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир.³² Барқарорлик, аввало, ҳар қандай тараққиёт, бунёдкорлик фаолиятининг зарурий шарти ва замини ҳисобланади.

Ижтимоий барқарорлик²: 1) жамият ҳаётининг осойишталиги; 2) ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги; 3) жамиятдаги ижтимоий бирлик-

³¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йЎлида. Т.6. Т.: «Ўзбекистон», 1998. 181-бет.

³² Каримов И.А. Ватан саждагоқ каби мукаддасдир. Т.3. Т.: «Ўзбекистон», 1996, 296-бет.

² Назаров К., Очилдиев А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. -Т.: «Янги аср авлоди», 2002, 13-14- бетлар.

лар (миллатлар, турли ижтимоий қатламлар ва бошқа) вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги.

Барқарорлик инсоният тарихида яратувчилик, бунёдкорлик фаолияти учун асос бўлган. Қадимги машхур файласуф Конфуций: «**Фаровонлик** - мақсад, **ислоҳотлар** - унга эришиш йўли, **барқарорлик** эса **шартшароитдир**» деб бежиз айтмаган. Ана шу сабабдан ҳам жамият ҳаётида барқарорликка интилиб келинган, барқарорлик, бошбошдоқлик бўлмаслиги учун ҳаракат қилинган.

Ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг тамойиллари қўйидагилардир:

1) Ижтимоий адолатни таъминлашдир. Ижтимоий адолат таъмин бўлиши учун мамлакатда қонун устуворлиги, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги ва ўз иш фаолиятларини қонун доирасида амалга оширишни билдиради. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Қонуннинг устуворлиги - ҳуқуқий давлатнинг асосий принципидир». Амир Темурнинг «Қаерда қонун ҳукмронлик қилса, ўша ерда эркинлик бўлади» деган ўғитлари шарқона ҳуқуқий давлат қуришда асос бўлиб хизмат қиласи. «Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор.

Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт», - деган эди Юртбошимиз Ислом Каримов. - Мамлакатда адолат тамойиллари амал қилиши, барқарорлик ҳукм суришида уч субъектнинг, яъни давлат, жамият ва фуқароларнинг ўзаро муносабатларидағи қонунийлик асос бўлади. Бошқача айтганда, ана шу уч субъект - давлат, жамият ва инсон муносабатлари бир-бирига мос келишига эришилсагина, ота-боболармиз орзу қилган адолатли жамият барпо бўлади³³.

2) Ўзбекистон полиэтник давлат бўлганлиги боис, миллатлараро ва ҳамкорликни таъминлаш билан боғлиқ. Ўзбекистонда 130 га яқин миллат ва элатлар яшамоқда. Бугунги кунда республикамиизда 90 дан ортиқ миллий-маданий марказ ишлаб турибди. Бу марказларнинг мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашдаги роли бекиёс.

3) Республикада 16 та диний конфессияга мансуб 1900 дан зиёд диний ташкилот фаолият кўрсатмоқда. Мирааб мадрасаси, Тошкент Ислом университети, 14 та мадраса, 400 га яқин диний мусулмон ўқув муассасалари, бошқа динларга тегишли 19 ўқув юрти ишлаб турибди. Диний таълимот муассасаларида 4200 дан ортиқ ёшлар динлар асосларини ҳамда дунёвий билимларни ўрганмоқда³⁴. Ана шу диний ташкилотлар ўртасидаги муноса-батларни доимий равишда яхшилаб бориш ва бир-бирларини хурматлаш, эъзозлаш муҳим тамойиллардан бири саналади.

4) Жамият аъзоларининг ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш. Асосий қонунимиз бўлган Ўзбекистон Конституциясида кўрсатилганидек, тўла-тўқис амалга ошириш учун ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий асосларини таъминлаб бериш лозим. Халқимизда мустақиллик - бу ҳуқуқ деган ақида

³³ Назаров Й., РЎзиназаров Ш. Мустақиллик қуқуқ демакдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 14-б.

³⁴ «Марказий Осиё маданияти» газетаси. 2000 йил 22-28 сентябрь.

ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари учун асос сифатида хизмат қилади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов «Мустақиллик сўзининг нафақат ўзини эркин сезиш, ўз ҳаётини қуриш, балки ўз ҳаёт-мамотини ҳал этишда катта ҳукуқقا эгалик ҳам демакдир»³⁵, деган эди.

5) Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида 2004-2005 йилларгача мамлакатимизни ривожлантириш стратегиясининг *олтинчи устувор йўналиши - жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлашдан иборат бўлган муҳим вазифаларни белгилаб берди*³⁶.

6) **Жамият аъзолари барча тоифаларининг турмуш даражасини юксалтириш** сари йўлидан бориш ва унинг фаровонлигини ошириш энг муҳим тамойиллардан бири ҳисобланади. Бу борада давлат нарх-навони тўла назорат қилиб, жамиятнинг турли хил тоифа, мутахассис ишчи-ходимлари маошларини мутаносиблиқда олиб бориш ҳам муҳим сиёсий ҳам амалий аҳамиятга эга бўлган тамойиллардан биридир.

7) Мамлакатда тинчликни, осойишталикни таъминлаш учун Қуролли Кучларни, Мудофаа қудратини ҳарбий-техникавий жиҳатдан қайта қуроллантириш ва янгилаш, миллий армиямиз салоҳиятини ошира бориш - ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашнинг тамойилларидан бири.

8) Шу муносабат билан мамлакатимиз чегараларини қўриқлаш, мустаҳкамлаш мақсадида қудратли ривожланган давлатлар билан сиёсий, ижтимоий-иктисодий ва айниқса ҳарбий соҳалардаги алоқаларни мустаҳкамлаш йўли бирдан бир тўғри йўл ва ниҳоятда катта аҳамият касб этган тамойиллардан биридир. Бу борада Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2001 йил 3-5 май кунлари Россия Федерацияси Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Владимир Путиннинг таклифига биноан давлат ташрифи билан Россия Федерациясида бўлди. Шунингдек, 2005 йил 25 майда мамлакатимиз раҳбари Хитой Xалқ Республикасида бўлди. Ташрифлар давомида савдо-иктисодий муносабатлар, Марказий Осиёдаги хавфсизлик масаласига, минтақада халқаро террорчи-ликка қарши биргалиқда кураш масалаларига катта эътибор қаратилди. Мазкур давлатлар ўртасида имзо чекилган хужжатларнинг қиммати ва аҳамияти бениҳоя каттадир.

9) **Иқтисодий ва сиёсий барқарорлик узвий боғлиқ жараёнлардан бири.** Шу боисдан ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш иқтисодий ислоҳотлар барқарорлигининг ривожланишини таъмин этади, аҳоли турмуш даражасининг сифат жиҳатдан яхшиланишига олиб келади. Мамлакатимизда ижтимоий ҳамкорликни таъминлашда фаровон, барқарор ҳаётни барпо этишнинг 4 шартига эътибор қаратилмоқда. Булар:

³⁵ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йЎлида. Т.6. Т.: «Ўзбекистон», 1998, 25-бет.

³⁶ Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўнимиз билан қурамиз. Т.7. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 382-бет.

Адабиётлар

1. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2009 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъruzаси. Халқ сўзи, 2010 йил 30 январ.

2. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси тўғрисида тўғрисида Ахборот. 2010 йил 28 январь.

3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

4. Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб хисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005.

5. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 3-30-бетлар.

8-МАВЗУ. ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ҒОЯВИЙ АСОСЛАРИ.

РЕЖА

1. Жамият барқарорлигини таъминлашда иқтисодий-сиёсий, ижтимоий-маънавий омилларнинг муштараклиги.

2. Ўзбекистонда миллий-маданий марказларнинг ташкил қилиниши миллатлараро барқарорликни таъминлаш воситаси.

3. Мустақиллик ва ҳуқуқ, демократия ва ошкоралик – миллий ўзини-ўзи англаш, аҳлоқий янгиланиш, миллий-маънавий тикланишнинг асоси.

4. Дунёда тинчлик ўрнатишда барқарор демократик тараққиёт, эркинлик, ижтимоий-сиёсий ҳамкорлик, миллий ва диний тотувлик ғояларининг устувор аҳамияти.

Миллий ғоя кенг мазмунга эга. У ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик ва миллий, диний бағрикенглик ғоялари билан ўзаро муштарак. Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, миллий ғоя бу фақат биргина миллатнинг эмас, балки жамият тараққиётига, равнақига умумий мақсад йўлида баҳоли

кудрат ҳисса қўшаётган мамлакат фуқароларининг миллати, ирқи, диний эътиқодидан қатъий назар барчанинг мақсад ва манфаатларини ифода этади.

Миллий гоя - барча соҳаларда мавжуд миллатлар манфаатларини ўзида ифода этган ҳолда орзу қилинган келажак жамиятнинг асосини яратиш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун бўлган умуммақсад йўналиши-даги ҳаракатлар мажмуини, миллий ва диний бағрикенгликни уйғотувчи фикрлар, қарашлар, ғояларни ҳам ўзида ифода этади.

«Ўзбекистон - ягона Ватан» гояси миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойилларидан биридир. **Ватан** - энг катта тақдир. Ватан - бу инсон ва унинг авлод-аждодлари киндик қони тўкилган олий даргохдир. Ватан - бу аждодлар маскани, эл-юрт, ҳалқ вояга етган, унинг тили, тарихи, маданияти, урф-одатлари, қадриятлари чинакамига шаклланиб, ўсиб камол топиб борадиган заминдир. Ватан - бу ҳалқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагидир. «Ватан - муқаддас қадрият». Тараққиёт Ватандан бошланади.

Демак: **Миллий истиқлолимизнинг бош шиори: «Юртим деб, элим деб, ёниб яшайлик!»**

Бош гоямиз: - «Ўзбекистон - келажаги буюк давлат».

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий гояси ва тамойили: - «Ўзбекистон - ягона Ватан» деб номланади.

Етакчи гоямиз: - «Туркистон - умумий уйимиз».

Мафкуравий-интеллектуал гоямиз: - «Куч - билим ва тафаккурда!»

Миллий гуруримиз тимсоли: - Ж.Мангуберди ва Соҳибқирон Амир Темур ва ҳ.к. бор.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, муайян жамият тараққиёт жараёнида бир босқичдан иккинчи босқичга ўтишида турмушинг барча соҳаларида, хусусан, иқтисодиёт, ижтимоиёт ва сиёсатида бўлгани каби, гоявий-мафкуравий соҳада ҳам муайян муаммоларни ҳал қилиши зарурати пайдо бўлади. Чунки ўзига хос янги давр, шароит, вазият анъанага айланаб қолган ғоялар, қарашлар, муносабатларни ўзгартирмасдан, маълум мафкурага асосланмасдан янги мақсадлар сари қадам ташлай олмайди. Бу эса янги гоя, қараш, муносабат, мафкурани ишилаб чиқшини талаб этади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлагани каби: «Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яшай олмайди. Мафкура бўлмаса ҳар қайси давлат ва жамият, қолаверса, ҳар қайси инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар»³⁷.

Ғоявий, мафкуравий бўшлиқ бир кунда ва бирданига пайдо бўлмайди. Бунда муайян жараёнлар рўй бериши лозим. Яъни эски ғоя ва мафкура таназзулга юз тутиши, умрини ўтаб бўлиши, ўтмишга айланади. Масалан, собиқ иттифоқ мафкураси ана шундай ҳолга тушган эди. Унинг асосий ғоялари собиқ шўролар ҳокимияти раҳбарлигига зўрлик билан амалга

³⁷ Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., «Ўзбекистон», 2000, 5–6-бетлар.

оширилди. Натижада бу мафкура якка ҳукмрон бўлиб қолган эди. У XX асрнинг 80-йилларида таназзулга юз тутди. 1991 йилда собиқ Иттифоқ тарқалиб кетиши билан узил-кесил инқирозга учради. Бунинг сабаблари нималардан иборат эди?

Биринчидан, у ўзини инсоният тафаккури эришган энг юксак чўқки, мутлақ ҳақиқат ифодаси деб ҳисоблаб, бошқа мафкураларни тан олмас, улар бизнинг душманимиз, деган ақида асосида муросасизларча иш тутар эди.

Иккинчидан, бу мафкура зўравонликка асосланган бўлиб, «мажбур қиламиз» қабилида иш тутар, унинг ғоялари ҳамма жойда, ҳамма вақт хеч истисно ва тўховсиз тарғиб қилинар, ҳалқнинг эркин яшави ва фикр юритишига йўл қўйилмас эди. Кимки бу тартибга (аслида тартибсизлик ва ваҳшийликка) қарши чиқса, шафқатсиз жазоланар, бутун давлат механизми ана шу жазони турли шаклларда амалга оширишга қаратилган эди.

Учинчидан, бу мафкура номигагина ижтимоий гурухлар мафкураси эди. Аслида собиқ Иттифоқ даврида зиёлилар, дехқонлар, хизматчилар, қолаверса, «йўлбошли синф» бўлган ишчиларнинг орасида ҳам бу мафкурадан норози бўлганлар бор эди. Лекин метин мафкуравий девор ортидан уларнинг овози чиқмас эди.

Тўртингчидан, бу мафкура ҳеч кимга виждон эркинлиги, ўз фикрини очиқ баён этиш, жумладан, хориж фуқаролари билан холисона мулокотда бўлишга ҳам йўл қўймас эди. Борди-ю кимдир шунга журъат этса, «халқ душмани», «буржуазия малайи»га айланар эди.

Бешинчидан, у миллийликдан бутунлай холи эди. Унда мавҳум байналмилаллик зўр бериб куйланарди. Кимки миллий қадриятлар тўғрисида гап очса, дарҳол «миллатчи»га чиқариб қўйиларди. Миллий тафаккурга эга бўлган шахс, мутахассис, зиёли, олим ва бошқалар «қолоқ», «шубҳали киши» ҳисобланарди.

Олтинчидан, унда миллий тарих, хусусан, Ўзбекистон тарихи, унинг ўтмиш мероси мутлақо тан олинмас эди. Нари борса, улар кўпинча умумий тарзда қайд этиларди, холос.

Еттинчидан, ҳалқларнинг динига, диний меросига, диний қадриятларига нисбатан мутлақо нотўғри муносабат ўрнатилган эди. Жумладан, ҳалқимизнинг улуғ сиймолари Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Маҳмуд Замахшарий, Имом Мотуридий, Сўфи Оллоёр каби алломаларнинг бой илмий меросини ўрганиш, улардан фойдаланиш тақиқланган эди.

Буларнинг барчаси большевистик-коммунистик мафкуранинг тараққиёт талабларига мутлақо зид эканини яққол намоён этди. Шу боис у янги замонавий талабларга дош беролмай, ўз давлати билан бирга тарихга айланди.

Собиқ мустабид тузум ўрнида янги мустақил давлатлар шаклланди. Ҳукмрон мафкура барҳам топғач, унинг ҳудудида маълум муддат ғоявий-мафкуравий бўшлик (вакуум) ҳолати вужудга келди.

Хўш, аслида ғоявий бўшлик нима? Ғоявий бўшлик эски тузумдан янги тузумга ўтиш жараёнида олдин ҳукмронлик қилиб келган мафкура ўтмишга

айлангач, тараққиёт талабларига мос равищда унинг ўрнини босадиган илғор гоявий тизимнинг ҳали шаклланмаган ҳолатидир. Бундай шароитда турли мафкуралар ушбу ҳудудга ўз таъсир доирасини ўтказишга уринади.

1990 йилларнинг бошларида бундай мафкуравий бўшлиқ Ўзбекистон ҳудудида ҳам намоён бўлди. Унинг ўзига хос хусусиятлари қуидагилардан иборат эди.

Биринчидан, ҳукмрон, яккаҳоким большевистик — коммунистик мафкура батамом таназзулга юз тутди ва унинг ўрни бўшаб қолди.

Иккинчидан, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида қарор топган бўлса-да, унинг мафкураси ҳали тўла-тўқис шаклланмаган ва барча фуқаролар онгига сингиб улгурмаган эди. Тўғри, мустақиллик мафкураси ғоялари мамлакатимиз фуқароларининг маълум қисми онги, дунёқарашида ўз ўрнига эга бўлса-да, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентимиз Ислом Каримов асарларида исботланган бўлса-да, аммо у ҳали тўла ҳолда барчанинг мустақил дунёқарашига, мустаҳкам эътиқодига айлана олмаган эди.

Учинчидан, гоявий бўшлиқ пайдо бўлган жойда муқаррар тарзда бошқа ёт ва бегона мафкуралар хуружи бошланади. Ўтиш даврида, янгича қарашлар мустаҳкам эътиқодга айланиб улгурмаган пайтда ташқи мафкуравий таъсирларнинг яхши ёки ёмон, фойдали ёки заарли эканини ҳамма ҳам фарқлай ололмайди. Ўзбекистондаги мафкура майдонига бегона, халқимизнинг орзу-интилишларига мутлақо ёт ғояларнинг ҳужуми ана шу билан ҳам изоҳланади.

Тўртинчидан, мустақил мамлакатимиз тинч-осойишта яшаётган бир пайтда Афғонистон ва бошқа яқин ҳудудлардаги бекарор вазиятдан фойдаланиб, уларнинг ҳудудига ин қуриб олган баъзи бир экстремистик кучлар, террорчи тўдалар ўз жинояткорона мақсадларини амалга оширишга, Марказий Осиё минтақасини мафкуравий курашлар майдонига айлантиришга урина бошлаган эди.

Бу жиноий гуруҳлар ўзларининг ёвуз мақсадларини турли исломий, мафкуравий ғоялар билан ниқоблашга ҳаракат қилдилар. Ана шу сохта ғояларни тарқатиб, ёшларни йўлдан оздиришга интилдилар. Айниқса 80-йилларнинг иккинчи ярмидан дин ниқобидаги заарли, халқимизнинг иймон-эътиқодига тўғри келмайдиган қарашларни, ваҳҳобийлик, ҳизбут-тахрир каби ҳаракатларнинг таъсирини ёйишга киришдилар. Бу ҳаракатлар 90-йилларнинг бошига келиб янада кучайди. Мамлакатимиз аҳолисининг тинчлиги ва осойишталигига «ваҳҳобийлик», «ҳизбут-тахрир», «акромийлик», «адолат уюшмаси», «ислом лашкарлари», «тавба» каби турли заарли ғояларга асосланган кучлар ва ҳаракатлар таҳдид сола бошлади.

Масалан, ваҳҳобийлик ғояларини қисқа таҳлил қилайлик. Мамлакатимиздаги гоявий майдонга ўрнашиб олишга ҳаракат қилган ваҳҳобийлик диний ниқобдаги заарли оқим бўлиб, унга XVIII асрнинг 40-йилларида Арабистон ярим оролида Муҳаммад ибн Абдул-Ваҳб (1703–1792 йилларда яшаган) томонидан асос солинган. Бу таълимот IX асрда вужудга келган ҳанбалийлик мазҳабининг асосчиси Аҳмад Абу Абдуллоҳ аш-Шайбоний (780–855 йилларда яшаган) таълимотининг айрим тажовузкор

жихатларини, XIV асрдаги сурялиқ илоҳиётчи Т.О. Таймийянинг баъзи қарашларини ўз фаолияти учун асос қилиб олган.

Ваҳҳобийлик ислом ғояларига сиёсий тус берид, дин номидан иш юритиб, гўёки исломни пайғамбар давридаги «асл ҳолатига қайтариш», яъни уни тозалаш, барча мусулмонларни исломнинг яшил байроғи остида бирлаштириш каби ғояларни илгари суради. Бу мафкуранинг ижтимоий моҳияти Оллоҳдан бошқа барча диний ва ҳаётий қадриятларни инкор қилади. Қуръони Каримнинг муқаддаслигини эътироф этса-да, унинг тафсирини инобатга олмаслик, чориёларни (ҳазрати Абу Бакр, ҳазрати Умар, ҳазрати Усмон, ҳазрати Али), азиз-авлиёларни, буюк пиру валийларни тан олмаслик, муқаддас қадамжоларни бузиб ташлашни тарғиб қилишда намоён бўлади. Улар ислом динидаги мазҳаблар — ҳанафийлик, моликийлик, шофийлик, жаъфарийлик вакилларини кофир деб атайдилар.

Ваҳҳобийлар Муҳаммад пайғамбарнинг «кишиларга диндаги оғир, машаққатли амалларни эмас, енгил ва осонларини буюринг, уларни хотиржам қилинг, оғир амалларни буюриб, диндан қўрқитиб, чўчитиб юборманг» ёки «қўли билан ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир», деган ҳадисларига амал қилмайди, аксинча, уларга зид иш тутади. Улар дунёвий маданиятни инкор қилиб, мусиқа, театр, тасвирий санъат билан шуғулланишни, ундан завқ-шавқ олишни қоралайди, бу ишларни куфр ва гуноҳи азим деб ҳисоблайди.

Ваҳҳобийлик мустақилликнинг илк йилларидаги ғоявий бўшлиқдан усталик билан фойдаланишга интилди. Шунинг учун баъзи кишиларни араб мамлакатларида саёҳатда, хизмат сафарида, ўқишда бўлган вақтларида ўз таъсирига туширишга ҳаракат қилди. Шундан сўнг, дастлаб жойлардаги масжидларнинг имом-хатиблиги учун, кейинроқ эса мамлакат диний идорасининг нуфузли лавозимлари учун курашди, ислом сиёсий партиясини тузишга ҳаракат қилди. Аста-секин Ўзбекистонни ислом республикаси деб эълон қилиш, минтақамизда халифаликни тиклаш режасини амалга оширмоқчи бўлдилар. Улар ўтган йилларда қонли жиноятлар, тартибсизликлар содир этдилар. 1999 йил 16 февралдаги Тошкент портлашларида ҳам уларнинг қўли бор эди. 1999 ва 2000 йиллар давомида мамлакатимиз чегара ҳудудларида содир этилган террорчилик ҳаракатларида қатнашдилар, Ўзбекистон давлати, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига қарши тажовузлар уюштирдилар.

Ҳизбут-таҳрир ҳам собиқ мафкура таназзулга юз тута бошлаган даврлардан бошлаб, ғоявий бўшлиқ шароитида муайян кишилар онги, дунёқарашига таъсир ўtkаза бошлади. Унга ислом сиёсий партияси сифатида 1950–1953 йилларда Ливандада Тақийюддин Набҳоний асос солган. Ўзизирги вақтда бу ҳаракатга Абдулқадим Заллум деган киши раҳнамолик қилмоқда. Жами 30 дан зиёд ислом мамлакатида норасмий фаолият юритаётган бу партиянинг асосий мақсади — халифаликни тиклаш, бугунги дунёвий давлатчилик асосларини йўқ қилиш, демократия принципларини рад этиш, қонун устуворлиги ўrniga шариат ақидаларини жорий этиш, сайлов тизимини инкор қилишдан иборат.

Ўизбут-тахрир ҳам 90-йилларнинг бошларида Ўзбекистонда гўё ғоявий бўшлиқни тўлдириш учун ҳаракат бошлади. Мақсад – бизнинг минтақамизда ўзининг сиёсий, ғоявий, мафкуравий жиҳатдан узоқни кўзловчи мақсадларига эришиш, таъсир доирасини кенгайтириш, одамларнинг қалби ва онгини забт этиш эди. Ўизбут-тахрирчилар ғоявий бўшлиқ шароитида аҳолининг маълум қисми, аввало, ҳали дунёқараши тўла шаклланмаган, содда ёшларга ислом дини, унинг ибодат амаллари, Қуръони Каримни ўргатиш, турли диний манбалардан сабоқ бериш баҳонасида ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилди. Улар одатда 3–4 кун исломни ўргатиб, кейин асл мақсадга ўтади. Ўизбут-тахрирчилар «Ислом низоми», «Исломда бошқарув низоми», «Исломда иқтисодиёт низоми», «Хизбий уюшма», «Хизбут-тахрир тушунчалари», «Исломий давлат», «Исломий шахсият», «Хизбут-тахрирнинг сиёсий қарашлари», «Дастур муқаддимаси», «Халифалик», «Халифалик қандай тугатилди?», «Укубатлар низоми», «Тафкир», «Зийраклик суръати», «Исломий фикр», «Демократия — куфр низоми», «Халифалик давлатида молмулклар», «Сабр», «Иzzат ва шараф сари» каби ўқув дастурлари, китоб ва рисолалари, «Ал-Ваъй», «Онг» журнали, кўплаб варакалари орқали халифачилик ғоясини ёшлар онгига сингдиришга ҳаракат қиласди.

Ўизбут-тахрирчилар кўпроқ диний таълим олган ёшларни ўз йўлига оғдиришга ҳаракат қиласди. Кейин эса уларнинг сафини ёшларнинг бошқа гуруҳларига мансуб вакиллари билан тўлдиришга интилди. Ниҳоят, вақти келиб, уларни исломий билимларгагина эмас, террорчилик ҳаракатлари учун ҳам тайёрлай бошлади. Бундай заарли ғоя, мафкура ва қарашлар билан қуролланган ёшлар Афғонистон ва Покистон худудида, қўшни давлатларнинг баъзи туманларида дунёвий давлатнинг ашаддий душмани сифатида тайёрланди. Уларнинг кучи билан турли қўпорувчилик ишлари, жанг-жадаллар режалаштирилди. Натижада 1999 йил 16 февралидаги портлашлар, 2000 йилда эса Бўстонлик, Сариосиё, Узуннинг тоғли худудларидағи қуролли хуружлар содир этилди. Бундай ёвуз ҳаракатлар ён қўшнимиз Афғонистон худудидан паноҳ топган вайронкор кучлар, бошқа узоқ-яқин мамлакатлардаги экстремистик гуруҳлар, Усама Бен Ладенга ўхшаган ашаддий террорчиларнинг молиявий ва ғоявий қўллаб-куvvatлаши ҳамда раҳнамолиги остида амалга оширилди.

Улар ўз ниятларини амалга оширишда «дўстлик», «диндошлиқ», «миллатдошлиқ» тушунчаларини ҳам ишга солади. Керак бўлганда моддий ёрдам ҳам кўрсатади. Масжидлар қуриб бериб, исломий адабиётлар билан таъминлаб, ўзларини ҳақиқий диндор, ҳақиқий мусулмон қилиб қўрсатишга интилади. Аммо разил ниятларини баривор ошкор этадилар, турли қўпорувчилик, тезкор ишларига сабаб бўладилар. Ваҳҳобийлик, хизбут-тахрир каби заарли оқимлар мустақилликнинг дастлабки йилларида содир бўлган ғоявий бўшлиқдан устамонлик билан фойдаланишга интилган бўлса-да, лекин баривор мақсадларига эриша олмади.

Хўш, 80-йилларнинг охири ва 90-йилларнинг бошида айрим юртдошларимиз нима учун заарли ғоя ва ёт мафкуралар таъсирига тушиб қолди?

Бу ҳолатнинг моҳияти Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов асарларида тўла-тўқис очиб берилган. Бу асарлардан масаланинг мазмун-моҳиятини чуқур ва атрофлича ўрганиш зарур.

Биринчидан, собиқ мустабид мағкура барбод бўлганидан кейинги дастлабки йилларда миллий ғоя, истиқлол мағкураси тўлиқ шаклланиб, одамларнинг қалби ва онгига сингиб улгурмаган эди. Натижада эътиқоди бўш, содда ва ишонувчан одамлар билиб-бilmай нотўғри йўлларга тушиб қолдилар.

Иккинчидан, мустақил Ўзбекистон эски тузумдан янги тузумга ўтиш жараёнида бир қатор табиий қийинчиликларга дуч келди. Инсоният тарихидан маълумки, ўтиш жараёнида қийинчиликлар бўлиши қонунийдир. Жумладан, иқтисодий соҳада ҳам қийинчиликлар бўлиши муқаррар. Бундай пайтда сабр-қаноатга ўрганмаган, енгил йўл билан яшашга кўниккан айrim кишилар маълум қийинчиликларга дуч келгач, ўз турмуш тарзини янгилаш учун осон йўл ахтарди. Улар аксарият ҳолларда адашиб, нотўғри йўлларга кириб қолади. Ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш ўрнига енгил йўл билан бойишни хоҳловчилар ҳам шундай гуруҳларга қўшилиб қолиши мумкин.

Учинчидан, бугунги қунда ёшларнинг ҳаммасини ҳам сердаромад иш билан таъминлаш имкони йўқ. Улар дипломи, маълумоти бўлса ҳам, баъзан кўнгилдагидек ишни топа олмайди ёки кам иш ҳақи олиб ишлашни хоҳламайди. Бунинг натижасида яна осон йўл ахтариб нотўғри, ёмон, салбий ҳаракатларга қўшилиб кетиши ҳам мумкин.

Тўртинчидан, заарли ва ёт мағкура вакиллари халқимиз, айниқса, фарзандларимизнинг кўнгли очиқ, соддадил, ишонувчан, диний қадриятларга интилиш туйғусидан усталик билан фойдаланмоқда. Бундай шароитда айrim соддадил одамлар «мана энди даҳрийликдан қутулдик», деган хаёллар билан диннинг асл моҳияти билан диний ниқобдаги экстремизмни ажратада олмай қолди. Шу билан бирга ислом амалларини яхши билмаган айrimлар отабоболаримизнинг муқаддас динини ўрганамиз, деб, ваҳҳобийлик, ҳизбуттахрир каби турли заарли ғоя ва оқимлар таъсирига тушиб қолдилар.

Бешинчидан, собиқ тузум даврида кўплаб ташкилотлар зўрлик орқали мажбурий бўлсада, мунтазам тарғибот-ташвиқот олиб борар эди. Лекин мустақиллик даврида уларнинг ўрни муайян даражада бўшаб қолди ва бу вазифани дастлаб ҳеч қайси ташкилот бажармади. Кейинчалик ташкил этилган. «Маънавият ва маърифат» маркази ва бошқалар эса етарли даражада самарали фаолият юритолмади. Натижада ҳар бир фуқаро имкони борича ўз дунёқарашини ўзи мустақил шакллантириши зарур бўлиб қолди. Бунга қодир бўлмаган айrimлар заарли ғоялар таъсирига берила бошлади. Айниқса, ёшларни уюштириш, истиқлол ғоялари йўлида фидойи этиб тарбиялаши лозим бўлган «Камолот» жамғармаси фаолияти ҳам истиқлол талабларига жавоб бермас эди. Натижада кўплаб ёшлар истиқлол ғояларига асосланган тарбиявий жараёнлардан четда қолиб кетди.

Шунингдек, давлат ва нодавлат ташкилотлари, сиёсий партияларнинг мағкуравий соҳада етарли иш олиб бормагани, ижтимоий фанларнинг ҳаёт

талабларидан орқада қолгани, жамият руҳияти ва тафаккурида рўй берадиган мураккаб жараёнлар ўз вақтида илмий ечимини топмагани, одамларга мафкуравий жиҳатдан тўғри йўл кўрсатишга қодир бўлган шахслар, диний уламоларнинг етарли эмаслиги ҳам бунга сабаб бўлди.

Хуллас, умрини ўтаб бўлган ғоя, ақида ёки мафкура тараққиёт нуқтаи назаридан инкор этилиши натижасида ғоявий бўшлик вужудга келар экан, турли мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Шу маънода, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг қуидаги фикрлари муҳим аҳамиятга эга: «Мен кўхна бир ҳақиқатни яна эслатмоқчиман: табиатда бўшлик бўлмаганидек, инсоннинг онгу тафаккурида ҳам бўшлик вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Ўар бир онгли одамнинг воқеликка ўз муносабати, мақсад ва интилишлари бўлиши табиий»³⁸.

ўоявий, мафкуравий таҳдид кучайган жойда аҳоли кенг қатламлари, хусусан, ёшларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган уринишилар кучайиб боради.

Айниқса, дунёнинг турли мамлакатларида жойлашган, катта молиявий ва мафкуравий таъсир кучига эга бўлган баъзи ғоявий марказлар ана шундай вазиятдан фойдаланиб, ўз ёвуз ниятларини амалга ошириши йўлида кечаю кундуз ҳаракат қилмоқда.

Халқаро террорчи ва экстремистларнинг нияти аниқ. Улар истиқлол йўлидан бораётган Ўзбекистондаги ғоявий бўшилиқни ўз ғоялари билан тўлдириб, мамлакатимиз ҳудудидаги беқиёс бойликларга эгалик қилиши, халқимизни ўз сиёсати, ўз ҳукмронлигига бўйсундирishiни, энг ёмони, мана шу муҳим геополитик майдонни ўз таъсир доирасига олишини орзу қилмоқда.

Мана шундан келиб чиқиб, бугунги кунда мамлакатимизга қарши қаратилган мафкуравий таҳдидларни алоҳида кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Улар қуидагилардан иборат:

—ислом халифалигини тиклаб, унинг байроғи остида мусулмон халқларни янги империяга бирлаштиришига қаратилган интилишлар;

—ёши мустақил давлатларни қайтадан собиқ Иттифоққа бирлаштириши ғояси;

—тарихимизни, миллий қадрияларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришига уринишилар;

—ахлоқсизликни ёйиб, халқни маънавий жиҳатдан бузшига қаратилган интилишлар;

—турли мафкуравий воситалар орқали минтақавий ва давлатлараро можсалолар келтириб чиқаршига қаратилган ҳаракатлар.

1. Ислом халифалигини тиклашга уринишилар хавфли кўриниш олмоқда. Масалан, ҳизбут-таҳрирга тегишли қайси бир адабиётни олиб қарамайлик, унда халифаликни тиклашга даъват қилинади. «Акромийлик» эса дастлаб Андижон вилоятида, сўнгра Фаргона водийсида, кейинроқ мамлакатимизнинг бутун ҳудудида, кейинчалик барча мусулмон мамлакатларида халифаликни тиклаш ғоясини олға суради. Ислом тарихидан маълумки, халифаликка

Мұхаммад пайғамбар вафотидан кейин чориёрлар Абу Бакр ас-Сиддик (632–634), Умар ибн Хаттоб (634–644), Ұсмон ибн Аффон (644–656), Али ибн Абу Толиб (656–661) бириң-кетин раҳбарлик қилған. Бу даврда халифа диннинг ҳам, давлатнинг ҳам бошлиғи, раҳнамоси ҳисобланған. Кейинчалик подшолик бўлиб, раҳбарлик 661–749 йилларда маккалик зодагонлардан Муовия бин Абу Суфён сулоласи қўлига ўтган ва уммавийлар сулоласи номини олган. 749 йили тожу таҳт Мұхаммад пайғамбарнинг амакилари авлодларидан бўлган Абдул Аббос ас-Сафоқ сулоласи қўлига ўтган. Уларнинг давлати аббосийлар номи билан машҳур бўлиб, 1238 йилгача, мўғуллар забт этгунча давом этган. Айни пайтда XII–XIII асрларда Миср ва Марокашда фотимиийлар сулоласи ҳам ўз давлатини жорий қилған. XVI асрдан эътиборан ұсмонли турклар ҳам халифалик эълон қилғанлар ва у 1924 йилнинг учинчи мартағача ҳукм сурған. Туркия республика деб эълон қилиниши билан халифалик ҳокимиятига чек қўйилған ва сўнгги халифа Абдумажид 1924 йил 4 мартағининг тонг отарида Истамбулдан Швейцарияга чиқариб юборилған. XX асрда ислом дунёси ва бошқа мамлакатлар ҳам ўзлари танлаган тараққиёт йўлидан ривожланиб келмоқда. Ўтган йиллар тарихий тажрибаси халифаликсиз ҳам эркин ривожланиш мумкин эканини кўрсатди. Халифалик тарих сахифаларида қолиб кетди.

2. Лекин бугунги кунда собиқ Иттифоқ республикаларининг айримларида эски тузумни қайтадан тиклашни хоҳловчилар, буни ўзлари учун ғоявий мақсад қилиб олган кучлар ҳам мавжуд. Собиқ Шўро тузуми 1991 йилги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлардан сўнг барҳам топди. Ҳолбуки, ўтмишга қайтиш, тарихни тескари айлантириш мумкин бўлмаганидек, ўз йўлини топиб олган, мустақил давлатлар, айникса, Ўзбекистон ва ўзбек халқи яна эски ҳолатга қайтишга асло рози бўлмайди. Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида собиқ тузум тўғрисида тўхталиб, шундай деган эди: «Бугун ўша давр тўғрисидаги ҳақиқатни холисона айтадиган бўлсак, у замондаги ҳаётимизни жаҳон тарихи ва амалиёти билан таққослайдиган бўлсак, шуни очиқ айтиш керакки, у пайтда Ўзбекистон бир ёқлама иқтисодиётга – марказга бутунлай қарам, издан чиқсан иқтисодиётга эга бўлган ярим мустамлака мамлакатга айланган эди»³⁹. Эндиликда Ўзбекистон бу борада ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини танлаб олган, у ҳеч қачон ўзи танлаган мустақиллик йўлидан қайтмайди.

3. Ўзбекистон халқи, ўзбек халқи жуда катта маънавий меросга эга. Лекин собиқ мағкура таъсирида узоқ йиллар тарихимиз бир томонлама ёритиб келинди. Лекин ҳали бу соҳада қўплаб муаммолар ҳам мавжуд. «Тарихдан маълумки, бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади... зарарли таъсиrlар давом этаверса, миллат ўзлигини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас»⁴⁰. Ана шуни яхши биладиган куч ва турли полигонлар бизни тарихимиздан жудо

39 Ислом Каримов. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.

40 Ислом Каримов «Миллий истиқолол мағкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир». Тошкент «Ўзбекистон», 2000 йил-11-бет.

қилиш, уни зўр бериб соҳ-талашибиришга интиладилар. Бу борада турли йўллардан фойдаланишга, айниқса ёшларимизни йўлдан оғдиришга ҳаракат қиласидилар.

4. Мамлакатимиз халқининг қалби ва онгига ёт мафкуруни сингдириш учун душманларимиз бир қарашда беозор, гўё сиёсатдан холи туюладиган мафкуравий воситаларга катта эътибор бермоқда. Жумладан, кейинги йилларда кўплаб намойиш этилаётган енгил-елпи ёки жангарилик фильмлари бунга мисол бўлади. Маълумки, бу фильмларни кўпчилик, айниқса ёшлар мароқ билан томоша қиласиди. Сир эмас, анчагина одамлар табиатида, хулқатворида мана шундай тўполонларга мойиллик бўлади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз шуни ҳисобга олган ҳолда таъкидлагани каби: «Шунинг учун онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ўатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўронга тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки, улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди. Афсуски, бизнинг телевидениемизда ҳам шундай фильмларни намойиш этишга ортиқча ружу қўйилмоқда»⁴¹.

5. Мамлакатимизга таҳдид колаётган мафкуравий воситалардан яна бири узоқ давом этадиган минтақавий ва давлатлараро можароларни келтириб чиқаришга уриниш бўлиб, буни айрим мамлакатлар ҳудудида фаолият кўрсатаётган баъзи гоявий-мафкуравий марказлар ўзларига мақсад қилиб олган. Улар муайян мамлакат ҳудудидан бошқа мамлакатга қарши гиёҳванд моддалар, таъкиқланган адабиётлар, турли қурол-яроғ каби нарсаларни ноқонуний тарзда олиб ўтишга уринмоқда. Уларнинг маълум бир кучлари Афғонистон ҳудудида туриб, Марказий Осиё давлатларига – Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳудудига, бу ерда яшаётган халқлар ҳаётига қарши тажовузкорона ҳаракатлар қилишга, бегуноҳ инсонлар қонини тўкишга интилмоқда. Ислом Каримов таъбири билан айтганда, «бундай ўтакетган хунрезлик, муттаҳамликни ўзига касб қилиб олган бизнинг умумий душманларимизга муқаддас заминимизда асло ўрин бўлмаслиги керак».

Бу таҳдидлар, энг аввало, оддий инсонлар қалби ва онгини забт этишга, уларни ўз миллий қадриятларидан, умумбашарий цивилизация ютуқларидан маҳрум этишга, пировард натижада юртимизни қарам қилиб олишга қаратилган тажовузкорликнинг мафкуравий шаклда намоён бўлишидир.

Халқимизни турли гоявий таҳдидлардан асраш, жамиятимиз аъзоларида мафкуравий иммунитетни шакллантириши учун, аввало, уларни миллий гоя, истиқлол мафкураси билан қуроллантириши зарур эди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимизда эски мафкура асоратларига, куруқ сафсатабозликка, халқимиз манфаатларига зид бўлган

41 Ислом Каримов. «Эгали юрт эркини бермас», «Халқ сўзи», 2000 йил 31 август.

собиқ сиёсий ва мафкуравий тузилмаларга барҳам берилди. Ижтимоий адолат, хавфсизлик, ижтимоий мухофаза, миллати, дини ва эътиқодидан қатъи назар, фуқароларнинг хуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини, қонуннинг устуворлигини таъминлашга қаратилган зарур чора-тадбирлар кўрилди. Жамиятдаги соғлом ижтимоий-сиёсий муҳитни бузадиган, одамлар фикрини чалғитадиган нохуш ҳолатларга барҳам берилди. Мамлакат ва ҳалқ манфаатлари йўлида бирлашиш, ҳамжиҳат бўлиш, барча имкониятлардан эҳтиросларга берилмай, ақл-идрок билан фойдаланиш йўли тутилди.

Лекин мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб жамиятимизда маънавий покланиш зарурати сезилди. Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов шундай шароитда биринчи бўлиб жамиятда маънавий покланиш учун эски ақидалардан халос бўлиш лозимлигини кўрсатиб берди, кейинчалик эса миллий истиқлол мафкурасини яратиш заруратини асослади ва жамиятимиз эътиборини унга қаратди.

Шўролар мафкураси кишилар онгига ижтимоий тенглик, бугунги таъбир билан айтганда, бокимандачилик тушунчасини сингдириб кетган эди. Бундай кайфият одамнинг ташаббусига йўл бермас эди. Чунки инсон ўз меҳнат маҳсулидан манфаатдор бўлмаса, унда ҳалол ишлаш, масъулият туйғуси йўқолади. Бундай иллатдан эса миллий истиқлол мафкураси воситасида халос бўлиш мумкин. Ўзбекистонда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон барпо этиш ғояси асосида миллий истиқлол мафкураси ишлаб чиқилди. Миллий ғоянинг асосий тушунча ва тамойиллари Ислом Каримов асарларида ўз аксини топди, назарий жиҳатдан исботланди.

Миллий ғоя, истиқлол мафкураси ижтимоий тараққиёт ривожига қараб такомиллашиб, янгиланиб боради. Давр талаби билан ўртага ташланган муайян қоидалар ўз вазифасини ўтаб бўлиб, ўрнини янада долзарброқ бошқа хусусиятларга бўшатиб беради. Миллий ғоя айни ана шундай доимий янгиланиш маҳсули, онг ва тафаккур ҳосиласи ҳисобланади.

Миллий ғоя Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш ва уни буюк давлатга айлантириш ҳакидаги сиёсий, хуқуқий, ахлоқий, эстетик, фалсафий, илмий, экологик, диний, демографик тарихий қарашлар йиғиндиси бўлиб, Ўзбекистон ҳалқини истиқболга юксак ишонч, иймон-эътиқод руҳида тарбияловчи ғоят қудратли маънавий қурол, ғоявий омил ҳисобланади. Ана шу сабабдан ҳам мамлакатимиз ҳудудини ёш мафкуралар полигонига айланишига йўл қўймай, Ўзбекистон ҳалқининг онги, дунёқарashi, ҳайтга ижтимоий муносабати, хатти-харакатларида мафкуравий иммунитетни шакллантириб, миллий истиқлол мафкурасини юртдошларимиз қалби ва онгига сингдириш, бугунги қундаги муҳим вазифадир. «Бунинг йўли – одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш.

Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман, деб ғуур ғуур ва ифтихор билан яшашига эришишдир»⁴².

Мафкуравий курашлар кучайган бугунги қунда ёшлар қалбидаги она-Ватанимизга, бой тарихимизга, миллий қадриятларимизга, миллатнинг ўлмас рухи бўлган она тилимизга, ота-боболаримиздан мерос муқаддас динга соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, уларнинг мафкуравий иммунитетини шакллантиришимиз мақсадга мувофиқдир. Зоро, юртбошимиз айтганлариdek, бирор бир қасалликни даволашдан олдин инсон организмида аввало унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам ёшларимиз қалби ва онгига зарарли ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантира олсан, турли хил «даъватчи»ларнинг алдовларига учмайдиган, ўз юрти, Ватани ва халқи учун фидойи инсонларни тарбиялай оламиз.

Хуллас, Миллий ғояни меҳнаткашлар онгига сингдириш орқали уларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш замон амри, давр талаби. Бу бир зумда, бирпаста амалга ошириладиган жараён эмас. Бунда ҳар бир кишининг фаоллиги, омилкорлиги талаб этилади. Унинг амалга оширилиши эса Ўзбекистонимизнинг салоҳиятини янада оширади, келажаги буюк давлат барпо этилишини таъминлайди, одамларимизнинг эътиқодини мустаҳкамлайди.

1. Ижтимоий ҳамкорлик - миллий истиқдол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. **Ижтимоий ҳамкорлик деб**, турли миллатга, ҳар хил ижтимоий тоифа, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигига айтилади. Ижтимоий ҳамкорлик - ҳар бир юртдошимиз манфаатларида муштаракликдан ҳосил бўлувчи умуммиллий мақсад ва шунга эришишга қаратилган ҳаракат бирлигидир.

Албатта, бундай даражага эришиш ўз-ўзидан бўлмайди. Турли ғоялар-ни байроқ қилиб олган кучларни бир мақсад йўлида бирлаштириш ғоят мушкул. Лекин Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги шунга эришишни тақозо этади.

Қарашлар ранг-баранглиги, фикрлар хилма-хиллиги, сўз ва фикр эркинлиги жамиятни соғломлаштирувчи, уни мустаҳкамловчи ўта муҳим омилдир. Бироқ - бу, хаёлга келган гапни айтиш, кўнгил тусаган ишни қилиш, ўз манфаати учун ҳамма нарсага тайёр туриш, дегани эмас. Бундан ташқари, эркин фикр дегани, албатта, тўғри фикр дегани ҳам эмас. Эркинликнинг ўзи эса англаб олинган заруратдир. Демак, фикр эркинлиги умумманфаат, умумжамият тараққиёт йўлидаги соғлом ҳаракат, соғлом фикр юритиш, иймон-эътиқод юзасидан иш тутиш, демақдир. Улуғ бобокалонимиз Абу Наср Форобий ҳам «Агар фикрлари ва ҳаракатлари жамият манфаатларига хизмат қилмайдиган бўлса, мамлакатни бундай кишилардан тозалаш керак», деган фикрни бежиз айтмаган. Минг йиллар мобайнида миллий давлатчилигимиз тарихий тажрибаларида синовдан ўтган бундай хуносалар ҳамон ўз қимматини йўқотмаган. Бинобарин, бугунги ва эртанги кунимиз учун ҳам, албатта, хизмат қилажак.

42 Ислом Каримов. «Миллий истиқдол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир», Тошкент, «Ўзбекистон», 2000 йил, 11-бет.

Шўролар даврида якка ҳукмронлик қилган коммунистик мафкура синфиийлик ва партиявийлик шиори остида оламни факат оқ-қора бўёқларда тасвирлашга, миллатни иккига бўлиб ташлашга сабаб бўлди. «Ёт синфлар», уларнинг «думлари», уларга «ҳайриҳоҳлар» жисмонан йўқ қилинди. Бунинг сабаби шўролар мафкурасида синфий манфаатлар, ягона партия талаблари умуминсоний ғоялардан устун қўйилганида эди.

Умуман жамиятни сунъий равишда бўлиб, турли қарама-қаршиликларни мутлақлаштирадиган таълимотлардан фарқли ўлароқ миллий истиқололимизнинг ижтимоий ҳамкорлик ғояси турли партия, дин қатламига мансуб хилма-хил жамият аъзолари қарашларидағи табиий ранг-барангликни уйғунлаштиради ва умумий тараққиёт манфаатларига бўйсундиришга хизмат қиласи. Бу қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

Биринчидан: жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этадиган илғор ғоялар миллий тараққиётни ҳаракатга келтирувчи кучга айланади.

Иккинчидан, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гурух ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор миллий ғоялар билан уйғунлаштириш миллий тараққиётнинг заруратига айланади.

Учинчидан, ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараси ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараённинг асосий тамойилли ҳисобланади.

Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви бу барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий бекарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради.

Ижтимоий ҳамкорликни мустаҳкамлаш, ҳаммамизнинг, биринчи галда, давлат ва жамоат ташкилотлари, ҳамда жамиятнинг илғор вакиллари бўлган зиёлилар зиммасига катта масъулият юклайди. Барчамиз Ватан равнаки, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини таъминлаш учун, ижтимоий ҳамкорлик мұхитига заарар етказиши мүмкін бўлган ҳар қандай хавф-ҳатарнинг олдини олиш, уларни бартараф этиш учун зарур чора-тадбирларни кўрмоғимиз даркор. Чунки шу азиз Ватан - барчамизники, ундаги ташвиши ҳам, ғам, ютуқ ва камчиликлар, муваффақиятлар ҳаммамизга тегишилдири.

2. Миллатлараро тотувлик - миллий истиқлол мафкурасининг асо-сий ғояларидан бири бўлиб, у муайян ҳудуд, давлатда турли миллат вакилларининг ҳамжиҳат яшаси, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодаловчи тушунча. Ёки бошқача айтганда, миллатлараро тотувлик ғояси умумбашарий қадрият бўлиб, турли халқлар биргаликда истиқомат қиласиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётида мұхим омилдир.

Бу ғоя - бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўзаро хурмат, дўстлик

ва ҳамжиҳатликни қарор топтириш ва мустаҳкамлашнинг маънавий асосидир.

Миллий ғоя - ҳар бир миллат вакилининг истеъоди ва салоҳиятини тўла рўёбга чиқариш учун шароит яратади ва уни Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги каби эзгу мақсадлар сари сафарбар этади.

Муайян мамлакатга ном берган (титул) миллат билан унда яшайдиган бошқа халқлар ўртасида ҳамжиҳатлик бўлиши ижтимоий тараққиётнинг энг муҳим омилларидан биридир. Аксинча, миллий ғоянинг аҳамиятини тушуниб етмаслик жамият ҳаётини, тинчлик ва барқарорликни издан чиқариши мумкин.

Миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликка раҳна солувчи иллат, бу - тажаввузкор **миллатчилик ва шовинизмдир**. Бундай заарли ғоялар таъсирига тушган жамият бекарорлик ҳолатига юз тутиши мукаррар. XX асрда Европа халқларини асоратга солган ва айрим давлатларнинг таназзулига сабаб бўлган фашизм ёки миллий хусусиятлар билан ҳисоблашмаган ва сохта байналмилалчилик ғоясига асосланган коммунизм ғояси бунга яққол мисол бўлади.

Ўзбекистон ҳудудида қадим-қадимдан кўплаб миллат ва элат вакил-лари баҳамжиҳат истиқомат қилиб келади. Улар ўртасида асрлар давомида миллий низолар бўлмагани халқимизнинг азалий бағрикенглигини кўрсатади.

Фидойилик

Шу боис бугунги кунда мамлакатимизда яшаб келаётган миллатларни ўзаро ҳамжиҳатлик рухида тарбиялаш мақсади истиқлол мафкурасининг асосий вазифаларидан биридир. У халқимизга бўлган олижаноблик ва инсонпарварлик фазилатларига асосланади.

Демак, мамлакатларда кўп миллатлилик омили демократик ўзгаришларни жадаллаштириш ва ижтимоий-иктисодий тараққиётнинг, фуқаролар жамияти қурилишининг таъсирчан воситасига айланиб қолган.

Миллий муносабатларга зийраклик ва нозиклик билан ёндашмаслик, умуммиллий тамойилларга бироз эътиборсизлик ҳам тинчлик ва барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. И.А.Каримов ўз фикрини давом эттириб, шундай ёзади: «Айни чоғда инсоният тарихида бунинг аксини, яъни кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда уйғунликнинг йўқлиги, бутун-бутун халқлар ва мамлакатларни анча орқага улоқтириб ташлаган ижтимоий-сиёсий фалокатларга олиб борганини кўрсатувчи мисоллар ҳам оз эмас. Зоро, кўп элатлилик нафақат айрим мамлакатларнинг, балки бутун-бутун минтақаларнинг ҳам ички сиёсий барқарорлиги ва миллий хавфсиз-лигига путур етказувчи бош омилга айланган».

Миллатлараро ҳамжиҳатлик қарор топмаса, тажаввузкор миллатчилик ва шовинизмнинг ҳалокатли ғоялари тарқалиши учун қулай вазият яратилади. Миллий ғоянингамал қилишига, кишилар қалби ва онгига сингдирилишига жиддий зарар етказади. Шуни ҳисобга олиб, мамлакатимизда бу муаммо илмий асосда, ҳолисона ҳал қилинмоқда. Миллатлар ўртасида можароларга йўл қўймаслик учун этник сиёсатда шахс ҳукуқлари ҳимоя қилинишининг устувор бўлишини, мамлакатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал

қиласиган усулларга асосланиши бош йўлимиз эканлигига, бозор муносабатларини иқтисодий тараққиётда барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мос келишига, ҳар бир миллат маданияти, тили, урф-одат ва анъаналари, маданий меросини ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

3. Диний бағрикенглик - хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор, ҳамжиҳат бўлиб, яшashi, кишилик жамияти равнақи йўлида хизмат қилишини англатади. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутади. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шартидир.

Қ.Назаровнинг фикрича, қадимдан диёrimизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яхудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, маданият марказлари хисобланган шаҳаримизда масжид, черков, синагоглар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб бўлган ҳалқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу юртимиз ҳалқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради¹.

Ҳозирда мамлакатимизда 15 диний конфессиянинг ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. уларга ўз диний маросимларини ўтказиш ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок этиш учун зарур шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституциясида, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Маълумки, дунёдаги динлар асл моҳиятига кўра эзгулик ғоясига асосланади ва тинчлик, яхшилик, дўстлик каби хусусиятларга таянади. Одамларни ҳалоллик, поклик, меҳр-шафқат, биродарлик ва бағрикенгликка даъват этади. Инсон ҳаётининг асл мақсади инсон ва табиатга нисбатан одилона, оқилона муносабатда бўлиш, доимо яхши, савобли ишларни амалга оширишдан иборатлигини таъкидлайди. Шундай экан, ҳақиқий диний қарашлар ортида диний бағрикенглик ётади.

1. Миллатлараро томувлик ва бағрикенгликнинг асослари. Жаҳон кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетакрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз якка-ю ягонадир. Ўзбекистон деб аталмиш юртнинг ягоналиги унинг бетакрор табиати, бой тарихи, меҳнаткаш инсонлари билан бир қаторда бу заминда турли миллат ва элат вакилларининг ягона оила фарзандлариdek яшашларида намоён бўлмоқда. Бундай аҳиллик, дўстлик ва ҳамкорлик ўзининг чуқур тарихий илдизларига ва асосига ҳам эга. Бу асослар мамлакатимиз Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган.

¹ Назаров Қ., Очилдиев А. Миллий истиклол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. – Т.: Янги аср авлоди, 2002, 36-37- бетлар.

Хусусан, унинг 18-моддасида барча фуқаролар бир хил хуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдир»¹, - деган қоида ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-хуқуқий ифодасидир.

Мазкур қоидада миллий ҳаётга, фуқароларнинг миллий ҳис-туйғу-ларига дахлдор муҳим аҳамиятга эга бўлган бир қатор тамойиллар белгилаб қўйилган.

Биринчидан, фуқароларнинг миллий мансубликларидан қатъий назар қонун олдида тенглиги мустаҳкамланган.

Иккинчидан, фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъий назар бир хил хуқуқ ва эркинликларга эгалиги таъкидланган. Диний қадриятлар миллат маънавиятининг ажралмас қисми эканини инобатга оладиган бўлсак, мазкур қоиданинг амалий аҳамияти ойдинлашади.

Учинчидан, фуқароларнинг ирқий тенглиги қайд этилган. Ирқчилик-дан ғайриинсоний мафкура ва амалиётнинг тарихимиизда умуман кузатилмаганини алоҳида қайд этиш лозим. Аммо айrim минтақаларда тажовузкор миллатчилик ғоялари билан қуролланган айrim гуруҳлар диний ақидапастлик ва ирқчилик қараашларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уринаётганини ҳам унутмаслик зарур. Демак, муайян ҳолларда улар уюшган шаклда ҳам чиқиши мумкин. Ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратаБтган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини заҳарлаб, зомбига айлан-тириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хомхаёлларни амалга оширишга уринаётган қабиҳ кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак⁴³.

Ахборот глобаллашуви кузатилаётган бугунги кунда турли ғоялар ҳеч қандай чегараларни тан олмай кириб келишини эътиборга оладиган бўлсак, ушбу тамойилнинг аҳамияти янада яққол намоён бўлади.

Миллий-маданий марказлар - халқларнинг маънавий яқинлиги манбаидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8-моддасида «Ўзбекис-тон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқа-ролари ташкил этади», деб аниқ белгилаб қўйилган. «Ўзбекистон халқи» тушунчаси мамлакатимизда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатлик учун маънавий асос бўлиб хизмат қиласди. Бундан ташқари Конституциямизда «Ўзбекистон Республикаси ўз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урфодатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади», деб таъкидланган. Бу борада ҳаётимизда кўплаб тадбирлар амалга оширилмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003.

⁴³ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоқ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005. 64-65-бетлар.

Статистик маълумотларга кўра, мамлакатимизда 136 миллат, элат, халқ ва этник гуруҳларнинг вакиллари яшайди. Уларнинг ҳар бири ўз миллий маданий урф-одатлари, анъаналари, тилига, конституциявий ҳуқуқий тенгликка эга.

Республика Байналминал Маданият Маркази (РБММ) ва миллий маданият марказлари (МММ)нинг фаолияти бу ерда яшовчи халқларнинг миллий анъаналари, урф одатлари ва маросимларини қайта тиклаш, маънавият ва маданиятни ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни ўғунаштиришга қаратилган. Турли миллатларга мансуб фуқароларимизнинг катта умумхалқ байрамларига тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш, мамлакат маданий турмушидаги шонли воқеаларни нишонлашда фаол иштирок этаётганликлари самимий саҳоват ва меҳр оқибат муҳитини яратмоқда. Бу муҳит бизга ягона оила туйғусини қайта-қайта ҳис этиш «Ўзбекистон умумий уйимиз» деган сўзлар замиридаги чукур маънони англаб олиш имконини беради.

Дастлабки миллий маданият марказлари корейслар, қозоқлар, яхудийлар, арманлар томонидан Республика вилоятларида 1989 йилда тузилди. Ўша пайтда уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириб туриш мақсадида Ўзбекистон ҳукуматининг қарорига биноан Маданият ишлари вазирлиги ҳузурида Республика миллатлараро маданият маркази ташкил этилди. Аммо бу марказларнинг чинакам ривожланиши ва равнақ топиши 1991 йилдан мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин бошланди. 1992 йилнинг январида Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси билан Республика миллатлараро Байналминал маркази қошидаги Маданият ишлари вазирлиги Республика «байналминал маданият» марказига айлантирилди.

1992 йилда 12 та миллий-маданий марказ фаолиятини бирлаштирган бу жамоат ташкилоти - «Байналминал маданият» 2005 йилга келиб 120 та, ҳозирги кунда 140 дан ортиқ марказлар ишини мувофиқлаштириб келмоқда. Бугунги кунда ана шундай марказларни тузиш бўйича 15 та ташаббускор гуруҳ иш олиб бормоқда.

Республика Байналминал Маданият Маркази тўғрисидаги низомда унинг мустақил муассаса эканлиги белгилаб қўйилган. Марказ миллий-маданий марказларнинг фаолиятига раҳбарлик қиласи. Ўзбекистонда яшовчи миллий гуруҳларнинг маданий эҳтиёжларини қондиришда давлат идораларига ва жамоат ташкилотларига кўмаклашади.

Республика Байналминал Маданият Марказининг моддий техникавий база билан таъминланиши РБММ ва МММ ишларини фаоллаштириди, уларнинг барлашуви ва самарали ҳамкорлик қилиши учун кенг истиқболлар очди.

Ўзбекистонда барча миллат вакилларига тенг ҳуқуқли муносабат давлат қонуни билан мустаҳкамланган. Бунинг ижобати мактабларимизда 9 та миллий тилда ўқитиши ишлари, 20 тилда оммавий ахборот нашрлари фаолият кўрсатаётганлигига кўринмокда.

Мазкур миллий-маданий марказларнинг мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги роли бекиёсdir. Миллий маданий мар-казларнинг асосий вазифалари З йўналишга эга:

1) Ҳар бир миллатнинг тили, маданияти, урф-одатлари ва расм-русларини тиклаш, тарихий Ватан билан алоқа ва муносабатларни жонлантириш, миллий ҳис-туйғуларнинг намоён бўлишига кенг йўл очиш.

2) Мустақил Ўзбекистонни ўзининг ҳақиқий ватани деб билиш ва унга беминнат ҳамда садоқат билан хизмат қилиш.

3) Ватан билан муштарак ҳаёт кечириш, унинг маданияти, турмуш тарзи ва тилини ўрганиш, мустақил давлатга номи берилган миллат билан дўстликда, ҳамкорликда ва тотувликда яшаш.

Ана шу З йўналишда олиб борилаётган ишлар йил сайин янгидан-янги шаклларда, турларда, йўналишларда ранг-баранг бўлиб бормоқда. Шу жумладан:

- ўз миллий тарихини, маданиятини, тилини, урф-одатларини ўрганиш тўгараклари ишланмоқда;

- Ўзбекистон тарихини, маданиятини ва тилини ўрганиш тўгараклари фаолият кўрсатмоқда;

- миллий мусиқа, рақс ва ҳунар тўгараклари ўз ишини кенгайтироқда;

- миллий байрам қунларига бағишлиб тадбирлар ўтказмоқда, фестиваллар ташкил қилмоқда;

- тарихий Ватаннинг рассомлари, ёзувчилари, шиорлари, оқимлари ва бахшилари, маданият ва сиёsat арбобларига бағишлиланган кўргазмалар ташкил қилинмоқда;

- тарихий Ватандан келган сиёсий арбоблар ва маданият намоёндалари билан учрашувлар ўтказилмоқда ва ҳ.к.

Умуман, миллий маданият марказлари Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашга катта ҳисса қўшмоқдалар.

Мамлакатимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларининг ўз она тилида ўқиши учун кенг имкониятлар яратилгани, олий ўқув юртлари ва мактабларда бунга амал қилинаётгани, кўплаб тилларда газета ва жур-наллар чоп этилиб, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар олиб борилаётгани ва бошқа ишлар ҳам бу борада самарали фаолиятнинг яққол далилидир.

Қаердаки миллатлараро тотувлик ғоясининг аҳамияти англаб етилмаса, жамият, ҳаётида турли зиддиятлар, муаммолар вужудга келса, бу жараён - тинчлик ва барқарорликка хавф солади. Бугунги кунда жаҳоннинг айrim минтақаларида содир бўлаётган миллий низолар шундан далолат бериб турибди.

Турли миллат вакилларининг ижодий тадбирлари, бадиий кўргазмалари, бир томондан, айни миллатнинг Ўзбекистон фуқароси сифатида ўз ўрни борлигини кўрсатса, иккинчи томондан, шу заминда яшовчи барча миллатларнинг Ўзбекистон халқи - Ўзбекистон фуқароси эканлигини намоён этувчи, мустаҳкамловчи миллий ғоя атрофида бирлашувига олиб боради.

Башарият тушунчаси ранго-ранг миллатлар ва элатлар, шунингдек, турли дин ва ирққа мансуб инсонларни ўзига қамраб олади. Демак, ҳар бир

инсон башарият ва айни вақтда ўз халқи, ўз Ватанининг фарзанди ҳамдир. Ҳар бир кишида ўз халқининг тили, руҳияти, анаъаналари, қадриятлари барқ уриб туради.

Миллий истиқлол гояси ўз мазмун-муҳоятига кўра барча миллатлар-нинг умумий манфаатларини рўёбга чиқаради. Мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик ҳамда ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлашга хизмат қиласди.

Зотан, ҳар қандай полиэтник давлатда турли миллатлар ўртасидаги муносабатлар давлат ва жамият тараққиётига замин яратувчи омиллардан хисобланади.

4) Ўзбекистонда миллий-диний бағрикенглик ва дунёвийлик. Динларнинг умуминсоний моҳияти, мақсади бир бўлиб, улар аслида бир-бирларига зид эмас. Аслида диний бағрикенгликнинг моҳияти шундан келиб чиқади. Жамият тарихидан турли динга мансуб кишиларнинг ёнма-ён яшаб келганилигига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Бизнинг мамлакатимиз ҳудудида ҳам ислом, ҳам насронийлик, иудаизм каби динлар ёнма-ён яшаб келган, диний амаллар эркин ижро этилган. Ўша даврларда ҳам зиёлилар, олимлар ҳаёт сабоқларини бир-биридан ўргангандар, устоз-шогирд бўлишган. Уларнинг турли динларга мансублиги бундай муносабатларга ҳалал бермаган.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистондаги турли конфессияга мансуб диний ташкилотлар ўз фаолиятини ўзаро тенг хукуқлилик, ҳамдўстлик ва ҳамкорлик асосида амалга ошироқда. Диний бағрикенглик турли динларнинг, турли динларга мансуб кишиларнинг ҳамдўстлик муносабатларинигина назарда тутмайди, балки эътиқодидан қатъий назар барча кишиларнинг тенглиги, умумий эзгу мақсад йўлида ҳамкорликни ҳам қамраб олади. Диний қарашга кўра ҳам, маданий, жумладан, илмий қарашга кўра ҳам инсон энг олий мавжудотдир.

Динийлик дунёвийликка хизмат қилиши мумкин деганда, дунёқарашнинг эзгулик, яхшилик, ҳалоллик, тинчлик, дўстлик каби юксак инсоний фазилатларни тарбиялашни назарда тутамиз. Ҳақиқатан ҳам диний таълимот-лар, у дунё ҳаётини тасвирлаш воситасида бу дунёда юксак фазилатларга эга бўлишга ундейди.

Диний бағрикенгликнинг қарор топиши, мустаҳкамланиши, ривожланиши барча кишиларни эътиқодидан қатъий назар миллий ғоя ва мафкурани амалга ошириш йўлида бирлаштиради. У мафкурани миллий ғоя ва кишилар онги ҳамда қалбига жойлашишига ёрдам беради.

Аксинча, диний бағрикенгликни тор маънода тушуниш, бир томонлама талқин қилиш умумий мақсадлардан чалғитиб, кишиларни ўзаро гурухларга бўлиб юбориши мумкин. Шунингдек, айрим гурухларнинг ғаразли манфаатларига хизмат қилувчи диний никобни юзага келтиради.

Бу ҳақида мамлакат Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии И.А.Каримов шундай ёзади: «Афсус-ки, инсоният тарахида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан факат бунёдкор куч

сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, ҳатто **фанатизм** (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Фанатизмнинг ўзига хос хусусияти ва қўринишлари, авваламбор, ўз динининг ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишдан иборатдир. Айнан фанатизмга йўлиқкан одамлар ёки уларнинг гурухлари жамиятда бекарорлик тўлқинини келтириб чиқаришга қодир бўладилар»¹.

Ер юзида 7 миллиардан ортиқ аҳоли, 3 мингга яқин миллат мавжуд.

Улар ўз қаторида инсониятнинг ўрта ҳисоб билан 96 фоизини бирлаштиради. 4 фоизи элатлар ва қабилалардир. Ҳар бир миллатнинг сони 10 мингдан бир неча юз мингача боради. Миллатлар сон жиҳатидан 5 та гурухга бўлинади:

1. Буюк миллатлар: аҳолиси ҳар бири 100 миллиондан ортиқ сонга эга.
2. Катта миллатлар: аҳолиси 50-100 миллион атрофида.
3. Йирик миллатлар: аҳолиси 10-50 миллион атрофида (Ўзбекистон ҳам)
4. Ўрта сонли миллатлар: аҳолиси 1-10 миллион атрофида.
5. Кичик миллатлар: аҳолиси ҳар бири бир неча мингдан 1 миллионгacha.

Сайёрамизда **1600** дан ортиқ этник гурух яшайди. Аммо уларнинг кўпчилиги ўз миллий давлатчилигига эга эмас. Дунё сиёсий харитасида 200 дан ортиқ давлатлар бўлиб, улар 2 турга: 1) полиэтник (кўп элатли) ва 2) моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлинади. Ўзбекистон кўп миллатли, полиэтник давлатдир.

Ер юзидаги 1600 дан ортиқ миллатдан бор-йўғи 200 дан ортиғи ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотув-ликни таъминлаш учун уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Бугунги кунда мамлакатимизда 136 миллат ва элат вакиллари истиқомат қиласди. Ҳар бир миллат - Яратганинг мўъжизасидир. Бу - оламдаги табиий ранг-баранглик билан жамиятдаги миллий ўзига хослик диалекти-касини ифодалайди. Ҳар бир миллатнинг умумий манфаатлари билан бирга ўз қадриятлари ҳам бор. Умумий қадрият ва хусусий манфаатлар бир-бирига зид келиб қолиши ёки уйғун бўлиши мумкин. Бунда муайян мамлакатдаги миллатлараро реидеологизация сиёсати муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Тарихий тажриба кўп миллатли давлатнинг барқарорлиги миллатлараро муносабатларга дахлдор хуқуқ ва эркинликларни тўғри белгилаб қўйиш билан бир қаторда амалиётда унга қанчалик риоя қилишга ҳам боғлиқлигини кўрсатади.

Инсон онги ҳаётининг 6 минг йили давомида 14 минг 513 та турли даражадаги урушлар содир бўлиб, бунда 3 миллиард 640 млн. киши қурбон бўлган. Иккинчи жаҳон уруши даврида Освенцем лагерида 4 млн. бегуноҳ одам тириклайнин ёқиб юборилган, кули экинзорга

¹ Каримов И.А. Хавфизлик ва баркарор тараккиёт йўлида. -Т.6. -Т.: Ўзбекистон, 1998, 54-бет.

сепилган. 5 минг йил ичида инсоният бор-йўғи 292 йил урушиз тинчликда яшаган.

Маълумотларга кўра, 2000 йилда 36 мамлакатда 40 та, 2001 йилда эса 30 мамлакатда 36 ҳарбий низо содир бўлган. Уларнинг 27 таси, яъни 75 фоизи бундан 10 йиллар олдин бошланган. Бу низоларнинг аксарияти бир мамлакат ичида кечганини эътиборга оладиган бўлсак, уларнинг миллий, диний ва ирқий асослардан келиб чиқсан фуқаролик урушлари эканини англаади.

Бемалол айтиш мумкинки, жаҳоннинг турли нукталарида аллангаланиб турган бундай низолар аксарият ҳолларда миллатлараро муносабатларда миллатлараро тотувлик, бағрикенгликнинг йўқлиги ҳам сабаб бўлмоқда. Шу нуктаи назардан, республикамиз миллий сиёсатининг асосий тамойиллари ҳаётда ҳам ўз ифодасини топмоқда.

Истиқлол юртимиздаги турли миллат ва элат вакилларига ўзининг тарихий ватанлари билан алоқалар ўрнатишга имкон берилмоқда. Ўрнатилган алоқалар она тилини ўқитиш ва ўрганишни йўлга қўйиш, турли қўлланмалар ва адабиётларни ўз вақтида олиш, ёшларга таълим олиш учун ривожланган мамлакатлар, баъзан эса уларнинг тарихий ватанига юбориш имкониятларини яратди. Шунингдек, кенг қамровли маданий-маърифий дастурларни амалга ошириш учун шароит юзага келди.

Республикада истиқомат қилиб турган 136 миллат ва элатнинг ҳар бири ўзига хос маданиятга ва кўп асрлик анъаналарга эга. Ўзбекистон Республикаси ўтказаётган миллий сиёсатнинг энг муҳим устувор йўналиши барча миллатларнинг равнақи учун тинч шароит ва имконият яратиш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бу соҳада кейинги йиллардаги энг катта ютуғимиз умумий уйимиздаги тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Одамларимиз онгидан ана шу қадрият ва унинг ўзгармас аҳамияти тушунчаси кун сайин ошиб бормоқда».

Дунёning қарийиб барча мамлакатлари қўп миллатли. Республикализ ҳам ана шундай бой, турфа маданиятлар гуллаб-яшнаётган мамлакатлардан бири экани ҳар бир ўзбекистонликка ифтихор бахш этади. Ўзбекистонни ўз Ватани деб билиб, унинг тараққиёти йўлида фидокорона меҳнат қилаётган турли миллатга мансуб юртдошларимиздан ҳар бири буни дилдан теран ҳис қилмоқдалар. Олиб борилаётган оқилона миллий сиёсат туфайли республикамизда қарор топган тинчлик, ижтимоий тотувлик, ўзаро ҳамкорлик тобора мустаҳкамланиб бормоқда.

Ўзбекистон каби полиэтник мамлакатда турли миллатлар манфаатларини уйғунлаштириш, улар орасида тотувликни таъминлаш тараққиётнинг ҳал қилувчи омилларидан бири ҳисобланади. Зоро, миллатнинг истиқболи бошқа халқлар ва мамлакатларнинг тараққиёти бутун жаҳондаги вазият ва имкониятлар билан ҳам боғлиқдир.

Халқимизнинг «Қўшнинг тинч - сен тинч», «Ён қўшни - жон қўшни»⁴⁴ деган мақолида ана шу ҳақиқат назарда тутилган. Бутун дунёда, биринчи

⁴⁴ Каримов И.А. Ўзбек халқи ќеч качон, ќеч кимга карам бўлмайди. -Т.: Ўзбекистон, 2005. 136-бет.

навбатда, қўшни мамлакатларда ёнма-ён яшаётган этнослар орасида тинчлик, осойишталиқ, барқарорлик, ҳамкорлик ҳамжиҳатлиқ, тенгхуқуқли муносабат бўлмаса, улардан ҳеч бири ўзининг порлок истиқболини таъминлай олмайди.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов Ўзбекистоннинг бу борадаги ўзига хос сиёсатини баён этиб, қўйидагича таъкидлаган: «Республика аҳолиси ўртасида кўпчиликни ташкил қиласидиган ўзбек миллатининг муқаддас бурчи она тилини, ўз миллий маданияти ва тарихини тиклашдангина иборат эмас, балки биргаликда ҳаёт кечирувчи кам сонли ҳалқларнинг тақдири учун, уларнинг ўзига хос маданий-маънавий хусусиятларини сақлаб қолиш учун, камол топиши ва ўзлигини намоён этиши учун уларга тенг шароит ва имкониятлар яратиб бериш борасида масъул бўлишдан ҳам иборатдир». Бундай муҳит миллатлараро муносабатларда турли муаммолар туғилишига асло йўл қўй-майди ва Ватан равнақи, юрт тинчлиги, ҳалқ фаровонлиги каби умуммиллий ғояларни ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Неча минг йиллик тарихимиз шундан гувоҳлик бермоқдаки, олижаноблик ва инсонпарварлик, миллатлараро тотувликка интилиш ҳалқимизнинг энг юксак фазилатларидан ҳисобланади. Бу борадаги анъаналар авлоддан-авлодга авайлаб ўтказиб келинмоқда.

Мустақиллик йилларида миллатлараро тотувлик ғояси илгари сурилгани ва амалда унга эришилган Ўзбекистон ривожида қўлга киритилган энг катта ютуқлардан биридир.

Мамлакатимиз раҳбарияти миллий масалани оқилона, ҳалқаро тамо-йилларга мос йўл билан ечиш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш чора-тадбирлари кўриб келинмоқда. Бу борада конституциявий талаблар асосида иш тутилмоқда. Юртимизнинг кўпмиллатли ҳалқи онгидаги «**Ўзбекистон - ягона Ватан**» деган ғоя асосида ҳақиқий ватандошлиқ туйғусини шакллантириш бу борадаги ишларнинг муҳим йўналишига айланди.

1994 йил 23 майда Ўзбекистонда Қозоғистон кунларининг очилишига бағишлиланган тантанали йиғилишда Ислом Каримов «Тарихимиз ҳам, келажагимиз ҳам муштарак» мавзусида нутқ сўзлади. «Она юртимиз, Туркистон, - деган эди у, - катта бир уй, буюк бир рўзғор, буюк бир оила. Бу оила фарзандлари яқин ва аҳил бўлса, рўзғор ҳам шунчалик обод ва тўкин бўлади».... 1994 йил 10 январда Тошкентда Ўзбекистон билан Қозоғистон ўртасида ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисида шартнома имзоланди. 1994 йил 16 январда Қирғизистон ҳам бу шартномага қўшилди. 1994 йил 30 апрелда Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон ўртасида ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисида баёнот қабул қилинди.

Мамлакатимиз Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Ватан - саждагоҳ каби муқаддасдир» (1995 йил 5 майда Олий Мажлиснинг 2-сессиясида), «Тур-қистон - умумий уйимиз» мавзуидаги нутқларида Марказий Осиёдаги ўзаро иқтисодий интеграция алоқалари хусусида ўз фикр-мулоҳазаларини баён этди. 1995 йил 20 майда Қозоғистонда Ўзбекистон кунларининг тантанали очи-лиши маросимида Ислом Каримов «Дўйстлигимиз қуёши минг йилликлар қаъридан нур сочади» мавзууда нутқ

сўзлади. 1997 йил охирида ўз-ўзини бошқарадиган «Ўзбекистон-Қозоғистон дўстлик жамияти» нодавлат ташки-лоти тузилди.

1997 йил 10 январда Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон давлатлараро кенгашида имзоланган Абадий дўстлик тўғрисидаги шартнома эса ўзаро интеграцияни янада жадаллаштириди. 1997 йил 15-16 сентябрь кунлари Тошкентда «Марказий Осиё - ядро қуролидан ҳоли зона» мавзууда халқаро конференция бўлиб ўтди. Ягона иқтисодий маконга 1998 йил 26-28 марта Тожикистон Республикаси ҳам қўшилди.

Таниқли файласуф олим Иброҳим Мўминов таъкидлаганлариdek, миллий муносабатлар ижтимоий-сиёсий ҳодиса бўлиб, соф ҳолда мавжуд бўлмайди, яъни у иқтисодий, сиёсий ва маънавий муносабат томонларидан бири сифатида намоён бўлади.

Статистик маълумотларга кўра, дунёда 30 миллионга яқин ўзбеклар яшайди. Ўзбекистонда 26,5 миллион аҳолининг тахминан 18 миллиондан кўпроғини ўзбеклар ташкил этади. Шунингдек, Тожикистонда жами аҳолининг 24,4 фоизини, Қирғизистонда - 13,8 фоизини, Туркманистонда - 9,0 фоизини, Қозоғистонда - 2,5 фоизини ўзбеклар ташкил қиласди.

Умуман, миллий сиёсатда қуйидаги асосий қоидаларга амал қилмоқ лозим:

1) Давлатнинг этник сиёсати шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг устувор бўлишига асосланиши даркор, шунингдек, миллий озчиликнинг ҳуқуқлари ҳам камситилмаслиги шарт.

2) Давлатнинг этник сиёсатидаги бош йўл миллатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қиласиган усусларга асосланиши лозим.

3) Одамларни ижтимоий ҳимоялашнинг кучли механизмини таъмин-лаб, республикада яшаётган барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларини ҳисобга олиш зарур.

Абдуллоҳ Анзорий: «Жамиятнинг 4 асоси бор: тинчлик, барқарорлик, эзгулик, хотиржамлик» деган эдилар.

Демак, «Аҳолининг барча қатламларида мафкуравий, маданий-маърифий, тарбиявий ишларни изчил равишда олиб бориш - бу замон талабидир.

Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур, чунки мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат йўлини йўқотиши муқаррар».¹

Давлат ва хорижий тилларни билишликнинг миллатлараро тотувлик, миллий-диний бағрикенглик ижтимоий-маънавий юксалишидаги аҳамияти.

Кишилар ҳамма вақт бир-бирлари билан муомалада бўладилар. Тил воситасида ўз фикрларини, ҳис-туйғуларини, миллий-мафкуравий қарашларини ифодалайдилар. Тил кишиларнинг бир-бирларини тушунишларига,

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўнимиз билан қурамиз. -Т.7. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 360-бет.

яшаш учун воситалар топишда бирлашишларига, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, табиат ва жамият кучлари билан курашишга ёрдам беради.

Тил кишиларнинг биргаласиб меҳнат қилишларида, бошқа кишилар билан алоқада бўлиш заруриятидан пайдо бўлган. Тил ривожи кишиларнинг турли-туман тажрибаларининг такомиллашувига, бу тажрибаларнинг авлоддан-авлодга ўтишига имкон берган. Натижада фан, маданият, ғоя, мафкура, техника тараққий қилган, яъни кишилик жамияти ривожланган. Тилнинг ривожланиши жамият ривожланиши билан бевосита боғлиқ бўлиб, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-мафкуравий ҳаётда рўй берган ўзгаришлар тилда акс этади.

БМТ нинг маълумотига кўра, 2005 йилга келиб ер юзи аҳолиси 6,5 миллиардан ошди. Дунёдаги халқлар 2976 хил тилда гаплашади. Шундан 200 тилнинг ҳар бирида 1 миллиондан ортиқ, 70 тилнинг ҳар бирида 5 миллион-дан зиёд, фақат, 13 тилнинг ҳар бирида 50 миллиондан ортиқ киши сўзла-шади. Қолганларининг ҳар бирида эса 1 миллиондан оз киши гаплашади.

Кавказ тоғларининг бағрида жойлашган Доғистонда 1 млн. дан ортиқ халқ бўлиб, улар 40 га яқин тилда сўзлашади.

Дунёдаги тиллар келиб чиқиши, лугавий ва грамматик жиҳатдан яқинлигига қараб бир неча тил оиласаларига бўлинади. Ер юзида 20 га яқин тил оиласи бор. Тил оиласлари ўз навбатида тил туркумларига бўлинади: тилларнинг ҳинд-Европа оиласи қуйидаги тил туркумларини ўз ичига олади:

- 1.Ҳинд туркуми (90 тирик тил, 3 ўлик тил).
- 2.Эрон туркуми (11 тирик тил, 10 ўлик тил).
- 3.Словян туркуми (11 тирик тил, 4 ўлик тил).
- 4.Болтиқ туркуми (Литва, латиш, латгалъ ва прусс тили).
- 5.Герман туркуми (дат, швед, норвег, исланд, инглиз, шолланд, немис, янги яҳудий тили).
- 6.Роман туркуми (француз, провансаль, итальян, испан, португал, румин, молдован тиллари, ўлик лотин тили).
- 7.Кельт туркуми (ирланд, шотланд, бретон, уэльс).
- 8.Грек тили.
- 9.Албан тили.
- 10.Арман тили.
- 11.Анатолий туркуми (ўлик)
- 12.Тоҳар туркуми (ўлик)

Ўзбек тили тилларнинг **олтой оиласининг туркий туркумига** киради. Ҳозир қадимда туркий халқлар ва элатларнинг тиллари, асосан Ўзбекистон, Туркия, Озарбайжон, Қозогистон, Қирғизистон, Туркманистон, Россия Федерацияси, ХХР, Афғонистон, Эрон, Тожикистонда, шунингдек, Болгария, Руминия, Украина, Германия, Кипр, Македония, Албания, АҚШ,

Саудия Арабистони ва бошқа бир қанча мамлакатларда тарқалган. Туркий тилларда сўзлашувчиларнинг умумий сони 130 млн. дан ошик.¹

- 1929-1940 йилларда лотин алифбосига ўтилган.
- 1940-2005 йилларда крил графикасида.

1) 1989 йил 21 октябрда ўзбек тили Ўзбекистон Республикасининг давлат тили эканлиги ҳақида қонун қабул қилинди. Шундан кейин тилимизнинг янги тараққиёт босқичи бошланди.

2) 1995 йил 22 декабрда Давлат тили ҳақидаги қонуннинг янги тахрири қабул қилинди.

3) 1993 йил 2 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди.

4) 1994 йил 16 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги қонунни амалга ошириш учун давлат дастури тасдиқланди.

5) 1995 йил 6 майда Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Қонунига ўзгартиришлар киритиш ҳақида қонун қабул қилинди.

6) 1995 йил 21 декабрда Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги Қонунига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» қонун қабул қилинди.

Ўзбекистон Конституциясининг 4-моддасида таъкидланганидек, «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир, Ўзбекистон Республикаси ўз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари хурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади».

XX асрнинг 90-йилларида дунёда юз берган ўзгаришлар, икки қутбли дунёдан кўп қутбли дунёга ўтиш, глабаллашувнинг кучайиши, ахборотлар тизимининг кириб келиши дунё тилларига бўлган эътиборни кучайтирди. Бир томондан миллий мустақиллик ўз миллий тилига, қадриятларига бўлган эътиборни кучайтирган бўлса, Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамияти билан алоқалари Европа ва Шарқ тилларини янада мукаммал ўзлаштиришни тақозо қила бошлади. Бугунги кунда Ўзбекистон республикасининг 600 дан кўпроқ истеъдодли ёшлари дунёдаги энг ривожланган мамлакат олий ўқув юртларида таълим олмоқда. Зеро, тил - миллат руҳиятининг ифодаси бўлар экан, давлат тилини билиш, хорижий тилларни ўзлаштириш, ўрганиш миллатлараро тотувлик, миллий ва диний бағрикенглик фазилатлари ва ижтимоий-маънавий юксалишига олиб келади.

XX асрда инсоният компютер, интернет, космик кема сингари оламшумул кашфиётлар қилди. Аср охирига келиб 1989 йил 21 октябрда ўзбек тили тортиб олинган «фуқаролик гувоҳномаси»ни қайтариб олди. Иил сайин ўзбек тили луғати соф туркӣча сўзлар билан бойиб бормокда. Лекин русийзабон сўзларни сиқиб чиқариш жараёнида баъзи бир

¹ Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Т. 8. – Т.: «ЎзМЭ» Давлат илмий нашриёти, 2004, 644- бет.

«тилшунос»ларнинг айби билан тилимизда форс, араб тилига оид сўзлар ҳам пайдо бўлди. Натижада, нотўғри сўз ясалиши ҳолатлари кўзга ташлана бошлади. Масалан, олийгоҳ, тайёра, тайёрагоҳ каби. Сўнгги йилларда бундай ҳолатларга чек қўйилди.

Миллатнинг ҳамма нарсаси олиб қўйилса эртага у нарсаларнинг ўрнини тўлдириш мумкин. Аммо унинг миллий тили тортиб олинса, у миллатнинг руҳини тортиб олиш билан баробар ҳисобланади. Шу маънода Абдулла Авлонийнинг «Миллий тилни йўқотмоқ. Миллатнинг руҳини йўқотмокдур», деган гапида жон бор. Хазрати Навоий «Муҳокамат ул-луғатайн»да **учта тилни** санайди ҳамда бу асл ва мўътабар тилларнинг маншайи эканлигани таъкидлайди. Булар **форс, хинд ва туркий** тиллардир. Демак, бизнинг тилимиз жаҳондаги ҳеч бир миллатнинг тилидан кам бўлмаган. Чуқур илдизга эга.

Ўзбек тилига эътибор кучайганлигига қарамасдан саводсизлик тугагани йўқ. Буни баъзи мактабларда ижодий иншо ёзишга эътиборнинг йўклиги, дарс соатларининг камлиги билан изоҳлаш мумкин. Ҳозир ҳатто ёзилаётган илмий ишларда имловий хатоларга йўл қўйиш оддий ҳол бўлиб қолди («Ёш куч», 2005, №8, 4-5-бетлар).

Адабиётлар

1. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2009 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъruzаси. Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.

2. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси тўғрисида тўғрисида Ахборот. 2010 йил 28 январь.

3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

5. Каримов И.А. Ўзбекистон Ислом цивилизацияси ривожига қўшган хиссаси. Халқаро илмий-амалий конференциядаги сўзи. «Халқ сўзи», 2007 йил 15 август.

6. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол гояси. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 3-30-бетлар.

9-МАВЗУ. ТАФАККУР ЎЗГАРИШИ ВА МАЊНАВИЙ ЯНГИЛАНИШДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ РОЛИ.

РЕЖА

- 1.Бозор муносабатларига ўтишнинг инсон тафаккурига таъсири. Миллий ғоянинг тафаккур консерватизмини бартараф қилишдаги ўрни.
- 2.Тараққиётнинг миллий моделлари ва уларнинг мазмуни.
- 3.Миллий ғоя қонун устиворлигига асосланган демократик давлат ва эркин фуқаролик жамиятни барпо этишнинг асосий омили.
4. Миллий ғоя ва мањнавий ҳаёт истиқлол йилларида мањнавий тикланиш ва юксалиш соҳасидаги ислоҳотлар жараёни.
5. Миллий ўзликни англаш ва мањнавий юксалишнинг стратегик ва тактик вазифалари.

Биз қандай жамият барпо этмоқдамиз? Мустақиллик йилларида шаклланиши йўлига кирган миллий истиқлол мағқураси ҳалқимизнинг асрий анъана ва қадриятларини, миллий ўзлигимизни ўзида мужассамлаштириб, уларни умуминсоний қадриятлар, дунё цивилизацияси ютуқлари ҳамда илгор, тараққийпарвар гоялар билан бойитиб, мамлакатимиз ўз олдига қўйган эзгу мақсад ва вазифаларни аниқ-равишан акс эттиради. Унинг воситасида ҳар бир ватандошимиз биз қандай жамият, қандай давлат, қандай тузум барпо этмоқдамиз, унинг ижтимоий-иктисодий, сиёсий-мањнавий асослари нималардан иборат, деган саволларга жавоб топа олади.

Давлатимиз раҳбари Ислом Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон буюк келажак сари», «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» каби асарларида ҳамда кўплаб маъруза ва нутқларида Ўзбекистон хақи қандай мақсад сари интилаётгани, қандай жамият барпо этгани илмий асосда кенг ва атрофлича ёритиб берилган.

Айниқса, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимизнинг «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида мустақил тараққиёт йилларида ортирилган тажрибаларга таянган ҳолда, собиқ совет тузумининг оғир асоратларига қарамай, юртимиз катта ривожланиш йўли, Ўзбекистон янги асрга қандай режалар билан кириб бораётгани асосланади. Юртимизда мањно-моҳиятига кўра бутунлай янги жамият барпо этиш ва XXI асрнинг дастлабки йилларига мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг устувор йўналишлари кўрсатиб берилган.

Маълумки, биз қандай жамият барпо этмоқдамиз, деган масала мустақилликка эришганимиздан буён долзарб аҳамият касб этиб келмоқда. Бу масала Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимизнинг мазкур асарида айниқса ўзининг тугал ва мукаммал ифодасини топди. Унда қурилажак янги жамиятнинг илмий-фалсафий концепцияси, жамият ҳаётини тубдан ислоҳ этишнинг навбатдаги стратегик вазифалари асослаб берилган. Ана шу масалаларни бажариш Миллий ғоянинг пировард мақсадларини белгилайди ва бу мақсадларга этишга хизмат қиласди.

Бизнинг бош стратегик мақсадимиз – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамият барпо этишидир. Бозор иқтисодиёти, энг аввало, кўпмулкчиликка ва улар ўртасидаги рақобатга таянади. Унда мулкнинг барча қонуний шакллари тенг хуқуқقا эга бўлиб, бу хуқуқ давлат томонидан кафолатланади. Иқтисодий тараққиётни бозордаги талаб ва таклиф йўлга солади ва бошқара бошлайди. Уни марказдан туриб бошқаришга, маблағ ва фондларни режали тақсимлашга ҳожат қолмайди. Собиқ социалистик мамлакатларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, марказдан туриб бошқариладиган режали иқтисодиёт охироқибатда барибир таназзулга юз тутади.

Кўпмулкчиликка асосланган бозор иқтисодиётини жорий қилиш орқали юртимиизда яшайдиган барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги каби кафолатланган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш — давлатимиз сиёсатининг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Лекин бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш ва уларни амалда жорий қилишнинг тайёр андозаси йўқ. Бу борада биз ҳатто жаҳондаги энг юксак ривожланган мамлакатлар тажрибасини ҳам кўр-кўrona қўллай олмас эдик. Чунки бизнинг мамлакатимиз иқтисодиётининг таркибий тузилиши, қазилма бойликлари ва иқлим шароити, табиий ресурслари, халқимизнинг менталитети, аҳоли таркиби ва ўсиши бирор мамлакатникига айнан ўхшамайди. Бошқа давлатларда яхшигина самара берадиган тараққиёт модели бизда ҳеч қандай натижа бермаслиги ёки аксинча, инқирозни янада чуқурлаштириши мумкин эди. (Масалан, айрим Ҳамдўстлик мамлакатларининг шок терапияси усулини қўллаб, қийин аҳволга тушиб қолганини эсланг).

Шу боис халқимиз иродаси билан танлаб олинган ва ўзимизга мос ривожланиши бу — ижтимоий ларзаларсиз, инқилобий сакрашларсиз, тадрижий тарзда олға боришини тақозо этадиган йўлдир. Миллий ғоя ана шу йўлда фуқароларни бирлаштиради, яқдил ва ҳамфир бўлишларига хизмат қиласди. Жамият тараққиётининг устувор йўналишларини қатъий белгилаб олиб, асосий куч ва имкониятларни бир жойга тўплаб, аввало ана шу устувор йўналишлар бўйича тараққиётни таъминлаш, ислоҳотларни босқичма-босқич амалга ошириш орқали бозор муносабатларига асосланган демократик одил жамият барпо этиш Ўзбекистон танлаган йўлнинг маъно-мазмунини ташкил этади.

Танлаб олинган бу йўл, ҳамда унга хос Миллий ғоянинг стратегик мақсадлари жамият ҳаётининг барча соҳаларига даҳлдор бўлган қуийидаги бир қатор вазифаларни амалга оширишини тақозо этади.

Сиёсий соҳада:

Жамият ҳаётини демократлаштириши жараёнини янада чуқурлаштириши, унинг изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш – мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотларнинг энг асосий йўналишидир.

Биринчидан, мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириши, аҳолининг сиёсий фаоллигини

ошириши, унда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириши. Миллий ғоянинг сиёсий соҳадаги хусусиятларининг моҳияти ана шуларда намоён бўлади.

Ўзбекистон Конституциясига мувофиқ, ҳалқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир. Ҳалқнинг менталитети, сиёсий маданияти, ўз ҳақ-хуқуқларини, туб манфаатларини англаш даражаси, хуллас, сиёсий ва маънавий етуклиги унинг давлат қурилишида қанчалик фаол иштирок этишини белгилайди.

Бинобарин, сиёсий ҳаётни эркинлаштиришнинг асосий шартларидан бири ҳалқнинг сиёсий онгини ўстириш, унга демократик эркинликларнинг маъномоҳиятини тўғри тушуниб олиш ва ўзлаштиришга имкон яратишдан иборатдир.

Сиёсий маданият, бир томондан, фуқароларнинг, иккинчи томондан, давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг қонунга бўйсунишидан бошланади. Демак, биз барпо этаётган жамиятда нафақат аҳоли хуқуқий билимларининг ошиши, унинг онги юксалишига, балки ҳокимиятнинг барча мустақил тармоқлари, нодавлат ташкилотлари ва ижтимоий институтлари фаолият самарадорлиги ортишига ҳам жиддий эътибор қаратилади.

Ижтимоий тараққиётга интилаётган, сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш йўлидан бораётган ҳар қандай жамият хуқуқий маданияти юксак, озод ва эркин шахсни тарбиялашга интилади. Зеро, шундагина демократия, фикр ва виждан эркинлиги, плюрализм ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга амал қилиб яшааш тамоили жамият ҳаётининг асосий мезонига айланади. Чунки демократиянинг ижодкори, амалга оширувчиси, ривожлантирувчиси – инсондир. Демократия – фақат ҳалқ ҳокимияти бўлиб қолмай, у айни пайтда ҳар бир инсон, ҳар бир жамоа ва бутун ҳалқнинг ўз мамлакати келажаги, ўз тақдири олдидағи масъулияти ҳамdir.

Демократия ва сиёсий ҳаётни эркинлаштириш заруратини охлократиядан (охлос – тўда, оломон), яъни турли гуруҳларнинг сиёсий ўзбошимчалигидан, ҳокимият идораларига ноўрин талаблар кўйишидан, тазийқ ўтказишидан фарқ қилиш лозим.

Бу ўз навбатида демократия, сиёсий ҳаётни эркинлаштириш орқали фуқаролардан ўз манфаатларини давлат ва жамият манфаати билан уйғуллаштиришни, юксак сиёсий маданиятга эга бўлишни талаб қиласи.

Иккинчидан, жамиятимиздаги турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизми шакллантириши, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги кўп партиявийлик тамоилини қарор топтириши. Мазкур жиҳатлар Миллий ғоянинг сиёсий соҳадаги ўзига хос тамоилларини ифодалайди.

Мулкчиликнинг ранг-баранг шакллари қарор топаётгани, улар тенг ҳуқуқлилигининг давлат томонидан кафолатланаётгани жамиятнинг ижтимоий-табақавий таркибини ўзгартирмоқда. Бугун янги ижтимоий қатлам ва гуруҳлар – сармоядорлар, тадбиркорлар ва ўрта синф вужудга келмоқда. Мулк шакллари хилма-хилиги ва ижтимоий табақаланиш жараёнига мос ҳолда

турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ҳамда ҳаракатлар ҳам пайдо бўлмоқда. Мамлакатимизда кўппартиявийлик тизимининг шакллангани бунинг яққол далилидир.

Ҳозирги ўтиш даврида мулкчиликнинг нодавлат шакллари ва сиёсий партиялар ҳали мустаҳкам оёққа туриб олгани йўқ. Лекин улар қундан-кунга кучга тўлиб ўз мавқеларини ошириб бормоқда.

Шу маънода, Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримовнинг қуйидаги муроҳазаси муҳим аҳамиятга эга: «Шунга эришиш керакки, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳити қарор топиши даркор. Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равshan ҳаракат дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партиянинг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлари ўз ифодасини топиши лозим»⁴⁵.

Кўппартиявийлик, партияларнинг жамият ҳаётида фаол иштирок этиши, энг аввало, парламент ишида ўз вакиллари орқали иштирок этувчи партияларнинг демократик қонунлар қабул қилиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш борасида фаолик кўрсатиши, парламент орқали ижроия ҳокимият фаолиятини назорат қилиб бориши турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ўртасидаги мувозанатни вужудга келтирувчи асосий омиллар.

Турли манфаатлар, қарама-қарши куч ва ҳаракатлар мувозанатини таъминлайдиган маънавий омил бу – миллий ғоядир. У ижтимоий гуруҳлар манфаати ва мафкурасидаги умумийликни, яъни умуммиллий манфаатларни ва ягона олий мақсадни акс эттирувчи ғоядир. У миллатнинг жисслигига, консолидациясига хизмат қилувчи маънавий кучдир. Шу боис мамлакатимиз мустақиллиги, келажак тараққиётимиз уни ҳалқимиз онгига мунтазам ва босқичма-босқич сингдириб боришни тақозо этади. Миллий ғоя негизида миллий мафкура шаклланади.

Шундай қилиб, биз барпо этаётган жамиятдаги турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминловчи механизм қуйидаги иқтисодий, сиёсий, ижтимоий омиллардан ташкил топади:

- мулкчиликнинг турли шаклларини ривожлантириш;
- ҳақиқий кўппартиявийликни қарор топтириш;
- мулқдорлар синфи ва ўрта синф шаклланишини жадаллаштириш;
- ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикчиликни вужудга келтириш;
- Миллий ғояни мунтазам ва босқичма-босқич жамият онгига сингдириб бориш.

Учинчидан, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлинини тамойилига қатъий амал қилиши, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқарии учун зарур имкониятларни ишга солиши тақозо этади.

45 Ислом Каримов. «Озод ва обод Ватан, эркин фаровон Ҷаёт – пировард маисадимиз». Тошкент, «Ўзбекистон», 2000 й., 7-бет.

Бу — мамлакатимизда демократия тамойилларига асосланган, ҳеч қандай сиёсий қучнинг субъектив хоҳииш-иродасига қарам бўлмасдан ишини фаол ташкил қиласидиган, ўз жамиятига кўра, жамиятнинг олга силжисишига халақит берадиган иллат ва асоратларни бартараф этишига қодир бўлган самарали тизимни шакллантириши демакдир.

Бундай самарали тизим — демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятидир. Ҳуқуқий давлатда нафақат ҳокимиятнинг уч тармоғи — қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимияти бир-биридан ажратилади ва бир-биридан мустақил ҳаракат қиласиди, балки оммавий ахборот воситалари ва бошқа ижтимоий институтлар ҳам эркин ва мустақил бўлиб, ҳеч қандай кучга қарам бўлмайди. Ҳокимият бўғинлари ва ижтимоий институтлар факат Конституция ва амалдаги қонунчиликка таяниб иш тутади. Уларнинг ўзаро муносабати ва ҳамкорлик механизми ҳам Конституция ва амалдаги қонунлар орқали белгилаб қўйилади. Уларнинг мустақиллиги, бир-бирига бевосита бўйсунмаслиги, фақат қонун олдида масъуллиги, амалда уларни бутун жамият олдида масъул қилиб қўяди.

Демак, мустақиллик бу — ҳуқуқ, ҳуқуқ эса — масъулият ёки, бир сўз билан айтганда, мустақиллик — масъулият. Мана шу боғлиқликни, айниятни оддий фуқародан тортиб масъул ходимларгача теран англаб, ўз фаолиятини ана шу асосда юритиши мақсадга мувофиқдир.

Тўргинчидан, маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарши органларининг фаолият доирасини кенгайтириши, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич ўтказиб бориши, нодавлат ва жамоат тузилмаларининг ҳуқуқи ва нуфузини оширишини кўзда тутадиган «Кучли давлатдан — кучли жамият сари» концепциясини амалга ошириши.

Бу — одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари, давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарши органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши, уларга кўпроқ ҳуқуқлар берилиши демакдир.

Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш жараёнида жамиятни бошқариш борасидаги вазифа-функциялар икки йўналишда қайта тақсимланиб боради. Биринчиси — давлат марказий идораларининг айрим ҳуқуқ ва вазифалари маҳаллий ҳокимиятлар з иммасига ўтказилади. Шу тариқа маҳаллий ҳокимиятнинг ҳуқуқ ва масъулияти оширилади. Ушбу жараён марказнинг вазифаларини камайтириш — децентрализация деб аталади. Ўз навбатида, маҳаллий ҳокимият идоралари ҳуқуқ ва вазифаларининг бир қисми фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари (фуқаролар йиғинлари, маҳалла қўмиталари, уй-жой ширкатлари ва бошқалар) з иммасига ўтказилади. Айниқса, бу аҳолининг маълум тоифаларини ижтимоий ҳимоялаш, яшашнинг умумий тартиб-қоидаларини тартибга солиш ва назорат қилишга, коммунал хизмат каби ҳаётий масалаларга тааллуклидир.

Иккинчиси — жамоат ташкилотларининг ҳуқуқи ва масъулиятини ошириш, давлат з иммасидаги ваколатларининг бир қисмини улар з иммасига ўтказиш.

Бунинг учун Конституция ва қонун доирасида фаолият кўрсатадиган жамоат, яъни нодавлат ва ноҳукумат ташкилотларининг тармоғини кенгайтириш зарур.

Нодавлат, жамоат ташкилотларининг кўпайиши, уларнинг қундалик ҳаётимиздаги аҳамияти ортиб бораётгани фуқаролик жамияти асослари тобора мустаҳкамланиб, ривожланаётганидан далолат беради. Айнан шундай ташкилотларнинг фаоллиги ва масъулиятининг ортгани, фуқароларнинг онги ва тасаввурида, қундалик ҳаётида улар тобора кўпроқ иштирок этаётгани «Кучли давлатдан – кучли жамият сари» концепциясини ҳаётга татбиқ этишнинг муҳим шарти ва шаклидир. «Кучли жамият» тушунчасининг моҳияти шундан иборатки, халқ жамоат ташкилотлари орқали давлат идоралари фаолиятини назорат қиласи, уларнинг ўз вазифалари ва жамият олдидағи бурчларини тўғри ва самарали бажаришига таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда барпо этилаётган жамият ана шундай кучли жамият бўлади. Унинг сиёсий тузуми – демократик, ҳуқуқий давлат бўлса, ижтимоий тузуми – қонун устувор бўлган фуқаролик жамиятидир.

Бешинчидан, давлатнинг ислоҳотчилик вазифаларини демократик талаблар асосида, халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос ҳолда амалга оширадиган истеъдоғли, изланувчан, чуқур билимли ва юксак малакали, Ватанга, она заминимизга садоқатли ёш кадрларни танлаш жой-жойига қўйиш ва янгилашга имкон берадиган тизимни таомиллаштириши. Бу – ҳеч қайси замонда осонликча ҳал бўлмайдиган, одамларнинг тафаккури ва дунёқараши ўзгаришини тақозо этадиган, одатда субъективизм, манфаатпастлик, уруқ-аймоқчилик каби кўп-кўп иллатларни бартараф этиши, жамиятни тубдан янгилашни талаб қиласидиган жараёндир.

Давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий сиёсатининг қанчалик тўғри ва самарали амалга оширилиши қўп жиҳатдан турли бўҚиндаги ташкилотчи-ижрочиларга боғлиқ. Уларнинг касбий тайёргарликлари қанчалик баланд бўлса, ўз вазифаларини қанчалик ҳалол ва вижданан бажарса, ишлар шунча олға кетади, қундалик муаммолар тезроқ ҳал бўлади. Бу ҳол одамларнинг кайфиятига ва уларнинг давлат идораларига муносабатига ижобий таъсир қиласи. Шунда жамиятда ўзаро ишонч мустаҳкамланади, ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий муҳит яхшиланади.

Ватанпарварлик ва миллий ғояга содиқлик раҳбарнинг фаолиятини, изланишларини юксак маъно-мазмун билан тўлдиради. У йўлида учрайдиган қийинчиликларни, баъзи бир омадсизликларни психологик жиҳатдан осонроқ енгади, тушкунликка тушмайди, ютуқлардан эсанкирамайди. У ўз фаолиятига ва жамоаси эришган ютуқларга доимо энг юксак мезонлар билан ёндашиб, унга танқидий баҳо беради. У энг илҚор тажрибаларни кўзлаб иш юритади, уларни жамоаси фаолиятида жорий этишга уринади. Ватанпарварлик ва миллий Қояга содиқлик унинг кучига куч, ақлига ақл, ташаббусига ташаббус қўшади, уни ҳақиқий фидойига айлантиради.

Раҳбар ходим нафақат ташкилотчи, балки тарбиячи ҳам бўлмоқи лозим. Шу боис ватанпарварлик ва миллий Қояга содиқлик фазилатлари унинг ўз жамоасини тўғри тарбиялашда, уни юксак омилларга етаклашда раҳбарга ёрдам беради. Ватанпарварлик ва миллий ғояга содиқлик бор жойда

дангасаликка, ўғирликка, таъмагирликка, маҳаллийчиликка, гурухбозлик, уруғ-аймоқчилик ва бошқа салбий иллатларга асло ўрин бўлмайди.

Бу турли бўғин раҳбарларининг кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш борасидаги ўзбошимчаликларининг, нохолисликларининг кўп жиҳатдан олдини олади ёки кадрларни уларнинг ўзбоимчалигидан, турли тасодифлардан муҳофоза қиласди. Ошкоралик тамойилини қўллаш, баъзи соҳаларда конкурс-танлов асосида лавозимга тавсия этиш, танланётган мутахассис ҳақида жамоанинг фикрини ўрганиш ва шу каби тадбирлар ҳам кадрлар танлаш механизмини такомиллаштиришга, бинобарин, янги жамият куришни тезлаштиришга хизмат қиласди.

Иқтисодий соҳада:

Иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида эркинлаштириши жараёнини изчиллик билан амалга ошириши ва олиб борилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириши, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини янада ошириши, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириши йўлидаги мавжуд тўсиқларни бартараф этиши – бу соҳадаги ўзгаришларнинг асосий йўналишиларидир. Мазкур ўзгариш ва йўналишлар Миллий ғоянинг иқтисодий соҳадаги хусусият ва тамойилларини белгилайди. Бунда бир қатор вазифалар амалга оширилади.

Биринчидан, иқтисодиётни эркинлаштиришдаги бош вазифа – энг аввало, давлатнинг бошқарувчилик вазифаларини – функцияларини қисқартиши, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига, биринчи галда, хусусий бизнес фаолиятига аралашуви чеклаш.

Бу – хусусий бизнесга, умуман, иқтисодий фаолиятининг бозорга хос механизмларига кўпроқ эркинлик бериши, бунинг учун тегишили ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатларни яратиши, институционал ўзгаришлар, молия ва банк тизимини ислоҳ этишини янада чуқурлаштириши, ривожланган бозор инфратузилмасини барпо этиши, рақобат муҳитини шакллантиришига асосий эътиборни қаратиши демакдир.

Мустақиллик даврида мулкчиликнинг турли шакллари, жумладан хусусий мулк ривожланиши учун зарур ҳуқуқий кафолатлар ва амалий механизм яратилди. Масалан, Давлат мулкини бошқариш ва хусусийлаштириш кўмитаси, унинг жойлардаги тузилмалари барпо этилди, товар, хом ашё, фонд биржалари, тижорат банклар тизими, товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, бизнес-фонд, турли консалтинг, лизинг ва бошқа бозор инфратузилмаси тармоқи шакллантирилди. Мулкнинг аксарият қисми давлат тасарруфидан чиқарилди. Нодавлат шаклидаги мулкчиликнинг акциядорлик жамиятлари, корпорациялар, компаниялар, фирмалар, ширкатлар, қўшма корхоналар, хусусий корхоналар, фермер ва дехқон хўжаликлари, ўрта ва кичик корхоналар каби тармоғи вужудга келди. Бозор инфратузилмасини шакллантириш ва такомиллаштириш жараёни бундан бўён ҳам давом эттирилди ва чуқурлаштирилди.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг юридик, ҳуқуқий эркинлиги тўлақонли амалий эркинликка айланиши учун улар ишлаб чиқаришни бозор талабларига мос ташкил этиш, етарлича инвестициялар жалб қилиш, маркетинг

тадқиқотлари ўтказиш, зарур ахборот ва консультация олиш имкониятларига эга бўлишлари лозим. Шунда бозор механизми яхши ишлай бошлади, ҳақиқий рақобат вужудга келади, иқтисодиётнинг ўз-ўзини тартибга соладиган, мувозанатга келтирадиган механизми шаклланади. Шу боис янги жамият барпо этиш жараёнида мазкур масалаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Иккинчидан, хусусийлаштириши жараёнини янада чуқурлаштириши ва бу борада ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириши, бу жараёнга тармоқларнинг асосини ташкил қилувчи йирик корхоналарни жалб этиши.

Бу — хусусий мулкнинг миқёси ва улуши узлуксиз ортиб борадиган кўпукладли иқтисодиётни ривожлантириши, жамиятда мулкдорларнинг кўпчиликни ташкил этишига эришиши орқали ижтимоий ҳаётдаги барқарорлик ва фаровонликни кафолатлаши демакдир.

Хусусийлаштиришнинг асосий мақсади, бир томондан, мулкчиликнинг турли нодавлат шаклларини ривожлантириб, улар ўртасида ҳақиқий рақобатни вужудга келтириш бўлса, иккинчи томондан, мулкдорлар сонини, айниқса банд ахоли таркибидаги яқин келажакда кўпчиликни ташкил этадиган ўрта синфи қарор топтиришдан иборат.

Учинчидан, иқтисодиётга хориж сармоясини, аввало, бевосита йўналтирилган сармояларни кенг жалб этиши учун қулай ҳукуқий шарт-шароит, кафолат ва иқтисодий омилларни янада кенгайтириши.

Бу — салоҳиятли хорижий шериклар билан фаол ҳамкорлик қилиши, улар билан бирга замонавий, халқимиз эҳтиёжига мос, дунё бозорида рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни амалга ошириши демакдир.

Иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Чунки ишлаб чиқариш фондларини замонавий асбоб-ускуналар, жиҳозлар ва механизмлар билан янгилаб, илғор технологияларга ўтиш учун маблағ керак. Халқ хўжалигига таркибий ўзгаришлар қилиш, кўплаб янги корхоналар қуриш, ишлаб чиқаришнинг ва бозор иқтисодиётининг инфратузилмасини ривожлантириш учун ҳам маблағ керак.

Шу боис хориж сармоясини иқтисодиётга оқилона, қулай шартлар асосида жалб қилиш зарурати кучли.

Янги жамият барпо этиш жараёнида Ўзбекистонда чет эллик инвесторларнинг манфаатларини кафолатлайдиган, уларнинг тадбиркорлик фаолиятлари учун маълум муддатга имтиёзлар берадиган тегишли қонунлар қабул қилиниб зарур ҳукуқий база яратилмоқда. У муттасил кенгайиб боради.

Чет элликларга ўзларининг корхоналарини очишга, маълум шартлар асосида ер ости бойликларини қазиб олишда иштирок этишларига рухсат бериладигани ҳам бу борада олиб борилаётган ишлар сирасига киради.

Мамлакатимизда сифатли, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш қанчалик кўпайса, халқимизнинг моддий эҳтиёжлари шунчалик қондирилади, турмуш фаровонлиги ўсади, давлатимизнинг иқтисодий қудрати ошади.

Тўртингидан, мамлакат, экспорт салоҳиятини ошириши, унинг халқаро меҳнат тақсимотида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли шартлар асосида иштирок этиши, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимига кенг кўламда интеграциялашувини янада кучайтиши. Бу – Ватанимизнинг дунё бозоридаги ўрни ва нуфузини, фуқароларимизнинг ўз юрти иқтисодий салоҳияти ва қудрати билан фахрланиши туйКусини юксалтиши демакдир.

Мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш бевосита жаҳон бозорида харидоргир, рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боҚлик. Ўтмишдан қолган оҚир мерос – бу иқтисодиётимизнинг асосан хом ашё етказиб беришга мўлжаллангани ва саноат корхоналари технологиясининг қолоқлиги, уларнинг серҳаракат сифатсиз ишлаб чиқариш воситалари билан жиҳозланганидир. Бундай технологияси эски корхоналар маҳсулоти жаҳон бозорида рақобатга бардош бера олмайди. Шу боис мамлакатимиз ҳозирча четга кўпроқ хом ашё чиқаришга мажбур бўлмоқда.

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатда унинг экспорт салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор берилмоқда. Маҳсулот сифати ва нархининг маъқуллиги билангина жаҳон бозоридаги мавқени мустаҳкамлаб олиш, доимий шериклар ва харидорлар топиш мумкин. Шундан кейингина халқаро меҳнат тақсимотида тенг ҳуқуқли иштирок эта оламиз. Лекин мамлакатимиз экспорт салоҳиятини ошириш учун нафақат анъанавий маҳсулотлар ҳажмини кўпайтиришимиз, балки илгари Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмаган маҳсулотларни ўзлаштириб, экспорт қилишга эришмоқ лозим. Бизда эса бундай имконият юксаклигини қисқа муддатда автомобилсозлик саноати вужудга келгани, автомобилларимизни хорижга сотаётганимиз ва шунга ўхшаш бошқа мисоллар кўрсатиб турибди.

Бешинчидан, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириши.

Бу – бой табиий захираларимиз, интеллектуал ҳамда илмий – техникавий салоҳиятимиздан тўлиқ ва самарали фойдаланиши, иқтисодиётда мукаммал технологик жараённи ўз ичига оладиган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хомашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватлар етакчи ўрин тутшишини таъминлаши, хизмат кўрсатиши соҳаларини ривожлантириши, уларнинг иқтисодиётдаги ўрнини кучайтиши, қишлоқда янги иш ўринларини яратиши демакдир.

Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий ўзгаришлар бир неча йўналишда амалга оширилмоқда:

1. Иқтисодиётнинг мулкчилик асослари ривожлантириляпти. Турли мулк шакллари вужудга келтирилди ва такомиллаштирилмоқда. Юқорида бу ҳақда гапирилган эди.

2. Тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналар тармоғи кенгайтирилмоқда, янгилари қурилмоқда.

3. Кичик ва ўрта бизнес корхоналари тизими шакллантирилди ва жадал ривожлантирилмоқда.

4. Бозор инфратузилмаси вужудга келди. Тадбиркорларга ва ахолига ранг-баранг иқтисодий, молиявий, ахборот-реклама, ҳукукий ва илгари ўзимизда бўлмаган бошқа хизмат турлари кўрсатилмоқда. Бу тармоқ ҳам кенгайиб, ўсиб, шакл ва мазмунини бойитмоқда.

5. Ўзбекистоннинг географик ўри, геополитик хусусиятлари транспорт ва коммуникация масалаларига жиддий эътибор қаратишни талаб этмоқда. Мазкур масалага иқтисодиётда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларнинг муҳим ва нисбатан мустақил қисми деб қараш лозим.

Жаҳон мамлакатлари билан кафолатли алоқа, савдо-сотикини, иқтисодий муносабатларни ривожлантириш учун бир неча йўналишларда транспорт алоқа тизими барпо этилмоқда.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, айниқса қишлоққа саноатни олиб бориши, биринчи галда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга мўлжалланган ўрта ва кичик корхоналар тармоғини ривожлантириш давлатимиз иқтисодий сиёсатида устувор аҳамият касб этмоқда.

Ижтимоий соҳада. Жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга оширилаётган, бозор муносабатлари устувор бўлиб бораётган ҳозирги шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритши тараққиётимизнинг асосий тамоилларидан бири бўлиб қолаверади. Бу эса Миллий ғоянинг ижтимоий соҳадаги тамоилларини белгилайди, уларнинг амалга ошишига хизмат қиласи.

Кучли ижтимоий сиёсат деганда, халқ тўҚрисида – ҳар бир ижтимоий гурух, қатлам, табака, ҳар бир фуқаро, ёшу кекса, эркагу аёл – барча-барча юртдошларимиз тўҚрисида Қамхўрлик қилиш, ислоҳотларни, иқтисодий тадбирларни халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда ўтказиш, халқ таълими, соҚлиқни сақлаш, маданият, илм-фан соҳаларига эътиборни сусайтирмаслик тушунилади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг ислоҳотлар ислоҳотлар учун эмас, халқ учун, унинг турмуш фаровонлиги ўсиши, муносиб ҳаёт кечириши учун, деган холосаси кучли ижтимоий сиёсат ўтказишнинг маъно-мазмунини ташкил этади. Бу — давлатимиз сиёсатининг инсонпарварлик моҳиятидан келиб чиқади.

Янги жамиятни барпо этиш жараёнида ижтимоий йўналтирилган кучли сиёсатни давом эттиришга қаратилган қуйидаги тадбирлар ўтказилади.

Биринчидан, халқ моддий фаровонлигини босқичма-босқич ва изчил ошириб боришини таъминлаши, юртдошларимизнинг муносиб ҳаёт кечириши ва камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиши, аҳолини, энг аввало, унинг ёрдамга муҳтож қатламлари – болалар, қариялар, ногиронлар, ўқувчи ёшларни ижтимоий муҳофазалашнинг аниқ йўналтирилган механизмини янада такомиллаштириши.

Иккинчидан, халқимиз учун муқаддас қўргон ва маънавият бешиги бўлган оила, оналар ва аёлларимизнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини ошириши соҳасида олиб борилаётган ишларни изчил давом эттириши.

Оила ҳар қандай жамиятнинг ҳам асосини ташкил этади. У қанча мустаҳкам, фаровон ва илғор бўлса, жамият шунчалик барқарор ва

тараққийпарвар бўлади. Жамиятда амалга ошириладиган йирик лойиҳалар, туб ўзгаришлар агар улар оила асосларини ҳам мустаҳкамласа, такомиллаштирса ёки жилла қурса, унга салбий таъсир қўрсатмаса муваффакиятга эришади.

Учинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги ва қонун устуворлигини, жамият манфаатлари ва аҳоли хавфсизлигини янада самарали кафолатловчи давлат тузилмалари фаолиятини такомиллаштириши.

Тўртингидан, келажаги буюк давлатни соҚлом мағкурали, маънавий баркамол авлод барпо эта олишини назарда тутиб, комил инсонни тарбиялаш борасидаги ишларни истиқболда ҳам давлат сиёсати даражасида кучайтириб бориши ва умумхалқ ҳаракатига айлантириши.

Жамиятимиз ўз олдига қўйган олий мақсад – келажаги буюк Ўзбекистонни, озод, обод Ватанин яратиш ва умуман, ислоҳотларнинг тақдири охироқибатда бугун шаклланаётган авлоднинг дунёқарашига, ижтимоий мўлжалларига, замонавий илм-фан ва касбларни эгаллашига, амалий ташкилотчилигига бевосита боғлиқ.

Шу боис ақлан етуқ, руҳан тетик ва соғлом, эркин ва танқидий фикрловчи, айни пайтда ижтимоий масъулиятни тўғри ҳис этадиган, муайян хунар-касбни эгаллаган баркамол авлодни тарбиялаш Ўзбекистонда янги жамият барпо этишнинг таркибий қисмига, асосий шарт-шароитига ва мақсадига айланди. Мана шундай мураккаб вазифани уddaлаш учун таълим соҳаси тубдан ислоҳ қилинмоқда. Бу ислоҳатлар Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида амалга оширилмоқда. Бундай дастурнинг андозаси жаҳонда бирор бир мамлакатда йўқ. Унинг асосида юртимизда амалда таълимнинг янги модели жорий этилмоқда. Шунинг учун ҳам унга бутун жаҳонда қизиқиши катта. Миллий дастурнинг тўлиқ амалга оширилиши йигит ва қизларнинг касбий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан тезроқ мустақил бўлиб олишига, аниқ мақсадни кўзлаб, ҳаётдан ўз ўрнини топиб олишига имкон яратади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини бажариш бўйича қилинаётган ташкилий ишлар, соҚлом ва баркамол авлодни тарбиялаш борасидаги барча ишлар Ватанимизнинг келажакда жаҳон майдонида мустаҳкам ва нуфузли ўринни эгаллашидан, биз, бугунги ва келгуси авлод вакиллари отабоболаримиздан мерос мана шу муборак заминда келажаги буюк давлат, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга қодир эканимиздан далолат беради.

Маънавий соҳада. Маънавий қадриятларимизни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бориши, ўзлигимизни чуқурроқ англаши, миллий гоя ва истиқлол мағкураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига сингдириши, муқаддас динимиз ва тарихимизни соҳталаштириши, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишларга йўл қўймаслик – бу борадаги асосий вазифаларимизdir. Ушбу вазифалар Миллий ғоянинг маънавий соҳада намоён бўлишининг асосий тамойилларини белгилайди.

Янги жамиятни барпо этиш жараёнида, энг аввало, маънавий қадриятларни тўғри баҳолай олишни, сохта қадриятлардан ёки тарихан эскирган, ўзидағи бунёдкорлик ва ижобий салоҳиятни сарфлаб бўлган қадриятлардан ҳақиқий

ҳаётбахш қадриятни ажрата олишни ўрганиш лозим. Бирор бир қадриятга баҳо берилар экан, унинг мамлакатимиз мустақил тараққиётининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, эътиқодий ва ахлоқий асосларини қай даражада мустаҳкамлай олиши, халқимизнинг умумжаҳон ижтимоий тараққиётининг фаол субъектига айланишига хизмат қила олиши бош мезон бўлиши керак.

Миллий қадриятларга, жумладан маданий меросга илмий асосда тўғри ёндашишнинг асосий тамойилларига хос мезонлар — инсонпарварлик, ватанпарварлик, халқчиллик ва тараққийпарварликдир. Бу мезонларнинг ҳар бирида миллийлик ва умуминсонийлик мужжассамлашган. Улар моҳиятнан умуминсоний характерга эга бўлса-да, ҳар бир тарихий даврда муайян халқларнинг эҳтиёжларини юзага чиқаради ва уларни қондиришга хизмат қиласди. Шу боис уларнинг замирида мужжассам бўлган умуминсонийлик моҳияти, миллий эҳтиёжларни муайян миллий шаклда ифодалаб ва ўз мазмунини уларга мослаштирган ҳолда юзага чиқади. Мазкур мезонларга нафақат миллийлик ва умуминсонийлик, балки тарихийлик ҳам хос. Яъни улар шаклан ва мазмунан қотиб қолган андозалар мос ҳолда эмас, балки давр талабларига, жамият олдида турган янги вазифаларга мутаносиб тарзда бойиб, такомиллашиб боради.

Мазкур тамойиллар миллий ғоямизнинг таркибий унсурларидир. Зоро, Миллий ғоя бутун жамият, бутун миллат, бутун ўзбекистонликлар учун хизмат қиласди. Миллий қадриятларимизни баҳолаганда, уларнинг миллий ғояга нечоғлик мос эканини назарда тутамиз. Лекин биз баҳолаш жараённида факат алоҳида бир инсон, муайян ижтимоий гурӯҳ, бирор бир этнос, манфаатни эмас, балки умуминсоний жамиятимиз, барча ўзбекистонликлар манфаатини назарда тутамиз. Шу боис, юқорида зикр этилган мезон ва тамойилдан фойдаланиб, маданий меросимизни ва бугун айрим ёт мағкуравий полигонлар томонидан тарғиб этилаётган баъзи ғояларни таҳлил этсак, улarda инсоннинг эркин ривожига, ўз орзу-интилишларига мос ҳолда яшашига, халқимизнинг психологияси, мақсад-муддаолари, Ватан манфаатлари ва замонавий тараққиёт талабларига мос келмайдиган унсурларни, ғояларни яхши пайқаб оламиз.

Янги жамиятни барпо этишида маънавий соҳада қуийидаги вазифаларни бажаришимиш лозим:

Биринчидан, юртдошлиларимизни маънавий янгиланиши ва ислоҳотлар жараёнининг фаол шитирокчисига айлантириши. Уларнинг куч ва салоҳиятини ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик, диний баҚрикенглик каби эзгу мақсадларга хизмат қилдириши.

Бу – маънавиятнинг куч-қудратидан эзгу мақсадлар йўлида самарали фойдаланиши, ижтимоий муносабатларни инсонийлик ғоялари асосида ривожлантириши демакдир.

Иккинчидан, турли қараши ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу-интилишларини уйғунлаштирувчи ғоялар – Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги – барча юртдошлиларимиз учун муқаддас мақсадга айланшишига эришиши. Бу –

кўппартиявийлик ва плюрализм тамойилларига амалда риоя қилган ҳолда миллий ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш демакдир.

Учинчидан, ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириши борасидаги ишларни давом эттириши. Токи, бу дин халқимизнинг минг йиллик тарихи, бугунги маънавий ҳаётимизнинг ҳам асоси, мухтасар айтганда, Оллоҳ доимо қалбимизда, юрагимизда экани юртдошлиларимиз онгига сингиб борсин.

Шу маънода, буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақибанднинг «Дилинг – Оллоҳда, қўлинг – меҳнатда бўлсин» деган ҳикмати биз учун муҳим ҳаётий тамойил бўлиб қолаверади.

Тўртингчидан, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириши борасидаги ишларни изчил давом эттириши, таълим-тарбия тизимини замон талаблари асосида муттасил такомиллаштириб бориши.

Бу – давлатимиз қудрати, мамлакатимиз келажаги билимли, доно ва маънавий баркамол кадрларга боҚлиқ эканини чуқур англаган ҳолда фаолият юритиш демакдир.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ҳаётга татбиқ этилиши инсон омилини фаоллаштиришга, уни замон талабларига мос равишда ривожлантиришга имкон беради. Шу боис мазкур дастурни бажаришни изчил давом эттириш, уни янада такомиллаштириш таълим жараёнини жаҳон халқлари тажрибаси ва ютуқларини ҳисобга олиб бойитиб бориш Ўзбекистонда янги жамият қуришнинг устувор вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Бешинчидан, Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одат ва анъаналарини ҳурмат қилиши, уларни асрраб-авайлаш ва ривожлантиришга кўмаклашиши.

Бу – кўп миллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида, уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, ҳамжиҳатлик ва биродарлик туйКуларини кучайтириши, «Шу азиз Ватан – барчамизники» Қоясинг амалга ошишини таъминлаш демакдир.

Умумий мақсад – Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини мустаҳкамлаш истаги – умумий тақдир ва келажак, Ўзбекистонда яшайдиган барча халқларни янада ҳамжиҳат ва жипс бўлишга, ўзларини бир бутун халқ – ўзбекистонлик деб, Ўзбекистон учун ўзини масъул деб ҳис қилишга, тараққиётда янада юксак поҚонага кўтарилишга даъват этади. Бугунги ҳаётий, зарурат шуни тақазо этмоқда. «Шу азиз Ватан – барчамизники» ғояси амалда ана шу умуммиллий ғоянинг хусусий кўринишларидан биридир. У мамлакатимиз халқларини, миллатидан, динидан, тилидан қатъи назар, Ватан равнақи йўлида, янги жамият барпо этиш йўлида бирлаштирадиган миллий консолидацияни кучайтирадиган қудратга эга омилдир.

«Биз қандай жамият барпо этмоқдамиз» деган саволга, юқорида билдирилган фикрларни умумлаштириб, шундай жавоб бериш мумкин:

1. Биз барпо этаётган жамиятнинг моддий-иқтисодий негизини кўп мулкчиликка таянган, ижтимоий йўналтирилган, ички мувозанатга эришган бозор муносабатлари ташкил этади.

2. У, сиёсий тузумига кўра, кўп партиявийликка, фикрлар хилма- хиллигига таянган, қонуннинг ҳамма учун бир хилда экани ва устуворлиги таъминланган демократик, ҳуқуқий давлат бўлади.

3. Ижтимоий муносабатлар характерига, давлат ва ижтимоий институтлар, жамоат ташкилотларининг ўзаро таъсирига кўра, фуқаролик жамияти қурилади. Унда барча ижтимоий гуруҳлар, қатламлар ўртасида ижтимоий ҳамкорлик, барча миллатлар ва элатлар ўртасида тинч-тотувлик, умуммиллий муштараклик янада мустаҳкамланади.

4. Маънавий хусусиятларига кўра, бу жамият ўзида миллийликни умумисонийлик билан уйКунлаштирган, барча илҚор янгиликларга, ютуқларга очик, миллий маҳдудлик, миллатчилик ёки миллий номукаммаллик туйКуларидан холи, эркин фикрловчи ва ижтимоий масъул фуқароларнинг эркин жамияти бўлади.

5. Демак, биз бозор иқтисодиётiga, қонун устуворлигига, ижтимоий ҳамкорликка, миллийлик ва умумисонийлик тамойилларининг уйКунлигига асосланган демократик, янгиликларга очик, маърифатли фуқаровий жамият барпо этмоқдамиз.

Тараққиётнинг ўзбек модели. Миллий гоянинг ҳаётбахшилиги тараққиётнинг ўзбек моделини амалга оширишда яққол намоён бўлади. Ўзбекистон — улкан имкониятлар мамлакати. Бу заминда табиий бойликлар, унумдор ер, қудратли иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг муҳими, бу диёрда меҳнатсевар ва истеъодоли халқ яшайди.

Ўзбекистон – ўзига хос мустақил тараққиёт йўлини танлаб олган давлат. Бу йўл жаҳонда ўзбек модели деб тан олинган ривожланиши ўйлидир. Унинг рационал мақзи жамиятни инқилобий тарзда эмас, балки эволюцион – тадрижий равишда ислоҳ этишини назарда тутади.

Ўзбек моделининг асосчиси Ислом Каримов раҳбарлигига амалга оширилаётган тараққиёт йўлининг кўпчилик бошқа миллий моделлардан фарқ қиласиган хусусияти шундаки, у факат иқтисодий ривожланиш эмас, балки кенг маънодаги миллий тикланиш ва ижтимоий тараққиёт моделидир. Шу сабабдан, у иқтисодиёт билан бир қаторда давлат қурилиши, ижтимоий соҳа ва маънавиятни, жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олади.

Ўзбек модели тушунчаси, аввало, Ўзбекистоннинг мустақил миллий тараққиёти қандай бўлиши лозимлигини асослайдиган, уни муайян мақсадларга йўналтирадиган энг умумий назарий хуносалар ва мўлжаллар билан давлатнинг белгиланган мақсадларга эришишга қаратилган амалий сиёсатининг муштараклигини англатади (давлат сиёсати деганда ҳокимиятнинг ҳар учала бўҚини фаолияти назарда тутилмоқда).

Демак, ушбу тараққиёт модели ўзининг назарий ва амалий жиҳатларига эга. Унинг назарий жиҳати мамлакатнинг юзага чиқсан салоҳият ва имкониятлари, ишлаб чиқарувчи кучлари ривожи, инфратузилмаси, юртимизнинг табиий бойликлари, демографик вазияти, аҳолининг онги, билими, касбий салоҳияти каби омилларни ҳисобга олган ҳолда ривожланиш концепциясини, оддий тил билан айтганда, бизнинг ўзимизга хос ва ўзимизга мос йўлимизни асослайди. У бир неча нисбатан мустақил йўналишлардан

иборат: иқтисодий сиёсат тамойиллари ва макроиқтисодий назария; давлат қурилиши ва жамиятни демократиялаш тамойиллари; мулқорлар синфини шакллантириш ва ижтимоий стратификацияни (жамиятнинг ижтимоий, табақавий тузилмаси) такомиллаштириш тамойиллари; миллий ғоя, миллий мафкура концепцияси ва маънавий-маданий ривожланиш масалалари; ташқи сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар тамойиллари ва ҳоказо.

Моделнинг амалий томони ҳам бир неча йўналишларга эга:

- ислоҳотларнинг ҳуқуқий базасини яратиш ва мустаҳкамлашга қаратилган сиёсат;
- давлатнинг назарий хulosаларни, мўлжалларни амалга ошириш юзасидан ташкилотчилик ишлари ва аниқ ижро механизмини ўзида акс эттирган фармонлар, қарорлар, мақсадли дастурларни (шу жумладан инвестиция дастурларини) қабул қилиши;
- амалдаги инвестиция сиёсати, солик сиёсати, молия-кредит сиёсати, иқтисодий-таркибий сиёсат, фонд бозорини, қимматли қоқозлар бозорини шакллантириш ва ривожлантириш, истеъмол бозорига таъсир кўрсатиш ва ҳоказо;
- фармонлар ва хукумат қарорлари моҳиятини одамларга тўғри етказиш, уларни бирлаштириш, уларда эски тузум инерциясини енгишга қодир иродани шакллантириш борасида тарқибий-ташвиқий ва тарбиявий ишларни йўлга қўйиш.

Хўш, ўзбек моделининг асосий устувор хусусиятлари нималардан иборат? Ўзбекистон мустақилликка эришгач, нафакат иқтисодий тараққиёт масалаларини, балки миллий давлатчилик асосларини, миллий қадриятларини, халқнинг ўзлиги ва fuурурини қайта тиклаши, ривожлантириши, жамиятнинг ижтимоий-синфий тузилмасини тубдан янгилаши ва мустақиллик ғояларини амалга ошириш учун мутлақо янгича фикрлаб, янгича иш юритадиган кадрларни тарбиялаш каби масалаларни ҳам ҳал этиши лозим эди.

Германия, Швеция, Япония, Жанубий Корея, Франция, Хитой каби мамлакатларнинг тараққиёт моделлари қўпроқ иқтисодий моделлар эди. Улар сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётни тубдан янгилашни назарда тутган эмас. Ушбу мамлакатларнинг бирортасида, иқтисодий ислоҳотлар даврида, миллий давлатчиликни, маданий меросни ва она тилини тиклаш сингари масалалар ҳам долзарб бўлмаган (фақат Жанубий Кореяда давлат қурилиши муҳим аҳамият касб этган).

Шундай қилиб, ўзбек модели иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилиш билан бирга, давлат қурилиши, жамиятни демократиялаштириш, мулқорлар синфини ва хусусан, ўрта синфи шакллантириш, ижтимоий-синфий тузилмани такомиллаштириш ва кадрлар тайёрлаш, маданий мерос ва маънавият билан боқлиқ жиҳатлари сингари бир қатор кенг қамровли ҳаёт соҳаларини қамраб олади. Бу унинг ўзига хос устувор хусусиятларидан биридир.

Истиқлолнинг дастлабки йилларида Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов раҳбарлигида ислоҳотлар стратегияси ишлаб чиқилди. Бунда

тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошдан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа жамиятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган қўйидаги беш тамойили вужудга келди:

Биринчи тамойил иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги. Иқтисодий ислоҳотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага буйсундирилиши мумкин эмас. Ички ва ташқи иқтисодий муносабатлар мафкурадан холи бўлиши лозим.

1. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан холилиги ўзбек моделининг тамойили сифатида нафақат мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг мазмун-моҳиятини акс эттиради, балки юртимиз иқтисодий ҳаётининг янгиликларга, илқор тажрибалар ва оқилона ташаббусларга очиқлигини ҳам қўрсатади.

Иқтисодиётни мафкурадан холи этиш иқтисодий муносабатларни тўғри тушуниш ва ишлаб чиқаришни оқилона ташкил қилишнинг омилидир. У объектив иқтисодий қонунларни тан олишга, мулкчилик шаклларига, тақсимотга нисбатан субъектив муносабатдан қутулишга маънавий шартшароит яратади. Ислом Каримов таъкидлагани каби: «Мафкуравий ақидаларни бартараф этиш хўжалик юритишнинг турли ижтимоий шаклларига нисбатан хайриҳоҳ бўлган ижтимоий фикрнинг, бозор муносабатларига мос бўлган психологиянинг ва шунга хос иқтисодий тафаккурнинг идрок этилишига кўмаклашади».

Мазкур тамойил иқтисодий ривожланишда маънавиятнинг аҳамияти нечоқлиқ муҳим эканини, унинг нозик қирраларини очиб беради.

Иккинчи тамойил. Давлат – бош ислоҳотчи. У ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, янгиланиш ва ўзгаришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан амалга ошириши лозим.

Мустабид тузум асоратларидан халос бўлиш жараёнида ўзини ўзи тартибга соладиган етук ривожланган иқтисодий механизм бирданига вужудга келиб қолмайди. Шу боисдан маъмурий-буйруқбозликка, марказлашган иқтисодиётга асосланган тузум қолдиқларини босқичма-босқич бартараф этиш, бу йўлдаги турли зиддият ва қаршиликларни енгиб ўтиш, янги муносабатларни қарор топтириш учун ўтиш даври керак. Зиддиятларга бой бўлган ўтиш даври шароитида иқтисодиётни, ислоҳотларни ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди.

Ислом Каримов, ўзбек моделининг мазкур тамойилини илмий асослар экан, қўйидагиларни таъкидлайди: «Ўтиш даврида давлат халқ хўжалигининг, айниқса, унинг асосини, тизимини белгилайдиган тармоқларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаши, нарх-наволарни тартибга солиб туриши, шунингдек, бевосита ёрдам беришда имтиёзлар яратиши, бевосита ёрдам қўрсатиш йўли билан ана шу тармоқларга мадад бериши лозим»⁴⁶.

46 Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истилол, итисод, сиёсат, мафкура. 1 жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996.

Бу сўзлар давлатнинг бош ислоҳотчи сифатидаги вазифаси нимадан иборат эканини асослаб беради ва айни пайтда турли ижтимоий гурухларнинг, нодавлат ва жамоатчилик ташкилотларининг, алоҳида шахсларнинг ислоҳотчилик ташаббуслари ва фаолиятлари чекланмаслигини, аксинча, давлат уларга ёрдам беришини билдиради.

Учинчи тамойил. Жамият ҳаётининг барча соҳларида қонуннинг устуворлиги. Демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оҚишимай риоя этиши лозим.

Биринчидан, мазкур тамойил турли мулк шаклларининг teng ҳуқуқий асосда ривожланишини таъминлайди. Мулкчилик шакллари ва хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муносабатлар, рақобат қатъий ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида тартибга солинади. Иқтисодиётни бошқаришда ўзбошимчалик ва субъективизмга, турли иқтисодий зўравонликларга йўл қўймаслик учун зарур ҳуқуқий шарт-шароит вужудга келади. Иккинчидан, демократия ривожланади, аҳолининг сиёсий маданияти ва фаоллиги ошади. Фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги ривожи, мафкуравий плюрализм қарор топиши учун ҳуқуқий кафолат пайдо бўлади. Инсон ҳуқуқлари таъминланади. Ноқонуний имтиёзларга ёки аксинча, камситилишларга чек қўйилади. Учинчидан, алоҳида шахснинг, барча ижтимоий гуруҳ ва қатламларнинг манфаатлари тўлиқроқ ҳисобга олинади ва уларнинг яратувчилик имкониятлари, ижодий салоҳияти самаралироқ рӯёбга чиқади. Жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамияти йил сайин ортиб боради. Фуқаролик жамияти шаклланади. Демак, қонуннинг устуворлиги тамойили, кенг маънода, Ўзбекистонда ижтимоий тараққиётга, жамият янгиланишига, инсон шахсининг юксалишига хизмат қиласи.

Ўзбек моделининг мазкур тамойили ўзидан аввалги тамойил билан чамбарчас боғлиқ. Зоро, давлат бош ислоҳотчи сифатида ижтимоий барқарорлик, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботнинг асосий кафили бўлади.

Ушбу тамойил жамият ҳаётида бирданига тўлиқ қарор топиб қолмайди. У нисбатан узоқ муддат талаб қиласиган, босқичма-босқич ва доимий ривожланиб борадиган жараён. Унинг тўлиқ қарор топиши учун ўзаро муштарак бўлган қуйидаги уч омил муҳим аҳамият касб этади:

- жамиятнинг, ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб оладиган пухта ва заруратга қараб ўзгарувчи қонунлар мажмуасининг вужудга келиши ва доимий такомиллашиб бориши;
- жамият аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлиги даражаси ва қонунга итоатгўйлигининг юксак бўлиши;
- мавжуд қонунларни ҳаётга татбиқ этишининг зарур иқтисодий шарт-шароити, сиёсий-маъмурий ва ижтимоий механизмини яратиш.

Тўртинчи тамойил. Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат юритиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда, аҳолини, айниқса кам таъминланган оиласаларни, болалар ва кексаларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим.

Кучли ижтимоий сиёсатнинг таркибий қисмлари ва йўналишлари кўп. Улар ижтимоий таъминот, янги иш ўринлари яратиш, соҚлиқни сақлаш, халқ таълими, маданият, спорт ва жисмоний тарбия соҳалари фаолиятини маблаҚ билан таъминлаш ва ислоҳ қилишдан тортиб, жиноятчиликка қарши курашиб, ҳуқуқ-тартиботни таъминлашгача бўлган масалаларни қамраб олади.

Кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш ва аҳолининг турли қатламларини ижтимоий муҳофаза қилиш ўзбек моделининг инсонпарварлик моҳиятини белгиловчи тамойиллардан биридир.

Бешинчи тамойил. Бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш. Бу иш ислоҳотларнинг ҳуқуқий асослари ва кафолатларини вужудга келтириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва унинг янгича иқтисодий тафаккурини шакллантириш билан бирга олиб борилиши лозим. «Фақат фармонлар, фармойишлар чиқариш билан бозор иқтисодиётини барпо этиб бўлмайди. У узоқ тарихий тараққиётнинг натижаси бўлиб, тегишли инфраструктурани ва ҳуқуқий асосни яратишнигина эмас, шу билан бирга, қадриятлар тизимида чуқур ўзгаришларни, хўжалик фаолияти ва амалий муносабатларни асослашни ҳам кўзда тутади»⁴⁷.

Ўзбекистонда айнан шундай йўл тутилди. Бундай сиёсат юритиш нафақат маблаҚлардан самарали фойдаланиш имконини бермоқда, шунингдек, одамларнинг сафарбарлигини оширмоқда, ижтимоий ларзаларнинг олдини олмоқда, мулкчилик шаклларини босқичма-босқич ривожлантирумоқда.

Ушбу тамойиллар Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлиниң асосини, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади. Уларнинг амалга оширилиши мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, энг муҳими, бозор муносабатларини изчил жорий этишни таъминламоқда. Тараққиётнинг ўзбек модели халқимизнинг миллий давлатчилик анъаналари, қадриятлари ва менталитетига таянгани, айни вақтда, жамиятни ислоҳ этиш борасидаги дунё тажрибасининг илғор ютуқларига асослангани туфайли халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда. Хуллас, Миллий ғоя мамлакатимизда барпо этилаётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек модели билан узвий боғлиқдир. Мустақилликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш жараёнида бу ғоя халқимизни пировард мақсадлар йўлида уюштирувчи омил, ижтимоий фаолиятнинг маънавий мезони сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолаверади.

Бозор иқтисодиёти кўпчилик халқларга манзур бўлган ва улар келажагини таъминловчи иқтисодиёт ҳисобланади. У ҳозирги даврга хос умуминсоний иқтисодиётдир. Бозор иқтисодиёти иқтисодий фаолиятида эркинликка, хўжалик юритишида оқилоналик тамойилларига асосланган демократик иқтисодиётдир.

47 Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1 жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996 йил, 315-бет.

Ўзбекистоннинг собиқ маъмурий-буйруқбозлиқ тузумидан бозор иқтисодиётига асосланган эркин, демократик тузумга ўтиш йўли - жаҳонда ўзбек модели деб тан олинган ривожланиш йўлидир. Унинг асосий мазмуни жамиятни инқилобий тарзда эмас, балки босқичма-босқич, тадрижий равишда ислоҳ этишни назарда тутади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов 1992-1993 йилларда «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўз йўли» асарларида демократик жамият қуришнинг жаҳон тараққиёти тажрибаси таҳлил қилинди. Ўзбекистонда демократик, ижтимоий адолатли жамият қуришнинг кенг қамровли йўналишини, ўзбек моделини асослаб ва белгилаб берди. Бугунги кунда мустақил Ўзбекистон ана шу демократик, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуришни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Ана шу сиёsat негизида ўзбек модели ёки бошқача айтганда Ислом Каримов йўли ётиби. Ўзбекистон бозор иқтисодиётига ўтишнинг ислоҳот йўлини танлаб олар экан унинг асосида ички сиёsat олиб боришининг бешта асосий тамойилини ишлаб чиқди. Улар қуидагилардан иборат:

1. Иқтисодиётнинг сиёsatдан устунлиги ёки иқтисодиётнинг мафкуравий мақсадларга бўйсундирилмаслиги. Иқтисодий ислоҳотлар ҳеч қачон сиёsatдан ортда қолмаслиги зарур, у бирор мафкурага бўйсундирилиши асло мумкин эмас. Ички ва ташқи иқтисодий муносабатлар мафкурадан ҳоли бўлиши лозим.¹ Бозор механизмларини ишга солиш учун аввало:

1) Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш сиёsatини ўтказиш; 2) баҳони, нарҳ-навони босқичма-босқич эркинлаштириш; 3) бозор инфратузилмасини шакллантириш; 4) аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш сиёsatи олиб борилмоқда.

2. Давлат - бош ислоҳотчи. У ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, янгиланиш ва ўзгаришлар сиёsatини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан амалга ошириб келди ва келмоқда. Бозор иқтисодиётини давлат йўли билан тартибга солиш, иқтисодиётнинг давлат секторини ривожлантиришни бошқариш ҳамда ижтимоий муаммоларни ҳал этиш йўли билан бевосита, ҳуқуқий ва иқтисодий воситалар ёрдамида билвосита амал оширилмоқда.

3. Жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги. Демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истиносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларни оғишмай амалга ошириш лозим. Ҳуқуқий давлатнинг элементлари: а) қонун устуворлиги; б) қонун олдида ҳамманинг тенглиги; в) ҳамма ўз иш фаолиятини қонун доирасида бажариши; г) ҳокимият органларининг бўлиниш каби принципларига амал қиласи.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. Т.1. -Т.: «Ўзбекистон», 1996, 301-306 – бетлар.

4. Кучли ижтимоий сиёсат. Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсат юритиб келинмоқда. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вактда, аҳолини, айниқса кам таъминланган оиласаларни, болалар ва кексаларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсиричан чорлар кўрилиши лозим. Бунда 1) даромад (пул) сиёсати яни пул-кредит сиёсати, пул даромади сиёсати ўтказилиб келинмоқда. 2) Ижтимоий таъминот ва ижтимоий кафолатлар, кам таъминланганларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш. 4) Аҳолига ижтимоий хизматларни кўрсатиш. 5) Халқнинг моддий турмуш шароитларини яхшилаш кабилар амалга оширилмоқда.

5. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг босқичма-босқич ўтиши - тадрижий йўли. Бозор иқтисодиётига объектив қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтилмоқда. Бу йўл Европадаги собиқ социалистик мамлакатлар қўллаётган «Шока терапея» йўлидан тубдан фарқ қилиб (улар бирданига), бозор иқтисодиётига иқтисо-диётда, сиёсатда, маънавий ҳаётда, ижтимоий жараёнларда босқичма-босқич ўтилмоқда.

Ушбу тамойиллар Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг асосини, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади. Уларнинг амалга оширилиши мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, энг муҳими, бозор муносабатларини изчил жорий этишни таъминламоқда⁴⁸.

Тараққиётнинг ўзбек модели халқимизнинг миллий давлатчилик анъаналари, қадриятлари ва менталитетига таянгани, айни вактда, жамиятни ислоҳ этиш борасидаги дунё тажрибасининг илгор ютуқларига асослангани туфайли халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда.

Халқ фаровонлиги ғояси, унинг моҳияти ва йўналишлари. Тарих ва тараққиётнинг бош мақсадларидан бири - бу халқ фаровонлигига эришишdir. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг **олий мақсади** - халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Яъни ислоҳот - ислоҳот учун эмас, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши лозим. Жамиятимиздаги ҳар қандай янгиланиш, ҳар қандай ўзгариш моҳиятида ана шу мақсад мужассамдир.

Бу ҳақиқатни одамлар онгига сингдириш, кенг аҳоли қатламларининг ислоҳотлар моҳиятини англаб етишга ва унинг фаол иштирокчисига айланишига эришиш зарур. бунинг учун эса уларнинг дунёқарашини, ҳаётга, меҳнатга, ерга муносабатини тубдан ўзгартириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки фаровон турмуш асоси - эркинлик, тадбиркорлик ва ташаббускорликдир. Биз буларнинг ҳар бир ҳақида қисқача тўхталишни лозим топдик:

1. Эркинлик - фаровон турмуш асоси. Мамлакатимиз Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг қатор асар ва чиқишиларида бу масалага алоҳида эътибор бериб келмоқда. Хусусан, «Ўзбекистон XXI

⁴⁸ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.: «Ўзбекистон», 2000, 36-38-бетлар.

асрга интилмоқда» асарида мамлакатимиз учун XXI аср бошларидаги асосий устувор йўналиш-ларидан бирини ҳам ана шу масала бош вазифа қилиб қўйилди. “Биринчи устувор йўналиш - мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш”⁴⁹.

Давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш масаласи ҳам катта аҳамият касб этади. Бу борадаги асосий вазифалар ҳокимият барча тармоқларининг бир-биридан мустақил ҳолда иш юритиш тамойилларини мустаҳкамлаш, ҳокимият ваколатларини нодавлат ва жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказа борищ, уларнинг ҳақ-хуқуқларини ва эркинликларини муҳофаза этишни кучайтиришдан иборат.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги йиғилишида бу масалага алоҳида эътибор берид шундай деган эди: «Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат». Шунингдек, юртбошимиз «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сариси» тамойили ҳақида тўхталиб, ўзини-ўзи бошқариш органлари - маҳалла, маҳалла қўмиталари ва қишлоқ фуқаролик йиғинларининг роли ҳамда ваколатларини амалда кучайтириш лозим»лиги баён этилди⁵⁰.

Иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш мақсади - биринчи навбатда давлатнинг бошқарув ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъект-ларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк миқёсларини кенгайтириш, мулқдорларнинг мавқеи ва ҳуқуқ-ларини мустаҳкамлаш демакдир.

2. Тадбиркорлик - фаровон турмуш асоси. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов 1994 йил 16 декабрда Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти хузуридаги Иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва хорижий сармоялар бўйича идоралараро Кенгашнинг навбат-даги мажлисида “Тадбиркорлик - иқтисодиёт келажаги” мавзууда мазкур масала юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини баён этган эди. Унда бозор муно-сабатларига ўтишнинг кейинги босқичида қўйидаги 3 та устувор йўналишни белгилаб берди:

“Биринчи асосий масала” - мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш борасидаги ишларни охирига етказишдан иборат. Ислоҳот-нинг асосий маъноси ва керак бўлса, негизи бу - мулкни ҳақиқий эгасига топшириш, тадбиркорликка кенг имконият очиб беришдир⁵¹.

Иккинчи муаммо ва устун йўналиши - иқтисодимиз таркибини кескин ўзгартириш, яъни хом ашё эмас, тайёр маҳсулот чиқаришга, унинг сифати ва

⁴⁹ Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўнимиз билан қурамиз. Т.7. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 379-381-бетлар.

⁵⁰ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоқ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005. 36-39-бетлар.

⁵¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан колсин. 2-том. Т.: «Ўзбекистон», 1996, 336-337–бетлар.

рақобатбардошлигини дунё бозори талабларига жавоб берадиган ҳолга етказиши...

Учинчи муҳим вазифа - миллий пулимиз нуфузини янада мустаҳкамлаш, унинг Америка доллари, немис маркаси, япон иени каби дунёдаги обрўли валюталар билан эркин алмашувига эришмоқдир.

“Ҳар бир одам бой бўлса, давлат бой бўлади, ҳар оила обод бўлса, мамлакат обод бўлади”.

Юртбошимиз Ислом Каримов бу фикрларини давом эттириб, 1999 йил 27 июлда Вазирлар Маҳакамасининг биринчи ярмида иқтисодий исло-ҳотлар якунига бағишланган йигилишида “Тадбиркорлик - юксалиш гарови” мавзууда маъруза қилди⁵². Ушбу маъruzадаги баъзи, муҳим томонларини келтириб ўтамиш:

«Бугунги кундаги асосий вазифамиз - танлаб олинган ислоҳотлар ва янгиланиш йўлнимиздан орқага қайтмаслик. Олий Мажлиснинг XIV сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» маъruzасида баён қилинган иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт стратегиямизнинг асосий йўналишларини амалга оширишдир».

Бугунги кундаги асосий вазифамиз - халқ турмушини яхшилашдир, токи диёримизда яшаётган ҳар бир инсон ўзи ва оиласи мисолида ўз фаровонлиги ортиб бораётганини ҳис қила олсин.

Бугунги кундаги асосий вазифамиз - мустақиллигимизни янада мустаҳкамлаш, мамлакатимизнинг халқаро обрўсини ошириш. Хонадонимиздаги хавфсизлик, барқарорлик, тинчлик ва тотувликка нисбатан бўлаётган ҳар турли таҳдид ва хавф - хатарларга нисбатан огоҳ ва ҳушёр туришдир».

Умуман, «Тадбиркорлик тўғрисида»ги (1995) қонунда таъкидланганидек, «Тадбиркорлик - мулқчилик субъектларининг ҳаракатдаги қонунчилик доирасида товар ишлаб чиқаришга, хизмат кўрсатишга ҳамда даромад ва фойда олишга қаратилган ташаббускорлик фаолияти»дир.

Тадбиркорликнинг қўйидаги шакллари мавжуд:

- а) шахсий (хусусий) фаолият;
- б) ёлланма меҳнатни жалб қилиб амалга ошириладиган тадбиркорлик;¹
- в) фуқаролар ва юридик шахслар томонидан амалга ошириладиган жамоа ёки қўшма тадбиркорлик.

3. Ташаббускорлик - фаровон турмуш асоси. Ислом Каримов мустақиллик йилларида кадрларнинг ишбилармонлик фаолиятини З тоифага ажратиб кўрсатган эди: 1) бу ҳозирги оғир вазиятдан фойдаланиб қолишга ҳаракат қиласиган, фақат ўз манфаатини ўйлайдиган, халқ ғами, ташвишидан бегона кишилар. 2) Бефарқ, лоқайд одамлар бўлиб, улар ҳеч кимга қарши гапиришни, душман орттиришни хоҳламайдиган кишилар. 3) Ёш, ташаббускор, куч-ғайратга тўла, Ватан равнақи учун фидойилик билан хизмат қилувчи кадрлар.

⁵² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. 8-том. Т.: «Ўзбекистон», 2000, 39-58- бет.

¹ Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йўли. Т.: «Шарқ», 1999, 120 – бет.

Умуман, бугунги ташаббускор ходимлар олдига пухта билим, хорижий мамлакатлар тажрибаси ва чет тилини эгаллаш, истеъдодли, иймонли, адолатли, масъулиятни ҳис қилиш каби бир талаблар қўйилмоқда.

Ислом Каримов бу ҳақда: «Одамлар қалбida ислоҳотларга ишонч туғдиришимиз ва уни мустаҳкамлашимиз керак. Шуни шиор қилиб олишимиз лозимки, буйруқ, тазиик билан ислоҳотни олға силжитиб бўлмайди. Изланиш, ташаббускорлик, яна тақрорлайман, ташаббускорлик зарур», деб бежиз айтмаган эдилар. Шу боисдан ҳам Юртбошимиз 2000 йил 11 февралда 2- чақириқ Олий Мажлиснинг 1-сессияси 2-йифилишида, 2005 йил 4 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибини тасдиқлаш ҷоғида, ҳукуматимиз янги таркибини тузиш вақтида ҳукумат аъзоларига ана шу борада катта талаблар, ташаббускорлик фаолияти билан боғлиқ бўлган бир талай талаблар қўйди. У бу ҳақида шундай деган эди: Жамоатчилик, ҳалқ раҳбар шахснинг «Иймон-эътиқоди мустаҳкам, иродаси бақувват, ор-номусли, ҳаром-хариж ишлардан ҳазар қиласидан, изланувчан, ташаббускор, тадбир-корлик фазилатига эга бўлишини, ташкилотчи, талабчан ва қатъиятли бўлишини истайди»¹. Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг: «Ишбилармон, мардлик ва шиҷоат соҳиби бўлган, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан афзалдир», деган хикма-тининг бугун ҳам ниҳоятда долзарб эканини барчамиз сезиб-англаб турибмиз.

Демак, бозор иқтисодиёти шароитида миллий - маънавий қадриятларга эътибор беришда қуидагиларга дикқат қаратмоқ керак:

1. Бозор иқтисодиёти муносабатлари талаблари асосида анъанавий маданиятга қайтадан баҳо бериш лозим.
2. Дунёвий мезонлардан келиб чиқиш зарур. Бунда:
 - а) мантиқ талаблари ва қоидаларига мос ёндашув даркор.
 - б) тажриба (эксперимент) синовидан ўтган билимларга асосланган мезонларга таяниш керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида миллий-маънавий қадриятлар инсонларнинг ижтимоий манфаатларига бўйсундирилади. Гелвиций: «Табиат табиий қонунлар орқали бошқарилса, жамият ижтимоий манфаатлар қонуниятлари асосида бошқарилади», деган эди.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий мақсадларидан бири ҳалқимизнинг умртқа пағонаси ҳисобланган ўрта мулкдорлар синфини шакллантиришдан иборатдир.

Мамлакатимизда ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш учун:

- 1) мулкни давлат тасаррӯфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни рағбатлантириш;
- 2) қимматли қоғозлар бозорини яратиш ҳисобига кўп укладли иқтисодиётни вужудга

¹Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. 8-том. Т.: «Ўзбекистон», 2000, 352-361-бетлар.

- келтириш;
- 3) кичик бизнесни, хусусий тадбиркорликни йўлга қўйиш;
 - 4) тадбиркорликни ривожлантириш (Каримов И.А. Асарлар. Т.6, 162-178-бетлар).

Мустақиллик миллий қадриятлар, маданият ва анъаналарни, маънавиятни тиклаб, одамларимиз қалбиди миллий ғуур ва ифтихор ҳамда ватанпарварлик туйғуларини камол топтиришга замин яратди. Миллий мустақиллик ғояси минг йиллар мобайнида шаклланиб, сайқалланиб келган миллатимиз маънавияти сарчашмаларидан, бутун инсоният тўплаган тажриба ва қадриятлардан озиқ олади.

«Бу соҳадаги энг асосий вазифамиз, - деган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов - миллий қадриятларимизни тиклаш, ўзлигимизни англаш, миллий ғоя ва мағкуруни шакллантириш муқаддас динимизнинг маънавий ҳаёти-миздаги ўрнини ва ҳурматини тиклаш каби мустақиллик йилларида бошлаган эзгу ишларимизни изчиллик билан давом эттириш, уларни янги босқичга кўтариш ва таъсирчанлигини кучайтиришдир.

Лекин турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос мақсадларини уйғунлаштирувчи ғоя - **юрт тинчлиги, Ватан равнақи, ҳалқ манфаати** - барчамиз учун бирдек муқаддас бўлиши шарт.

Том маънода мана шундай олижаноб туйғулар миллий ғоя ва миллий мағкурамизнинг маъно-мазмунига, мана шу юртда яшайдиган ҳар қайси инсоннинг ҳаёт дастурига айланишига эришиш даркор».¹ Юртимизда яшаб ижод қилган ислом фалсафаси намояндадари имом Бухорий, имом Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Абулқосим Замахшарий, Абдухолик Фиждувоний, буюк қомусий олимлар - Форобий, Беруний, ибн Сино, Улуғбек, мутафаккир шоиrlар - Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, улуғ саркардалар ва давлат арбоблари Амир Темур, Бобур, Абдуллахон ижодида ва амалий фаoliyatlariда эркин, фаровон жамият ғоялари акс этганлиги бежиз эмас.

Форобий фикрига кўра, ҳақиқий баҳтга эришиш мақсадида ўзаро ёрдам қилувчи кишиларни бирлаштирган жамият фозил жамиятдир.² Форобий «Афлотун қонунлари моҳияти» асарида фозил жамият концепциясини баён қилишни қонунлар ҳақида фикр юритишдан бошлайди. Унинг фикрига кўра, инсоннинг хавфсиз яшаши учун биргина фаровонликнинг ўзи етишмайди. Инсон жасорати эса ташки урушдаги жасорат эмас, балки одамларнинг ўз иллатлари устидан ғолиб келиб, тинчликни таъминлашларидир.³ Демак, инсонланинг ўзаро муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган ҳаракатидан фаровон жамият сари интилишнинг илк босқичи келиб чиқади.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пиравард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000, 341-342-бетлар.

² Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. –Т.: Академия, 2005, 225-бет.

³ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шақри. –Т.: Абдулла Кодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти, 1993, 18-бет.

Фозил жамият ҳақидаги тасаввурларни бугунги кунда демократия деб номланаётган қадриятлар тизимиға кўп жиҳатдан мослигини кўрамиз 2004 йил 7 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил якунлари ҳамда 2004 йилда иқтисодиётни янада эркинлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишлиланган мажлисида қилган маърузасида Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов тадбиркорлик руҳини қарор топтириш йўлидаги, хусусан кичик ва ўрта бизнес ривожига тўсиқ бўлаётган бюрократик иллатларни асосли танқид қилди, бу соҳадаги долзарб чора-тадбирларни белгилаб берди.

Шунингдек, фермерликка ер ажратиб беришда таниш-билишчилик, ошна-оғайнигарчилик, яхши ва сувли ерларни баъзи юқори мансабдаги шахсларнинг ғаразли аралашуви билан ҳуфёна ажратиб бериш, пора эвазига «эпчил» кимсаларга бериш нафақат қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни обрўсизлантирмоқда, балки меҳнат кишилари орасида демократияга, мамлакат келажагига, унинг тараққиётига умидсизлик уйғотишдек зарарли оқибатларга келиши таъкидланди.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида қилган маърузасида ҳам таъкидлаб ўтганидек, «хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобига 425 мингдан зиёд янги иш ўринлари ташкил этилди. Бу 2003 йилга нисбатан 14 фоиз кўп демакдир. Кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши ортди ва 2004 йилда 35,6 фоизни ташкил этди.¹ Бу натижаларга эришишда тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишиларини кафолатлаш, уларни давлат рўйхатига олишнинг соддалаштирилган механизмини жорий қилиш, маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тартибини унификация қилиш, кичик бизнес субъектларининг кредит ресурсларидан фойдаланиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар муҳим омил бўлди».

Демократик тамойилларга асосланган фаровон ҳаёт қуриш ғояси халқ ҳукуматга эмас, ҳукумат халққа хизмат қилишини талаб этади. Лекин бунга эришиш учун демократияни яратиш, уни ижод қилиш, унга кўнизиш, у билан яшаш кўникмалари, тажрибаси, бир сўз билан айтганда демократик маданият ҳам зарур. Демократик жараёнлар тарихи шундан гувоҳлик берадики, уни ўрганишдаги энг осон йўл - **тақлид**, энг ишончлиси - **ўрганиш** ва энг аччиғи - **тажрибадир**.

Мустақиллик шароитида инсон ислоҳотлар учун эмас, ислоҳотлар инсон учун хизмат қилиши зарур. Ҳар бир шахс ўз қобилият ва имконият-ларини намоён қила олиши учун тўлиқ имкониятлар яратиш, бунда уларнинг фаровон турмуш кечиришларига эришиш айни муддао. Кишиларнинг жамият-дан олаётган улушлари (иш ҳақи, даромадлари, мукофотлари, унвону ман-саблари) уларнинг жамият ривожига қўшаётган ҳиссаларига (меҳнат

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоқ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005, 71- бет.

қоби-лияти, заковати, алоҳида хизматлари, сармояси ва ҳ.к.) мос келиши зарур.

Демак, «*Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт*» гояси: **биринчидан**, ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган, киндик қонимиз тўклигандар мұқаддас заминнинг дахлсизлигини, хавфсизлигини таъминлайди; **иккинчидан**, маънавий-руҳий жиҳатдан миллий ўзлигимизни англаш ва унинг ифодаси бўлган қадриятларни сақлаш, бойитиш ва авлодларга мерос қолдиради; **учинчидан**, эркесвар халқимизнинг асрий орзу-умидлари бўлган мустақилликни мустаҳкамлашга барчани сафарбар қиласи; **тўртинчидан**, ҳар бир кишининг фаровонлиги давлат, миллат фаровонлиги асоси эканлигини англаган ҳолда ташаббускорлик, тадбиркорлик билан фидокорона меҳнат қилишга асосланади. **Бешинчидан**, бу ғоя келажакка қаратилган бўлиб, халқни уюштириш, сафарбар қилиш вазифасини бажаради. **Олтинчидан**, бу ғояда мамлакатимизда яшаётган барча миллат вакилларининг пировард мақсадлари ифодаланган бўлиб, у кишиларни келажакка чорловчи улуғвор ва жозибали шиор тарзида намоён бўлади.

Бу ғояни халқимиз онгига, қалбига чуқур сингдириш мустақилликни мустаҳкамлаш, буюк келажак қуриш ва Ўзбекистонни илғор давлатлар қаторига қўшилиш жараёнининг муҳим омилидир.

Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсаларга қадриятлар дейилади. Қадриятлар - нарса ва воқеалар, жамият, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини ифодалаш учун қўлланадиган тушунча. Қадриятларни Farb мамлакатларида «Аксиология» фани ўрганади. Бу атама илмий билимлар соҳасига XX асрнинг иккинчи ярмида несим аксиологи Э. Гартман ва француз олими П.Лапи томонидан киритилган. Аксиологияни қадриятлар тўғрисидаги фан ёки тўғридан-тўғри «қадриятшунослик» деб аташ ҳам мумкин. Ҳар бир фанга ўз номини берган асосий тушунчалар бўлгани каби «қадрият» тушунчаси ҳам «қадриятшунослик» атамаси учун шундай асос бўла олади. Farbda бу атама юононча «ахіо» (қадрият) ва «Logos» (фан, таълимот) тушунчаларидан ташкил топган. Қадрият ва қадриятлар миллий ғоянинг муҳим категорияларидан бири, бўлиб, қадриятлар ахлоқий қоида ва меъёрлар, идеаллар ва мақсадлардаги баҳолаш мезони ва усулларини ҳам ўзида акс эттиради. Улар ҳалоллик, поклик, ўзаро ёрдам, адолатлилик, ҳақиқатгўйлик, эзгулик, тинчлик, шахс эркинлиги, меҳр-муҳаббат, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар, бурч, виждон, ор-номус, масъулият каби ахлоқий тушунчалар шаклида намоён бўлади. Қадрият ўз табиатига кўра, ижтимоий-тарихий характерга эга. Ижтимоий тараққиёт жараёнида у ўзгаради ва такомиллашади. Шунинг учун қадрият тўғрисидаги таълимотлар ҳам такомиллашиб, ривожланиб боради.

Миллий маънавий қадриятлар тушунчаси, унинг таърифи ва тавсифи. Демак, «Қадрият» тушунчаси - жуда кенг тушунча бўлиб, унинг бир қисми - маънавий қадриятлардир. Миллий-маънавий қадриятлар -

«миллийлик», «Маънавият» ва «қадрият» тушунчалари кесишган нуқтада жамланган ижтимоий ҳодисаларни ўз ичига олади.

«Миллий маънавий қадриятлар» тушунчасига қуйидагича таъриф берииш мумкин: Муайян миллат вакиллари учун зарур ва аҳамиятли, азиз ва ардоқли бўлган, манфаати ва мақсадларига хизмат қиласиган маънавий бойликлар, амаллар ва тамойиллар, гоялар ва меъёрлар миллий маънавий қадриятлардир.

Ҳар бир халқнинг ўзи учун эъзозли, қимматли бўлган маънавий бойликлари бўлади. Булар асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келган, ҳозирги кунда ҳам ўзининг аҳамияти ва қадрини йўқотмаган, шу халқнинг ифтихор манбаига айланган дурдоналардир. Масалан, қирғиз халқи «Манас» достони билан, мисрликлар қадимиий пирамидалар, французлар Париждаги Лувр саройи, ўзбеклар Самарқанду Бухоро ва Хива билан ҳақли равишда фахрланадилар.

Миллат ва элатларнинг ўзига хос тарихий мероси, санъати ва адабиёти билан бир қаторда уларнинг урф-одат ва маросимлари, маданий муносабат ва ахлоқий фазилатлари ҳам маънавий қадриятлар тизимига киради. Булар халқнинг ўзига хослигини сақлаб қолишида, ёш авлодни тарбиялашда, шахснинг ижтимоийлашувида муҳим роль ўйнайди.

Миллий қадриятлар халқнинг кундалик ҳаёти ва турмуш тарзида ўзига хос мезон вазифасини ўтайди. Ушбу қадриятлар воситасида турли ҳодиса ва ҳолатларга, янги пайдо бўлаётган фаолият турлари ва расм-русларга баҳо берилади. Ёш авлоднинг ҳаётий мўлжаллари, «замон қаҳрамони» ҳақидаги тасаввурлари ҳам маънавий қадриятлардан келиб чиқиб шаклланади.

Миллий ғояни объектив англашда қадриятлар ва маънавият оламини билиш ва уни амалий ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир қадриятнинг моҳияти ва аҳамияти табиат, жамият ва руҳий олам ҳодисаларини билиш, илмий умумлаштириш, ижтимоий ва маънавий тараққиётга таъсир этиш имкониятлари асосида белгиланади.¹

Қадрият турлари:

1. Инсон яшаб турган моддий муҳит билан боғлиқ бўлган қадриятлар.
2. Анъаналар, урф-одатлар ва маросимларда намоён бўладиган ахлоқий қадриятлар.
3. Инсоннинг ақл-идроқи ва амалий фаолияти заминида шаклланган меҳнат малакалари ва кўникмалари, билим ва тажрибалари, қобилият ва истеъдодларида намоён бўладиган қадриятлар.
4. Одамлар ўртасидаги жамоатчилик, ҳамкорлик, ҳайриҳоҳлик, ҳамжиҳатликка асосланган муносабатларда намоён бўладиган қадриятлар.
5. Кишиларнинг ёши, касби, жинси ва ирқий хусусиятлари билан боғлиқ бўлган қадриятлар.

Қадриятларни хилма-хил шакл ва турларга ажратиб ўрганиш мумкин:

¹ Назаров К., Очилдиев А. Миллий истиқбол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. – Т.: «Янги аср авлоди», 2002, (177- 178 – бетлар).

1. Умуминсоний қадриятлар.
2. Минтақавий қадриятлар.
3. Миллий қадриятлар.
4. Диний қадриятлар.

Миллий ғоя ва маънавий қадриятларнинг узвий боғлиқлиги. Миллий маънавий қадриятлар - ижобий ахлоқий сифатларни такомил-лаштириш, давлат ва миллат ривожига тўғаноқ бўладиган салбий иллатларни бартараф этиш омилидир. Миллий ғоя ва маънавий қадриятлар орасида узвий алоқадорлик, ўзаро таъсир мавжуд бўлиб, бу қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

1. Миллий қадриятлар миллий ғоя учун маънавий негиз, манба бўлиб хизмат қиласди.
2. Миллий ғоя қадриятларни бойитиш, янада юксак босқичга кўтариш, одамлар онги ва қалбига миллий қадриятларни сингдириш омили бўлиб ҳисобланади.
3. Миллий ғоя халқнинг туб манфаатлари нуқтаи назаридан мавжуд маънавий қадриятларга баҳо беради, ижобий жиҳатларни ривожлантириш, салбий ҳолатларни инкор этишнинг маънавий мезони бўлиб майдонга чиқади⁵³.

Маънавият, қадриятлар ва миллий ғоя - жамият ҳаётининг жуда мураккаб ва серқирра, ўзаро узвий алоқадорликда бўлган соҳалариdir. Шахс ҳаётида, умуман инсоният тараққиётида, миллат ва давлат тараққиётининг маълум даврларида маънавият ва миллий ғоя энг долзарб, ҳал қилувчи омил бўлиб майдоган чиқади.

Демак, қадриятларнинг хилма-хил шакллари мавжуд: моддий ва маънавий, миллий, минтақавий, умумбашарий қадриятлар жамият ҳаётининг соҳалари бўйича: иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий, қадриятлар, ижтимоий онг шаклларига мос келадиган ахлоқий, диний, ҳуқуқий ва бошқа қадриятлар.

Моддий қадриятлар ҳақиқий қадриятларнинг намоён бўлиш восита-ларидир (масалан, ҳаётда керак бўладиган турли буюмлар). Инсоният тарихи унга хизмат қиласидиган, ўзи яратган, суянадиган ва кўллаб-қувватлайдиган қадриятлар дунёсининг кенгайиши, бойиш ва такомиллашиш тарихидир. Инсоният ўзининг қундалик меҳнати билан яратадиган сунъий нарсалар дунёсида яшайди. Биз яратадиган ушбу моддий ва маънавий бойликлар оламининг гултожи, сараси қадриятлардир. Миллий ғояга асосланган қадрият-лар ва қадрият мезонлари кишиларга, уларнинг хулқ-атворини тартибга солиш ва тўғри йўналтиришга хизмат қиласди. Бундай ўзига хос бошқариш-нинг самарадорлиги кишиларимизнинг миллий ғоя билан боғлиқ қадриятлар оламини билишга боғлиқ.

⁵³ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005, 195-200-бетлар.

Ҳозирги замонда илғор давлатлар ҳаётининг демократик тамойиллари ҳам инсон қадрини нечоғли юксакликка кўтариши билан баҳоланади. Мамлакатимиздаги туб ўзгаришлар, ислоҳотларнинг моҳияти ҳам ана шу тамойилдан келиб чиқади. Бу тамойилни амалга оширишда миллий ва умумисоний қадриятлар уйғунлигига асосланган янгича дунёқарааш, соғлом тафаккурнинг шаклланиши катта аҳамиятга эга.

Одамлар онгидаги миллий ғояга асосланган мустақиллик, маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантириш, халқнинг миллий руҳини уйғотиш ва тиклаш жамият барқарор ривожланишининг муҳим шарти ва кафолатидир. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида миллий ғоя билан боғлиқ бўлган маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши хусусида батафсил маълумотлар берган.

Халқнинг маданий қадриятлари, маънавий мероси минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавият манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ йиллар давомида тоталитар тузумга қарамай ўзбек халқининг маданий қадриятлари, анъаналари сақланиб қолинди.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ аждодларимиз томонидан кўп асрлар давомида яратилган бебаҳо маънавий, маданий меросимиз давлат сиёсатининг муҳим вазифаларидан бири бўлиб келмоқда.

Маънавий қадриятларнинг тикланиши, миллий ўзликни англаши муракқаб шароитда - эски империя тузуми барбод бўлган ва янги ижтимоий муносабатлар қарор топаётган бир шароитда юз берди.

Дастлабки пайтларда бир асрдан зиёд тоталитар тузумга қарамай миллий ғояга асосланган маънавият «Инкорни - инкор» сифатида кечди. Аввалги тузум қадриятларини инкор этишнинг ўзи сиёсий ва маданий экстремизм хавфини туғдиради. Шунингдек, орқага бетартиб қайтиш жамиятни янгилаш заруриятини инкор этишга олиб келиши мумкин. Ана шу инкор этиш жараёнида экстремистик руҳдаги мухолифат вужудга келади. У маънавиятга қарши мухолифат бўлиши мумкин.

Жангари миллатчилик, диний муросасизлик ва «ўзимники» бўлмаган ҳамма нарсага нафрат билан қарайди. Шу боисдан буларни ҳар томонлама ҳисобга олган ҳолда маънавий тикланишнинг ижобий, бунёдкорлик, бир - бирини тўлдирадиган сиёсий, иқтисодий ва маданий дастурлар ишлаб чиқиш, амалга оширишни зарур қилиб қўйди.

Миллий ўзликни англаш айнан маънавий қадриятларни ўзлаштириш, ўз халқининг тарихи, маданий меросини ўрганиш, бугунги ҳолати ва эртанги истиқболини аниқ тасаввур этишдан бошланади.

Миллий маънавий қадриятлар кўп асрлик тарихга эга. Ўзбекистондаги тарихий обидалар, маданий ёдгорликлар ё урф-одат ва маросимларни таҳлил қилиш, буларнинг пайдо бўлиши жуда қадим замонларга бориб тақалишини кўрсатади. Масалан, «Авесто» бундан 2700 йил муқаддам 12 минг мол терисига олтин харфлар билан битилган бу асар пайдо бўлиши учун ундан аввал ҳам камида неча минг йиллик давр ўтганлиги, теран ҳаётий тажриба ва

ҳикматлар тўпланганлиги, шубҳасиз. Бу асар юксак маданий ҳаёт, фалсафа ва фан, хоттотлик ва муштарилик ривожланиши натижасида яратилганлиги учун ҳам шу пайтгача ўз қимматини йўқотмади.

Даврлар ўтиши билан миллий маънавий қадриятлар ҳам ўзгариб, ривожланиб, янгиланиб, бойиб боради. Замон руҳига ва тараққиёт талабларига мос келмай қолган меъёр ва талаблар инкор этилади. Янгича тасаввур ва ёндашувлар, фазилат ва одатлар ҳаётга кириб келади.

XXI аср бошига келиб ахборот технологиялари туфайли глобаллашув жараёни янги босқичга кўтарилди. Бу шароитда миллий қадриятларга четдан бўладиган таъсир бекиёс даражада зўрайди. Бу таъсир, бир томондан, миллий маданиятларнинг бойиши, қадриятларнинг қайта баҳоланиши ва юксалишига, иккинчи томондан эса, миллатнинг руҳияти ва қадриятига ёт бўлган одат ва ҳаракатларнинг кириб келишига сабаб бўлади.

Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» асарида халқнинг маданий қадриятлари, маданий мероси минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавий куч бўлганлигига алоҳида эътибор берди.

Бунда 1) собиқ мафкура тазиқини; 2) маънавий ва маданий меросни тиклаш Ўзбекистон давлати сиёсатида муҳим вазифа сифатида белгилаб олинганлигини чуқур ўрганиш, ёшларни унга эътиборини жалб этиш муҳим.

Миллий маънавий мерос, қадриятларнинг таркиби. Миллий маънавий мерос ва қадриятлар тушунчаси кенг қамровли тушунча бўлиб, унинг таркиби қуидагилардан ташкил топган:

- 1) Тарихий мерос ва тарихий хотира.
- 2) Маданий ёдгорликлар, осори-атиқалар, қадимий қўлёзмалар.
- 3) Илм-фан ютуқлари ва фалсафий тафаккур дурдоналари.
- 4) Санъат ва миллий адабиёт.
- 5) Ахлоқий фазилатлар.
- 6) Диний қадриятлар.
- 7) Урф-одат, анъана ва маросимлар.
- 8) Маърифат, таълим-тарбия ва ҳоказолар.

Миллий маънавий қадриятларнинг ана шу ҳар бир кўриниши муҳим аҳамиятга эга. Буларнинг ҳар бирини мисоллар тариқасида чуқур тушунириб бериш мумкин.

Демак, миллий маънавий қадриятларнинг ҳар бир таркибий қисми халқнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш ва келажагини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Миллий ғоянинг амал қилиш тамойиллари қуидагилардан иборат:

1. Инсонпарварлик тамойили.
2. Виждон эркинлиги.
3. Фикрлар ранг-баранглигини қарор топтириш - демократик жамият барпо этишининг асосий шарти.
4. Умуминсоний қадриятлар устуворлиги тамойили.
5. Миллий қадриятларга содиклик.
6. Шахс қадриятлари, инсон маънавий олами билан боғлиқлиги.

7. Оила - жамиятнинг муқаддас уйи, энг асосий тарбия маскани.
8. Жамият ҳаётини демократлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш.
9. Ҳаётни эркинлаштириш.
10. Шахс эркинлигига таянади.

Мустақиллик туфайли миллий-маънавий тикланишга имконият юзага келди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов “маънавий ўнгланишни амалга оширмасдан иқтисодий ўнгланиш мумкин эмас” лигини айтиб, “маънавият ҳалқни, миллатни миллат қиласидан куч-кудратдир” деганди. Шу сабаб мустақиллик йилларда жоҳон цивилизациясиға салмоқли ҳисса қўшган буюк алламаларнинг меросини янгидан ижодий ўзлаштириш ўаётий эҳтиёжга айланди. Имом Бухорий, ат-Термизий, Б.Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, ал-Хоразмий, Фарғоний, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Улуғбек, Навоий каби буюк зотлар меросини ўрганиш демократик жамиятнинг миллий маънавий негизларини ташкил қиласиди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 1992 йилда ёзган “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” асарида Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-аҳлоқий негизларини кўрсатиб берган эди:

- 1) умуминсоний қадриятларга содиқлик,
- 2) ҳалқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш,
- 3) инсоннинг ўз имкониятларин эркин намоён қилиш,
- 4) ватанпарварлик.

Бу тушунчалар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуришда муҳим вазифа ва манба ҳисобланади. 2002 йил 29 августа Олий Мажлис 9-сессиясида Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов “Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари” маъruzасида жамиятни маънавий янгилаш лозимлиги тушунчасини моҳиятан очиб берган. “Барча ислоҳотларнинг бош йўналиши ва самарадорлиги пировард натижасини белгилаб берадиган инсон омили ва мезонидир” деб бу масалага алоҳида эътибор қаратган эди. Инсон манфаатларини амалга ошириш учун зарур шароит, имконият яратиш орқали демократик жамиятни барпо этиш мумкин. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз бу масалага диққат бериб, “Буюк аждодларимизнинг бекиёс маънавий мероси минг йиллик тарихимиз ва маданиятимизга асосланган маънавий ҳаётимизни тиклай бошладик. Динимиз, тилимизга қайтдик, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримиз, хуллас инсон маънавиятига дахлдор барча бойликларимиз қайтадан қад ростламоқда”.

М.Гандининг фикрича, “Инсоният – бу ягона, бўлинмас оила, унинг ҳар бир аъзоси содир қилган жиноят учун ҳар биримиз жавобгармиз” деган эди. Маънавият мавхум тушунча эмас. У миллат билан, миллий тафаккур билан, миллатнинг тарихи, асрлар давомида тўпланган билим ва тажрибаси, тушунчалари, тасаввурлари билан боғлиқ. Мамлака-тимизда кечеётган

демократик ўзгаришлар жамият маънавий янгилашига боғлиқлигини фақат ўзбек миллати маънавияти билан боғлаш, баҳолаш адолатдан эмас.

Баркамол шахс – демократик жамият тушунчасидир. Маънавий баркамол инсон ҳақадаги ижтимоий-сиёсий қарашлар, фалсафий фикрлар тарихда кечада пайдо бўлган эмас. Унинг тарихий илдизлари Шарқ мутафаккирлари ижодий, фалсафий таълимотларига бориб тақалади. Шу сабаб “Биз соғлом авлодни тарбиялаб, вояга етказишимиз керак. Соғлом киши деганда фақат жисмоний соғломликни эмас, балки шарқона ахлоқ-одоб ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонга таъриф бериб, онги юксак, мустақил фикрли, хулқ-атовори билан ибратли, билимли, маърифатли кишини тушунишини баён этдию шу боисдан ҳам жамиятнинг маънавий янгиланиши демократик жамият барпо этиш омилидир. Миллий-маънавий негизларни билиш учун тарихни, миллий ўзликни англаш ҳам зарур, чунки, халқ маънавиятнинг асосидир. Биз соғлом

И.А.Каримовнинг “Миллий мафкура – давлатимиз ва жамиятимиз қурилишида биз учун руҳий куч-қувват манбаи” нутқининг аҳамияти.

И.А.Каримов бу нутқини Миллий истиқлол мафкураси концепциясининг асосий тамойилларига бағишлиб илмий ва ижодий жамоатчилик вакиллари билан 2000 йил 6 апрелдаги учрушувда сўзлади. Нутқ жамиятимиз ҳаётидаги энг муҳим масалалардан бири миллий мафкура хусусида бўлди. Бугунги кунда нафақат иқтисодий ҳаётимизда, балки, онгу тафаккуримизда ҳам янгиланиш ўзгариш жараёни кечмоқда. Пировард мақсадимиз бўлган озод ва обод, эркин ва фаровон ҳаёт қуришдаги интилишларимизда биз учун руҳий-маънавий куч-қувват манбаи, илмий асос – бу миллий ғоя, миллий мафкурадир. Фикр бор жойда бахс бўлади, бахс бор жойда ҳақиқат юзага келади. Миллий ғоя, миллий мафкура маъно-моҳияти, биз учун жуда зарур ва кераклигини қуидаги ҳолатлар билан изоҳлаш мумкин:

1. Ўз келажагини қурмоқчи бўлган ҳар қандай давлат ўз миллий ғоясига суюниши ва таяниши зарур. Давлат тизими, уни бошқаришдаги сиёсат аниқ мафкура асосига курилмоғи лозим. Олдин ғоя пайдо бўлади. Одамларимизни олижаноб мақсад атрофида бирлаштиришимиз зарур. Онгни, тафаккурни ўзгартирмисдан туриб, биз кўзлаган олий мақсадга эришиб бўлмайди.

2. Биз тоталитар тузумдан эркин ва озод тузумга ўтиш шароитида яшамоқдамиз. Шу даврда мақсадимиз аниқ бўлиши керак. Мақсадга пухта ишланган мафкура асосида етишиш мумкин.

3. Ёшларимизни қандай ғоя негизида тарбиялаймиз, қандай мафкура ва тафаккур улар учун қурол бўлиб хизмат қиласиди?

4. Ҳеч қандай ғоявий бўшлиқقا йўл қўймаслигимиз керак. Энг таъсирчан кураш аввало, мафкура майдонларида олиб борилмоқда. Лекин ҳали суюги қотмаган ёшларимиз сохта ғоялар орқасидан эргашиб кетмоқда.

5. Миллий ғоя миллатнинг ўзлигини англашга, қадриятларни тиклашга хизмат қилмоғи керак

6. Миллий мафкурамиз: а) миллий қадриятларга ва б) умуминсоний қадриятларга таяниши зарур.

7. Миллий мафкура ҳеч қандай шаклда давлат мафкураси мақомига құтарили маслиги керак.

“Фояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатта қарши маърифат билан курашиш, олишиш мүмкін.” Озод бўлсанг озод бўл, эркин бўлсанг эркин бўл, мустақил бўлсанг мустақил бўл. Ўзбек миллати оққўнгил миллат. Миллий мафкура ўзликни англашга хизмат қиласи. Ўзликни англаш ўз тарихини билишдир. Тарихини билиш насл-насабини англашдир. Миллий ғоя бирлаштирувчи куч, қанот бўлиши шарт.

1. Умумисоний қадриятлар устуворлиги - барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, инсониятнинг умумий манфаатига мос келувчи моддий ва маданий ҳодисалар, мезонлар, қадрли жиҳатларнинг устувор бўлишига таянган ғоялар асосидаги фаолият қадриятлардир. Ҳар бир одам жинси, ирқи, миллати, ёши, касби, эътиқодидан қатъий назар авваламбор башар фарзанди, инсондир. Шу умумий моҳият барча одамлар, миллатлар учун бирдай аҳамиятли ва қадрли бўлган предмет, ҳодиса, жараён, муносабатларни фарқлашга имкон беради.

Умумисоний қадриятлар инсоният тарихининг яхлитлигини ифода-лайди, у даврлар ўтиши ва ижтимоий ҳаётнинг ўзгариши билан бир қаторда такомиллашиб, ривожланиб, тобора кўпроқ халқларни, миллатларни, инсонларни яқинлаштирувчи, бирлаштирувчи ва камол топтирувчи кучга айланиб боради.

Инсонпарварлик ва ижтимоий адолат, эркинлик ва озодлик, барқарорлик ва фаровонлик, эзгулик ва тараққиётга бўлган интилиш умумисоний қадритларнинг муҳим жиҳатларидир.

Умумисоний ва миллий қадриятлар узвий боғлиқ ва таъсирлашувда ўзаро бойиб боради. Умумисоний аҳамият касб этган миллий қадриятлар барча халқлар учун муҳим қадриятга айланади. Шу жиҳатдан, умумисоний қадриятлар миллий қадриятлардан мазмунан кенгdir, келиб чиқиши бўйича барча одамзодга тегишлидир. Ҳеч бир миллатнинг бошқа халқлардан ажралган ҳолда ривожлана олмаслиги, айниқса, ҳозирги даврда бирор халқнинг якка ўзи жаҳон цивилизациясидан алоҳида ҳолда тараққий этмаслиги маълум.

Умумисонийлик миллий ва шахсий қадриятлар орқали намоён бўлади. Умумисонийликнинг устуворлиги - бу, ҳар бир инсон баҳтли-саодатли, озод ва эркин бўлиши, жамиятда амалга оширилаётган барча ишлар, ўзгариш ва ислоҳотлар инсон манбаатларига хизмат қилиши лозим, деган қарашга асосланади. Ана шу сабабдан ҳам, инсон эркинлиги, унинг ҳақ-хуқуқларини таъминлаш, қонун устуворлиги, демократия, фикрлар ранг-баранглиги ва ижтимоий плюрализмага эришиш умумисоний қадриятлар устуворлигига амал қилиш сифатида қаралмоқда. Бугунги кунда жаҳон давлатларнинг ички ва ташқи сиёсатида ана шу тамойилларга амал қилиниши - умумисонийликнинг устуворлиги ғоясига таяниш, бу ғояни амалга ошириш сифатида баҳоланмоқда.

Ҳар бир миллатнинг мавқеи унинг инсоният тараққиётига қўшган хиссаси билан ўлчанади. Миллий ва умумисоний қадриятларни қарама-

қарши қўйиш миллий худбинлик ёки халқаро низоларга олиб келиши, натижада, бутун инсоният цивилизацияси ривожига тўсиқ бўлиши мумкин. Шунинг учун, умуминсоний аҳамият касб этган қадриятларни қаерда ва қачон шаклланган, қандай миллат вакиллари яратганидан қатъий назар эҳтиром билан тан олиш ҳамда қабул этиш тараққиётга хизмат қиласди. Мустақил республикамизда миллий ва умуминсоний қадриятлар муштараклигига, ҳалқимизнинг жаҳон ҳамжамияти билан бирга ривожланиш йўлидан боришига алоҳида эътибор берилаётгани ҳам шундан.

Демак, миллий истиқбол ғояси қўйидаги умуминсоний қадриятларни эътироф этади ва ўзига сингдириб олади:

1. Қонун устуворлиги.
2. Инсоннинг асосий хуқуқ ва эркинликларини таъминлаш.
3. Турли миллат вакилларини, уларнинг маданиятини ва қадриятларини ҳурмат қилиш, улар билан ҳамкорлик қилиш, дўстлик ва яхши қўшничилик.
4. Динлааро бағрикенглик.
5. Дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик.
6. Турли ҳалқларнинг илфор тажрибасини, инсоният маданияти ютуқларини ўрганиш ва эгаллаб олиш.
7. Инсон - энг олий қадрият.
8. Ватан - энг олий қадрият ва ҳ.к.

2. Миллий қадриятлар - миллат учун муҳим аҳамият касб этадиган, этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ бўлган қадриятлар шакллидир. Дунёда ўзига хос қадриятлари бўлмаган миллат йўқ. Миллий қадриятлар миллатнинг тарихи, яшаш тарзи, маънавияти ҳамда маданияти билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Ўзбекистон мустақилликка эришиши туфайли миллий қадриятларга эътибор кучайди. Зоро, миллий қадриятлар мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлайдиган маънавий асослардан бири. Ҳалқимизнинг асрлардан-асрларга мерос тарзида келаётган миллий қадриятлари узоқ тарихий жараёнда шаклланган. Улар она юртга эҳтиром, авлодлар хотирасига садоқат, катталарга ҳурмат, ҳаё, андиша каби хусусиятларнинг устуворлиги, бошқа ҳалқларнига ўхшамайдиган урф-одатлар, расм-руsumлар, маросимлар ва анъаналар билан тавсифланади.

Маълумки, қадриятлар муайян шароитларда шаклланади. Шу сабабли улар маҳаллий, миллий, минтақавий шакллар ва умуминсоний шакл мазмунда мавжуд бўлади. Маҳаллий қадриятларнинг энг етуклари ва миллий манфаатларга, мослари аста-секин сараланиб, умуммиллий даражага кўтарилади. Миллий муҳит қадриятларни яратиш ва саралашнинг асосий манбаидир: у миллий қадриятларнинг энг яхшиларини вояга етказиб, жаҳон миқёсига олиб чиқади.

Миллий қадриятлар қўйидагилардан иборат:

1. Ҳалқимиз ҳаётида жамоа бўлиб яшаш руҳининг устуворлиги.
2. Ҳалқ онгига устувор бўлган фикр - дўст ва яхши қўшни бўлиб, тинчлик ва тотувлиқда, яқиндан ҳамкорликда яшаш.

3. Оила, маҳалла, эл - юрт, Ватан тушунчаларини муқаддас билиш.
4. Ота-она, маҳалла жамоаларига, раҳбарларга юксак ҳурмат - эътибор, бутун жамиятни ҳурмат қилиш.
5. Миллатнинг ўлмас руҳи, миллат маънавиятининг ҳаётбахш манбаи сифатида она тилига муҳаббат, уни севиш.
6. Катталарга - ҳурмат-эҳтиром, кичикларга иззат, ҳурмат, деган эътиқодга амал қилиш.
7. Аёл зотига эҳтиром яъни, муҳаббат, гўзаллик ва нафосат тимсоли, абадий ҳаёт рамзи бўлган аёлни қадрлаш.
8. Сабр-тоқат, ва меҳнатсеварлик.
9. Ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

Демак, ўзбек халқининг миллий хусусиятларида:

- 1. Оила - муқаддас тушунча.** Оила қуриш - ўта масъулиятли иш. «Оила - эскилик унсури эмас». У муқаддас, оиласда миллат келажаги мужассам. Ёшларни тарбиялашда, камолга етказиш, илм-хунар бериш, уйли-жойли қилиш - аксарият оиласарнинг энг олий мақсадидир...
- 2. Маҳалла** - ўз-ўзини бошқаришнинг ўзбек халқи яратган энг катта ютуғи, оқилона шаклидир. Маҳалла - тарбия маскани, ҳар бир оиласга таянч ва суюнч эканлиги кўпчиликка аён.
- 3. Қўни-қўшиничилик муносабатлари** узоқ тарихга эга бўлиб, асрлар давомида бу борада муайян қадриятлар шаклланган. «Ён қўшним - жон қўшним», «Ховли олма - қўшни ол», «Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни афзал» ва ҳ.к.
- 4. Кексаларга ҳурмат** - инсон ҳаётий тажрибаси давомида шакл-ланган қадрият. Жонли табиатда ҳаёт учун кураш қонунияти мавжуд. Насл қолдириш, яги авлодга меҳр қўйиш, уни оёққа турғазиши жон фидо қилиш ҳоллари аксарият ҳайвонларда кузатилади. Аммо, қарияларни эъзозлаш, кексаларга эҳтиром, меҳр-мурувват кўрсатиш - инсоний фазилатдир. Буларсиз миллий ғоямизни тасаввур эта олмаймиз. «Кексани қопда сакла, ўлигини ҳафта сақла»...

- 5. Аёл зотига эҳтиром** - инсониятнинг ярмидан қўпини ташкил этадиган хотин-қизларга бўлган муносабатнинг энг юқори чўққисидир. Демократиянинг энг муҳим ютуғи - ҳар икки жинснинг тенг ҳуқуқли ва эркин бўлишини таъминлашдир...

- 6. Онага бўлган ҳурмат ва садоқат** - энг олий қадриятдир. Шунинг учун Ватангга, миллий тилга нисбат берилганда она номи қўшилади. Миллий истиқлол ғояси оналар учун, жамиятдаги барча аёллар учун фаровон ҳаёт, гўзал турмуш яратишни мақсад қилиб, хотин-қизларнинг эркинлиги ва ўз қадр-қимматини англаб этишига, ўз салоҳият ва имкониятларини юзага чиқаришга шароит яратишни бош ғоясида мужассамлаштирган.

Демак, миллий қадриятлар инсоннинг инсон сифатида ўзини англаши, ўз-ўзини ҳимоя қила олиши, эришган зафар йўли ва мағлубиятлари, ситамли дамларининг ёдномаларидир.

Миллий анъаналар - миллий қадриятларнинг бир бўлаги бўлиб, у миллат ҳаётининг турли соҳаларида намоён бўладиган тушунчалар, белгилар,

хусусиятлар, фаолият турлари, одатлар ва ислоҳотларнинг авлоддан - авлодга ўтиш ҳамда мерос бўлиб қолиш тарзи.

Мустақиллик йилларида анъаналарга айланиб бораётган байрамлар ҳам мавжуд:

- 1 январь - Янги йил.
- 8 март - Халқаро хотин - қизлар куни.
- 21 март - Наврӯз байрами.
- 9 май - Хотира ва қадрлаш куни.
- 31 август - Қатағон курбонлари шаҳидлари куни.
- 1 сентябрь - Мустақиллик куни.
- 1 октябрь - Ўқитувчилар ва мураббийлар куни.
- 8 декабрь - Конституция куни.
- «Рамазон ҳайит»и (ИЙД ал-фитр).
- «Курбон ҳайит»и (ИЙД ал - АДҲА).

Ўрта Осиё ҳалқлари тарихи билан боғлиқ миллий байрамлар ҳам бор: Мустақиллик байрами, Наврӯз, Мехрён, Бойчечак, Гул сайли ва бошқаларни нишонлаш анъанага айланиб бормоқда.

Миллий маънавий қадриятларни бойитишда миллий гоянинг аҳамияти. Миллий ғоя маънавиятга таяниши, ундан ҳаёт ва озуқа олиши билан бирга, маънавий-рухий ҳаётга ҳам ижобий таъсир ўтказади. Миллий ғоя қадриятларни янада юксалтириш, уларни одамларнинг онги ва қалбига сингдириш, истиқлол ва истиқболга хизмат қилмайдиган жиҳатларини бартараф этиш вазифаларини ҳам амалга оширади. Маънавий ҳаётдаги беҳисоб ҳодисалани, қадрият ва неъматларни ҳалқ манфаатлари ва эътиқоди нуқтаи назаридан баҳолаш - миллий ғоя мезонлари билан ўлчанади.

Миллий ғоя даставвал, ҳар бир инсон учун энг яқин бўлган оиласидар муносабатлар - ота-она ва фарзандлар, ака-ука ва опа-сингил, қариндош-урұғлар орасидаги алоқаларни юксак маънавий қадриятлар асосига қуришни тақозо этади. Бетакрор ва буюк қадрият - маҳалланинг ҳурмати ва эътиборини, унинг ўз-ўзини бошқаришдаги ролини ошириш ҳам миллий гоянинг муҳим вазифасидир.

Миллий ғояга садоқат - юксак ватанпарварликда, мустақилликни мустаҳкамлаш ва Ватан равнақини таъминлашга шахсий ҳисса қўшиш истагида намоён бўлади. Дунёдаги ҳамма ҳалқларда ҳам меҳмоннаввозлик миқёси ва меъёри мавжуд, лекин у ҳар бир ҳалқда турли характерга эга.

Маросимлар, урф-одат ва анъаналар ҳар бир ҳалқнинг бетакрор бойлиги, меросидир. Инсоннинг ҳаёти, у туғилганидан бошлаб, вафот этгунга қадар турли маросимлар доирасида ўтади. Маросимчилик миллатнинг ўзига хослиги ва тарихий тажрибасини сақлаш ва анъаналарни келажакка етказиш воситасидир.

Миллий маънавий қадриятлар минг йиллар давомида шаклланган, тарих синовларига дош бериб неча-неча авлодлардан ўтиб келаётган маънавий бойлик эканлиги, шубҳасиз. Лекин бу бойликлар ўз-ўзидан ва осонликча қадриятга айланмайди. Том маънодаги қадрият мақомини олиш учун булар

одамлар ва ижтимоий гурухларнинг ички дунёси ва турмуш тарзига сингиши, фаолиятини йўлга солиш ва баҳолаш мезонига айланиши керак.

Умуман, миллий маънавий қадриятлар ижтимоий ҳаётнинг ва маънавий борлиғимизнинг муҳим ва серқирра соҳаси бўлиб, инсон ва жамият камолотида муҳим аҳамият касб этади. Миллий қадриятлар муттасил ривожланиб, такомиллашиб боради. Буларнинг ижтимоий гурухлар ва алоҳида шахслар томонидан ўзлаштирилиши таълим ва тарбияни талаб қиласди.

Анъанавий маданият ва «миллий-маънавий қадриятлар»ни эскича инкор этишнинг миллий ғояга зидлиги. «Анъана» - ўтмишнинг қеажакка мерос қоладиган, авлоддан авлодга ўтадиган, жамият ҳаётининг турли соҳаларида намоён бўладиган моддий ва маънавий қадрият. «Маданият» (араб. «мадина» ва «ият» - шаҳарга оид таълим-тарбия кўрганлик) - турлича талқин этиладиган, мураккаб ва кўп маъноли тушунча. Анъанавий маданият манбаи абадий эмас, ижтимоий муҳитлар, жараёнлар, сиёсатлар натижасида ўзгариб боради. Анъанавий маданиятнинг жамият ҳаётидаги ўрнини белгилаб олишда тарихий тараққиёт босқичи таъсирида ўзгариб борган анъана, урф-одат, моддий ва маънавий бойликларга янгича мезонлар орқали ёндашмоқ керак. Халқимиз тарихида ана шундай «анъанавий маданият»ни саралаш босқичлари З та тарихий даврни босиб ўтган.

1. «Анъанавий маданият»нинг биринчи саралаш даври ибтидоий мифологик таъсиrlар остида шаклланган анъналар, қадриятларга янгича мезон орқали баҳо бериш даври.

2. Ислом қадриятлари мезонининг қарор топиши билан боғлиқ бўлган анъанавий маданият.

3. Дунёвий фанлар таъсири остида шаклланган ҳозирги замон анъанавий маданиятлари.

Бу босқичларнинг ҳар бир даври ҳақида қисқача тўхталамиз.

1. «*Анъанавий маданият*»нинг биринчи саралаш даври эрамиздан олдинги икки минг йилликнинг сўнгти чораги ва биринчи минг йиллик бошларига тўғри келади. Бу давр жамият барча томонларининг ўсиши ва ўзгаришига асос бўлган янгича ижтимоий муносабат, мезонларнинг қарор топиши билан боғлиқ. Бу давр ижтимоий-сиёсий ўзгаришларга мос келадиган, анъанавий қадриятлар мезони ҳисобланган «Авесто» ёзма ёдгорлиги билан узвий боғлиқ. Бу даврда нисбатан тор доирадаги ҳудудлар, уруғ ва қабилалар манфаатларига мос келган қадриятлар мезони ўрнига кенг доирадаги ҳудудлар ва элатлар муштарак манфаатларининг изчил ифодаси бўлиб, ибтидоий кўп худолик (полетеистик) тасавурлар ўрнига якка худолик (монотеистик) тасавурларнинг қарор топа бошлаганligини кўрамиз. Мазкур жараённинг илк босқичларида нисбатан кенгроқ ҳудудларда истиқомат қилув-чи уруғ ва қабилаларнинг умумий манфаатларини ифода этувчи образларнинг яратилишига кучли эҳтиёж сезилган.

Қабилалар ўртасида умумэътироф этилган дастлабки образ «Ҳамма нарсани кўриб турувчи, ҳамма нарсадан хабардор, минг кўзли ва минг қулоғи

бор, қабилалар ўртасидаги келишилган шартнома талабларининг бажарилишини қаттиқ назорат қилувчи адолат тарозисини қўлида тутган қуёш тимсолидаги «митра» бўлиб шаклланди.

Умуман, ўша давр учун ўта муҳим бўлган нарса қабилалар ўртасидаги умумий анъанавий ахлоқий нормаларни қарор топтириш ва унга изчил амал қилиш зарурий эҳтиёжга аланади. Чунки Иртиш-Урол ҳудудларидаги юзлаб қабилалар ўртасида умумий келишув (шартнома)лар тузилиб, унга қатъий риоя қилмасдан туриб, табиатнинг инжиқликларига биргаликда (ҳамжиҳатликда) кураш олиб бориш, бошқа ҳудуд қабилаларидан ўз ҳудудларини химоя қилишининг имкони йўқ эди.

«Авесто» таълимотидаги анъанавий қадриятлар мезони тўла соф диний-мифологик мазмун билан чекланиб қолмасдан, балки шу билан бирга ижтимоий муҳит талабларини ҳам, табиий ҳодисаларни ўрганиш асосида вужудга келган билимларга ҳам суюнадиган дунёвий ҳарактерга эгалиги билан ажralиб туради. Масалан, ёвуз дев Ахримон одамларга даҳшат уругини сочиш учун ўн минг турдаги касалликларни юборади. Унга қарши эзгулик тангриси Ахура Мазда 9999 та касалликнинг давосини табиатдаги нарса-ҳодисалар (жонсиз, тирик ва ўсимликлар) дунёсининг хоссалари, сифатлари кўринишда одамлар учун яратади. Одамлар табиатни чуқур ўрганишлари орқали мазкур шифобахш хосса ва сифатларни ажратиб олиб, ўз дардларига шифо топган-лар. Энг муҳими, табиатни ўрганиш орқали ортирилган билимлар қадрият даражасига кўтарилиган. Шундан бўлса керак, Оташпастлар қадимда, ҳатто ўрта асрларда ҳам 3 та нарса билан машҳур бўлганлар: 1) сеҳргарлик; 2) табобат илмида; 3) виночилик билан шуҳрат қозонганлар. Бу фазилат-ларнинг учаласи асосида ҳам табиатни чуқур ўрганиш ётганлигини кўрамиз.

2. Анъанавий қадриятларни саралашнинг иккинчи даври Ислом динининг тарқалиши билан боғлиқ. Ҳар қандай ғоялар тизими ўз даври жамиятининг ижтимоий талаблари асосида вужудга келиб ижтимоий тараққиётнинг кейинги давр ижтимоий муҳит талабларига жавоб беролмай қолиши бу ҳеч муболағасиз ижтимоий қонуниятдир. Инсониятга ва унинг кейинги тараққиётини янги-янги мезонлар билан таъминлаган ёзма ёдгорлигидаги залворли ғоялар жамиятнинг тўлақонли кейинги тараққиёти учун ягона мезон бўла олмай қолди.

Ислом дини Шарқ маънавиятидининг кейинги такомиллашуви учун ўта қатъий белгиланган талаблар ва унинг муваффақиятли ечими учун янги-янги мезонлари билан дунё саҳнасига кўтарилиди. Бу даврга келиб, мавжуд ижтимоий тизимнинг ўзгариши билан боғлиқ ҳолда ўтмиш анъанавий қадриятларига янгича мезонлар орқали баҳо бериш ва саралаш даври бошланди. Масалан, Оташпастликдаги ўлган мурданинг суюгини этидан тозалаш жараёни билан боғлиқ даҳшатли манзаралар, никоҳ, оила ва мулкий ворислик ва бошқа кўплаган жиҳатлар билан боғлиқ анъаналарни қайта кўриб чиқиши тарихий эҳтиёжга айланган эди. Ҳудди ана шу ва шунга ўхшаш тарихий эҳтиёжларни қониктира оладиган мафкура бўлиб Ислом ғоялари тарих саҳнасига кўтарилиди.

Шарқ халқлари тафаккури Ислом ғоялари томонидан эгалланиши дунёни англашнинг алоҳида жараёнини вужудга келтирди. Ислом идеаллари ва категориялари ҳамда уларнинг мазмуни диний характерга эга бўлиб, ўзидан олдинги диний-мифологик қарашларга нисбатан ҳам ўта ғайри табиийлиги ҳамда бир томонламалиги билан ажралиб туради. Ўзида минтақавий ва жаҳон динлари тажрибасини ўзлаштириб олган бу дин жамиятнинг барча томонлари ва мусулмонларнинг ички дунёсини ҳам эгаллаб олиб, уларга ўз эътиқод талабларини тикиштираси эди.

Мусулмонлар учун ислом идеаллари асосида яратилган образлар орқали дунёни идрок этишдан бошқа ҳар қандай ўзгача қарашларга ён бермаслиги билан ҳам бу дин фарқланади. Ислом ривожланган ўрта аср жамиятларининг талабларига мослашган ва ҳар қандай муаммоларнинг ечимини топа олган ғоялар тизими бўлиб қарор топди. Лекин Ислом идеаллари ва мезонлари янги давр жамиятларининг талабларига жавоб беролмай қолди. Чунки жамият тараққиётини таъминловчи ҳаракатлан-тирувчи кучлар ўзгарди.

Янгича ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизими қарор топа бошлиди. Бундай шароитларда ўрта асрчиликка мос қолиплар, анъанавий андозаларни янги шароитга мослаб ўзгартиришнинг уддасидан чиқишининг ўзи бўлмас эди. Бундай мослашиш асрлар мобайнида ҳақиқатнинг ягона манбаси деб ишонтирилиб келинган мезонларнинг ўзгариши исломий тасаввурлар тизимини тутиб турган асосларнинг тўғрилигига шубҳа уйғотар эди.

3. Ҳудди ана шу пайтда янги давр руҳини ўзида мужассам-лаштирган, ижтимоий тараққиёт талабларига жавоб тариқасида қарор топган дунёвий тамойиллар, тушунча ва категориялар юзага келди. Бу ғоявий таълимотга кўра улар ислом диний мазмундаги жавобларни тайёрлаб, гўё ҳозирги тараққиёт ислом учун асли янгилик бўлмасдан, балки унутилган эскилиқдан ўзга нарса эмасдир деб чиқди.

Улар янги даврга хос муаммолар ечимини ислом тамойиллари ва андозаларидан келиб чиқсан ҳолда топишга ҳаракат қилдилар. Шунинг учун ҳам дунёвий тараққиёт келтириб чиқарган ва дунёвий мазмунга эга бўлган тушунча ва категорияларга исломий мазмун бера бошлиди. «Ислом демократияси», «Ислом социализми», «Ислом тараққиёт йўли» ва шунга ўхшаш бошқа кўплаган тушунчаларнинг вужудга келиши бу ислом дунёқарашининг беқиёс имкониятларидан эмас, балки ислом янги дунё талабларига мослаша олмаётганлигидан дарак беради. Бошқача қилиб айтганда ислом янги дунё муаммоларига ҳозирги замон тараққиёти даражасига мос келадиган жавоб тополмай ожиз қолганлигини кўрсатади.

Тўғри, исломда дунёвий илмларни тарғиб қилувчи, ақлни ҳақиқат мезони деб ҳисобловчи Мўтазалийлар оқими мавжуд бўлган. Ҳатто бундай мафкура милоднинг 813-850 йиллар орасида араб халифалигининг расмий давлат мафкураси деб ҳам эълон қилинган.

Ислом учун ёт ҳисобланган фалсафа ва бошқа дунёвий илмлар ислом динининг назарий асосларини мантиқ талаблари ва қоидаларига мувофиқ мустаҳкамланишига ёрдам берди. Лекин мантиқ қонунлари ва қоидалари

эътиқод талаблари ҳамда эхтиёжларини қондиришгагина қаратилиб чекланган, бир томонлама ҳарактерга эга эди. Исломнинг дунёвийлик томони бўлган такомиллашуви шу билан барҳам топди.

Дунёвий мазмундаги «Анъанавий қадриятлар» мезони деб аталувчи З-сарабаш босқичи XVIII аср Европа (биринчи навбатда Француз) маърифат-парварлари томонидан шакллантирилди. XVI-XVII аср французлар Ренессанс деб аталадиган уйғониш даври аслида IX-XII асрларда мусулмон шарқида, хусусан Хурасан, Моварауннаҳр ва Хоразмда биринчи навбатда Мўтазалийлар таъсири остида вужудга келган. Бизда Шарқ ренессанс деб аталувчи жамиятни ташкил этувчи барча соҳалардаги ижтимоий-маданий муносабат-ларда юз берган кескин юксалиш даврининг узвий давоми деб ҳам баҳо бериш мумкин. Чунки ўша даврларда Яқин ва Ўрта Шарқ мусулмонларининг ҳаёт тарзи, яшаш маданиятлари дунёнинг бошқа минтақалари, шу жумладан Европа христиан маданиятидан ҳам юксак ривожланганлиги билан мутлақо ажралиб турди.

XI асрнинг охирларидан бошланган Салб юришлари Европаликлар учун Шарқ маданиятига тақлид қилиш, уни қизиқиб ўрганиш даврининг бошланиши деб ҳам қараш мумкин. Европаликлар Шарқона муаммо маданияти, қадимги Юнон ва Рим маданиятларининг таркибий қисми бўлган, ҳозирда эса Европада унутилган ювениш, тозалик гигиена маданияти билан турк ҳаммомлари орқали таниша бошлади. Ғарб дастлаб илк бор ял-ял ёниб турган гиламлар билан, сўнгра шахмат ўйини билан бевосита Шарқ маданияти орқали яқиндан таниша бошлади.

Европаликлар учун ҳар томонлама ибрат намунасига айланган мусулмон шарқ маданияти таркиби бир вақтлар Юнон ва Рим маданиятига хос бўлган элементларни ғарб яна қайтадан ўзлаштириб олишга киришди. Мусулмон задоганлари оиласаридағи ўта нозик муносабатлар ва ислом динидаги кибор оиласарда аёлларга берилган ҳукуқ ва эркинликларни католик черковига қарам христианлар ҳатто орзу ҳам қила олмаганлар.

Бироқ бир нарсага алоҳида урғу бериш лозим, у ҳам бўлса Европа Шарқ халқлари маданияти ва маънавиятига фақат ҳавас қилиш билан чекланиб қолмади. У энди Шарқ маънавияти ютуқларини ўзлаштириб олиш билан жиддий шуғуллана бошлади. Европаликлар мусулмон шарқ маданиятидан анча орқада қолиб кетганлигини илк бора англаб етган эдилар.

Сукрот, Афлатун ва Арастулардан бошланган дунёни билишда рационал ақлнинг ҳал қилувчи роли тўғрисидаги рационализм Форобий, Ибн Сино ва Ибн Рўшт изходлари орқали Европага кенг тарқалиши натижаси ўлароқ европаликларда олдин анъана тусиға кирган дунёни Инжил дормалари орқали идрок этишларига барҳам берди. Эндиликда теварак-атрофдаги нарса-ҳодисаларга мантиқ талаблари ва қоидалари орқали қарашга бўлган интилишнинг кучайишига сабаб бўлган эди.

XVIII аср Француз маърифатпарварлари эса табиий ва ижтимоий ҳодисаларни ўрганишда диний дунёқарашдан фойдаланишни бутунлай ман қилиш ва ҳатто черковни давлат сиёсатидан, умуман маориф ва тарбия масалаларидан ажратиш зарур деб чиқдилар. Худди ўша даврларда жамият

ва давлат, умуман ижтимоий ҳаётнинг дунёвий тараққиёт йўли тўғрисидаги таълимотлар етилиб кела бошлади. Ўша даврнинг йирик маърифатпарвар мутафаккирларидан Волтер, Ж.Ж.Руссо, Д.Дидро ва бошқаларни кўрсатиб ўтишимиз мумкин.

Улар Европа маданияти асосида христианлик дунёқараши, маросим ва урф-одатлари, ахлоқ нормалари ва ҳ.к.лар ётишини билар эдилар. Лекин христианлик дунёқараши жамиятнинг кейинги тараққиётини таъминлашга қодир бўлмай қолган, аксинча тараққиёт тўсиқ кучга айланганлигини фош қилиб христианлик инсоният (Европа)нинг кейинги тараққиёти олдида жаҳилликдан ўзга нарса эмас, деб чиқдилар.

Мазкур мутафаккирлар томонидан гуманизм ғояларининг ишлаб чиқилиши «Бутунжаҳон инсон ҳукуқлари деклорацияси»нинг моддалари учун асос бўлиб хизмат қилди. Ж.Ж.Руссо томонидан «Ижтимоий шартномалар» китоби (таълимоти)нинг яратилиши Европада христиан қадриятлари орқали-гина ижтимоий ҳодисаларга баҳо берив, одатланган жамоатчилик учун инқилобий дунёқараш бўлиб хизмат қилди.

Дунёвий тараққиёт йўли ўз ичига асосан: 1) дунёвий фан ютуқлари; 2) гуманизм тамойилларига; 3) ижтимоий талаблар асосида шаклланган анъанавий ахлоқ нормаларига риоя қилишни ва ҳоказоларни қамраб олади.

Анъанавий маданият қадриятларининг 3 та шакли мавжуд:

- 1.Элитар маданият
- 2.Халқ маданияти
- 3.Оммавий маданият

1. Элитар маданият - (Француз, энг сара) - ҳар қандай ижтимоий тузилманинг бошқарув, маданият, фанни ривожлантириш функцияларини амалга оширувчи олий имтиёзли қатлам маданиятидир. Элита ҳақидаги назариялар даставалл Платон, Ницше ғоявий қарашларида баён қилинган бўлиб тизимли бир кўринишга XX аср бошларида В.Перетто, Г.Моска, Михельс таълимоти туфайли юзага келди.

Ҳозирги Farb социологиясида элита турли хил қўринишларга кўра олиб қаралади. Бунда элита ҳокимиятга йўналган, сиёсий жиҳатдан энг фаол одамлар (Моска), жамиятда энг кўп обрӯ, мақом, бойликка эга бўлган, оммага нисбатан ақлий ва ахлоқий устунликка эга одамлар (Х.Ортега-И.Гассет), жамиятнинг ноижодий кўпчилигидан фарқ қилувчи қисми (Тоинб), энг малакали мутахассислар, менежерлар ва бошқарув тизимидағи олий хизматчилар (технологик детерминизм) каби изоҳланади. Ҳозирги замон социологияси элита назарияси Миллс, Рисмен, Белл қарашларида ўз ифодасини топган.

Киборлар (элита) маданияти билан боғлиқ бўлган қадриятлар эса - жамиятнинг имтиёзли табақалари учун шакллантириладиган, «санъат санъат учун» қоидасига асосланган маданият (масалан, нафис санъат, мумтоз мусиқа, фақат киборларгина мутолаа қиласидаган бадиий адабиёт). Одатда киборлар маданияти намуналари оддий одамлар учун мураккаб бўлади ва уларни кўпроқ мақомга эга бўлган тоифа вакиллари истеъмол қиласидилар.

2. Халқ маданияти - маҳсус тайёргарлиги бўлмаган шахслар томонидан бунёд бўлган маданият қадриятлариdir. Халқ ижодининг муаллифлари, одатда номаълумдир. Жумладан, афсоналар, эртаклар, достонлар («Гўрўғли», «Алпомиш» ва ҳ.к.), халқ ўйинлари, куй-қўшиқлари (лапарлар) ва бошқа. Ижросига кўра халқ маданияти элементлари якка (масалан, баҳшилар), гурухий (қўшиқ ёки ўйин ижроси) ёки оммавий (масалан, сайиллар, халқ байрамлари) кўринишга эга бўлиши мумкин.

3. Оммавий маданият - XX аср ўрталарида оммавий мулоқот ва ахборот воситаларининг жамият ҳаётига чуқур кириб бориши ва барча ижтимоий гурухлар учун етарли бўлиши натижасида шаклланган ва моҳияттан барча ёшдаги аҳоли учун тушунарли бўлган маданият намуналари (оммавий эстрада мусиқаси, цирк ва ҳ.к.) қадриятлариdir.

Оммавий маданият одатда киборлар ёки халқ маданият қадриятларига нисбатан камроқ бадиий қадрга эга ва у оммавий истеъмолга мўлжаллаб маданий қадриятларни ишлаб чиқишини ифодалайди ҳамда у индустрисал жамиятларга хосдир. Оммавий маданият барча одамларга қаратилган бўлиб, муттасил равишда кундалик ҳаёт учун ишлаб чиқилади ва оммавий муомала воситалари фаолиятида ёрқин намоён бўлади.

Бундан ташқари маданий қадриятларнинг 2 хили мавжуд:

1. Субмаданият.
2. Контрмаданият.

1. Субмаданият - (лот. атрофида, остида ва маданият) - ҳар бир ижтимоий гурух ва авлодга хос бўлган, жамиятдаги ҳукмрон маданиятдан фарқланувчи маданият олами (масалан, ёшлар субмаданияти, миллий гурухлар, қариялар, жиноий гурухлар субмаданиялари ва ҳ.к.). Субмаданият ҳукмрон маданиятдан тили, кийиниши, одатлар ва бошқа жиҳатлари билан фарқланади. Ёлғиз одамлар, спорт билан шуғулланувчилар, тиланчилар, ўғрилар, кар-соқовлар ва бошқа ўз маданиятига эгадирлар. Турли ижтимоий табақа вакиллари фарзандлари ҳам ўзаро фарқланадилар - улар турли мактабга қатнайдилар, турли китоблар ўқишиди ва ҳ.к.

2. Контрмаданият - қарама-қаршилик асосида ривожланадиган ва унга жавоб тариқасида юзага келадиган маданият қадриятлариdir.

Маданият динамикасида а) макондаги маданият; б) замондаги маданиятлар ҳам мавжуд.

Маконий муносабатлар: а) мавжуд воқеаларнинг тартибини; б) моддий объектларнинг кўламини ифодалайди.

Замоний муносабатлар: а) алмаштирувчи воқеаларнинг тартибидан; б) уларнинг узунлигидан иборатдир.

Материалистлар: макон ва замонни онгдан ташқарида, онгга боғлиқмас, оламда содир бўладиган процесслар макон ва замонда юз беради деб ҳисобловчилар.

Идеалистлар: маконий-замоний муносабатлар онгга, абсоют идеяга, оламдан устун турувчи онгга боғлиқ, деб тушуниради.

XX аср тасаввурига кўра макон: З ўлчовли континуумни ташкил қиласи:

замон: 1 ўлчовга эга. Улар биргаликда ягона 4 ўлчовли континуумни ташкил қиласи.

Шу боисдан ҳам бугунги кунда анъанавий маданият ва миллий-маънавий қадриятларга фақат эскилик сарқити деб қарамаслик лозим. Буларни тўғри англамаслик, ёки миллий-маънавий қадриятларга эскича ёндашиш биринчидан, миллий қадриятларни тўғри англашда худбинлик (синфий эгоизм) ҳодисасини келтириб чиқариши мумкин. Иккинчидан, Берtran Рассел томонидан илгари сурилган ижтимоий муносабатларда энг аввало умуминсоний манфаатлар устуворлигини эътироф этиш ҳам миллий нигилизм (яъни, миллат ҳақ-хукуқларининг поймол қилинишига олиб келувчи сиёсий йўналиш) ҳодисасини келтириб чиқариши мумкин.

Миллий қадриятларни инкор этишининг миллий гояга зидлиги. Миллий қадриятлар баъзилари ўтмиш мустабид тузум шароитида тазиик ва таҳқирга учраган, уларга «эскилик сарқити», «ўтмишнинг қодифи» деган тамғалар босилган эди. Хатто, болани бешикка белаш, исириқ тутатиш, махси-кавуш кийиш, оёқни сандалда иссиқ тутиш каби беғубор одатлар ҳам шу таҳқирдан четда қолмаган.

Мустамлакачилик сиёсати соҳта қадриятлар, бегона таомилларни зўрлаб киритишига уринди. Халқимизнинг руҳи ва табиатига зид бўлган - ичкилиkbоззлик ва гиёхвандлик, беҳаёлик ва андишасизлик иллатлари илдиз ота бошлаган эди. Миллий маънавий қадриятларни ҳимоя қилиш миллатчилик деб баҳоланди.

Ўзбекистон мустақиллиги маънавий қадриятларни юксалтириш учун мустаҳкам пойdevor яратди. Миллий истиқлол ғояси бу қадриятларни тиклашни янада юқори босқичга кўтаришига хизмат қиласи.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Отабоболаримиздан қолган эзгу удумга мувофиқ, кексаларга ҳурмат, кичикларга иззат кўрсатишдек ноёб инсоний қадриятларни янги мазмун ва амалий ишлар билан бойитиш ва мустаҳкамлаш зурур», деб таъкидлаган эди. Шу боисдан ҳам «Анъанавий қадриятлар»ни йўқ қилиб тараққиётга эришиш мумкин деган ғоя хавфлидир.

«Нур борки - соя бор» деганлариdek, ўз фарзандлик ёки ота-оналиқ бурчларини унутаётган, муқаддас миллий қадриятларимизни оёқ ости қилаётган айrim кимсалар баъзан учраб турибди. Ўзларини дунёга келтирган оталари ё волидаларини «Қариялар уйи»га жойлайдиган, фарзандларини «тириқ етим» қилиб, «Мехрибонлик уйи»га ташлаб кетадиган кимсалар нафақат миллий ор-номус, оддий инсоф ва виждон, умуман, одамгарчилик йўқлиги миллий қадриятларимизга зид бўлган ачинарли ҳол.

Миллий ғоя руҳига ёт бўлган салбий хислатлардан бири - **боқимандалик, лоқайдлик** иллатлари кишиларнинг ғайратини, ташаббусини бўғиб келган салбий одатлар ўтмиш тузумдан мерос бўлиб ўтди ва ҳозир ҳам айrim кишиларнинг фаолиятига салбий таъсирини ўтказиб келмоқда.

Мустабид тузимда мунофиқликка асосланган, якка ҳукмронликни даъво қилган расмий мафкура реал ҳаётни, одамларнинг хис-туйғулари ва орзунитилишларини акс эттиrmай қўйган эди. Ижтимоий онгдаги бу тузилиш

натижасида одамларда ички норозилик ортди. Айримлар эса бу сохта ғояга ишонар эди.

Миллий мафкурунинг муҳим вазифаси - келажакка комил ишонч, эркин ва фаровон ҳаётга умид ҳиссини тарбиялашдир. Халқимиз азалдан

ноумидликни, руҳий тушкунликни қоралабликни, руҳий тушкунликни қоралаббўлгани каби, миллий маросимчиликни ҳозирги замон руҳига мос равишда таҳлил ва таҳрир қилиш зарурати, миллий ғояга мувофиқ тарзда ривожлантириш масъулияти вужудга келди. Масалан, тўй ва маракалардаги ортиқча исрофгарчиликка, ким ўзарликка чек қўйиш, бу маросимларни маънавиятга хизмат қиласидиган даражада файзли, фаровон-ликни таъминлайдиган даражада камхарж қилиб ўтказиш, унинг миллий қадриятларимизга мос бўлиши лозимлиги Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиининг Фармонида (1998) ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилган эди.

Умумбашарий қадриятлар - моҳият эътибори билан аксарият халқлар эътиқод ва ҳурмат қиласидиган, аммо генезиси (келиб чиқиши)га кўра бир ёки бир қанча миллатлар ҳаётидан олинган, умумэътироф этилган тамойиллар эканлиги, шубҳасиз.

Муайян миллий муҳитда амал қилганлиги учун ҳам умумбашарий қадриятларда маълум даражада миллийлик либоси сақланиб қолади. Масалан, қонун устуворлиги Миллий ғоянингумуминсоний тамойили деб эътироф этилган. Ҳуқуқий демократик жамият барпо этаётган Ўзбекистон учун бу тамойилни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари ва аҳолининг барча қатламлари онги ва фаолиятига таъсирили мафкуравий воситалар орқали сингдириш ҳозирги даврнинг энг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўзбекистонда истиқомат қилаётган кўп миллатли халққа хос бўлган миллий қадрият - бағрикенглик, ўзаро аҳиллик, маданий-маърифий яқинликдир. Халқимиз шовинизм ва агрессив миллатчиликнинг, мутаассиблик, жаҳолат ва ақидапарастликнинг ҳар қандай қўринишларини қатъиян инкор этади, буларнинг тараққиёт ва барқарорлик, маънавият ва маърифат учун хавфини чуқур англайди.

Маънавиятни юксалтиришда миллий ғоянинг аҳамияти. Миллий ғоя халқнинг кўнглидаги орзу-умидларни, мақсад ва интилишларини назарий тарзда ифода этади. Миллий ғоя мавзуси баланд-парвоз мавхум орзулар эмас. У ҳар бир инсон, жамият олдида турган мақсадлар ифодасидир.

Миллатнинг туб манфаатлари, унинг ўз ўтмишига берган баҳоси ва келажакка ишончи миллий ғояда ўз аксини топади. Юксак маънавиятга, покиза ахлоққа, демократия тамойилларига таянган миллий ғоялар жамиятни ривожланишга етаклайди. Миллий ғоя мустақилликни мустаҳкамлаш, қадриятларни юксалтириш омили ва мезонидир.

Мехнатсеварлик - ҳам шахсий, ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадриятга айланган. Миллий истиқлол ғояси бу қадриятга алоҳида баҳо беради, уни буюк келажакнинг ишончли гарови деб эътироф этади. Демак қуйидагича хулоса қилиш мумкин.

1. *Мөхнат - инсон фаолиятининг энг муҳим тури*, фаровон ҳаёт кечиришнинг асосий шартидир.

2. *Таълим инсон тарбиясида муҳим ўринга эга.*

3. *Сабр* - ўзбек халқига хос азалий қадриятлардан бири.

4. Савоб, мурувват, саҳоват, андиша каби тушунчаларда инсоний моҳият мужассамлашган. 2004 йил «Мехр ва мурувват йили», 2005 йилнинг «Сиҳат-саломатлик» йили деб номланиши, бозор муносабатлари ривожлана-ётган ҳозирги даврда бу ахлоқий қадриятларнинг аҳамияти ошиб бормоқда.

5. *Ҳалоллик* - инсоният яратган энг олижаноб ахлоқий фазилатлардан бири.

6. *Одиллик ва ҳақиқатпарварлик*, ростлик ва тўғрисўзлик, жамиятда «бутун ҳаётимиз ва фаолиятимизнинг бош ғояси» бўлган адолат ва ҳақиқатнинг намоён бўлишидир.

Демак, асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган миллий маънавий қадриятлар миллий ғояга маънавий замин, негиз бўлиб хизмат қилмоқда. Унга халқ, миллат, жамият амал қилиш учун кучли, қудратли, таъсирли миллий мафкура керак.

Демак, шундай бир йўл танлаш керакки, унда миллий манфаатлар ва анъанавий қадриятлар муносиб ўрин топсин, шу билан бирга умуминсоний манфаатларнинг устуворлиги ҳам тан олинишига имкон туғилсин.

1.Умумбашарий қадриятлар, тамойиллар тушунчаси ҳамда миллий ғояда умумбашарий тамойиллар.

Умумбашарий қадрият - жамият ва одамзод насли учун энг қадрли ва умумижтимоий аҳамиятга эга бўлган нарсалар, ҳодисалар, сифат, фаолият ва бошқаларнинг исми ёки номини эмас, ёёбалки уларнинг ижтимоий қадрини ифодалаш учун ишлатиладиган фалсафий-аксиологик тушунчадир.

Умуминсоний қадриятлар жаҳон цивилизациясининг яхлитлиги, унинг барча босқичлари бир-бири билан узвий боғланганлигининг ифодасидир.

Ҳозирги даврга келиб умуминсоний қадриятлар жамиятда ҳар қандай умумий қадриятлар тизимининг асосий бўғини бўлиб қолганлигининг сабаблари қуидагича:

- сайёрамизда яшаётган барча кишилар миллати, ирқи, ижтимоий гуруҳи, ёшидан қатъий назар туғилади, яшайди ва ўлади, инсоният умумий макон, чексиз коинотда кичик бир юлдузда яшаётганлигини ҳис эта бошлади;

- олам ижтимоий хилма-хилликдан таркиб топган бўлиб, мафкуравий ранг-баранглик, қизиқиш, мақсад ва манфаатлари умумий мезон кашф этаётганлигини англаб бормоқда;

- даҳшатли қурол, ядро уруши, экологик бўхрон, маънавий таназзул каби хавфлар билан юзма-юз кела бошлаганлиги, инсон генофондининг тақдирни хавф остидалигини ва уни сақлаб қолиш эҳтиёжлари юзага келди;

- кишиларнинг турли ижтимоий тузумлар ва давлатларда яшашидан қатъий назар ҳамма жойда асосий мақсад инсон, унинг тириклиги ва мазмунли ҳаёти эканлиги англаб олинаётганлиги.

Миллий ғоянингтариҳий, фалсафий илдизлари унинг тамойиллари ҳам бир-бири билан узвий боғлиқликдадир. Уларнинг узвий боғлиқлиги негизида умуминсоний қадриятлар устуворлиги ётади. Демак, Миллий ғоянингасосий тамойилларидан бири **инсонпарварлик** ғояси билан боғлиқдир.

Демак, **инсонпарварлик** миллий ғоянинг асосий тамойилларидан бири. Бунинг **биринчи сабаби** мустақиллик туфайли инсонпарвар ва демок-ратик жамият барпо этиш имконияти пайдо бўлди. Ана шу имкониятни воқеликка айлантиришда 2 та муҳим масалани хал этиш зарур:

1) Одамларнинг онги ва тафаккуридаги мустабид тузум асоратларидан, унинг ғайриинсоний ғояларидан, якка мафкурачилик тамойиллидан тозалашдир. Янги жамиятда инсоннинг туб манфаатларига мос ижтимоий муносабатларни шакллантиришдан иборат.

2) Инсонпарварлик тамойилида умумбашарий тамойиллар билан бир қаторда миллат тафаккури, рухияти ва фикрлаш тарзи, қарашлар хилмачиллиги ўзаро уйғунлаштирилади. Бу жараён мамлакатимиз тараққиётида барқарорлик, хавфсизлик масалалари билан боғлиқ бўлади.

Инсонпарварлик ҳақида жуда кўплаб Шарқ ва Farb мутафаккирлари ўз фикрларини баён этган. Масалан, қадимги Хитойда Конфуций (Э.о. 511-479) таълимотида, «Авесто» китобида, буддизм динида, христиан дини, халқаро ҳуқуқлардаги «Инсонпарварлик ҳуқуқи» атамаси ҳам мавжуд, маданий қадриятларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенцияда ва бошқа манбаларда ишлатилган. Миллат тақдири билан боғлиқ бўлган бу ғоялар аввало миллий замин билан боғлиқ бўлади. Акс ҳолда ундан узилиб қолади. Бу жараёнда 2 муҳим қонуният амал қиласи:

Биринчи қонуният миллатнинг ўзига хос хусусиятлар ва менталитетига эга эканлиги. Ана шу асосий манба миллат ривожланишида, ўзлигини англашда муҳим қонуният ҳисобланади.

Иккинчи қонуният ҳар қандай жараёнда бўлгани каби миллий ривожланишида ҳам ворислик қонуни амал қиласи⁵⁴. Унинг мазмуни шундаки, барча жараёнлар ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки улар шу йўналишда мавжуд бўлган олдингилари билан боғлиқ бўлади. Унинг негизида юзага келиб тараққиётга хизмат қиласи. Бу жараён ворислик қонуни ҳисобланади.

Миллий ғоя шаклланишида ана шу икки қонуниятнинг уйғунлиги асосий ҳисобланади. Миллий ғоя негизлари фақат миллатнинг тор доирадаги заминлари билан чекланмайди, у умумбашарият эришган илфор ютуқларга ҳам таянади.

Хитойлик файласуф Шан Ян (эр.авв. 390-338) фикрича, «Инсонпарвар киши бошқа одамларга нисбатан инсонпарвар бўлиши мумкин, аммо бу ўзгаларни инсонпарвар бўлишга мажбур этолмайди. Инсонпарвар киши ўзга одамларни севиши мумкин. Аммо у одамларни бир-бирларини севишга

⁵⁴ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005. 215-223-бетлар.

мажбур қилолмайди. Бундан кўриниб турибдики, оламни бошқариш учун факат одамсеварлик ва адолатлик ва адолатнинг ўзигина кифоя қилмайди⁵⁵.

«Умуминсонийлик» тушунчасида одам зотининг ҳаёти ва камолоти ҳамда тарихий ва сиёсий, бошқада бирликлар учун аҳамияти ҳам ўз аксини топади. Умуминсонийликда умунижтимоий муносабатлар, таълим-тарбия ва маънавий ахлоқий жиҳатлар, ижтимоий муҳитнинг энг умумий томонлари билан боғлиқ сифатлар ҳам акс этади.

Умуминсоний қадриятлар тушунчаси бутун жамият аҳамиятига эга бўлган, инсониятнинг мавжудлиги, ўтмиши, бугуни ва келажагини, яшашининг асосий йўналишлари, қонун-қоидаларини, талаб ва тартибларини, одамларнинг энг азалий орзу умидлари ва идеалларини ўзида акс эттирадиган қадриятларнинг умумий шаклларини ифодалайди.

Умуминсоний қадрият тушунчасининг объектив асоси ижтимоий муносабатлар ва жараёнлар, инсониятнинг узлуксиз ҳаётини ва турмуш тарзини умумлаштирадиган жамиятдир. Умуминсоний қадриятлар ниҳоятда кенг кўламли ва серқирра тушунча. У озодлик, эркинлик, тинчлик, баҳтсаодат каби умунижтимоий маъно ва мазмун кашф этадиган қадриятлардангина иборат эмас.

Шу билан бирга, муайян миллий, синфий ва бошқа хусусий қадриятлар тизими ҳам, умуминсоний қадриятлар тизимининг ўрнини боса олмайди. Бу қадриятлар жамият тараққиётининг муайян даврида яшаётган кишилар учун умумий бўлган қадриятлар тизимини ҳосил қиласди, бошқа қадриятлар билан узлуксиз алоқада, зарурий боғланишда бўлади.

Умуминсоний қадриятларнинг намоён бўлиш шаклларини ўрганишда қўйидагиларга эътибор бериш лозим:

1) Бутун инсониятга хос бўлган табиий-тарихий жиҳатлар, яъни инсон вужудининг тириклиги, сиҳат-саломатлиги, ижтимоий фаолиятга қобиллиги, онги, билими, муомала воситаси.

2) Жамиятнинг тарихи, ўтмиши, келажаги, ҳаётнинг асосий талаблари, тартиблари, қонун-қоидалари, авлоддан-авлодга ўтадиган анъаналар, урфодатлар, маросимлар ва бошқалар.

3) Жамият аъзоларининг энг юксак орзу - умидлари, эзгу - ниятлари, идеаллари, гоялари, мақсадлари, эҳтиёжлари, қизиқишлари, улар билан боғлиқ фаолияти ва ўзаро муносабатлари.

4) Маданият, маънавият, фан, дин, хуқуқ, сиёsat, мафкура ва ижтимоий онгнинг бошқа шакллари билан боғлиқ ютуклар, кашфиётлар, яратилган бойликлар, таълим-тарбия ва маънавий камолотнинг йўналишлари, усуслари, воситалари.

5) Инсоният ривожининг ҳозирги даври билан боғлиқ минтақалар, ижтимоий тузумлар, давлатлар олдида турган ва бутун жаҳон аҳамиятига молик энг умумий оламшумул муаммолар, долзарб вазифалар, келажакнинг истиқболлари.

⁵⁵ Қақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф. -Т.: Янги аср авлоди, 2002. 94-бет.

6) Сайёрамиз ҳудудлари, давлатлари ва ижтимоий тузумларидан қатъий назар ҳамма учун умумий фойдаланиш имконини берадиган универсал технологиялар, ЭХМ, кибернетика кабилар умумжаҳон аҳамиятга эга бўлган жараёнлардир.

Умумисоний қадриятларнинг намоён бўлиш шакллари орасида ўз аҳамиятини, ижобийлик ҳамда фойдалилик хусусиятларини доимо сақлаб қоладиганлари ҳам бор: инсон вужудининг тириклиги, унинг ижтимоийлиги, инсон умри ва ҳаёти, сиҳат-саломатлиги ва ҳ.к. **Тириклик** - ўлим, борлик - йўқлик, инсон тирик жонзот экан - касаллик, яшашдан мақсад мазмунли умр - маъносиз қўйилган баъзи қадамлар, яшашдан мақсадни англаш, билиш - билимсизлик, тараққиёт ва таназзул бир-бирларини доимо таъқиб қиласди.

Умумисоний қадриятларнинг энг олий шакллари идеал-қадриятлар сифатида қаралади. Жамиятда одамлар ана шу идеал қадриятларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайдилар.

Маънавий ва ахлоқий покликнинг умумий белгиси - яхшилик, нафосат белгиси - гўзаллик, билимларимиз ва фан ютуқларининг амалиётга мослиги - ҳақиқат, инсон хукуқларининг олий ифодалари - эркинлик ва тенглик, сиёсатнинг тўғрилиги - адолат ва ҳоказо. Ушбу идеал-қадриятларга нисбатан тескари бўлган ёмонлик хусусиятлари ҳам мавжуд.

Умумисоний қадриятларни барқарор қилиш йўллари, усувлари ва манфаатларини сиёсатда ва ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни амалга ошириш даврида З та асосий жиҳатга эътибор бериш лозим:

1. Кишиларнинг умумисоний қадриятлар тўғрисидаги қарашларида ва уларга эришиш йўллари ҳақидаги хulosаларида ўтмиш авлодлардан мерос қолган орзу-умидлар, тасаввурлар ҳам катта аҳамиятга эга. Ҳар бир авлод аждодлари маънавий меросини ўзига мерос сифатида қабул қиласди ва уни ривожлантиради.

2. Ҳар бир авлоднинг ўтмишдошларидан мерос қилиб олган умумисоний қадриятлар тўғрисидаги тасаввурлари ва орзу-умидларидан ташқари, ўzlари тўплаган тажрибалари асосида ўз хulosалари бор. Демак, ҳар қандай даврда идеал-қадриятларга етишиш йўлида ҳаракатлар бошланганида уларни амалга оширишнинг режа ва дастурлари тузилаётганда кишиларнинг руҳий-маънавий тайёргарлигини, мақсадини, эҳтиёжини хисобга олиш зарур.

3. Умумисоний қадриятларга эришиш тўғрисидаги тасаввурлар, эҳтиёжлар ва интилишлар асосида вужудга келган турли режа ва дастурларда кўпроқ бундаги фаолиятнинг назарий томонларига ва умумий жиҳатларига, эътибор берилади. Режадан амалиётга ўтганда, тажрибадан мақсадга эришиш бевосита ҳаракат бошланганида кутилмаган ҳолатлар намоён бўла бошлайди. Булар эса ўз навбатида бош мақсадга эришиш - стратегик фаолиятда фойдаланиш талаб қилинади.

Умумисоний қадриятлар жамиятнинг ижтимоий тузилиши, унга мансуб турмуш, оила, уруғ, қабила, элат, миллат, ҳалқ, давлат ва бошқаларнинг ижтимоий ҳолати, маънавий ҳаёти, ахлоқ, хукуқ, дин, маданият, нафосат, санъат, илм-фан соҳалари билан боғлиқликда ҳам намоён бўлади.

Инсоннинг бутун умри шахсий қадриятларни такомиллаштириш, ўз қадрини камолга етказиш, ўзгалар, жамият, замон ва унда содир бўлаётган ўзгаришлар қадрини англашга интилиш жараёнидан ҳам иборат. Ўз шахси ва бошқалар қадрини англаб етиш учун инсоннинг камолоти давомида шаклланган маънавий қиёфаси ва дунёси эзгуликка хизмат қилиши, юксак ижтимоий сифатларга эга бўлиши, унинг ўзи эса ҳаётнинг моҳияти ва мақсадини тўғри англайдиган даражада тарбияланган бўлмоғи лозим. Ушбу маънода Суқротнинг «Ўз-ўзингни англа!» шиори ғоят катта аҳамиятга эга.

Умуминсониятнинг қадрлаш меъёрлари борасида тўпланган ютуқларини умумлаштирган билим соҳалари имкониятидан фойдаланиш таълим-тарбия самарадорлигининг асосий мезонларидан бири.

Умуминсонийлик миллий ва шахсий қадриятлар орқали намоён бўлади. Умуминсонийликнинг устуворлиги - бу, ҳар бир инсон баҳтли; саодатли озод ва эркин бўлиши, жамиятда амалга оширилаётган барча ишлар, ўзгариш ва ислоҳотлар инсон манфаатларига хизмат қилиши лозим, деган қарашларга асосланади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 1992 йили «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида ижтимоий ривожланишнинг қуйидаги 4 та асосий негизини белгилаб берган эди. Булар:

- 1) умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- 2) ҳалқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлан-тириш;
- 3) инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- 4) ватанпарварлик кабилар (Каримов И.А. Асарлар. Т.1. 76-бет.)

Шу боисдан ҳам уларда миллий ғоя тамойиллари умуминсоний қадриятлар билан ўзаро уйғунлашиб кетган.

Ана шу юқоридаги 4 та асосий негизлар асосида миллий ғоямизнинг асосий тамойиллари шаклланди. Бу принцип, яъни тамойил бирор бир таълимот, дунёқараш ёки фаолиятнинг қатъий амал қиласидан қоидаси ва меъерини англатувчи тушунча ҳисобланади.

Шундай бўлсада, миллий ғоянинг ўзига хос тамойиллари мавжуд бўлиб, улар асосида миллий ривожланишнинг долзарб вазифалари амалга оширилмоқда. **Миллий ғоянинг асосий тамойилларини қуйидагилар ташкил қиласи:**

1. Миллий онг, миллий тафаккурнинг ва миллий ўзликни шакллантиришга йўналтирилганлиги.
2. Миллатни бирлаштиришга қаратилганлиги.
3. Миллат манфаатини ифодалаши.
4. Илғор миллий урф-одатлар, анъаналар ва қадриятларнинг мустаҳкамланиши ва ривожланишига асос бўлиши.
5. Миллий ғурур, ифтихор ва масъулиятнинг шаклланиши ва мустаҳкамланишига замин бўлиши.
6. Кўп миллатли мамлакатимиз ахолисида ягона Ватан руҳиятининг шаклланишига асос бўлиши.
7. Миллий мерос, тарихий хотирани асрараш, ўзлаштириш ва кейинги авлодга етказишнинг маънавий-руҳий манбаси бўлиши.

8. Ёшларимизда Ватанпарварлик, миллатпарварлик, халқпарварлик ва умуминсонийлик маънавий, руҳий салоҳиятини шакллантиришга қаратилганлиги.

9. Миллатимизнинг мустақил субъекти сифатида мақомини акс эттириш.

10. Миллатимизнинг озодлиги, мустақиллиги ва тараққиётига маънавий-руҳий таянч бўлиш.

11. Миллатимизнинг ўзи билан ёнма-ён яшаётган миллат ва элат вакилларини ўз атрофига уюштириш, улар билан тинч-тотув яшаш, уларга ҳурмат, эҳтиром билан қараш, ёрдам кўрсатиш, ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва улар асосида ягона Ўзбекистон халқи туйғуларининг шаклланишига манба бўлиши.

12. Миллатимизнинг куч-қудрат ва илҳом бағишлиши.

13. Ўзбекистон халқида миллий хавфсизлик ва миллий тараққиёт руҳиятини шакллантириш ва мустаҳкамлашнинг назарий асоси бўлиш.

14. Комил инсон ғоясини ўзида акс эттирилган инсон ғоясини ўзида акс эттиради, «Одамлар онгига демократик қадриятларни мустаҳкамлашда, - деган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов - уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини оширишда, мамлакатда рўй берадиган демократик ўзгариш-ларнинг кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштиришда мамлакатимизда шаклланаётган фуқаролик жамиятининг асосий институтлари бўлган нохукумат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир» Инсон ҳуқуқлари - инсоннинг эркинликлари, бурч ва мажбурияти билан боғлиқ қарашларни акс эттирувчи тушунча. У Миллий ғоянингмуҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов асарларида мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари борасида амалга ошириш лозим бўлган йўналишлар белгилаб берилган.

Инсоният ўз тараққиёти жараёнида инсон ҳуқуқларига оид бўлган маҳсус қонунчилик тизими яратилди. Бу тизим ўз тараққиётида **учта катта босқични** босиб ўтган:

1. 1789 йилги Франция инқилобининг Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари деклорацияси қабул қилинганидан бошлаб, Биринчи жаҳон урушигача бўлган (1914) даврни ўз ичига олади. Бу даврда шахс эркинлиги ва фуқаролар тенглиги, шахснинг дахлсизлиги, хусусий мулкка эгалик, сайлаш ва сайланиш каби шахсий ва сиёсий ҳуқуқлар билан боғлиқ масалалар тартибга солинган.

2. 1914-1950 йиларда инсонларнинг турли ғоя ва ҳаракатлар таъсирида меҳнат қилиш, дам олиш, ижтимоий ёрдам олиш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларига оид қонунчилик ривожланди. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йилнинг 10 декабрида «Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Деклорацияси» қабул қилинди. 1996 йилги йиғилишида фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар ҳақида Пактлар қабул қилинди.

3. Учинчи босқич XX асрнинг иккинчи ярмидан бугунги кунларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр тинч яшаш, атроф- муҳит тозалигига

эришиш, ахборот олиш ҳуқуқи билан боғлиқ масалалар фаол муҳокама қилиниб, уларни ҳал этиш йўллари қидирилмоқда.

Миллий истиқлол мафкурасининг умумбашарий тамойиллари - унинг умуминсоний мазмунидан келиб чиқади. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов асарлари асосида тайёрланган «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида ва Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиш академиясининг И.Эргашев, Э.Набиев, Н.Комилов каби бир гурӯҳ олимлар томонидан яратилган «Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик»да миллий ғоянинг умумбашарий тамойиллари атрофлича бой манбалар асосида баён этилган.

Миллий ғоя миллатнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини, умуминсоний тамойилларни ўзида уйғун ҳолда акс эттириши билан характерланади. У умуминсоний тамойилларга зид эмас, балки унинг негизида шаклланади. Яъни миллий ғоя тамойиллари умуминсоний тамойиллар негизида шаклланмайди, аксинча миллий тамойилларнинг илфор, барча халқлар манфаатлари ва эҳтиёжларига жавоб берадиган жиҳатлари ҳисобига умуминсоний тамойиллар шаклланади.

Ана шу холосага мувофиқ **миллий ғоянинг умуминсоний тамойилларини қўйидагилар** ташкил қиласди:

1. Миллий маҳдудлик (чекланган), агрессив миллатчилик ва шовинизмдан ҳоли бўлиш.
2. Уруш оловини ёқиши, ўзга миллатларга зулм ўтказишдан ҳоли бўлиш, мамлакатлараро бекарорликни вужудга келтириш воситасига айланмаслик.
3. Адолат, тенглик, тинчлиқ, бунёдкорлик ва демократия ғояларини ўзида ифода эттириш.
4. Жаҳон халқлари яратган цивилизация ютуқларини асрар ва кейинги авлодга етказишида маънавий-руҳий омил бўлиш.
5. Инсониятга хавф солаётган глобал муаммоларнинг таҳдиини кенг ташвиқот қилиш ва унга қарши курашда жаҳон халқлари бирлигини вужудга келтиришга хизмат қилиш.
6. Диний бағрикенглик хизмат қилиш.
7. Инсон ҳақ-хуқуқлари, шахс эркинлиги ва ҳур фикрлиликни ҳимоя қилиш.
8. Конун устуворлигини, миллатлараро ҳамжиҳатликни ва сиёсий барқарорликни вужудга келтириш ва мустаҳкамлашга асос бўлиш.
9. Ҳар бир миллатнинг урф-одатлари, анъаналари ва қадриятларини хурмат қилиш, илфор тажрибаларини ўрганиш ва ўз миллати эришган ютуқларини уларга етказиш⁵⁶.
10. Вайронкор ва турли ғаразли ғояларга қарши кураш ва бунёдкор ғоялар ривожланишининг омили бўлиш кабилардир. Улар ўз мазмун ва

⁵⁶ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 222-223-бетлар.

моҳияти жиҳатдан ҳар бир миллий ғоя учун хос бўлган умуминсоний тамойиллардир.

Ушбу қадриятлар асосида шаклланган истиқлол мафкураси, ўз моҳиятига кўра, халқаро талабларга, умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги тамойилларига мос келади, уларни миллий даражада намоён бўлиши учун имкон яратади.

Шу билан бирга, у мамлакатимизда яшаётган барча миллат ва элат, дин ва қатlam вакилларининг умумий мақсад-муддаоларини ифодалайди, халқимиз ўтмиши ва келажагини бир-бири билан боғлайди, унинг асосий орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиласди. Бу эса, мазкур мафкурунинг жаҳондаги демократик жараёнлар, тинчлик ва барқарорлик, инсон хуқуқлари ва виждан эркинлиги каби умумбашарий қадриятлар мазмунига мослигини кўрсатади.

Миллий ғоянинг асосий тамойиллари - амал қилиши жараёнида ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бунда унинг мафкура сифатидаги умумий ва хусусий тамойилларини кўрсатиш мумкин.

Миллий истиқлол мафкурасининг умуман мафкура тушунчасига хос хусусиятлари, мақсад ва вазифалари, амал қилиш тамойиллари бўлиши табиий. Бу борада унга ижтимоий воқеаликнинг инъикоси эканлиги, жамият тараққиётининг муайян босқичига мос келиш, ҳаёт ҳодисаларини акс эттириш, амалга ошириладиган тарғибот ва ташвиқот тизими сифатида намоён бўлиш каби умумий тамойиллар хосдир.

Шу билан бирга, миллий истиқлол мафкураси Ўзбекистонда озод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт яратишга қаратилган умуммиллий ҳодиса сифатида қуидаги бир қатор ўзига хос амал қилиш тамойилларига ҳам эга:

1. Мамлакатнинг мустақилларини мустаҳкамлашга хизмат қилиш.
2. Давлатимизнинг ҳудудий яхлитлиги ва сарҳадлари дахлсизлигини таъминлашда ёрдам бериш.
3. Конун устуворлигини таъминлаш.
4. Демократия ва ўз-ўзини бошқаришнинг ҳаётда мустаҳкам ўрин эгаллашига асосланиш.
5. Миллий ва умумбашарий қадриятларнинг уйғунлигига таяниш.
6. Халқаро хуқуқ қоидаларига мос келиши.
7. Иқтисодий плюрализм ва хилма-хил мулкчиликнинг эркин шаклланишини таъминлаш.
8. Давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ва мамлакатда ижтимоий барқарорликнинг таъминланганлигига таяниш.
9. Виждан эркинлиги ва фикрлар ранг-баранглиги муҳитини шакллантириш.
10. Ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлиги, жамият ҳаёти барча соҳаларининг эркинлашуви, ислоҳотларнинг тадрижийлиги жараёнларига хизмат қилиши.

Демак, Миллий ғоянинг энг муҳим ва асосий умумбашарий тамойиллари қуидагилардан иборат:

1. Қонун устуворлиги.
2. Инсон ҳақ-хуқуқлари ва ҳурфиқрлилик.
3. Барча миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш.
4. Диний бағрикенглик.
5. Дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик.
6. Ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш.

Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг ўзига хос табиати, иро-даси, орзу-интилишларини ифодалайдиган қуидаги миллий хусусиятларни замон талаблари асосида янада бойитишни назарда тутади:

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойиллари.

I. Миллий хусусиятга эга бўлган тамойиллар:

1. Халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаши руҳининг устунлиги. Бу маҳаллачилик, ҳашар, маросимлар ўтказиш, тўй-тамошаларда яққол кўринади.
2. Жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги.
3. Ота-она, маҳалла-кўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор.
4. Миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат.
5. Каттага - ҳурмат ва кичикка - иззат.
6. Мехр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт агадийлигининг рамзи - аёл зотига эҳтиром.
7. Сабр-бардош ва меҳнатсеварлик.
8. Ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

Ўзлигини англаған халқ, миллат, давлат ёки жамиятнинг умумбашарий тамойилларни эътироф этиши. **Миллий истиқлол мафкураси биз юқорида 2-саволда баён этганимиз-дек, қуидаги умумбашарий тамойил ва қадриятларни эътироф этади ва улардан озиқланади:**

II. Умуминсоний қадриятларни ифодаловчи тамойиллар:

1. Қонун устуворлиги.
2. Инсон ҳақ-хуқуқлари ва ҳурфиқрлилик.
3. Дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик.
4. Турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш.
5. Диний бағрикенглик.
6. Ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва бошқалар.

Мафкура - миллий ўзликни англатувчи куч. Миллат ўзини халқ сифатида, эл сифатида англамагунча, у ўзининг обрўйи, қадр-қиммати, орномуси ҳақида қайғура олмайди, миллий ғурур ва ифтихор туйғусини тўла хис эта олмайди. Ўзликни англаш - халқни уйғотувчи, фаол харакатга келтирувчи, уюштирувчи куч. Шарқ ва Фарбда, Осиё ва Европа халқлари

ҳаётида ҳам ўзликни англаш туйғусининг уйғониши, пировард натижада, уларнинг юксалишига, бирлашишига, бошқа халқлар билан ижобий мусобабага киришувига турткі бўлган.

Шу маънода, бизда ҳам «Ўзбекистон - ягона Ватан» деган туйғу юксак даражада шаклланмоқда. Ўзбекистон диёрида қадимдан турли цивилизация вакиллари, хилма-хил эътиқод ва дунёқарашлар ёнма-ён яшаб келган. Бу ерда яшовчи халқ, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаганлариdek, бошқа жойдан кўчиб келиб, ўрнашиб қолган эмас. Бу замин ота-боболаримиз яшаб ўтган азалий ва муқаддас макондир. Бу замин Шарқ ва Фарбнинг, Шимол ва Жанубнинг, қадим ўтмиш ва Буюк келажакнинг тулашган жойи, Марказий Осиёнинг юраги, инсоният тафаккури, фан ва маданиятнинг энг кўхна ўчоқларидан биридир. Бу тупроқда жаҳонни ҳайратта солган цивилизациянинг илдизлари вужудга келган, инсоният тарихининг энг қадимги даврларига мансуб диний ва фалсафий анъаналар шаклланган.

Қадимги Юнон файласуфи Гераклит бу юртни «фалсафий тафаккурнинг бешигидир», деб бекорга таърифламаган.

Шуни таъкидлаш жоизки, бизнинг цивилизация ўзига хос тафаккур услугига таянади. Бундай тафаккур услуги кўп ўлчовли (яъни бир вақтнинг ўзида бир масаланинг кўп жиҳатларини қамраб олиш), толерант (яъни турлича нуқтаи назарлар ва мафкураларнинг бир-бирига дахл этмасдан яшай олиши, ўзгача қарашларга нисбатан тоқатлилик ва бағрикенглик) ва очиқ тизимга эга бўлгани (яъни турлича фикрларга, нуқтаи назарларга чегара қўймаслик, ўзгача қарашларнинг кириб келишига тўсқинлик қилмаслик, янгича қарашларга нисбатан тоқатлилик) сабабли юртимизда турлича қарашлар ва турлича диний эътиқодлар ёнма-ён яшай олган. Бунга бизнинг заминимизда узоқ вақт ҳам оташпарастлик, ҳам буддавийлик, ҳам яхудийлик, ҳам христианлик, ҳам ислом динлари бўлганини мисол келтириш мумкин.

Бу заминда бир ибодатхона ичидаги турли дин вакиллари ўзаро мунозаралар олиб борган, лекин бир-бирининг инсоний шаънига тил теккизмаган. Бундай мунозараларда турли дин ва мазҳаб вакиллари бир-биридан хайрли одатларни ўрганиб олишган ҳамда ўз динларига тадбиқ этишган. Шу тариқа турли динларнинг моҳиятидаги энг илғор инсоний анъана ва одатлар халқимиз қалбидан жой олган. Шу сабабли ҳам саховатли заминимизда яшаб ўтган буюк мутафаккирларнинг фалсафий қарашларида инсоний ғоялар устуворлик қилган ва уларнинг таълимотларида воқелик кенг кўламда, теран ва мукаммал ифодаланган. Бу донишмандларнинг фалсафий ғояларида синкетик (яъни турли ғояларнинг бир бутунликда жамлашуви) ва синергетик (ўз-ўзини такомиллаштирувчи, кенг, кўп ўлчовли ва очиқ системали) тафаккур услубининг устуворлиги яққол кўзга ташланади. Бунинг замирида халқимизнинг турмуш тарзида бир томондан турғун (ҳунармандчилик, боғдорчилик ва дехқончилик), иккинчи томондан эса кўчманчи (чорвачилик) касбларининг азалдан уйғунлашиб қелганлиги ётади.

Юқорида айтилганлар тарихий жиҳатдан ўзликни англашга мисол бўлса, даврлар ўзгариши билан бу тушунча янгича маъно-мазмун касб этиб, янгича

кўринишларда намоён бўлади. Масалан, иқтисодий, сиёсий, маънавий, маданий, ахлоқий, ҳукуқий ўзликни англаш унинг турли шакллариридир. Бундан ташқари, муайян мамлакатнинг муайян ишлаб чиқариш ёки фан соҳасидаги етакчи куч сифатида ўзлигини англаш ҳоллари ҳам учраб туради.

Мисол учун, Япония XX асрнинг иккинчи ярмида жаҳонда электроника соҳасидаги етакчи (лидер) сифатида ўзлигини англади ва бу сифатини сақлаб қолиш учун барча чораларни қўриб келмоқда. Бугунги кунда биз учун Ўзбекистон истиқлонини асраб-авайлаш, уни сақлаб қолиш, Ватан равнаки, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига асосланадиган миллий ғояга таянадиган ўзликни англаш туйғуси нихоятда зарур. «Миллий ғоя, - деган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов, - биринчи навбатда ёш авлоди-мизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши зарур»⁵⁷.

Миллий ғоя миллий онг ва тафаккур маҳсули ҳисобланади. Уларнинг ривожланиши натижасида миллий ўзликни англаш юзага келади. Миллий тафаккур миллат ҳаёт тарзи, хусусиятлари ва фаолияти, унинг мақсадлари ва манфаатлари негизларининг миллий онгда намоён бўлишидир.

Миллий онг миллатнинг ўзига хослиги асосида ривожланиб боришидаги кўрсаткичи бўлса, **миллий ўз-ўзини англаш** манфаатларни ҳимоя қилишда ҳаракатга келтирувчи ички маънавий-рухий салоҳиятидир⁵⁸.

Аслида 1) миллий онг; 2) миллий тафаккур ва 3) миллий ўзликни англашдан иборат бўлган учликка амал қилмаган, уни ўзида акс эттирмаган ёхуд уни ривожлантиришга ва мустаҳкамлашга йўналмаган ғоя ўзига миллий ғоя мақомини ҳам ололмайди. Чунки ана шу учликнинг миллат мавжудлигининг ҳам реал ифодаси ҳисобланади. Миллий ғоя миллий онг ва миллат тафаккурининг олий кўриниши, унинг реалликка айланишининг белгиси ҳисобланади. Уларнинг ўзаро таъсири натижасидагина миллий ўзликни англаш омили шаклланади ва миллатнинг «мен»и юзага келади. Миллат ўз-ўзидан шаклланмайди, балки у жамият тарихий тараққиётининг мевасидир. Унинг тўлақонли миллат мақомига етиши учун ҳар бир этник бирлик, миллий тилнинг, маданият, урф-одат, анъаналар, қадриятлардаги ўзига хослигини, яъни миллий ўзлигини англаши лозим⁵⁹.

Ана шу ўзига хослик орқали миллий ғоя намоён бўлади. Миллий ғоя ўзига хосликни мустаҳкамлайди ва унинг миллат вакиллари дунёқарашига айланишида асосий омил бўлиб хизмат қиласида. Бу жараён, ўз навбатида, миллий тотувлик, ҳамжиҳатликнинг вужудга келишига олиб келади. Шу маънода миллий ғоянинг энг муҳим тамойили миллатни **бирлаштиришига** қаратилганлигидир.

⁵⁷ Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўнимиз билан қурамиз. – Т.7.-Т.: «Ўзбекистон», 1999, 92- бет.

⁵⁸ Отамуродов С., Отамуратов С.С. Ўзбекистонда маънавий-рухий тикланиш. -Т.: Янги аср авлоди, 2003. 27-бет.

⁵⁹ Отамуродов С., Отамуратов С.С. Ўзбекистонда маънавий-рухий тикланиш. -Т.: Янги аср авлоди, 2003. 163-бет.

Миллий ғояда миллий манфаатлар мустаҳкам ифодаланган бўлса, миллий ҳамжиҳатлик ҳам мустаҳкам бўлади. Миллий ғоянинг **яна бир тамойили, унинг миллий урф-одатлар, анъана** ва қадриятларни мустаҳкамлаш ва ривожланишига асос бўлиши ҳисобланади.

Миллий ғурур ҳар бир инсоннинг миллат вакили сифатида ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички руҳий ҳолатдир. Бу туйғу ўз она замини, авлод-аждодлари томонидан қолдирилган моддий, маънавий меросадан, жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан, миллат ютуқларидан, унинг обрў-эътиборидан руҳининг кўтарилиш ҳиссиётидир.

Миллий ифтихор ҳар бир миллат вакилининг ўз миллатининг, тараққиётнинг барча йўналишларида эришган ютуқларидан фахрланиш, шодланиш кайфияти ҳисобланади.

Миллий масъулият эса ҳар бир миллат вакилининг ўз миллати бугунги, эртанги куни ва истиқболи учун ўзини дахлдор эканлигини ҳис қила билишидир.

Бу туйғулар негизида миллий ғоя туради. Унинг асосий вазифаси ҳам ана шу туйғуларни шакллантиришга йўналтирилганлиги билан белгиланади.

Миллий ғоянинг яна бир тамойили, бирининг иккинчисига ўхшамайдиган хусусиятларга эга эканлиги, ўзгаларнинг маънавий-руҳий ҳолатини айнан қабул қила олмаслиги билан боғлиқ. Бир миллатнинг маънавий-руҳий салоҳияти шакл ва мазмун жиҳатдан иккинчисида тақорорланмаслиги уларнинг ҳар бирига ўзига хос индивидуаллик бахш этади. Ана шу индивидуаллик миллий ғояда ўз ифодасини топади.

Миллий ғоянинг асосий тамойилларидан яна бири миллатнинг озодлиги, унинг мустақиллигини таъминлашда маънавий-руҳий манба бўлишидир.

Умуман, миллий ғоянинг барча тамойиллари миллат истиқболи учун зарур бўлган омиллардир.

Миллий истиқтол мафкураси том маънодаги миллий мафкура сифатида қуидаги талабларга жавоб бериши зарур:

1. Инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этади.

2. Ҳар қандай илғор ғояни ўзига сингдиради ва ҳар қандай ёт ва бегона ғояга қарши жавоб бера олади.

3. Миллат, ҳалқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқод манбаидир.

4. Давр ўзгаришларига қараб, ўзида ифодалайдиган манфаат, мақсадларни амалга оширишнинг янги воситаларини тавсия этади.

Миллий истиқтол мафкураси юқорида қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи қуидаги муҳим мафкуравий вазифаларни бажара олади:

1. Мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш.

2. Одамлар, айниқса ёшларнинг иродасини бақувват қилиш, иймон-эътиқодини мустаҳкамлашга хизмат қиласидиган маънавий муҳит яратиш.

3. Халқимизга хос иймон-эътиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни янада юксалтириш.
4. Ҳур фикрли, журъатсизликдан холи инсонни тарбиялаш.
5. Ватандошларимиз тафаккурида ўзликни англаш, тарихий хотираға садоқат, муқаддас қадриятларни асраш, ватанпарварлик каби түйгуларни камол топтириш.

Адабиётлар

1. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришdir. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2009 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Махкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2010 йил 30 январ.

2. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимизdir. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси тўғрисида тўғрисида Ахборот. 2010 йил 28 январь.

3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.

4. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.

5. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишdir. Т., «Ўзбекистон», 2005.

6. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005, 3-30-бетлар.

10-МАВЗУ: МИЛЛИЙ ҒОЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ТИЗИМИ

РЕЖА

1. Дунёning элитар мафкуравий тизими.
2. «Мафкуравий тарбия» тушунчаси, унинг мазмуни ва намоён бўлиш хусусиятлари.
3. Мафкуравий тарбиянинг йўналишлари ва ижтимоий функциялари.
4. Ижтимоий институтларнинг анъанавий, индивидуал, жамоавий, мафкуравий функциялари .

XXI аср ахборот асри, ахборот технологиялари асри бўлиб кириб келди. Ана шу асрда кенг қамровли ва жадал суръатларда тарқалаётган информациялар инсоннинг истакларини, қарашларини ўзгартириши, фикрига таъсир қилиши мумкин. «Энг асосий нарсани кўз билан илғаб бўлмайди» деган қудратли тарғибот кучлари кишини ҳамма ерда ва ҳар куни қуршаб туради. Эндиликда хилма-хил усулларда олиб борилаётган мафкуравий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий обьекти, мақсади инсон қалби ва онги учун кураш майдонига қаратилмоқда. Бу кучларнинг мақсади - инсонни нимагадир ишонтириш, нимагандир ундаш, нимагадир оғдириш. Тадбиркор маҳсулотини реклама қилиб, уни сотиб олишга ундейди. Диний арбоблар ўз динига эътиқод қилишга чақиради. Халқаро майдонда баъзи давлатлар ўзининг «катта оға» эканини уқтиришга ҳаракат қиласи. Лекин танганинг орқа томони бўлганидек, бу ғоянинг иккинчи томони тескари томони бўлиши ҳам мумкин. Агар ўша молини мақтаётган тадбиркор тамаки сотаётган бўлса, унинг зарари ҳақида одамларни ким огоҳлантиради? Агар ўша диндор, дин четда қолиб, давлат тузумини ағдаришга чақираётган бўлса, унинг бузғунчиликларини ким гапириши мумкин? Ёки жаҳонда «катта оға»ларнинг кўлидан тутиб эмас, мустақил одим ташлаш кераклигини ким тушунтиради? Ана шу тарғибот ва аксил тарғиботни ким амалга оширади?

Инсон қалби ва онги учун кураш жараёнида ғоя ва онг муносабати **биринчидан**, муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги мумкин. **Иккинчидан**, муайян ғоя шахс онгидаги фақат ахборот сифатида сақланиб қолиши, яъни кераксиз буюм каби, инсон онгининг бир четида «чанг босиб» ётавериши мумкин. Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгидаги ҳеч қандай из қолдирмайди, иккинчи ҳолатда эса, у шахс учун ҳеч қандай ижтимоий

аҳамиятга эга бўлмайди ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди ғоя фақат инсон қалбини эгаллаган, маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айланган тақдирдагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият дастурига айланади. Шунинг учун ҳам, бугунги кунда мафкуравий курашнинг бош мақсади инсон қалбини забт этиш орқали унинг онгини эгаллаш бўлиб қолмоқда¹.

«Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар Ер куррасини бир неча бор яксон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф - инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қиласи. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унумаслик лозим» деган эди Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов.

Ҳозирги пайтда ривожланган давлатлар қудратли тарғибот тизимиға эга бўлишга интилмоқда. Масалан, ўз фаолиятининг тарғиботига АҚШ хукумати йилига 2,5 миллиард доллар сарфляяпти. Франция ҳам ўз сиёсатини аҳолига

¹ Назаров К., Очилдиев А. Миллий истиклол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. – Т.: «Янги аср авлоди», 2002, 51-бет.

тушунтириш ишларига йилига 100 миллион франк сарфламоқди. Бу маълумот тарғиботлар нафақат динда, бизнесда балки сиёсатда ҳам, маънавий-маърифий ишларда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Демак, ривожланган демократик давлатлар ҳам мафкуравий фаолиятдан сира воз кечмаган.

Пухта ишлаб чиқилган стратегик йўналиш давлат истиқболини белгилайди. Ўзбекистоннинг стратегик мақсадлари Ислом Каримовнинг қатор асарларида, жумладан, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...», «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» каби асарларида белгилаб берилган. Шу мақсадлар сари инсонларни сафарбар қилиш, уларни ғоялар шаклида сингдириш заруратга айланмоқда.

Ривожланган мамлакатларда мафкуранинг тарғиботи «хукумат сиёсатининг ташвиқоти» кўринишида амалга оширилади. Давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ҳам Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсатини махсус тарғиб қилишни талаб этади. Бундай тарғибот ислоҳотларни «мафкуравий асосда таъминлаш»га хизмат қилади.

Миллий истиқлол ғоясини Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегиясини, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаоларини ҳисобга олган ҳолда, ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг муайян тизими ва устувор йўналишлари мавжуд. Бунда жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланишини тақозо этилади.

Ўзбекистон ҳаётидаги ўзгаришлар инсонлар онгига ҳам катта ўзгаришлар қилишни талаб этади. Ўтиш даврини бошидан кечираётган ҳар қандай давлат янги замон кишисини тарбиялаш ҳақида жиддий қайгуриши, табиий. Демак, Ўзбекистонда ҳам, «комил инсон» ғоясида эътироф этилган шахс мос сифатларини фуқароларда қарор топтириш вазифаси кўндаланг турибди. «Фуқаролик аҳлоқи»ни бундай тарбиялаш мафкуравий сиёсатнинг негизини ташкил этади.

Миллий истиқлол ғоясини ёшлар онгига сингдиришда ҳар бир ота-она ўз фарзандининг мактабгача тарбияси, унинг кейинги тараққиёт даврида қанчалик аҳамият касб этиши, бу давр узлуксиз таълим ва тарбиянинг муҳим босқичи эканини англаб этиши ниҳоятда муҳим. Бунда оиланинг таълим муассасалари тизимиға изчил уйғунлашувига эришиш зарур. Бу даврдаги барча бевосита таълим берувчи муассасалар (мактаблар, лицей, касб-хунар коллеж-лари, олий ўқув юртлари) мафкуравий тарбиянинг асосий ўчоқларидир. Уларнинг барчасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим жараёнида, барча ўқув қўлланмалари ва дарсликлар, қўшимча адабиётларда куйидаги омиллар устувор аҳамият касб этиши лозим:

- Ватан туйғусини шакллантириш;
- она тилимизга муҳаббат уйғотиш;
- миллий қадриятларга хурматни кучайтириш;
- эзгулик тимсоли бўлган аёлни улуғлаш;
- оиланинг ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашдаги ролини кўрсатиш;
- маҳалланинг демократия дарсхонаси ва ўз-ўзини бошқариш мактаби эканини тушунтириш ва ҳоказо.

Социолог, врач, психолог, радикал фрейдизм йўналиши вакали Райх Вильгельм (1897-1957) фикрича, «кўр-кўрона ва авторитар (диктатуравий) тарбия боис ёшлар ишонувчан бўлиб қоладилар ҳамда танқидий қобилиятидан мосуво бўладилар».

Миллий ғояни инсон онги ва қалбига сингдириш **тарғибот-ташвиқот** орқали амалга оширилади. **Тарғибот** (унинг ўзак сўзи, «рағбат») - у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутади. **«Ташвиқот»** (тушунчаси ўзаги «шавқ» сўзидан олинган) - у кишида бирор нарсага шавқ уйғотишга йўналтирилади.

Тарғибот («инсон қалбининг созловчилари») инсоннинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган.

Тарғибот-ташвиқотдан мақсад - билим орттириш эмас, балки кишини бирор ҳаракатга ундашдан иборат. Миллий истиқлол ғоясини ҳалқ қалби ва онгига сингдириш муайян технология асосида олиб борилганида тадбирларнинг кетма-кетлиги, миқёси ва меъёри, давомийлиги ва тамойиллари сингари жиҳатлар қамраб олинади.

Ўзбекистонда **мафкуравий жараёнларни ташкил этишининг устувор йўналишилари** қўйидагилардан иборат:

- 1) белгиланган тадбирларнинг юқори даражада уюшқоқлик билан ўтказилишини таъминлаш;
- 2) Миллий ғоянингтарғибот сифатини мунтазам ошириб бориш;
- 3) давр талабларидан келиб чиқсан ҳолда мафкуравий ишларни ташкил этишининг янги, самарали йўларини излаш;
- 4) бу соҳада эски услубларнинг мутлақлаштирилишига, андозалаштиришга йўл қўймаига, андозалаш-тиришга йўл қўйма ташкил этишда ижтимоий мухитни ҳисобга олиш;
- 5) мафкуравий жараёнларни ташкил этишда учрайдиган расмиятчилик ва мажлисбозлик кўринишларига барҳам бериш;
- 6) мафкуравий фаолиятнинг қанчалик самарали олиб борилаётганини билиш мақсадида унинг мониторингини ташкил этиш.

Миллий ғоя, мафкуранинг тарғибот-ташвиқотини ташкил этишда қўйидаги **ташкилий тамойилларга** амал қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Узлуксизлик (миллий мафкуруни ёшларга сингдириб боришни бешикдан бошлаш керак, содда шаклда).
2. Кенг қамровлилик (жамият барча аъзоларига ғоялар хилма-хиллиги асосида мафкуруни сингдириш)
3. Босқичма-босқичлилик (оила-боғча-мактаб-коллеж, лицей, олий ўқув юртлари асосида).
4. Кетма-кетлик (ҳар бир босқич учун инсонга хизмат қиласидан қадриятлар асосида)
5. Фаоллик (кўпроқ интерактив усууллардан фойдаланиш).
6. Иш билан сўз бирлиги (назария ва амалиёт бирлиги).
7. Шахсий ибрат (тарғибот қилувчининг ўзи шахсий хаётда ибрат бўлиши).
8. Ҳаётийлик (ютуқлар билан бирга камчиликларни ҳам кўрсатиш).

9. Илгор тарғибот-ташвиқот технологияларидан фойдаланиш.
10. Меърийлик (баландпарвоз, расмиятчилик, такрорланишларга кўп ҳам йўл қўймаслик).

2. Аҳоли турли қатламларини ғоявий қуроллантириш омиллари, ёндашувлар ва ижтимоий рекламалар

Фуқаро тарбиясини ташкил этиши: дунё тажрибаси ва муаммолари. Маърифатпарвар адаб Абдулла Авлоний «Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё - саодат - ё фалокат масаласидир» деганларида аввало **фарзанд** тарбиясини, **авлод** тарбиясини, қолаверса **миллат тарбиясини** назарда тутиб айтган эди.

Дарҳақиқат, ҳар бир давлат ўз фуқаролари билимли, ҳақ-хуқуқини танийдиган, маънавий баркамол, бир сўз билан айтганда, **комил инсон** бўлиб вояга етиши ҳақида қайғуради. Ўзбекистоннинг Биринчи Ўзбекистоннинг Биринчи Президентии Ислом Каримов бу хусусда шундай дейди:

«Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганимиз. **Комил инсон деганда, биз**, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз»¹.

Бироқ таъкидлаш жоизки, турли давлатларда «баркамол инсон» тушунчасига турли сифатлар нисбати берилади. Ҳар бир давлат ўз фуқароларида замон талабларига мос сифатлар ва жамият мақсадларига мос қадриятларни қарор топтиришга ҳаракат қиласи. Доимий юксалиш ҳақида қайғурадиган етакчи давлатларнинг бу борадаги тажрибаси билан танишиш фойдадан холи эмас.

1. АҚШда фуқаро ва ёшларни ғоявий-мафқуравий тарбиялаш масаласи. Америкаликларга қандай ғоя ва қадриятлар сингдирилмоқда? Фуқаро ва ёшлар тарбияси қўйидаги ғоявий устунларга таянади.

АҚШ фуқаролари Конституцияни, Америка давлатчилигининг асос-лари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшлар онига сингдириш ҳақида тинимсиз қайғурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни қадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ нинг фан ва технологиялар соҳасида бошқа давлатлардан ўзиб кетган-лигининг сабаби шундаки, аввало Америкада эркин ва ижодий фикр қадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишdir.

Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқа-ришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йЎқ. Баркамол авлод орзузи. – Т.: «Шарқ» нашриёт – матбаа концерни. 1998, 81 – б.

гапирадиган кишилар ниҳоятда кам учрайди. Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади.

Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Ҳудди ана шу «Америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги гояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Умуман, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафкурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, рухий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган.

Албатта, «АҚШ да бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса чиқариб бўлмайди. Охирги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - **«либерал - национализм»** мафкурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлинниб кетган кўп сонли ижтимоий гурухларни **«АҚШ - миллатлар ҳамжасамиятидир»** гояси атрофида бирлаштиришни назарда тутади. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШда аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдам-лигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафкуруни яратиш ҳақида бораётир.

2. Японияда миллий мафкура тарбияси. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири Японияда фуқарони, ёшларни тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида **мактаб** танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда **фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия»** тизими доирасида амалга оширилади. Расмий хужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуидагича номланади: 1) «характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим»; 2) «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият»; 3) «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш»⁶⁰.

Аслида, бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан қудратли ғоявий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан **«ахлоқий тарбия»** тизими Япония мамлакати иқтисодий равнақининг ғоявий асосини ташкил қиласи. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган. Шу боисдан ҳам инглиз файласуфи Томас Гоббс (1588-1679) «Давлатнинг қандайлиги ҳақида хулоса чиқариш учун аввало одамларнинг ахлоқи, қизиқишлиари ва феъл-атворини ўрганиш жоиздир» деган эди.

⁶⁰ Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслер. -Т.: Академия, 2005. 302-бет.

Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан Япония мамлакатининг 30-40 йилда ишлаб чиқариш ҳажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. «Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда ҳунармандчилик устахоналаридан автомат-лашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай тушунтириш мумкин?». Мазкур саволга японлар қуидагича жавоб берадилар: «*Салоҳият инсонларда яширин*». Япония менежментининг олтин қоидасига қўра, **инсондан қимматроқ бойлик йўқ. Япон кишисида қуидаги қадрият ва сифатлар қарор топтирилади:**

мехнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характерига хос хусусиятлар саналади. Бироқ, давлат бу билан қаноатланмай, ўз фуқароларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини **маорифга** юклайди. Натижада, мактабларда **гуруҳий бирдамликни тарбиялашга** алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гурухнинг ҳар бир аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоя сингдирилади, ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қиласи. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иқтисодий ютуқларга эришди.

Мехнат япон кишиси учун ахлоқий қадрият саналади. Унинг қадрият даражасига кўтарилишида «ахлоқий тарбия» тизимининг роли бекиёс. Гап шундаки, япон кишисига мактабдаёқ қуидаги ғоялар сингдирилади: 1) «Фақат тиришқоқлик ва меҳнат билан муваффақиятга эришиш мумкин», 2) «Ўз устингда тинимсиз ишла - шунда бирордан кам бўлмайсан». Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон кишиси ўзининг барча ҳаракатларини қуидаги мантиққа бўйсундиради: **«Бор имкониятларингни ишга сол!»**

Шундай қилиб, давлат ўз фуқароларида тиришқоқлик ва ҳафсала, қунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтириади. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японлар бошқаларга ўрнак бўла олади. **«Ахлоқий тарбия»** натижасида Японияда фуқаролар меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга ҳиёнат деб қабул қиласи. Японияда **фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади**. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч деб биладилар. Кўриниб, турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди.

3. Ўзбекистонда «фуқаро тарбияси». Миллий гоя ва Ўзбекистон тажрибаси кўтарилиган масаланинг муҳимлиги Ўзбекистонда ҳам бу борада амалга оширилаётган ишларни таҳлил қилишга ундейди. Эътибор бериб қарайдиган бўлсак, бизда **«фуқаро тарбияси»** ҳақида кам гапирилади. Лекин бизда бу вазифа ўз ҳолига ташлаб қўйилган эмас. Ўзбекистонда фуқаро тарбияси давлат сиёсатининг устувор соҳаси бўлиб, асосан икки йўналишда:

1) Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида ва 2) Миллий истиқлол гоясини сингдириш воситасида амалга оширилмоқда. Кўриниб турибдикি, бизда ҳам фуқаро тарбиясини амалга оширувчи маскан сифатида **мактаб** танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Демак, **маорифга** миллат фуқаросини тарбия-лашдек масъулиятли вазифа юкланган. Маориф, халқ таълими йўли билан комил инсон қиёфасини яратиш зарур.

Аввало ҳар жихатдан фаол инсонни тарбиялашга эътибор қаратиш, гоявий тарбия воситасида **шахснинг салоҳиятини** максимал даражада юзага чиқаришга эришиш, ҳар бир боланинг иқтидорини ривожлантиришга ургу бериш зарур. Бунинг учун инсонни пассив ижросиликдан эмас, балки фаол ташаббускорликдан кўпроқ манфаатдор эканлигига ишонтириш керак. Ўқув жараёнида бу вазифани ҳал қилиш учун таълим жараёнини «ёдлаш»дан халос қилиш ва уни муаммоларни ҳал қилишга йўналтириш зарур. Шахснинг ижодий фикрлашини ривожлантириш ҳам айнан шу мақсадларга хизмат қиласиди. Гоявий тарбияни ташкил қилишда назарий фикрларга амалий шакллар бериш, билимларни ҳаракатларга айлантириш муҳим саналади. Бунинг учун прагматик фикрлайдиган шахсни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади⁶¹.

Миллий истиқлол гоясини ўқитишдан кўзланган **асосий мақсад** - замон талаблариға мос инсонни тарбиялашдан иборат. Бунинг учун фуқароларда қуидаги сифатларни шакллантириш, қадриятларни сингдириш керак:

- 1)Фаол инсонни тарбиялашга эътибор бериш.
- 2)Шахснинг салоҳиятини максимал юзага чиқариш.
- 3)Ҳар бир бола иқтидорини ривожлантириш.
- 4)Манфаатдорликка ишонтириш.
- 5)Муаммоларни ҳал қилишга йўналтириш.
- 6)Шахс ижодий фикрлашини юксалтириш.
- 7)Назарий фикрларга амалий шакллар бериш.
- 8)Билимларни ҳаракатга айлантириш.
- 9)Прагматив фикрлайдиган шахсни тарбиялаш.
- 10)Мехнатга иштиёқ уйғотиш, тиришқоқ ва сергайрат шахсни тарбиялаш.
- 11)Шахсни ўз устида қунт билан ишлашга ўргатиш.
- 12)Ўз ишончини қарор топтиришдан манфаатдорликка ундаш.
- 13)Миллий ғуури баланд, масъулиятли, интизомли шахсни ривожлантириш.
- 14)Келажакка ишонч уйғотиш.
- 15)Миллий истиқлол мағкурасини юракка яқин гоялар орқали сингдириш ва ҳ.к.

⁶¹ Эргашев И. Миллий истиқлол гояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат боскичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 303-304-бетлар.

Мехнат жамоалари. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов 2000 йил 6 апрелда миллий истиқлол мафкураси концепциясининг асосий тамойил-ларига бағишилаб илмий ва ижодий жамоатчилик вакиллари билан учрашувда «Миллий мафкура - давлатимиз ва жамиятимиз курилишида биз учун руҳий - маънавий куч-қувват манбаи» мавзуида сўзлаган нутқида бу борада долзарб масалаларни илгари сурди. Фикри эркин одам, у қайси соҳада ишлашидан қатъий назар, ўз ҳаётини ўзи ташкил қилиш имконига эга бўлади. Юртбошимиз 1998 йилдаёқ «Фояга қарши фақат ғоя, фикрга қашри фақат фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан баҳсга киришииш, олишиш мумкин»лигини баён этиб, бу масаланинг З жиҳатига эътибор қаратган эди:

- 1) Ёт foяга қарши биз ўз олижаноб foямиздан фойдаланиш учун,
- 2) Одамларни эркин фикрлашга ўргатиш зарур. Яъни, фикрга қарши фикр бўлиши керак.
- 3) Жаҳолатга қарши маърифат. Бу ўринда XX аср бошида халқни маърифат ва миллий уйғонишга чорлаган жадидчилик ҳаракати намоёндалари ҳаётини, ижодини, интилишларини ўрганиш зарур.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда 9 минг 900 дан кўпроқ мактабларда 550 минг ўқитувчи фаолият кўрсатмоқда. 63 га яқин олий ўқув юртларида эса 18,5 минг профессор-ўқитувчилар (уларнинг 52 фоизи фан доктори ва номзодлари) ишламоқда, ёшларга зиё таратмоқда. 5,3 миллиондан ортиқ фарзандларимиз мактабларда, турли билим юртларида таълим олмоқда. 160 мингдан кўпроқ ёшлар эса олий таълим тизимида ўқимоқда. Улар тарбияси ҳақида ўйлашимиз, ёшларимиз баҳтли келажаги учун қайгуришимиз, ёш наслимизни миллий ғоя ва миллий мафкура билан куроллантиришимиз керак.⁶²

Демак, **мехнат жамоалари** инсон умрининг асосий қисми ўтадиган, унинг тафаккури, ҳаётга муносабати шаклланадиган ижтимоий-маънавий мухитдир. Улар кишида жамоа руҳи, меҳнатсеварлик, омилкорлик, адолат тушунчаси, меҳр-оқибат туйғуларини тарбиялайдиган ўзига хос маскан бўлиб ҳисобланади.

Миллий ғоя, миллий мафкурани одамларнинг эркин ҳаёт, обод ва озод Ватан қуриш йўлидаги интилишларини умумлаштирадиган давлат ва нодавлат, мустақил ташкилотлар имкониятидан тўла фойдаланиш ва уларни ташкил этиш зарур. Бу борада Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз ташаббуслари билан:

1) «Тики бу ташкилотлар ҳар қандай манфаатдан ёки таъсирдан холи бўлиб, бизга реал ҳаёт ҳақида муайян ижтимоий ҳодиса ва воқеаларни келтириб чиқарадиган омиллар ҳақида аччиқ бўлсада, холисона, ҳаққоний хулосалар»⁶³ чиқармоқда.

⁶² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт - пиравард мақсадимиз. -Т.8. -Т.: Ўзбекистон, 2000. 468-469-бетлар.

⁶³ Ўша жойда, 29-30-бетлар.

2) Вилоят ва туман ҳокимликларининг бевосита кўмагида республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказининг жойлардаги бўлимлари қошида маърифий тарғибот кенгашлари тузилди.

3) Мактаблар, лицей ва коллежларда бевосита маънавият масалалари билан шуғулланадиган мутасадди мутахассислар лавозимлари жорий этилди.

4) Мактаб, лицей ва коллежларда болалар онгини юксалтириш, уларни ижобий ишлар ва тарбиявий тадбирлар билан банд қиласидиган турли ташкилот ва тўгараклар тузилди.

Ўзбек характеристи. Фарб мамлакатлари халқлари учун ижтимоий бирлашув жараёнларига уларнинг хулқидаги рационализм, индивидуализм халақит бериб турса, ўзбеклар азалдан маънавий интеграцияга, ижтимоийлашувга мойил халқдир. Ўзбекнинг ҳар бир одати, маърака ва маросимлари кишиларни бирлаштириш орқали юз беради. Ўзбек менталитетидан мафкура масалаларида фойдаланиш учун бу менталитетнинг таркиби, тарихи, ҳозирги ҳолати ва ўзига хослигини пухта ҳисобга олиш зарур. Булар:

1) Феъл-автор тизимида 4 та суперэтнос (туркий, форсий, арабий, рус-славян) тизимида ана шу халқлар табиати ва мафкуравий таъсири кўриниб туради.

2) Жамоавийлик, эътиқодда мустаҳкамлик, урф-одат, маросим орқали ўзликни ифодалаш фазилатларидан унумли фойдаланиш лозим.

3) Ижтимоий лоқайдлик, бефарқлик каби салбий ноқис хусусият-ларини билиш даркор.

4) Психологиясида аниқ характеристерга эга эмаслик омили ётади.

5) Маънавий, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, диний соҳаларда ақлий - эмоционал меъёрларга риоя этмаслик катта қусури, хусусияти ҳам бор.

6) Китоб ўқиш даражасининг пасайганлиги, бу ворислик анъаналарига жиддий путур етказади.

Шундай шароитда жамиятнинг ҳаракатлантирувчи кучлари бўлган зиёлилардан, нафақат сиёсий-маърифий, балки ахлоқий-тарбиявий таъсир кўламини кенгайтириш керак¹.

Донолардан қолган ўйтга кўра, мақсадни эмас, мақсадга олиб борувчи йўлни излаш керак. Тарбия-тарбия учун деб ҳаммамиз тарбиячиликни мақсад қилиб олганмиз. Лекин ана шу биз бераётган билим, маъruzалар болалар қалбига кириб бораяптими ёки ички руҳий қаршилик пайдо қилиб, тарбияланувчиларнинг кўнглига урайптими? Ёшлар қалбига ҳам қулоқ солиш керак.

Адабиёт ва санъат. Бу соҳада ижод аҳлининг ғоявий-бадиий салоҳитини комил инсон тарбиясига йўналтириш устувор йўналиш бўлиши даркор.

Ижодкорларни мураккаб ва шонли тарихимизнинг ёрқин сахифалари-ни, бугунги ҳаёт воқелигини, олижаноб орзу-умидларимизни акс эттирадиган адабиёт, кино, мусиқа ва тасвирий санъат асарларини яратишга ҳар

¹ Бекмурадов М. Ўзбек менталитети ва миллий мафкура. «Жамият ва бошқарув». 2000, № 3, 22-23 – бетлар.

томонлама рағбатлантириш. Ёшларга ибрат бўладиган баркамол инсонлар, замонавий қаҳрамонлар тимсолини барпо этиш.

Миллий ғояни тараннум этишга, истиқлол мафкурасига зид ғояларнинг зарарли моҳиятини очиб беришга айниқса эътиборни кучайтириш зарур. Ҳаёт ва ижоддаги маҳдудлик ҳамда фикр қашшоқлигига қарши курашиш, баҳс-мунозара, танқид ва таҳлиллар орқали мафкура мухитининг соғлом бўлишига эришиш.

Дин. Энг нозик ва мураккаб бўлган бу соҳада, аввало, дин маънавият ва маданиятнинг устунларидан бири эканини, барча замонларда миллий ғоя ва мафкура диний қарашлар билан уйғун ривожланишини назарда тутиш лозим. Дин ўз моҳиятига кўра, поклик, меҳр-оқибат каби эзгу туйғулар орқали миллий истиқлол мафкурасининг ғояларини юртдошларимиз қалби ва онгига сингдиради. Муқаддас динимиз соғлом ва мўътадил муносабатни шакллантириш - бу борадаги энг муҳим мафкуравий вазифадир

Асрлар мобайнида шаклланган, авлоддан авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган **урф-одат, маросим ва байрамлар** ҳам миллий мафкуранинг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Хусусан, Мустақиллик, Наврӯз, Ўқитувчилар ва мураббийлар, Хотира ва қадрлаш куни каби янги байрам ва маросимларимиздан жамият ҳаётига замонавий мазмун баҳш этиш йўлида оқилона фойдаланиш зарур. Бугунги кунда урф-одат ва анъаналаримизнинг жамиятни бирлаштирувчи хусусиятларидан янада тўлиқроқ фўйдаланиш лозим.

Миллий анъаналарни ўрганиш, тарғиб этиш билан бир қаторда тўй-маракаларни, одат ва удумларни ихчамлаштириш, бу борада исрофгарчилик ва дабдабабозликка йўл қўймасликка алоҳида эътибор қаратиш даркор.

Маънавий-маърифий муассасалар. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов «Жамият тараққиётининг асоси, - деган эди, - уни муқаррар ҳалокатдан қут-қариб қоладиган ягона куч - маърифатdir»⁶⁴. «Тарих - халқ маънавиятининг асосидир».

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида **«Маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишлар»га** алоҳида эътибор берилган. Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий-тариҳий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади. Шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланади⁶⁵. Умумий ҳамда педагогик маданиятни ошириш мақсадида, мамлакат аҳолиси орасидаги маърифий ишлар такомиллаштирилиб борилади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан хукмронлик қилиш, унинг

⁶⁴ Каримов И.А. Биз келажагимизни Ўз қўнимиз билан қурамиз. Т.7. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 135, 146-бетлар.

⁶⁵ Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: «Шарқ», 1997, 55- бет.

бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши мукаррар.

Шу маънода, бундай хавф-хатарларга қарши асосий қурол сифатида юртимиизда яшаётган ҳар бир инсон, аввало, униб-ўсиб келаётган янги авлоднинг ҳар томонлама баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун бўлиб вояга етиши учун кенг жамоатчилик ва аҳолимиз ўртасида маънавий-маърифий фаолиятимизни юксак даражага кўтаришнинг аҳамияти бекиёсдир».

1999 йил 3 сентябрда тузилган «Республика маънавият ва маърифат кенгишини кўллаб-кувватлаш тўғрисида»ги Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Фармонида кенгашнинг асосий мақсади ҳам - «Жаҳолатга қарши маърифат» ғоясига таянган ҳолда ўзбек халқининг онгини ва қалбини мустабид ўтмиш асоратларидан фориғ этиш, баркамол авлод, комил инсонни камол топтиришдан иборат қилиб қўйилди. «Биз барча мамлакатларда бўлганидек, ғояга қарши ғоя билан курашиш тарафдоримиз», - деган эди Юрбошимиз. (Каримов И.А. Асарлар. 8 - том, 24 - бет).

Демак, *маданият ва маданий - маърифий муассасалар* мафкурани шакллантириш ва халқимиз онгига сингдиришда катта имкониятларга эга. Бунда кутубхона, театр, клублар, маданият уйлари ва саройлари, истироҳат боғлари, музейлар ва бошқа муассасалар фаолиятидан кенг фойдаланиш, кишилар дунёқаришини юксалтирадиган, одамларга руҳий-маънавий озиқ берадиган тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим.

Бу даргоҳларда турли анжуманлар, давра сухбатлари, баҳс-мунозаралар, учрашувлар уюштириш, миллий истиқлол мафкурасининг мазмун-моҳиятини ҳар бир ижтимоий катламга тушунарли тарзда изоҳлаб берадиган қўлланма ва тавсиялар тайёрлаш айниқса муҳим.

Маданий-маърифий муассасалар ёшларни ҳақиқий санъат, чинакам бадиий гўзаллик руҳида тарбиялаш масканлари бўлмоғи лозим.

Маданият ва санъат соҳалари фаолиятининг бутунлай тижорат асосида ташкил этилишига, ғоявий-бадиий жиҳатдан саёз, миллий қадрият-ларимизга ёт асарларнинг етакчи ўринни эгаллаб олишга йўл қўймаслик муҳим аҳамиятга эга.

Давлат, нодавлат ташкилотларнинг ўрни. «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамиятига ўтиш» ғоясини бугун амалга ошириш маълим маънода мафкуравий ишларимизнинг қатъий тизими доирасига боғлиқ. Шунингдек, ўқитиш технологияси, дарслик, ижтимоий фан салоҳиятига, уларни амалга ошириш омилларига боғлиқ.

Сиёсий партиялар - ўз фаолияти билан фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллигига асосланган демократик жамият барпо этиш ғоясининг амалга ошишига хизмат қиласи.

Ўзбекистонда ҳар бир партия ўз дастурий қараш ва мақсадларини рўёбга чиқариш учун барча хуқуқий асос ва конуний кафолатларга эга. Ҳар бир партиянинг ўз дастурий ғояларини ҳаётга татбиқ этиш жараёнида миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойилларига амал қилиши сиёсий ҳаётнинг бош мезонидир. Чунки халқ манфаатлари, истиқлол ғоялари, қайси

сиёсий ва мафкуравий кучга мансублигидан қатъий назар, барча юртдошларимиз учун муқаддасдир.

Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида фаолият кўрсатаётган **нодавлат ташкилотлар** мафкуравий жараёнларда ҳам фаол иштирок этиши лозим.

Республика Маънавият ва маърифат кенгаши бу борадаги амалий ишларни мувофиқлаштириб бориши, Инсон ҳуқуqlари миллий маркази, Маърифатпарварлар жамияти, Оила илмий маркази, Файласуфлар миллий жамияти, Ўзбекистон Файласуфлари жамияти, Ижтимоий фикр маркази каби ташкилотлар ўз фаолиятини миллий истиқлол мафкураси билан уйғун ҳолда ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини жорий этишга моддий, техникавий ва маърифий жиҳатдан кўмак берадиган «Соғлом авлод», «Камолот», «Умид», «Улутбек», «Олтин мерос», «Амир Темур», «Имом Бухорий», «Устоз», «Маҳалла», «Истеъдод» жамғармалари ва бошқа жамоат ташкилотлари имкониятларидан фойдаланишга жиддий эътибор қаратиш зарур.

Демак, миллий истиқлол ғоясини ёшлар онгига сингдириш соҳалари ва йўналишлари хилма-хил бўлиб, улардан самарали ва тўғри, ўринли фойдаланишни талаб этади. Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур ва муҳимдир. Мафкура бўлмаса ҳалқ, миллат, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Мафкура жамият, ҳалқ ва миллатнинг иқтисодий, сиёсий, маданий тараққиётига мақсад ва йўналиш беради. Миллий ғоя, миллий мафкуруни ёшлар онгига сингдиришда:

1) Нодавлат, мустақил ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш, уларнинг имкониятларидан тўла фойдаланиш зарур.

2) Мустақилликни мустаҳкамлаб, маънавий, маърифий-мафкуравий ишларни янада жадаллаштириш, янги босқичга қўтариш, бу соҳадаги барча ишларни мувофиқлаштириб, ягона мақсад йўлида сафарбар этишни тақозо этади. Айниқса фуқароларни камол топтиришга йўналтирилган ва тузилган маънавият ва маърифат Республика Кенгаши тарғибот-ташвиқот ишларини узлуксиз олиб боришни давр тақозо этмоқда.

3) Мактаблар, лицейлар, коллеж ва олий ўқув юртларида бевосита маънавият масалалари билан шуғулланадиган мутассадди мутахассислар лавозимларини жорий этиб, улар ҳаётини янада фаоллаштириш лозим.

4) Оила, маҳалла, умумий ўрта, умумий махсус, касб-ҳунар таълими, мактабдан ташқари муассасалар, олий таълим тизимида болалар, ўсмирлар, талаба ёшлар онгини юксалтириш, уларни ижодий ишлар ва тарбиявий тадбирлар билан банд қиласидиган турли ҳил ташкилот ва тўгараклар тузиш, онгни фикрлашга ўргатиш, уларнинг тафаккурида бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик лозим.

Демак, миллий истиқлол ғоясини оммага тушунарли тарзда етказиш, қуроллантириш, шакллантириш, тўғри идрок қилиш малакасини ҳосил қилиш учун қуйидаги **омилларга эътибор бермоқ зарур:**

1. Ёшларга эътиборни янада кучайтириш керак. **«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамиятига ўтиши»** ғояси қатъий тизим доирасида амалга

ошишини тақозо этади. Тарбия муассасалари деб номланувчи қўплаб жамоат ташкилотлари хусусан, «Камолот», «Маҳалла», «Оила» жамоатчилик маркази ва бошқалар таълим муассасаларидан ажралиб қолган. Хамкорлик, ҳамжиҳат-ликни таъминлаш керак.

2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури бўйича ўқитиш технологияси ўзгартирилиши лозим.

3. Дарсликлар, хусусан мафкура тарбияловчи дарсликлар (фалсафа, тарих, социология, диншунослик, сиёсатшунослик, «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти», маданиятшунослик, психология, педагогика ва бошқалар) талаба ёшлари қизиқтира олмаяпти. Баъзи дарсликларда қайтарувлар кўп.

4. Илғор маърифатчилар армияси керак. Улар ўша қишлоқ ўқитувчисидан тортиб, академик ва раҳбарлардир. Улар тайёргарликдан ўтган бўлиши, маҳсус машғулотлар ёрдамида методик тайёргарликдан хабардор бўлиши, нима ҳақида, қандай гапиришларини билиши лозим.

5. Аҳоли зич жойлашган ҳудуд, маҳаллалар, таълим-тарбия муассасаларида эътибор билан ишлар ташкил этилса, тўғри йўлга кўйилган бўлса, одамлар бир-биридан таъсирланиб, соғлом, янги фикрларни қабул қиласаверади.

6. Одатларнинг шаклланиш муддати ва бартараф этиш воситаларига, масалан, ваҳҳобийлик, хизбут-тахрирликка мойил одамлар тўпланган жойлар-нинг одат, кўнималарини билиш.

7. Янги одатларнинг одамлар хаёт шароитлари ва турмуш даражасига мослиги.

8. Янги ғояларнинг одамлар табиати ва руҳиятига мослиги¹.

4. Мафкуравий тарбия ишини самарали ташкил этиш имкониятлари ҳамда ҳақиқат мезони асосида баҳолаш тамойиллари

Мафкуравий тарбия самарали ташкил этиши имкониятлари. Бугунги воқелик миллий истиқлол ғояси тарғиботи масаласига алоҳида эътибор беришни талаб қилмоқда. Чунки «Эндиликда ядро майдонларида эмас, - деган эди И.А.Каримов, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қиласди». Ҳозирги вақтда қудратли давлатлар ва муайян сиёсий марказлар ўз мақсадларига эришиш учун аввало забт этмоқчи, ўз таъсир доирасига олмоқчи бўлган мамлакатларнинг аҳолиси онгини ўзига қарам қилишга интилаётганлигини ҳам унутмаслик керак. Шу боисдан мафкура дунёсида бўшлиқка йўл қўйиб бўлмаслигини, шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш қолган мафкура майдонида бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт ғоялар ўрин эгаллашга уриниши шубҳасиз. Негаки ҳозирги пайтда рўй берадиган айрим салбий ҳолатлар, ножўя хатти-

¹ Каримова В.М. Ёшларда миллий ғоя ва миллий мафкуруни шакллантириш омиллари ва шартлари. «Таълим ва тарбия». 2000, № 1-2, 39 – бет.

ҳаракатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлмоқда.

Шу боисдан ҳам *мафкуравий тарбиянинг мақсади* ҳақида 1999 йил июнь ойида «Хушёрикка даъват» мавзуидаги Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги мухбирининг саволларида, Юртбошимиз И.А.Каримов: «Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз - жамиятимиз аъзоларини, аввалимбор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбida миллий ғоя, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир»¹, деган эди.

Ҳар қандай янги ғоя сингари мафкура ҳам омманинг онгига чуқур сингса, хаётда чуқур илдиз отса, амалиётда ўзини тўла оқласагина реал воқеликка, катта ижтимоий кучга айланади.

Миллий мафкурамизни ҳаётга тез ва кенг ёйиш учун, даставвал унинг моҳиятини чуқур ўрганиш, мақсадлари, асосий йўналишлари, ўзига хос хусусиятларини билиб, ўзлаштириб олиш, ҳалқ ўртасида кенг тарғиб-ташвиқ этиш, турли восита ва шакллардан фойдаланиш талаб этилади.

Энди ижтимоий соҳа олимлари, мутахассислар, илғор фикрли зиёли-лар бу борадаги изланишларни чуқурлаштириб, умумлашган назарий хулосаларни ишлаб чиқишилари, қисқача айтганда, мафкурамизнинг асосий мақсадларини ҳалқقا *содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда ифодалаб* беришлари лозим².

Бизнинг миллий хусусиятларимиз умуминсоний қадриятлар билан боғланиб кетган. Асрлар давомида ҳалқимиз умумбашарий, умуминсоний қадриятлар такомилига улкан хисса қўшган. Турли миллат вакилларига ҳурмат, улар билан баҳамжиҳат яшаш, диний бағрикенглик, дунёвий билимларга интилиш, ўзга ҳалқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш каби хусусиятлар ҳам ҳалқимизда азалдан мужассам⁶⁶. Шу билан бирга, миллий табиатимизга хос бўлган меҳр-оқибат, муруват, андиша, орномус, шарму ҳаё, ибо-иффат каби бетакрор фазилатлар ва ҳалқимизни кўп жиҳатдан ажратиб турадиган бағрикенглик, меҳмондўстлик, оққўнгиллик хусусиятлари ҳақида ҳам узоқ гапириш мумкин.

Мана шу юқоридаги ҳолатларни назарда тутиш, мамлакатимиздаги мафкуравий жараёнларга ҳам шу нуқтаи назардан ёндашиш, миллий истиқлол ғояси ва миллий мафкурамизни тарғиб қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш зарурлигини кўрсатади. Миллий истиқлол ғоясини ёш авлод онгига сингдириш муайян услублар асосида олиб борилгандагина яхши натижа бериши мумкин.

Бу технологик услуг тадбирларнинг *кетма-кетлиги, миқёси ва меъёри, давомийлиги ва тамоийиллари* сингари жиҳатларини қамраб олади. Бу

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. -Т.: «Ўзбекистон», 2000, 24, 491-492-бетлар.

² Ўша жойда 27-28-бетлар

⁶⁶ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард мақсадимиз. 8- том. Т.: «Ўзбекистон», 2000, 24, 503 – бет.

масаланинг муҳимлиги яна шунда кўринадики, тарғиботда меъёрнинг бузилиши, милий мафкура тўғрисида ҳадеб ва ноўрин гапиравериш тескари самара бериши мумкин. Тарғибот технологияси миллий ғоя ва миллий мафкура мазмун-моҳиятига мос бўлган тақдирдагина кутилган натижага эришиш мумкин.

Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегиясини, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаоларини, миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка ҳар томонлама тушунтириш долзарб вазифалардан биридир.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган тури **воизларнинг фаолияти** билан боғлиқ. Тарғиботнинг бу шакли самарадорлигини ошириш алоҳида эътибор талаб қиласди. Чунки **биринчи**, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўплаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан қарши бошлаб келинган инсонда эса ҳали ваъзни эшитмаёқ, ички қаршилик пайдо бўлади. Демак, ҳали тарғибот бошланмасиданоқ у тескари самара бериши эҳтимоли кучаяди. **Иккинчидан**, бундай норози аудиторияни ўзи томонига оғдириш, унга таъсир кўрсатиш, уни илҳомлантириш воиздан жуда катта маҳорат талаб этади.

Миллий истиқлол ғояси тарғиботининг **таъсирчанлигини оширишидаги энг асосий шартлардан бири - зимдан тарғибот қилишидир**. Инсон унга таъсир ўтказилаётганини сезмаслиги лозим. Аслида, тарғибот давомида мафкура сўзининг ишлатилиши ҳам шарт эмас. Умуман, тарғибот-ташвиқот ишларида масаланинг қўйидаги жиҳатларига эътибор қаратиш лозим:

- олдимизга қўйилган мақсадларга эришишдан ҳар биримиз шахсан манфаатдор эканлигимизга кишиларни ишонтириш;
- келажагимизни кўз олдимизга келтириш имконини берадиган, эртанги кунимиз қандай бўлишини кўрсатадиган материаллар тайёрлаш;
- долзарб қадриятларни сингдириш мақсадида жамоатчилик фикрига шу қадриятларни жозибали қилиб етказиш;
- оммавий ахборот воситаларидан маориф тарқатиш тизимидан инсонларни ақлий жиҳатдан бойитиш қуроли сифатида моҳирона фойдаланиш;
- инсонларнинг эркин фикрлашини рағбатлантириш, уларни ўз фикрларини ҳимоя қилишга ўргатиш орқали мустақил фикрловчи инсонни тарбиялаш;
- тараққиётимиз йўлида ғов бўлаётган иллатларни фош этиш ва танқид қилиш йўли билан уларни самарали «даволаш»;
- оммавий ахборот воситаларидан ҳақиқат кўзгуси сифатида фойдаланиш орқали исонларнинг уларга ишончини кучайтириш;
- яқин ўтмишимизда содир бўлган ёркин воқеаларга бағишлиланган хроникал фильмларни яратиш йўли билан яхши ва ёмон кунларимизни бот-бот эслатиб туриш;
- инсонларда чуқур таассурот қолдириш мақсадида бадиий образлар орқали миллий мафкурани сингдириш.

Мафкуранинг тарғиботига айнан шундай ёндашиш кўпроқ самара беради. Шундагина инсонларнинг салоҳияти, меҳнати, вакти, мулки ва маблағларини танланган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса мафкуравий сиёсатнинг натижасини моддий нарсаларда - юқори сифатли маҳсулотларда, бадавлат турмушимида, бунёдкорлик ишларида, эркин ва фаровон ҳаётда, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

Мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаши мезонлари. Мафкуралар курашининг жаҳоншумул жараёнини ўрганиш, унинг мониторинги, бу курашнинг умумбашарий ва минтақавий муаммоларини аниқлашга асосий эътиборни қаратиш зарур.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чиқариш учун Миллий дастурнинг мониторинги ва бажарилишини экспертиза қилиш асосида унинг айrim қоидалари ва тадбирларига тузатишлар киритилиши кўзда тутилган.

Мафкуравий мониторинг: - Мониторинг - инглизча сўз бўлиб текшириб туриш, назорат маъносини билдиради. Демак, ***мафкуравий мониторинг*** - бу инсоннинг ғоявий, мафкуравий, хусусан миллий мафкуравий фаолияти орқали жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий, яъни ғоявий ҳолатини кузатиш, баҳолаш ва олдиндан айтиб бериш - прогнозлашдир.

Миллий истиқлол ғоя ва миллий мафкура миллий ва умуминсоний ғояларнинг яхлит тизими сифатида халқимизни ғоявий жиҳатдан муштарак мақсад йўлида бирлаштирувчи куч бўлиб қўйидаги вазифаларни амалга оширишга хизмат қиласи. Демак, мафкуравий мониторинг туфайли:

1.Ўзлигимизни англаш, миллий, диний, маънавий қадриятларимизни жойига қўйиб, уларни янги сифат босқичига кўтариб, таъсирчанлигини оширади.

2.Миллий мақсадларимизни ҳозирги замон умумбашарий талаблар билан уйғунлаштиради.

3.Ислом дини иймон, эътиқод, ахлоқ ва маърифат ақидаси эканлигидан келиб чиқиб,

«Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда» тамойилига сафарбар этади.

4.Миллий ғоя ва эътиқодимиз душманларига қарши мафкуравий курашиш, фуқарода

Ватан туйғуси - «Мен Ўзбекистонликман» деган ифтихор тушунчасини шакллантиради.

5.Жисмоний соғлом, замонавий тафаккурга эга бўлган авлодни тарбиялайди.

7.Миллий қадриятларимизни, урф-одат, анъаналаримиз моҳиятини ошириб, миллатлараро тотувлик, ҳамжиҳатлик ва сиёсий-ғоявий барқарорликни таъминлайди.

Мафкуравий мониторинг асосида Миллий ғоянингшакл-ланишини назорат, кузатиш натижасида миллий мафкурамиз қўйидаги омил-ларга боғлиқлиги маълум бўлади:

1.Аҳоли муносабатларининг тифизлиги ва динамикасига, яъни аҳоли зич жойлашган жойларда бунга катта эътибор зарурлиги аён бўлмоқда.

2. Одатларнинг шаклланишининг муддати ва бартараф этиш воситалари боғлиқ бўлиши кузатилмоқда. Масалан, ваҳҳобийлик ёки ҳизбут-тахрир-ликка мойил одамлар тўпланган жойлардагиларнинг одат, кўникумларини билиш зарур бўлади.

3. Янги одатларнинг одамлар ҳаёт шароитлари ва турмуш даражасига мослигига боғлиқлиги сезилмоқда.

4. Янги ғояларнинг одамлар табиати ва руҳиятига мослигига боғлиқ бўлаёт-ганлиги билинади.

Умуман, мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш мезонлари кўпинча миллий истиқлол ғоя ва миллий мафкуранинг тарбиявий тамойилларига боғлиқ бўлади. Бу тамойилларга қуйидаги жараёнларни киритиш мумкин:

1) Тушунтиришда ва баён этишда оддийлик ва лўндалик мавзуни янада ойдинлаштиради.

2) Талаб ва таклифни доимий назорат остига олиш.

3) Онгга таъсир этишнинг янги технологияларини ишлаб чиқиш.

4) Зиёлилар мавқенини ошириш.

5) Турли билимларга эга бўлган иштиёқни кўллаб-қувватлаш.

6) Оммавий ахборот воситаларида халқ руҳиятига яқинлаштирилган янги мафкуравий материалларни кўпайтириш, доимий «акс таъсир» тамойилига амал қилиш. («Таълим ва тарбия» журнали. 2000. № 1-2, 40-бет).

Жамият мафкурасининг инсон манфаатларини ифода этиши ҳамда ижтимоий фаолият мезонида миллий ғояга эътиборнинг ортиши

Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистонда яшовчи барча миллат ва элат вакилларининг туб манфаатларини, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади. Шу маънода, «Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафкураси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, унинг ўтмиши ва келажагини бир-бири билан боғлайдиган асрий орзу-истакларни амалга оширишга хизмат қиласиган ғоялар тизимиdir».

Жамият мафкураси - ҳар бир кишининг жамият ҳаётидаги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурч ва масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажараётганини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир.

Миллий истиқлол мафкураси кенг халқ оммасининг манфаатларини, мақсад ва идеалларини ифода этади. «Миллий истиқлол мафкураси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиётига хизмат қиласиди, барча сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг - бутун халқимизнинг умумий манфаатларини ифодалайди».

Манфаатлар нималардан иборат? Улар;

биринчидан, мамлакатнинг худудий яхлитлиги ва мустақиллигини сақлаш, чегараларимиз бутунлиги ва дахлсизлигини қўриқлаш. Буни юртимизнинг фазо ва вақтдаги яхлитлигини таъминловчи **манфаат** деб аташ мумкин.

Иккинчидан, юртнинг тинчлиги ва осойишталиги, яъни давлатимизнинг ҳарбий, иқтисодий (энергетик), экологик, информацион ва ғоявий таҳдидлардан муҳофазаланганини таъминлаш борасидаги энг муҳим омиллардандир.

Учунчидан, мамлакат фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик, ижтиомий барқарорлик муҳитини таъминлайди. Бу жамиятнинг ижтиомий пойдеворини мустаҳкам-лашга хизмат қиласиган манфаатдир.

Тўртинчидан, ҳар бир оила ва бутун ҳалқнинг фаровонлигини таъминлаш, яъни бадавлатлилик манфаати. Бу манфаат фуқароларнинг жамиятда миллий даромадга эгалик қилиш, уни кўпайтиришдаги имкониятлари орқали рўёбга чиқади.

Бешинчидан, жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш тамойиллари амал қилишининг таъминланиши. Бу манфаат инсон ҳаётининг ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланишини ифодалайди.

Бундай манфаатлар барча ҳалқ ва ҳамма давлатлар учун бирдай хосдир. Бу манфаатларнинг таъминланиши, энг аввало, ҳар қандай давлат мустақиллигининг асосий гарови бўлиб, шундагина ҳалқ ўз келажагига ўзи эгалик қила олади. Бу манфаатлар муайян жамият фуқароларининг ҳамжиҳат меҳнати ва интилишлари туфайли таъминланади.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти И.Каримов асарларида миллий мафкурани ҳалқ ишонч ва эътиқодига сингдириш масалалари

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2000 йил 8 июнда «Фидокор» газетаси мухбири саволлариiga жавоблари «Миллий истиқлол мафкураси - ҳалқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончdir» деб номланган бўлиб, мазкур асар Ўзбекистоннинг Биринчи Президентининг 8-жилдидан жой олган.

Ҳар қандай жамиятни, ҳалқни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаолариiga эришиши учун маънавий-руҳий куч-куvvват берадиган пойдевор ғоялари мавжуд бўлиб келган. Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз табирича, мафкура - жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаётий мазмуни, интилишларини ўзида мужассамлаштиради. Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Мамлакатлар, давлатлар ўз манфаатларини миллий ғоя, миллий мафкура орқали белгилаб олади. Ҳозирги замонда энг катта ҳавф - инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг «Миллий истиқлол мафкураси - ҳалқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончdir» асарида кўтарилиган асосий ғоялар қуйидагилардан иборат:

1. Мамлакат, дамлат манфаатлари миллий мафкура орқали ифодаланади.
2. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қиласиди.
3. Қудратли давлатлар, айрим сиёсий марказлар инсон онгини забт этиб, ўзига қаратиш учун курашмокда.

4. Мафкура дунёсида бўшлиқقا йўл қўйиб бўлмайди. Чунки ҳозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар мафкуравий бўшлиқ туфайли юз бермоқда.

5. Одамнинг қалбида иккита куч - бундёкорлик ва вайронкорлик ҳамиша ўзаро курашади.

6. Ёт мафкуравий таъсирга айрим ёшлар кириб кетмаслиги учун мафкуравий иммунитетни қучайтириш керак.

7. Мақсад ҳуқуқий демократик давлат ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат.

8. Сиёсий ва давлат қурилишини эркинлаштириш лозим.

9. Оилани мустаҳкамлаш орқали адолатли жамиятни шакллантириш.

10. Жамиятнинг иқтисодий асоси ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига қаратилиши керак.

11. Жамият юксак маънавий ва ахлокий қадриятлар асосида ривожланади.

12. Миллий мафкурани ёшлар онгига содда, лўнда қилиб тушунтирища турли воситалардан самарали фойдаланиш.

13. Мафкура қотиб қолган ақидалар йигиндиси эмас, балки у узлуксиз жараён бўлганлиги боисдан миллат манфаатларига жавоб бериши даркор.

14. Миллий мафкурани тепадан туриб яратиб бўлмайди, у принципиал масаладир.

15. Миллий истиқлол мафкураси Ватан туйғуси, она тилига муҳаббат, миллий қадриятларга эътиборда бўлиши, оила, маҳалла, яъни миллий қадриятлар билан бирга умуминсоний қадриятларга, диний қадриятларга, маърифат тамойилига монанд ривожланиши керак (Каримов И.А. Асарлар. Т.8. 489-508-бетлар).

Миллий ғоянинг халқ ишончи ва эътиқодига айланнишини уларнинг ижтимоий фаолият йўналишларига мос равища қўйидагича туркумлаштириш мумкин:

1. Оилавий муносабат маданиятида намоён бўлади.

2. Маҳалла муҳим ижтимоий институт ҳисобланади.

3. Мехнат жамоалари, таълим-тарбия тизими муҳим роль ўйнайди.

Миллий ғояни халқ ишончи ва эътиқодига айлантиришни такомиллаштиришнинг умумий қонуниятлари, талаблари қўйидагилардан иборат:

1) Миллий ва умуминсоний манфаатлар бирлиги.

2) Ижтимоий фаолият эркинликларининг устуворлиги.

3) Умуминсоният маънавий меросига таяниб, миллий-маънавий қадриятларни

ривожлантириш.

4) Маданий соҳани эркинлаштириш.

5) Фоявий-мафкуравий муроса хусусиятларини ҳисобга олиш.

6) Фоявий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш.

Ижтимоий-сиёсий соҳани эркинлаштириш жараёни давлат тизимидағи «қонунчилик, ижро ва суд тармоқларининг ўзаро мувозанати ва

мутаносибилигини таъминлаш билан боғлиқ (Каримов И.А. Асарлар. Т.10. 322-бет).

Ўзбекистонда миллий ғояни халқ ишончи ва эътиқодига айлантириш жараёнларида давлатнинг бош ислоҳотчилик роли қуидаги хусусиятларда кўринади:

1) Маънавий-маданий ҳаётни, ғоявий-мафкуравий муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилишнинг сиёсий институтлари тизими-ни, мукаммал механизмларини, воситаларини вужудга келтириб, узлуксиз такомиллаштирумокда.

2) Демократик конституционализмга асосланган амалдаги қонуний-хукуқий асосларнинг такомиллаштирилиши, миллий ғояни ривожлантириш манфаатларига мос келиши, ислоҳотчилик роли самарадорлигини белгилайдиган мезонлардан биридир.

3) Давлатнинг халқаро маънавий-маданий, ғоявий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш сиёсати миллий манфаатларга ва умуминсоний демократик тамойилларга мос келмоқда.

4) Фоявий-мафкуравий муносабатларни эркинлаштириш миллий давлатчиликнинг мавжудлиги ва демократик ривожланишини таъминлайдиган омиллиги англаниб, сиёсий фаолиятга асос бўлмоқда.

Умуман, ғоявий-мафкуравий соҳага давлат аралашувини чеклашда демократик тамойилларнинг қарор топиши:

- зиддиятга олиб келувчи инқилобий ўзгаришлардан, сиёсий қарашлардаги радикализмдан воз кечиш ва умуминсоният манфаатлари устуворлигини эътироф қилиш орқали;

- ғоявий-мафкуравий муносабатларни демократлаштириш, бу соҳада инсон ҳукуқ ва эркинликлари ҳамда қонун устуворлиги тамойилига амал қилишни, халқаро ҳукуқ меъёрларига қатъий риоя этиш туфайли;

5. Миллий тарбия - демократик ўзликини аср-авайлешнинг муҳим бўғини

Озод шахс - демократия ривожланишининг мезонларидан бири. Миллий тарбия бутун маънавий бойликни, башарий ютуқларни қамраб олади, эркин шахсга қанот бағишлиди. Уни рухлантиради.

XXI аср ҳар жиҳатдан муроса ва келишувлар асри бўлади. Динлар, мазҳаблар, таълимотлар орасида муросасозлик юзага келиши, инсон баҳти учун хизмат қиласиган нарсалар энг муҳим қадрият деб қабул қилиниши лозим. Нимаики инсон учун яроқли бўлса, у мақбул, нимаики инсонлар ҳаётига хавф солса, тараққиётга, ўзаро яқинлашишига халақит берса, у номақбул ва заарлидир. Инсоният тарихи шунга гувоҳки, дунё илм-маърифати жамланган, синтезлашган жойда юксак тараққиёт вужудга келади, инсон шахси камол топади.

Зотан, Ислом Каримов ўзининг «Истиқлол ва маънавият»¹ номли тўпламида умумбашарий ғояларни миллий маънавиятнинг негизларидан бири деб кўрсатган эди. Чунки миллий маънавият қуруқ ерда пайдо

¹ И.А.Каримов. Истиқлол ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 1998, 64-бет.

бўлмайди, у халқнинг тарихан шаклланган урф-одатлари ва умуминсоний қадриялар билан қўшилиб бойиб боради. Бошқача айтганда, умумжаҳонийлик, миллийлик руҳида онгига мазмун касб этади ва ривожлантирилади. Шу руҳда тарбия-ланган одам эса демократик тамоилларга мойил, озод руҳли киши бўлади.

Биз болаларимизни чин маънода жаҳон билан баҳслаша оладиган ўқтам, дили ва тилидан одамлар озор чекмайдиган, шарқона одоб-ахлоқли, аммо ҳақини бирорга бермайдиган ҳам жисман, ҳам ақлан, ҳам руҳан соғлом, бардам қилиб тарбиялашимиз лозим. Улар Форобий, Ибн Сино, Баҳовуддин Нақшбанд, Мирзо Улуғбек каби улуғ боболаримиз меросини ҳам Шекспир ва Данте, Л.Толстой ва Гёте, Байрон ва Гюго меросини ҳам ўргансин, баҳра олсин, халқига ва замонага муносиб фарзандлар бўлиб етишсин.

Миллий тарбиянинг бош мақсади деганда:

- а) эски тоталитар мафкурадан озод;
- б) қулик, мутеъликни тан олмайдиган;
- в) маънавий зулмдан озод;
- г) ҳақ-хуқуқини таниган;
- д) ўз кучи, имкониятларига ишонган;
- е) ўз фикри, қарашига эга бўлиб, атрофдаги воқеа-ҳодисаларни холи-сона таҳлил қила оладиган;
- ж) ҳирсу ҳаволардан қутулган, салоҳиятли, фидокор, эзгу ниятли шахслар, комил инсонни шакллантириш тушунилади.

Шахслари ана шундай камолга етган юрт ҳар жиҳатдан тараққий топади, халқи ҳам тўқ ва фаровон яшайди. Файрат-шижоат, қобилият, билим ва самарали тадбиркорлик - мамлакат тараққиётининг бош мезонидир. Улуғ француз адаби В.Гюго айтган эди: «Дунёда кичик халқлар йўқ.... Одамнинг улуғлиги унинг бўй-басти билан ўлчанмаганидай, халқнинг буюклиги ҳам ҳеч қачон унинг сонининг кўплиги билан ўлчанмайди». Аммо ўзликни англаш баробарида унинг ўзига хос хусусиятини сақлаш ва такомиллаштириш ҳам муҳим ўринга эга бўлади. Маънавий қадрияларни тиклаш орқали, ўзбек халқи ўз аждодлари ким, дунё харитасида қандай мавқега эга эканини билиб олмоқда. И.А.Каримов «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз ва ҳеч кимдан кам бўлмаймиз», «Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди» (2005) деганда **икки жиҳатни назарда тутади**:

1) Жаҳон маданиятига ҳисса қўшган, тарихимиз ана шу миллий ғуур, қобилият, интилиш негизида жипсласиб бир мақсад сари ҳаракат қилишга замин бўлмоқда.

2) Эндиғи вазифа - ана шу заминга имкониятни ишга солиш, яъни ўқиб-ўрганиб, билим-малака ҳосил қилиб, дунё майдонига дадил кириб бориш ҳамда ўз ўрнини эгаллаб олишдан иборатdir.

Аммо ана шу йўлда ўзликни йўқотмаслик, ўз миллий тафаккури, анъаналари, ажойиб хусусиятларини сақлаб қолиш лозим. Бу эса анча мушкул вазифа. Чунки тараққий этган мамлакатларнинг ҳаммаси ҳам бизни қучоқ очиб қарши олаётгани йўқ. Бу - **биринчидан, иккинчидан**, улар ҳар бир ҳолатда ҳам ўз миллий манфаатидан келиб чиқиб муносабатда бўлади.

Ҳатто, демократияни «экспорт» қилишдан ҳам манфаатдор айрим кучлар бор. Чунки бу уларга мамлакат бойликларини ўзлаштириш, арzon ишчи кучидан фойдаланиш имкониятини яратади. Демократияни ягона, европача турмуш тарзи мезонлари билан баҳоламоқчи бўлади.

Ана шунинг учун ҳам миллий тарбия масаласи бугунги қунда долзарб масала бўлиб турибди. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури айнан шу мақсад учун қабул қилинди. Фарзандларимиз янгича яшашга тайёр бўлиши ва энг муҳими, Ўзбекистоннинг гуллаб-яшнашига ҳисса қўшиши керак. Ёшларимиз замонавий билим, замонавий малака, замонавий қобилият эгалари бўлиб этишсин. Миллий ғоянинг бош мақсади ҳам шу!

Лекин бу ерда гап фақат таълим-тарбия тизими ҳақида бораётгани йўқ. Бу ерда гап умуман жамият тизими, яхлит олганда, Ўзбекистон халқини юксалтириш устида бормоқда. Миллий ўзликни англаш билан миллий ўзликни сақлаш ўзаро вобаста, бири иккинчисини ривожлантиради. Айни пайтда миллий ўзликни сақлаш муҳим масала бўлиб қолмоқда. Аввало, бунинг учун биз миллий қадриятларни тиклаш билан чегараланмасдан, улар шаклланиб келаётган авлод томонидан қанчалик қабул қилинмоқда, севилмоқда, давом эттирилмоқда, деган саволлар устида ҳам бош қотиришимиз лозим. Зоро, энг катта хавф ҳам илғор мамлакатлар мафкурасидаги индивидуализм таъсирига тушиб, ўзликни йўқотишdir.

Мана шунинг учун ҳам миллий ғоя руҳидаги тарбия бениҳоя муҳим ва биз учун ҳаёт-мамот масаласидир. Бунда ахлоқий ва хуқуқий тарбия бирга ривожлантирилиши, миллий ўз-ўзини таҳлил ва танқид ҳам муайян ўрин эгаллаши лозим. Чунки миллат ўзини ўзи маънан тозалаб, поклаб бориши керак.

Миллий-маънавий қадриятлар миллий ғоянинг энг муҳим асосларидандир. Миллий ватанпарварлик руҳи қанчалик баланд бўлса, бу қадриятлар шунчалик англаради, онгимизга сингиб боради. Оқибатда, қадриятлар бизнинг ўзлигимиз, шахс сифатидаги борлигимиз, намоён бўлишимизнинг белгисига айланади.

Аммо бу ҳодиса ҳозир батамом содир бўлаётгани йўқ. Ҳали миллий ғоя бизнинг ҳаммамизнинг онгу шууримиз, тафаккуримизни банд этган эмас. Албатта, мустақиллик йилларида тафаккуримизда ўзгаришлар содир бўлди. Чунончи:

- мулкчиликка муносабат ўзгарди, хусусий мулк ва уни кўпайтириш мумкинлиги одатий ҳол бўлиб бормоқда;
- ўзбек миллатининг буюк тарихи, маънавий бой мероси борлиги маълум бўлди;
- шахсий ташаббус, саъй-ҳаракат қилган одам ўзини ҳам, юртини ҳам обод қила олиши тобора ҳис қилинмоқда;

Шу боис кенг маънода тафаккуримизни, ҳаёт тарзимизни қайта қуришимиз, ҳушёр, оқилу фозил кишилар каби юқори даражали меҳнат, фаолият ва турмуш интизомига эришишимиз лозим. Қачонгача раҳбар кўрсатма ёки дўқ-пўписа қиласа ишлаймиз? Нега ҳар бир одам ташаббускор эмас? Нега

кимдир биз учун ўйласин, биз учун фикр қилсин, хук мчиқарсин деган кайфиятда юрамиз?

Шўро даврида маҳаллий ташаббуслар инобатга олинмаган. «Фикр биздан, буйруқ биздан, бажариш сиздан» дегандай иш тутиларди. Яъни, Кремль сиёсатдонларининг айтганини бажариш асосий вазифа деб қаралган. Миллий манфаат, миллий тараққиётга қаратилган фикр «интернационализм»га қарши деб қораланган. Энди-чи? Энди тақдиримиз ўз қўлимизда, энди юртимиз, уйимиз, шахримизни ўзимиз обод этишимиз, фаровон турмуш тарзини яратишимиш ҳар биримизнинг қўлимизда.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентиимиз бунинг кенг дастурини ишлаб чиқиб, ҳам назарий, ҳам амалий соҳаларда ҳаётга тадбиқ этмоқда. Биргина истеъдодлар тарбиясини олинг. Бир нечта жамғарма тузилиб, истеъдодли ёшлар орасида танловлар ўtkазилмоқда. Аммо истеъдодлар тарбияси билан ҳар бир устахона, корхона, ўкув муассасаси шуғулланмоғи лозим. Истеъдодли ёшлар - бизнинг келажагимиз. Ҳозир Ўзбекистонга юзлаб муҳандислар, энг янги фан соҳаларида ишлайдиган, янгилик қиласидиган одамлар керак. Мамлакатни иқтисодий кўтарадиганлар ҳам шулардир.

Миллий ғоя адабиёт ва санъат воситаси орқали одамлар қалбига сингади. Бу соҳада муаммо анча. Аввало, тақлидчилик касалидан қутилиш зарур, юксак, профессионал санъат руҳида тарбияланиш ва тарбиялаш шарт.

Енгил, масхарабозлик спектакллари, хазил-мутойиба кўпайиб, жиддий санъатга эътибор сусайди. Юмор ҳам, мутойиба ҳам керак. Аммо жиддий санъат унуглини мағлублаштириб, тарбияни оғизлаб, майданаштириб, бачканалаштириб бормаслиги лозим. Кишиларнинг диди, туйғулари майдалаштириб, майдала-шади, муҳим, залворли фикру ғоялар, чуқур фалсафий-мушоҳадавий асарлар қабул қилинмай қолади. Бу эса, ўз навбатида, фундаментал тадқиқотларга эътиборни сусайтириб қўяди. Демак, миллий тарбияда майда-чуйда нарса йўқ, урф-одатлардаги нуқсонларга нисбатан кескин чоралар кўриш вақти келди.

Биз инсон қадри учун жонбозлик қиласиди. Агар ўз боланг эмас, кўшнининг боласи истеъдодли бўлса, ўшанга ёрдам қилиб, тарбиясига ҳисса кўшмок улуғ савоб эканини англаб етайдик. Хуллас, миллий ғоя демократик қадриятларни оқилона ҳаётга тадбиқ этиш омилидир.

Ҳозир амалиётчи тадбиркорлар жамиятимизнинг етакчи қатламига айланди. Улар орасида бир неча хорижий тилни биладиган, янгича фикр-лайдиган, дунё кезиб тажриба ортирганлар, халқаро савдо-сотиқ ишларида иштирок этаётганлар, банкирлар, бизнесменлар бор. Тан олиш керакки, улар орасида Farb турмуш тарзига маҳлиё бўлганлари ҳам, туну кун фақат пул кўпайтиришни ўйладиган «камалиётчилар» ҳам йўқ эмас. Бироқ, масаланинг диққатга сазовор жиҳати шундаки, кўпчилик бизнесмен, тадбиркорлар қадимий удумларимизга, дину диёнатимизга содик қолишга улар бутун вужудлари билан Ўзбекистон учун қайғурадилар. Зоро, шундай кишилар яъни, инсонийлигини, асил наслу наسابини унутмаган инсон ҳар қандай шароитда ҳам ўзлигини сақлай олади, шарафли бўлади.

Хозир ёшларимиз иқтисодий, ҳуқуқий билимларни ўрганишга берилгандар. Бу яхши. Шу билан бирга тарих, она тили, адабиёт, санъатни ҳам севиб ўрганиш лозим. Кишининг маънавий дунёсини кенгайтиришда мусиқа, театр, рассомлик санъати ва айниқса, бадиий адабиётнинг роли бениҳоя катта. Адабиёт ҳисларни, ички маънавий туйгуларни тарбиялайди, кўнгил мулкини обод қиласди, тафаккур ва онгни бойитиб улғайтиради. Қадимда мад-расаларда «балогат илми» ўтилган. Бу, асосан, адабиётдан лаззатланиш, шеър-ни, сўзнинг куч-қудратини англаш ва чиройли ва ёқимли сўзлаш илмидир.

Зотан, етук одам фақат илмининг кўплиги билан эмас, унинг кучли мантиқи, воизлиги, сухандонлиги билан ҳам ажралиб туради. Ҳар бир одам нимагадир меҳр қўяди, нимададир қобилият қўрсатади, ўз касбининг устаси бўлади. Бироқ ҳаммадан талаб қилинадиган нарсалар борки, бу касбий сифатдан ташқари, инсоний сифатлардир. Яъни юқорида зикр этганимиз ватанпарварлик, миллатпарварлик, фидойилик, ҳалоллик, ростгўйлик, ҳақгўй-лик, ҳақ ва ҳақиқатни севиш ана шундай сифатлар сирасига киради. Бозор иқтисодиёти шароитида яна саховат, ҳимматбаландлик, мурувват кўпроқ кўзга ташланадиган, қадрланадиган сифатлар бўлиб қолди.

Маънавий мезонлар даврлар ўтиши билан тўлдирилиши, такомиллашиши мумкин. Аммо умуминсоний ахлоқий қадриятлар ҳамиша одамийлик шарафи бўлиб қолаверади. Чунки жуда ақлли бўлган одамларнинг ҳаммаси ҳам юксак маънавият эгаси эмас. Баъзан оддий боғон, дехқон ва хунар-манднинг ҳиммати ва саховати, ақли фаросати, тафаккури баъзан кишини лол қолдиради. Ҳолбуки, беҳисоб мол-мулки бўллатуриб, қурумсоқ, хасис ва паст бўлганлар ҳам анча. Илгари ҳам бўлган, ҳозир ҳам бундайлар мавжуд. Ҳалқ тилидаги «яхши одам», «бамаъни одам», «беозор одам», «ҳамиятли одам», «кўнгли тоза» одам каби баҳо ва сифатлашларда маъномазмун кўп. Ҳалқ обдон синаб кейин бундай сифатларни қўллайди. Бундай тушунчалар киши-лар ҳакида аввало, маҳалла, гузарда шаклланади. Маҳалла аҳли одамларнинг юриш-туриши, майшати, оила тутиши, хулқ-атворига қараб баҳо беради. Яъни одамлар обрў-эътиборни, аввало, маҳаллада қозонадилар. Одамнинг камолоти, маънавий етуклиги ҳам шу маҳалласи, жамоасидаги мавқеи, обрўси билан ўлчанади. Мана шу обрў-эътибор кенгайиб, ривож-ланиб, бутун жамият, мамлакат миқёсига кўтарилиши мумкин.

Мафкуравий тарбия - инсон, ижтимоий гурух, миллат, жамият дунё-қарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларни ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараён.

Жамиятдаги ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари ўз манфаат ва мақсад-интилишларини ифода этувчи ғоялар тизимини яратгач, бошқа гурухларни ҳам шу ғоялар таъсирига тортишга, ўз тарафдорлари сафини кенгайтиришга ҳаракат қиласди. Ғоялар адолатли ва ҳаққоний бўлиб, кўпчиликнинг талаб-эҳтиёжларига мос келса, бу соҳадаги тарбия воситалари таъсиричан, тарбиячилар эса фаол ва фидойи бўлса, ғоявий тарбиядан кўзланган мақсадга эришилади.

Жамият, халқ ҳали ўз манфаатларини англаб етмаган, ўз мафкура-сини шакллантириб, мақсадлар сари сафарбар бўлмаган ҳолларда бегона ва зарарли ғоялар таъсирига тушиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса ғоявий тарбияни йўлга қўйиш, соғлом мафкура тамойилларини аҳоли қалби ва онгига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Ўзбекистон шароитида мафкуравий тарбиянинг асосий вазифаси - халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, Миллий истиқлол мафкураси-нинг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборатdir.